ISSN: 2717-9842
Cilt/Volume: 7
Sayı/Number: 3

reflektif

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

reflektif
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Yılda üç defa yayınlanır / Published tri-annually
Yaygın süreli yayın / Periodical publication
ISSN: 2717-9842, e-ISSN: 2718-0344

Reflektif Sosyal Bilimler Dergisi (ISSN: 2717-9842, e-ISSN: 2718-0344) hakemli bir dergidir ve İstanbul Bilgi Üniversitesi tarafından yayınlanmaktadır. Beşeri ve sosyal bilimler alanlarında Türkçe ve İngilizce makaleler yayınlamaktadır. Yazılarda ifade edilen düşünce ve görüşlerden yazarlar sorumludur.

Reflektif Journal of Social Sciences (ISSN: 2717-9842, e-ISSN: 2718-0344) is refereed journal and published by Istanbul Bilgi University. The journal publishes original Turkish and English articles on humanities and social sciences. The views expressed in the articles are those of the authors.

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI
ISTANBUL BİLGİ UNIVERSITY PRESS
Sertifika No / Certificate: 51672
Adres / Address: İstanbul Bilgi Üniversitesi, Eski Silahtarağa Elektrik Santrali,
Kazım Karabekir Cad. No: 2/13, 34060 - Eyüpsultan - İstanbul
E-posta / E-mail: reflektif@bilgi.edu.tr
Çevrimiçi / Online: dergi.bilgi.edu.tr

reflektif
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

ISSN: 2717-9842

İMTİYAZ SAHİBİ / PROPRIETOR
Koray Akay, İstanbul Bilgi Üniversitesi

SORUMLU YAZIİŞLERİ MÜDÜRÜ / MANAGING EDITOR
Emre Erdoğan, İstanbul Bilgi Üniversitesi

YARDIMCI EDİTÖRLER / CO-EDITORS
Tuğçe Erçetin, İstanbul Bilgi Üniversitesi
Fırat Genç, İstanbul Bilgi Üniversitesi

DİL EDİTÖRLERİ / LANGUAGE EDITORS
Rana Tekcan, İstanbul Bilgi Universitesi (İngilizce/English)

YAYIN KURULU / PUBLISHING BOARD
Fatih Çömlekçi, Kırklareli Üniversitesi
Mine Eder, Boğaziçi Ünivesitesi
Emre Erdoğan, İstanbul Bilgi Üniversitesi
Ayça Ebru Giritligil, İstanbul Bilgi Üniversitesi
Öner Günçavdı, İstanbul Teknik Üniversitesi
Deniz Çalış Kural, İstanbul Bilgi Üniversites
Sunem Koçer, Koç Üniversitesi
Haluk Levent, İstanbul Bilgi Üniversitesi
Yağmur Nuhrat, İstanbul Bilgi Üniversitesi
Ziya Öniş, Koç Üniversitesi
Adil Sarıbay, Kadir Has Üniversitesi
Diane Sunar, İstanbul Bilgi Üniversitesi
Zeynep Talay Turner, İstanbul Bilgi Üniversitesi
Emre Toros, Hacettepe Üniversitesi
Başak Tuğ, İstanbul Bilgi Üniversitesi
Aslı Tunç, İstanbul Bilgi Üniversitesi
Pınar Uyan Semerci, İstanbul Bilgi Üniversitesi
Kübra Doğan Yenisey, İstanbul Bilgi Üniversitesi
Nurhan Yentürk, İstanbul Bilgi Üniversitesi

DANIŞMA KURULU / ADVISOR COMMITTEE
Asaf Savaş Akat, İstanbul Bilgi Üniversitesi
Nazan Aksoy, İstanbul Bilgi Üniversitesi
Senem Aydın Düzgit, Sabancı Üniversitesi
Hale Bolak, İstanbul Bilgi Üniversitesi
Zeynep Bulutgil, University College London
Dawn Chatty, University of Oxford
Melis Cin, University of Lancaster
Kenan Çayır, İstanbul Bilgi Üniversitesi
Feride Çiçekoğlu, İstanbul Bilgi Üniversitesi
Saniye Dedeoğlu, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Alan Duben, İstanbul Bilgi Üniversitesi
Lale Duruiz, İstanbul Bilgi Üniversitesi
Suraiya Faroqhi, İstanbul Bilgi Üniversitesi
Alpay Filiztekin, Sabancı Üniversitesi
İpek İlkkaracan, İstanbul Teknik Üniversitesi
Deniz Kantur, İstanbul Bilgi Üniversitesi
Ekrem Karakoç, Binghamton University, SUNY
Ayhan Kaya, İstanbul Bilgi Üniversitesi
Jean Lainé, Conservatoire National des Arts et Métiers
Mert Moral, Sabancı Üniversitesi
Serra Müderrisoğlu, Boğaziçi Üniversitesi
Halil Nalçaoğlu, İstanbul Bilgi Üniversitesi
Ziya Öniş, Koç Üniversitesi
Burak Özçetin, İstanbul Bilgi Üniversitesi
Emilia Palonen, University of Helsinki
Erkan Saka, İstanbul Bilgi Üniversitesi
Remzi Sanver, İstanbul Bilgi Üniversitesi
Nilgün Sarp, İstanbul Bilgi Üniversitesi
Özden Sözalan, İstanbul Bilgi Üniversitesi
Thanasis Stengos, University of Guelph
Ümit Şahin, Sabancı Üniversitesi
İbrahim Kaya Şahin, Indiana University
Burhan Şenatalar, İstanbul Bilgi Üniversitesi
Turgut Tarhanlı, İstanbul Bilgi Üniversitesi
Walter Trockel, Bielefeld University
İlter Turan, İstanbul Bilgi Üniversitesi
Zuhal Ulusoy, İstanbul Bilgi Üniversitesi
Ege Yazgan, İstanbul Bilgi Üniversitesi
Erinç Yeldan, Kadir Has Üniversitesi
Volkan Yılmaz, Boğaziçi Üniversitesi

TEKNOLOJİ VE ALTYAPI / TECHNICAL SUPPORT
Sami Çuhadar, Mehmet Genç

TASARIM / LAYOUT
Görkem Didem Öztuncer

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI
Sertifika No: 51672
İstanbul Bilgi Üniversitesi, Eski Silahtarağa Elektrik Santralı,
Kazım Karabekir Cad. No: 2/13, 34060 - Eyüpsultan - İstanbul
e-posta: reflektif@bilgi.edu.tr

ISSN: 2717-9842
Cilt: 7, Sayı: 3, Yıl: 2026

İÇİNDEKİLER
CONTENTS

493-496 **Editörden**

Emre Erdoğan

MAKALELER / ARTICLES

499-527 **Algoritmik Zamanda Haber Üretimi ve YouTube Shorts Haberciliği**

Gizem Orçin

529–553 **Algoritmik Görünürlüğün Politikası: Uzaktan Çalışma Platformlarında Dijital Gözetim ve Söylemsel Direniş**

Ömer Faruk Zararsız

555–579 **Rejimin İsmi mi, Cismi mi? Türkiye'de Sömürü, Tahakküm ve Otoriterleşme**

Cem Özatalay

581–603 **Modern Tarihçilikte Kritik (Tenkit) Kavram ve Pratiğinin Ortaya Çıkışı**

Erdi Topçuoğlu, Sevda Yüksek

605–631 **Yeşil Kalkınma Yolunda Türkiye'nin Bilançosu: Yenilenebilir Enerjiye Geçişin Belirleyenleri**

Parla Onuk

633–657 **Küresel İklim Finansmanında Karbon Vergisinin Rolü: Türkiye İçin Hibrit Model Önerisi**

Alim Yelboğa

659–680 **Bireysel Eylemin Sönümlenen Küresel Yankısı: #AhooDaryaei**

Didem Doğanyılmaz Duman, Gökhan Duman, Cansel Uslu

681–698 **When Consent Is Not Free: Mediated Consent and Structural Positionality**

Ayhan Sarı

699–710 **Existential Meaning-Making in Hollow Knight: A Hermeneutic-Ludological Case Study of Metroidvania Space, Repetition, and Agency**

Volkan Yücel, Ecem Başarır, Salih Özgür Atik

711–726 **Yavaş Hareketi'nin Dönüşümü: Kapitalizm Karşıtlığından Yavaş Kapitalizme**

Seda Taş

727–755 **Financial Inclusion and Financial Literacy: A Composite Index and Clustering Approach**

Aslı Güler

GÖRÜŞ / REFLECTION

759–770 **Metodolojiyle Kendi Karşılaşmam: Yöntem, Teknik ve Refleksivite**

Emrah Utku Gökçe

KİTAP DEĞERLENDİRMELERİ / BOOK REVIEWS

773–780 **Kabalık Çağı: Neoliberalizmin Patolojisi ve Hoyratlığın Yayılması**

Burcu Şenel Alpuğan

Editörden

Emre Erdoğan

Reflektif Sosyal Bilimler Dergisi'nin Ekim 2026 sayısında sosyal bilimlerin çok boyutlu ve disiplinlerarası yapısını yansıtacak biçimde; siyaset bilimi, sosyoloji, iletişim, iktisat, felsefe ve oyun çalışmaları alanlarının kesişim noktalarında üretilmiş çalışmalara yer veriyoruz. Bu sayıda yayımlanan makaleler; algoritmik zaman ve görünürlük, rejim dönüşümleri ve otoriterleşme, seçmen davranışında mekân ve medya dinamikleri, iklim finansmanı ve yeşil dönüşüm, dijital aktivizm, varoluşsal anlam inşası ile araştırma etiği ve refleksivite gibi farklı fakat birbirine temas eden sorun alanlarını ele almaktadır. Çalışmaların ortaklaştığı temel sorunsal; bireylerin, toplumsal grupların ve kurumların hızlanan zaman, derinleşen gözetim, otoriterleşme, ekolojik kriz ve yapısal asimetriler karşısında nasıl konumlandıkları, hangi anlam dünyalarını kurdukları ve ne tür uyum, müzakere ya da direnç mekanizmaları geliştirdikleri çerçevesindedir.

Dergimizde yer alan araştırma makalelerinin dört ana eksen etrafında birbiriyle güçlü bağlar kurduğunu gözlemleyebilirsiniz.

İlk eksen, **algoritmik zaman, dijital gözetim ve emek süreçlerinde öznelliğin inşasıdır.** Orçin'in *"Algoritmik Zamanda Haber Üretimi ve YouTube Shorts Haberciliği"* başlıklı çalışması ile Zararsız'ın *"Algoritmik Görünürlüğün Politikası: Uzaktan Çalışma Platformlarında Dijital Gözetim ve Söylemsel Direniş"* başlıklı makalesi, dijital platform mimarisinin ve hız rejiminin gündelik pratikleri nasıl dönüştürdüğünü tartışmaktadır. Orçin, Türkçe yayın yapan uluslararası haber kuruluşlarının Shorts formatındaki üretimlerini inceleyerek algoritmik hız baskısının çoğu zaman bağlam çöküşüne ve yüzeyselleşmeye yol açtığını; buna karşılık belirli kamu yayıncılarının bu hız rejimine direnerek arka plan ve nedensellik kurma çabasını sürdürdüğünü göstermektedir. Zararsız ise uzaktan çalışma platformlarındaki statü göstergelerinin çalışanlar üzerinde yarattığı panoptik kaygıyı ve görünürlük performansını Reddit toplulukları üzerinden bir netnografiyle çözümlemektedir. Çalışma, çalışanların "fare oynatıcılar" ve takvim bloklama gibi taktiklerle algoritmik denetimi oyuna getirdiğini, ancak bu mikro-direniş pratiklerinin içselleştirilmiş suçluluk ve duygulanımsal disiplini ortadan kaldırmadığını ortaya koymaktadır.

İkinci eksen, **siyasal rejimler, sömürü ilişkileri ve seçmen davranışının dinamikleridir.** Özatalay'ın *"Rejimin İsmi mi, Cismi mi? Türkiye'de Sömürü, Tahakküm ve Otoriterleşme"* başlıklı makalesi ile Topçuoğlu ve Yüksek'in *"Genç Seçmen Davranışında Mekân ve Medya:*

2023 Türkiye Genel Seçimleri Üzerine Bir İnceleme" başlıklı çalışması, Türkiye'nin siyasal dönüşümünü makro ve mikro düzeylerde analize tabi tutmaktadır. Özatalay, Türkiye'deki otoriterleşmeyi açıklamakta kullanılan rekabetçi otoriterlik, otoriter neoliberalizm ve geç faşizm yaklaşımlarını semptomatik bir okumaya tabi tutarak sınıf–kimlik matrisi ve harmanlanmış birikim kavramları üzerinden bir sentez önermektedir. Yazar, vesayetin dışsal kurumlardan bizzat seçim yarışının tarafı olan yürütmeye kaydığını ve seçimlerin sınıfsal sömürü ile kimliksel tahakkümün yeniden üretildiği bir alana dönüştüğünü savunmaktadır. Topçuoğlu ve Yüksek ise 2023 genel seçimlerinde oy kullanan genç seçmenlerin blok tercihlerini inceleyerek gündemi ağırlıklı olarak dijital kanallardan takip eden gençlerin iktidar bloğuna oy verme olasılıklarının anlamlı biçimde daha düşük olduğunu ampirik olarak göstermekte; bu ilişkinin farklı yerleşim bağlamları altında da istikrarını koruduğunu saptamaktadır.

Üçüncü eksen, **yeşil dönüşüm, iklim finansmanı ve sürdürülebilirliğin politik iktisadıdır**. Onuk'un *"Yeşil Kalkınma Yolunda Türkiye'nin Bilançosu: Yenilenebilir Enerjiye Geçişin Belirleyenleri"* başlıklı makalesi ile Yelboğa'nın *"Küresel İklim Finansmanında Karbon Vergisinin Rolü: Türkiye İçin Hibrit Model Önerisi"* başlıklı çalışması, iklim krizi karşısında mali ve yapısal dönüşümün sınırlarını tartışmaktadır. Onuk, 1990–2023 dönemini ARDL sınır testiyle inceleyerek kişi başına gelirin yenilenebilir elektrik üretimiyle pozitif, CO salımları ve fosil yakıt payının ise negatif ilişkili olduğunu ortaya koymakta; enerji dönüşümünün yalnızca makroekonomik büyüme göstergeleri üzerinden değil, mevcut fosil yakıt bağımlılığını kıran kurumsal politikalarla ele alınması gerektiğini belirtmektedir. Yelboğa ise karbon vergisinin gelir yaratma kapasitesini ve uluslararası deneyimleri ele alarak Türkiye için 7552 sayılı İklim Kanunu ve AB SKDM dinamikleriyle uyumlu hibrit bir model teklif etmektedir. Yazar, büyük sanayi tesislerinin Emisyon Ticaret Sistemi'ne (ETS), dağınık kaynakların ise karbon vergisine tabi tutulduğu ve elde edilen gelirlerin yeşil yatırımlara ve adil geçiş telafi mekanizmalarına aktarıldığı bir çerçeve çizmektedir.

Dördüncü eksen, **dijital aktivizm, kültürel temsiller ve mekânsal deneyimlerdir**. Doğanyılmaz Duman, Duman ve Uslu'nun *"Bireysel Eylemin Sönümlenen Küresel Yankısı: #AhooDaryaei"* başlıklı çalışması ile Yücel, Başarır ve Atik'in *"Existential Meaning-Making in Hollow Knight: A Hermeneutic-Ludological Case Study of Metroidvania Space, Repetition, and Agency"* başlıklı makalesi, eylemliliğin ve anlam inşasının farklı mecralardaki tezahürlerine odaklanmaktadır. Doğanyılmaz Duman ve meslektaşları, İran'da Ahoo Daryaei'nin zorunlu başörtüsü müdahalesine karşı gerçekleştirdiği bireysel eylemin X (Twitter) üzerindeki küresel yankısını tematik analizle incelemekte; dijitalleşmenin yerel direnişleri anlık olarak görünür kılmasına karşın, rejimin psikiyatrik suçlama ve itibarsızlaştırma söylemleri ile sokak temelli örgütlü sürekliliğin yokluğunda bu yankının hızla sönümlendiğini tartışmaktadır. Yücel, Başarır ve Atik ise *Hollow Knight* oyunu üzerinden Metroidvania türünün kural ve mekân yapılarını felsefi hermenötik ve ludolojik bir yaklaşımla tahlil etmektedir. Yazarlar; haritasız inişi Heideggerci "fırlatılmışlık", yetenek kilitli geri dönüşleri Kierkegaardcı "dönüştürücü

tekrar", ölüm döngüsünü Camusvari "absürde karşı ısrar" ve seçimleri Sartrecı "durumsal sorumluluk" kavramlarıyla ilişkilendirerek dijital oyun mekaniklerinin varoluşsal anlam kurma kapasitesini göstermektedir.

Bu sayının metodolojik ufkunu belirleyen temel metin ise Sarı'nın *"When Consent Is Not Free: Mediated Consent and Structural Positionality"* başlıklı makalesidir. Sarı, kırılgan gruplarla ve özellikle Türkiye'deki Suriyeli mültecilerle yürütülen nitel araştırmalarda kurumsal etik kurullarının öngördüğü biçimsel "özgür ve aydınlatılmış onam" varsayımını sorunsallaştırmaktadır. Vatandaş araştırmacı ile geçici koruma altındaki mülteci arasındaki yapısal güç hiyerarşisinin reddetme özgürlüğünü kısıtladığını savunan yazar; ilk rıza talebinin araştırmacının fiziksel yokluğunda ve topluluk içinden eşit konumdaki bir akran aracılığıyla iletildiği "dolaylı rıza" (mediated consent) yöntemini kuramsallaştırmakta ve araştırma sonrası şeffaf bir etik hesap verebilirlik çağrısında bulunmaktadır.

Sayıda yer alan bir diğer önemli araştırma makalesi, Taş'ın *"Yavaş Hareketi'nin Dönüşümü: Kapitalizm Karşıtlığından Yavaş Kapitalizme"* başlıklı çalışmasıdır. Taş, modern kapitalizmin hız ve aşırı tüketim kültürüne karşı bir tepki olarak doğan Yavaş Hareketi'nin (Slow Food, Cittaslow) evrimini belge analizi ve ikincil literatür üzerinden eleştirel bir değerlendirmeye tabi tutmaktadır. Yazar, hareketin çıkış noktasındaki sistem karşıtı potansiyelin zaman içinde nasıl ehlileştirildiğini, sertifikasyon ve yerel markalaşma süreçleriyle birlikte niş bir tüketim ve turizm pazarlaması nesnesine dönüştüğünü göstererek bu durumu kuramsal düzeyde "yavaş kapitalizm" kavramıyla adlandırmaktadır.

İktisat ve finansal davranış alanında dikkate değer bir diğer katkı ise Aslı Güler'in "Finansal Kapsayıcılık ve Finansal Okuryazarlık: Bileşik Endeks ve Kümeleme Yaklaşımı" başlıklı çalışmasıdır. Güler, bu makalesinde 30 OECD ülkesi özelinde erişim, kullanım ve derinlik boyutlarını temel alan bileşik bir Finansal Kapsayıcılık Endeksi oluşturmakta ve K-means kümeleme analiziyle ülkeleri gruplandırmaktadır. Araştırma, finansal kapsayıcılık ile finansal okuryazarlık arasında pozitif ancak doğrusal olmayan ve heterojen bir ilişki bulunduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle orta düzeyden yüksek finansal kapsayıcılığa geçiş sürecindeki ülkelerde belirgin bir farklılaşma gözlemlendiğine dikkat çeken yazar, benzer kapsayıcılık altyapılarına sahip ülkelerin oldukça farklı finansal okuryazarlık düzeyleri sergileyebileceğini göstererek bu alanda uygulanacak politikalar için önemli bir tartışma zemini sunmaktadır.

Bu tartışmaları tamamlayan ve zenginleştiren görüş ve kitap incelemesi metinlerimiz de bu sayıda yer almaktadır. Gökçe'nin *"Metodolojiyle Kendi Karşılaşmam: Yöntem, Teknik ve Refleksivite"* başlıklı görüş yazısı, sosyal bilimlerde yöntem, teknik, desen ve metodoloji kavramlarının birbirine karıştırılmasından kaynaklanan düşünsel yoksullaşmaya işaret etmektedir. Yazar, Creswell'in sistematik araştırma tasarımı ile Hammersley'in felsefi/refleksif yaklaşımını bir arada ele alarak, Erdoğan'ın (2024) yöntemsel tercihler üzerine çalışması üzerinden kavramsal ayrımların katmanlı biçimde kurulmasının zorunluluğunu tartışmaktadır. Şenel Alpuğan'ın *"Kabalık Çağı: Neoliberalizmin Patolojisi ve Hoyratlığın Yayılması"* başlıklı

kitap incelemesi ise Renata Salecl'in Haziran 2026'da yayımlanan eserini odağına almaktadır. İnceleme, neoliberal performans toplumunun, rekabet baskısının ve esnek çalışma rejiminin kamusal alandaki nezaket maskesini nasıl parçaladığını; ortaya çıkan hoyratlık, apati ve duyarsızlığın kişisel ahlak eksikliğinden ziyade yapısal bir patoloji olduğunu vurgulamaktadır.

Bu sayı; algoritmik gözetimden seçim dinamiklerine, iklim finansmanından otoriterleşmenin cismini kavramaya, dijital aktivizmin kırılganlığından oyun hermenötiğine, saha araştırmalarında rıza etiğinden yavaş kapitalizme ve metodolojik refleksiviteye uzanan geniş bir tartışma alanı sunmaktadır. Farklı disiplinlerden gelen bu çalışmalar, sosyal bilimlerin yalnızca güncel krizleri betimlemekle kalmayıp, bireylerin ve yapıların bu krizlerle müzakere etme biçimlerini anlamak adına vazgeçilmez bir eleştirel düşünce zemini sunduğunu bir kez daha kanıtlamaktadır.

Her sayımızda olduğu gibi, bu sayının da okurla buluşması kolektif bir emeğin ürünüdür. Dergimizin yardımcı editörleri Tuğçe Erçetin-Sabuncu ve Fırat Genç; İngilizce Editörümüz Rana Tekcan, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları Müdürü Adem Kaya, görsel tasarımdan sorumlu Görkem Didem Öztuncer ve İstanbul Bilgi Üniversitesi süreli yayın sorumlusu Elanur Korkmaz bu sayıyı yoğun emekleriyle mümkün kıldılar kendilerine teşekkür etmek isterim. Keza bu sayıda da makaleleri titizlikle inceleyen ve sıkışık takvimimize uyum sağlayan hakemlerimiz ve dergimizi yazılarına layık gören yazarlarımız da büyük bir teşekkürü hak ediyorlar. Makaleleri titizlikle değerlendiren ve akademik kalitenin korunmasını sağlayan değerli hakemlerimize, araştırmalarını dergimizle paylaşan yazarlarımıza ve yayın sürecinin her aşamasında özveriyle çalışan yayın kurulumuza ve editoryal ekibimize içtenlikle teşekkür ederim. Keyifli ve verimli okumalar dilerim.

Makaleler
Articles

reflektif
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

2026, Vol. 7(3), 499-527
© The Author(s) 2026
Article reuse guidelines:
https://dergi.bilgi.edu.tr/index.php/reflektif
DOI: 10.47613/reflektif.2026.290
Article type: Research Article

Received: 24.02.2026
Accepted: 31.08.2026
Published Online: 27.10.2026

Gizem Orçin*

Algoritmik Zamanda Haber Üretimi ve YouTube Shorts Haberciliği
News Production in Algorithmic Time and YouTube Shorts' Journalism

Öz

YouTube'un TikTok ve Instagram gibi rakipleriyle mücadele etmek için kullanıma sunduğu kısa video formatı Shorts, gazetecilik pratiğinde önemli bir formattır. Bu çalışma, BBC News Türkçe, Deutsche Welle Türkçe, VOA Türkçe, +90, Independent Turkish ve Euronews Türkçe haber kuruluşlarının Shorts formatındaki haberlerini konu edinmektedir. Çalışmanın amacı, haber üretiminin bu formattaki dönüşümüne ilişkin çerçeve çizerek habere dair eğilimleri analiz edebilmektir. Bu amaçla, amaçlı örneklem grubu için her bir haber kuruluşundan en çok görüntüleme alan 10 adet -toplamda 60 adet- Shorts haber seçilmiştir. Haberler, Braun ve Clarke'ın refleksif tematik analiz yöntemiyle incelenmiştir. Çalışmanın bulguları, algoritmik hız, anlatı rejimi ve gazetecilik niteliği ana temaları altında detaylandırılmıştır. Çalışma, haberciliğin hız rejimiyle olan ilişkisini farklı düzeylerde ele alarak literatüre özgün bir katkı sağlamayı hedeflemektedir. Çalışmanın sonucunda haber epistemolojisini ve paradigmasını çeşitli bağlamlarda kuran haberlere rastlanmıştır.

Abstract

Shorts, YouTube is short-form video format launched to compete with rivals like TikTok and Instagram, is an important format for journalistic practice. This study focuses on news in the Shorts format from BBC News Turkish, Deutsche Welle Turkish, VOA Turkish, +90, Independent Turkish, and Euronews Turkish. The study aims to analyze news trends by outlining the transformation of news production in this format. For this purpose, 10 of the most viewed Shorts from each news organization, totaling 60, were selected for a purposive sampling group. The news was analyzed using Braun and Clarke's reflexive thematic analysis method. The study's findings are detailed under the main themes of algorithmic speed, narrative regime, and journalistic standards. The study aims to make an original contribution to the literature by addressing the relationship between the speed regime of journalism at different levels. As a result of the study, news that establish epistemology and a news paradigm in various contexts were found.

Anahtar Kelimeler
Gazetecilik, YouTube Shorts, Shorts Haberciliği, Hız

Keywords
Journalism, YouTube Shorts, Shorts Journalism, Speed

* Bağımsız araştırmacı, gizemorcin@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2740-7236.

Giriş

Gazeteciliğin haber üretim ve tüketim mekanizmaları dijital teknolojilerin etkisiyle değişmiştir. Yeni medya, Thompson'un (2008: 42) ifade ettiği gibi, zaman-mekân ayrışmasına olanak sağlayan, sembolik biçimleri hem zamansal hem de mekânsal bağlamlarından kopartan, onları farklı zaman ve yerlerde konumlandırılabilecek bağlamlara yeniden gömmektedir. Demokratik toplum düzeninde önemli bir işleve sahip olan gazetecilik, teknolojinin itici gücüyle yeniden yapılanmak zorunda kalmıştır. Gazetecilik, demokrasilerin sosyal çimentosu olan normatif bir kavram olarak (Deuze, 2007: 671) nesnellik formuna (adalet, kaynak teyidi ve gündem oluşturma) (Peer ve Ksiazek, 2011) uygun olmalıdır. Yapay zekâ (YZ) etkisiyle dikkat süresi kısalan ve görselliğe ilgi duyan medya tüketicilerinin haber tüketim alışkanlıkları değişmiştir. Algoritmaların önerileri insanların merak, ilgi ve zevklerini etkileyebildiği gibi eski medya alışkanlıklarını tamamen yitirmelerine de neden olmuştur (Orçin, 2026:16). Algoritmalar, dijital ortamdaki haberleri ne şekilde ve nasıl tüketeceğimizi belirlemeye başlamıştır. Böylece geleneksel medyanın daha zahmetli ve zihin yoran haber üretim süreci, daha esnek, bol görsel, müzik ve video odaklı bir haber üretimine dönüşmüştür. Medya tüketim alışkanlıklarının YZ ve algoritmalar tarafından belirlendiği bu dönemde haber, algoritmik hız unsuruyla mücadele etmeye başlamıştır. Yoğun gündem akışı ve kısalan haber aktarım süreleriyle gazetecilik, eskisinden çok daha fazla baskı altına girmiştir. Hızı ödüllendiren sosyal medya, haber merkezlerinin sadece birbirleriyle değil, akıllı telefonu olan ve sinyali olan herkesle rekabet halinde olmasına yol açmıştır (Hutchinson, 2025). Bu gelişmeler, zamanla yarışan gazetecilik mesleğinin dijital ortamda algoritmik hız rejimine karşı yeni bir mücadeleye girişmesine neden olmuştur. Sosyal medya, hızın organize edildiği ve bağlantı kültürünün yoğun olduğu (Dijck, 2012; Virilio, 2021) stratejik bir mekân olarak haber üretiminde etkin bir platform haline gelmiştir. Sosyal medya, anlık olma kültürüyle gazeteciler ve gazetecilik faaliyetinde bulunanlar için olayları haberlere dönüştürerek gözlemlemelerini, kaydetmelerini ve raporlamalarını sağlar (Cushion, 2024: 44; Papacharissi, 2017: 151). Bu çalışma, YouTube'daki algoritmik hız rejimi üzerinden haber üretimi konusuna odaklanmayı amaçlamaktadır. Bu çerçevede, çalışmada Türkçe yayın yapan uluslararası haber kuruluşlarından BBC News Türkçe, Deutsche Welle Türkçe, +90, VOA Türkçe, Euronews Türkçe ve Independent Türkçe haber kanallarının YouTube Shorts formatındaki haberleri analiz edilmektedir. Çalışma, Shorts haber formatı özelinde haberin dönüşümünü anlatı rejimi, algoritmik hız ve gazetecilik niteliği ekseninde eleştirel bir paradigma üzerinden irdelemeye çalışmaktadır. Eleştirelliğin odak noktası, algoritmik hızın habercilik paradigmasında nasıl bir dönüşüm yarattığıdır. Araştırmanın yöntemi, Braun ve Clarke'ın (2006; 2019) araştırmacının yorumlayıcı ve eleştirel tutumunu yansıtmaya imkân tanıyan refleksif tematik analiz yöntemidir. Çalışmanın sonucunda Shorts formatlı haberin dönüşümüne dair bir çerçeve çizilerek kısa video formatlı haberdeki eğilimler temalar altında detaylandırılmıştır.

Dijital Toplumda Gazeteciliğin Dönüşümü

Demokratik toplumların temelinde yer alan ve halkın aydınlatılmasını sağlayan gazetecilik, kamuoyuyla paylaşılan bilgi, haber veya içerikle gerçeğin temsilini sunar. Basın, düşüncelerin, gerçeklerin ve öğretici metinlerin yayılımını sağlayarak halkı eğiten, devletin, seçilmişlerin ve özgül grupların çıkarlarına değil, toplumun çıkarına hizmet eden (Taş, 2012: 39-40) bir alandır. Kovach ve Rosenstiel'e (2007: 43) göre, haber, bir olaya dikkat çekip insanları bir konuda haberdar etme; gerçek, gizli olguları gün ışığına çıkartıp birbirleriyle ilişkilendirme ve gerçeklik tablosu oluşturma noktasında işlevseldir. Haber üretim sürecinde haberlerin seçilmesi, elenmesi ve yayınlanması aşamaları vardır. Haberin türü, dili, üslubu, söylemi, formatı ve takdim biçimi hiçbir rastlantıya yer vermeyecek şekilde organize edilmektedir. Haber üretimi, profesyonel rutinler, zaman, yetişmiş insan ve baskıya girişin ağır sınırlamaları altında gerçekleşmektedir (Toruk ve Sine, 2012: 356; Özer, 2011: 83). Medya profesyonelliği ideolojisi, haberlerin seçilmesi, kurgulanması ve önem sırasına göre düzenlenmesi konusunda öznel nitelik taşıdığı için kurumdan kuruma, ülkeden ülkeye ve zamana göre farklılık gösterebilir. Çatışma, ilgililik, güncellik, basitleştirme, kişiselleştirme, beklenmedik durum, süreklilik, kompozisyon, seçkin ülkelere ve kişilere referans verme, kültürel özgünlük ve olumsuzluk gibi haber değerleri (Laughey, 2007: 63; Allan, 2010: 72-73; Schudson, 1995: 13) haber söyleminin niteliğini etkilemektedir. Medyanın demokrasi teorilerindeki gibi ampirik ve normatif boyutlara sahip olması gerektiği düşünülmektedir (Christians vd., 2009). Modern haritacılık olarak düşünülen gazeteciliğin değeri, tüm haritalarda olduğu gibi bütünselliğine ve orantısallığına bağlıdır. Gazeteciler, haberleri kapsamlı ve dengeli tutmalıdır (Kovach ve Rosensteil, 2007: 173). Kaliteli gazetecilik, kurallara uymalıdır ve denge, gerçeklik, güncellik, adalet, nesnellik ve derinlemesine raporlama gibi standartlara uygun içerik üretmelidir. Haber kullanımı, politik farkındalık ve tüketim arasında devam eden ilişki, haberlerin nasıl elde edildiği ve hangi haberlere öncelik verildiği konusundaki normatif ve temel değişimleri göstermektedir (akt. Peer ve Ksiazek, 2011; Nechushtai vd., 2023: 1310). Medya ile demokratik politika arasındaki ilişki, çeşitli pratik görevlerin varlığına işaret etmektedir. Bunlar, "olaylar ve bağlamlar hakkında bilgi sağlamak, olaylarla ilgili rehberlik ve tavsiye sunmak, farklı görüşler ve siyasi savunuculuk için forum sağlamak, vatandaşlar ve hükümet arasında iki yönlü akış sağlamak ve hükümeti sorumlu tutmak için eleştirmen veya bekçi köpeği olarak hareket etmektir" (Christians vd., 2009: 30).

Gazeteciler, egemen söylemin doğallaştığı, egemen ideolojinin yeniden kurulduğu ve burjuva ideolojisinin söylemi olan haberler üretmektedir (Tokgöz, 2010: 207). Haber-ideoloji ilişkisine dair hegemonya kuramcıları, hükümet yetkililerinin halka sunulan bilgileri dar ideolojik sınırlar içinde verdiklerine inandıkları için demokratik müzakereyi ve etkiyi imkânsız görürler (Entman, 2004). Haberin ideolojik, ekonomik ve siyasal güç odaklarıyla olan ilişkisi, kamuoyunun haberin tarafsızlığına yönelik şüphesini artırarak medyadan gelen enformasyona daha az ilgi göstermesine neden olmaktadır. Kovach ve Rosenstiel'e (2007: 54-55) göre

gazetecilik bir iş koludur ve yöneticilerin bütçelere uymak ve müşteri çekmek gibi sorumlulukları vardır. Gazetecilerin haberleri korku duymadan veya yakınlık hissetmeden sunabilme yetileri günden güne kısıtlanmaktadır. Bu durum, haber merkezi müdürlerinin halkın çıkarlarını savunmalarını zorlaştırmaktadır. Bu nedenle, haberin hem siyasal hem de ekonomik bağlantılar nedeniyle gerçek işlevini yerine getiremediği yönündeki eleştiriler her geçen gün artmaktadır. Haberin demokratik olma garantisi vermediğini iddia eden Bennett (2012: xvi), haberin demokratikleştirme işlevinin ortadan kalkmasını ve genelde kopuk bir sosyal, ekonomik ve politik üretim olarak görülmesinin rahatsız edici olduğunu belirtmektedir. Kurumsal yapılanması demokratik toplum düzeninde farklılık gösteren gazeteciliği, çağdaş kültürün bir parçası olarak ele almak, onun hem somut sosyal kurumlar bütünü hem de tarihsel olarak şekillenmiş edebî pratikler repertuarı olarak nasıl işlediğini görmeyi gerektirir. Aynı zamanda, bu kurumların ve pratiklerin demokrasi içinde nasıl konumlandığı ve ona nasıl yöneldiği de önemlidir (Schudson, 1995: 2). Gazeteciliğin demokrasiye hizmet etme işlevi ve kamuoyuna hesap verebilirlik sorumluluğu ekonomik nedenler yüzünden krize girmiştir. Birikim ve tekellerin oluşumunda siyasal nedenler olduğu kadar, dünya pazarlarındaki sermaye akışı, teknolojik gelişmeler ve kâr odaklarıyla ilişkiler vardır (Bennett, 2012; Tokgöz, 2010: 27). Medya sektörünün ticari güç odaklarıyla olan ilişkisini analiz eden ekonomi-politik yaklaşım, iletişim araçlarının endüstriyel boyutuna yoğunlaşır. Gerçekliğin aynası olmayan haber, bir meta olarak arz ve talep güçleri tarafından biçimlendirilir. Basın girişimciliğinin statüsü çoğunlukla kâr, sermaye ve hissedarlık üzerinden ticari şirket formunda kurulduğu için kitle iletişim araçları satın alınabilir, satılabilir, ucuza elden çıkarılabilir hale gelmiştir (Hamilton, 2004: 7; Cagé, 2016: 4-5). Mosco'ya göre (2009: 2-3) ekonomi politik, iletişim kaynakları dahil olmak üzere kaynakların üretimini, dağıtımını ve tüketimini oluşturan sosyal ilişkilerin ve güç ilişkilerinin incelenmesidir. Bu formülasyon, iletişimin işleyişine odaklanarak iletişim ürününün tüketicilere nasıl aktarıldığını ortaya koymaktadır. Eleştirel ekonomi-politik, toplumsal değişim ve tarihsel dönüşümlere odaklanır. Bütüncül bir yaklaşımdır, ahlak felsefesine dayanır, praksis fikrine bağlıdır ve kapitalist teşebbüsle devlet müdahalesi arasındaki dengeyle ilgilenir (Özçetin, 2018: 209-210).

Yeni iletişim teknolojileri ve internet, bilginin, enformasyonun ve iletişimin tüm aşamalarında değişiklikler yaratmıştır. Boczkowski ve Siles (2014: 56), sosyal ve kültürel çalışmalarda medya teknolojilerinin üretim, tüketim, içerik ve maddi boyutlarla ilgili olduğunu söylemektedir. Gazetecilik pratiğinde internet, gerçek zamanlı güncelleme ve eski arşivlere ulaşma imkânı, araştırma ve belgeleri sınıflandırma yöntemleri ve metin değiştirme ve tartışma forumları gibi kolaylıklar sağlamıştır (Boczkowski ve Siles, 2014: 53; Morresi, 2006: 161). Sosyal ağların ve çevrimiçi platformların artışını, gazetecilik ve kitle iletişiminde demokratikleşme eğilimi olarak yorumlayan John Hartley'e göre, insanlar tüketimde olduğu kadar üretimde de söz sahibi oldular (akt. Fuchs, 2015: 106). Dijital paylaşım, toplumların gelişmesini ve uzun ömürlü olmasını sağlayarak tutkal görevi görmektedir. İnsanlar bu ortamlarda kendilerini ifa-

de ederek internet siteleri kurmakta, sosyal ağlar ve eşler arası (peer-to-peer) medya paylaşımı yapmakta, blog yazmakta ve YouTube'a içerik yüklemektedir (Lister vd., 2009: 166; Hermida, 2017: 37-38). İnternet ve yeni medya teknolojileri, ekonomi-politik düzlemde değişim yaratarak gazetecilikteki eğilimlerin dış ilişkilerden iç meselelere; siyasetten insan odaklı hikâyelere, konulardan insanlara doğru kaymasına yol açmıştır (Mosco, 2009: 119; Allan, 2010: 250). Öte yandan internet, reklam verenlerin hedef kitlelere ulaşarak çok daha ucuz kanallar sunmasını sağladığı ve profesyonel gazeteciliğin otoritesine meydan okuyan blog yazarlarını ve vatandaş gazetecilerini ürettiği için birçok gazetenin iflas etmesine neden olmuştur. Geriye kalanlar ya satın alınmayı beklemiş ya da haber merkezinde çalışan personel sayısında azalmaya gitmiştir (Bennett, 2012: 3; Min, 2022: 28-29).

Gazeteciliğin Zamana Karşı Yarışı

Dijital teknolojilerin gelişmesiyle haber, büyük teknoloji şirketlerinin tekelindeki anlatı rejimine dönüşmüştür. Bilgi ve veri akışındaki eşitsizlik, kapitalizmin çelişkilerinin yeni medyada belirginleşmesine neden olmuştur. Mosco'ya (2009: 120) göre, medya yoğunlaşması, ticarileşme, zengin ulusların küresel ekonomi üzerindeki hâkimiyeti, bilgi zenginleri ve fakirleri arasındaki bölünme ve militarizmin yayılması gibi sorunlar ortaya çıkmıştır. Yeni medyaya yönelik tartışmalar, teknolojinin, sermayenin toplumsal ilişkileriyle ne denli bütünleştiği, onu nasıl değişime uğrattığı ve onunla nasıl sürtüşmelere girdiği etrafında dönmektedir. Bu nedenle, yeni iletişim teknolojilerinin enformasyon ve şeffaflık ideali endişe verici görünmektedir (Wayne, 2009: 58; Cagé, 2016: 4-5). Sermayenin tekno-ütopyası her şeyi homojen, yumuşak, birbirinin yerine geçebilecek bir boşluğa indirgeyerek medyanın işlediği kültürel ve bağlamsal anlamlara ve yerleşik toplumsal ilişkilere dikkat etmeden işlemektedir (Wayne, 2009: 61). Dijital teknolojilerin ekonomi-politik işleyişi, gazetelerin değişen okuyucu kitlesinin taleplerini karşılamalarını zorunlu kılmıştır. Haber tüketicisi birey, platformların topladığı verileri tüketen ve içeriklerin hızlıca tüketilmesi için teşvik edilen yeni medyanın tüketici-aktörü haline gelmiştir. Eski haber düzeninin resmi kaynakları ve bağımsız editoryal eşik bekçileri, çeşitli kaynaklardan gelen kitle kaynaklı bilgileri kontrol etmekteydi (Bennett, 2012). Dijital platformlarda haberin doğrulanması ve kaynakların kontrolü, esnek hale gelmiştir. 19.yüzyılda haberi ilk veren ABD'deki gazetelerin tirajları artmaktaydı. Bugünkü gazeteler için mesele, hiçbir enformasyonu kaçırmamak, okur bir tıkla başka ufuklara yelken açmadan önce haberi herhangi bir düzenleme işleminden geçirmeden internete koymaktır (Cagé, 2016: 31). Dünya çapında göç (sermaye ve emek), küresel çatışma ve çevreye yönelik endişe koşulları altında yaşayan çok sayıda insan günlük yaşamda belirsizlik içinde yaşamaktadır. İnsanlar modern dünyanın istikrarsızlık, belirsizlik ve endişe ortamında çevrimiçi haberlerde farklı bir dünya temsili görmeyi arzulamaktadır (Deuze, 2007: 671). Vatandaşlar artık komedi programları, bloglar, Twitter akışları ve gerçek olayların görgü tanığı videoları gibi geniş ve kişiselleştirilmiş siyasi içerik yelpazesi (Bennett, 2012) sunan haberlere yönelmektedir.

Dijital platformlar, insanların enformasyon taleplerini karşılamak ve farklı bir dünya temsili sunmak için habercilik ilkelerinden feragat etmişlerdir. Bunun en temel sebeplerinden biri platformların yapısındaki hız kavramıdır. Her türlü teknolojik, ekonomik, sosyal ve kültürel sürece etki ederek genel yaşam temposunun artışına işaret eden hızın özünde üretim, yenilik, yatırım hızı, yaşam temposundaki hız ve görüntülerin yayılma hızı mevcuttur (Rosa, 2009: 77-78; Gitlin, 2001: 72). Hızlanmanın ilk, en belirgin ve ölçülebilir biçimi, teknolojik hızlanma olarak tanımlanabilecek ulaşım, iletişim ve üretim gibi kasıtlı, amaca yönelik süreçlerin hızlanmasıdır (Rosa, 2009: 82). Mekân ve zaman algısını yeniden şekillendiren hızın mekânsızlığı, stratejik bir değer olarak mekânın stratejik değerinin yerini almıştır (Virilio, 2021: 127). Hızın yeni değil, eski bir gelenek olduğunu iddia eden Gitlin (2001: 74), gazetecilerin hızın yeni, endüstri sonrası, hatta postmodern bir şey olduğunu varsaydıklarını, ancak hızlanmanın endüstriyel ve modern olduğunu belirtmektedir. Gazetecilikte hız, güncellik, aktüalite gibi zamansal kavramlarla ilgilidir ve internet ortamında 7/24 haber döngüsüne işaret etmektedir. "Olayların hızlı şekilde haberleştirilmesi ve bulguların aktarılmasında zaman daima gazetecinin aleyhine işlemektedir" (Gans, 2018). 1990'larda gerçek zamanın tiranlığı ifadesini kullanan Gowing (2009: 27), haber üretimindeki değişime doğrudan etki eden ve acımasız ve keyfi niteliğe sahip olan zaman çizgisinin tiranlığı kavramını üretmiştir. Hız, çoklu medya haber endüstrisinde yeni mesleki norm olmuştur. Hızlı medyanın çoğalan evreninde yorumlama artık ardışık hatlar uyarınca değil, anlamı olan birleşmelerin ve bağlanmaların spirali uyarınca ortaya çıkmaktadır (Min-Chia Lee, 2014: 2; Berardi, 2012: 158). Yeni bilginin peşinde olan haber artık saniyeler içinde aktarılmaktadır. Fakat 7/24 çalışma rutini, gazeteciler açısından haberi anında siteye ekleme, haber takibi için sürekli sosyal medyaya odaklanma ve ulaşılabilir olma konusunda (Min Chia Lee, 2014; Yandım ve Temiztürk, 2025: 219) sorunlar yaratmıştır.

Hız, çoğu zaman dikkat çekme uğruna sıradan, gündelik, önem arz etmeyen veya kamuoyunu ilgilendirmeyen konuların ilginç kılınarak haber haline getirilmesine neden olabilmektedir. Papacharissi (2017: 151), daha düşünceli, özenle hazırlanmış haberler ve diğer haberler arasında ayrım yapılması ve hızlı ve yavaş haberler arasındaki farkların vurgulanması gerektiğini belirtmektedir. Hız odaklı gazetecilik, üretilmesi zaman alan ancak hükümeti ve diğer güçlü kurumları denetlemede hayati önem taşıyan araştırmacı gazeteciliğe zarar vermektedir. Ticari baskılar ve izleyici kitlesi için yoğunlaşan rekabet, daha fazla bilgi-eğlence, görüş odaklı içerik ve sansasyonellik üretmektedir (Min-Chia Lee, 2014: 4; Nielsen, 2017: 98). Gazetecilik için yeni hikâye anlatım platformları haberlerin derinliğine katkıda bulunmayan, haberlerin raporlanma yoğunluğunu artıran, tekrara ve gereksiz üretime neden olmaktadır (Papacharissi, 2017: 152). Bu tür gazetecilik, kamuoyunun eleştirel ve sorgulayıcı düşünce geliştirip inisiyatif almasını, harekete geçmesini, hak talep etmesini engelleyebilmektedir (Bezirgân Arar, 2024: 696).

YouTube Shorts Haber Formatı

Arama motorları, ölçüm ve reklam sistemleriyle eşgüdümlü olarak çalışan YouTube, Meta (Facebook), X (Twitter), TikTok gibi platformların ekosistemleri, dev teknoloji şirketlerinin ideolojik, politik ve ekonomik mantığına göre inşa edilmiştir. Bu platformlar, kullanıcılar ile onları duymak ve onlara karşılık vermek isteyebilecekler arasında arabuluculuk yapmaktadır (Gillespie, 2018: 40). YouTube, 2005 yılında Silikon Vadisi Garajı'nda tasarlanan, televizyon izlemeye «alternatif» geliştiren ve amatör videolar yayınlayan bir platformdur. Büyüyen çevrimiçi video ekosistemine yanıt olarak geliştirilen ve dünyanın dört bir yanından paylaşılan deneyimleri, zevkleri, müziği ve mizahı sergileyerek biz duygusunu teşvik eden YouTube'un büyümesi, ağ tabanlı yeni medyanın en şaşırtıcı ve karakteristik gelişmelerindendir (Lister vd. 2009: 225-227; Curran, 2012: 11; Dijck, 2013: 110). Her türlü amatör ve profesyonel içeriği bir araya getiren YouTube, içerik paylaşma ve görüntüleme için hibrit bir platform olarak teknoloji ve medya endüstrisinin düşünme ve çalışma biçimlerinin birleşmesini sağlamıştır (Hesmondhalgh, 2019: 117; Burgess ve Green, 2018). YouTube, günlük haberler, son dakika haberleri, röportajlar, tartışmalar ve uzun video formatındaki içeriklerle geleneksel gazeteciliğin iş modelini kökten değiştirmiştir. Platformda haber üretimi, dağıtımı ve gelir elde edilmesi, yöneticiler tarafından yapılan fiyatlandırma, yönetişim ve platform veri stratejilerine bağlıdır. YouTube'un paydaşları ve iş inovasyonundaki odak noktaları, izleyiciler; amatör, yarı-amatör ve profesyonel içerik üreticileri; medya ortakları, reklam verenler, çok kanallı ağlar gibi yeni aracı kuruluşlar ve üçüncü taraf geliştiricilerdir (Nieborg ve Poell, 2018: 4283; Burgess ve Green, 2018). Yeni teknolojiler, kullanıcı odaklı iş modeli ve içerik üretiminde yarattıkları farklılıklarla geleneksel yayıncılık modellerinden ayrışan YouTube, hızlı şekilde sosyal medya mantığının bir parçası haline gelerek bağlantı kültürünün asli bir unsuruna dönüşmüştür (Dijck, 2013: 111). Öte yandan, platformun dijital kapitalizmin ilkelerine göre işleyen teknik altyapısı ve iş modeli, platformun tarafsızlığına dair eleştirileri gündeme getirmektedir.

Platformların dijital yaşamlarımız üzerindeki gücü, genellikle ulus-devletlerinkiyle karşılaştırılır. Fakat hükümetlerin aksine, sosyal medya platformları demokratik meşruiyet ve hesap verebilirlik standartlarına tâbi tutulmaz. YouTube'da, gazeteciliğin sloganı 'bağımsızlık' olmasına rağmen, kuralları belirleyen ve gazetecilere dayatan platformun kendisidir. Geleneksel medyada içerik oluşturma kuralları ve beklentileri editörler, medya yöneticileri ve siyasi otoriteler tarafından belirlenirdi. YouTube'un yönetişimi, platform mimarisi, algoritmik mantık ve kurumsal politikalar tarafından şekillendirilmektedir (Marchal vd., 2025: 216; Ertuna ve Aşık, 2025: 3437). YouTube'da haber üretimindeki demokratikleşme iddiası ise tartışmalıdır. Peer ve Ksiazek (2011: 47), haber uygulamalarının "demokratikleşmesinin" profesyonel gazetecilerin kontrolünü gasp ettiğini ve mesleğin belirleyici özelliklerini tehlikeye attığını ileri sürmektedir. Nechushtai vd. (2023) platformlarda artan haber homojenizasyonunun ABD'de artan piyasa tekelleşmesinin yaşandığı döneme denk geldiğine dikkat çeker. Bu durum, gazeteciliğin ekonomi-politik temeli hakkındaki endişeleri yeniden gündeme getirmektedir. YouTu-

be'un platform mantığı, kullanıcılara danışmadan veya düzgün şekilde bilgilendirmeden kendi kurallarını düzenli olarak günceller, onlara bu kararlara itiraz etmek için güvenceler veya anlamlı yollar sunmaz. Standartlarını ne zaman ve nasıl uygulayacakları konusunda önemli bir takdir yetkisi kullanır ve bunu genellikle tutarsız şekilde yapar (Marchal vd., 2025: 216).

YouTube'un habercilik üzerindeki olumsuz etkilerini çeşitli boyutlarda ele almak mümkündür. Platformların politikaları ve hizmet şartlarındaki değişiklikler, kimin sesinin duyulabileceğini ve kim tarafından duyulabileceğini önemli ölçüde belirlemektedir. Bu, kullanıcıların maruz kaldığı bilgilerin kalitesini ve türünü doğrudan etkilemektedir. Çevrimiçi videoların hızlı büyüyen kategorisi, haberlerin YouTube'da izlenmesini ve web sitelerindeki haber takibini etkileyebilmektedir. Bu işleyiş, yerel haber kuruluşlarının aradığı görünürlük fırsatlarını azaltarak yerel haber medyası için uygulanabilirliğe giden yolları sınırlandırmaktadır (Marchal vd., 2025: 216; Peer ve Ksiazek, 2011: 46-47: Nechushtai vd., 2023). Eylül 2016'da TikTok'un, Kasım 2019'da Instagram Reels'in hizmete girmesiyle YouTube, videoların süresinin kısaltılmasını sağlayacak yeni bir uygulamayı hizmete sunmuş ve 18 Mart 2021'de ABD'de beta sürümü olarak Shorts formatını tanıtmıştır. 15 Ekim 2024'te süreleri 180 saniyeye (3 dk.) kadar uzayabilen Shorts, dikey veya kare şeklinde olan ve mobil cihazlarda görüntülenmeye optimize edilmiş kısa süreli içerik üretme formatıdır. YouTube'un diğer platformlarla rekabet edebilmek için kısa video formatını kullanıma sunması yeni ve genç kitlelere erişmesini sağlamıştır (Burgess ve Green, 2018; Boiko, 2023; Violot vd., 2024: 213-214; Cavender, 2024). Haberin anlatı rejimini ve gazeteciliğin niteliğini etkileyen YouTube Shorts formatı, habercilikte önemli bir kavram olan hızın yeniden tanımlanmasını sağlamıştır. Görsel-işitsel kültürün egemenliğini tasdikleyen YouTube, diğer dijital platformlar gibi haber üretiminde ve dolaşımında optimizasyon sağlamıştır. Bu platformların iş mantığı (Nieborg ve Poell, 2018) haberin hızlıca üretilmesini ve tüketilmesini gerekli kılarken haber tüketicisini algoritmaların yönlendirmesine açık hâle getirmiştir.

Araştırma Tasarımı

Literatür Taraması

Sosyal medyanın haber üretimine etkisini ele alan literatürde çok sayıda yayın vardır. YouTube özelindeki araştırmalar, bu çalışmanın kuramsal altyapısı açısından önem taşımaktadır. YouTube'un haber üretim mekanizmasının ardındaki başarıya odaklanan Peer ve Ksiazek (2011: 48), içeriklerin esnek, profesyonel veya iyi üretilmiş olması değil, belirli kitleler için ne kadar ilgili, yararlı ve ilgi çekici olduğunu incelemiştir. Nechushtai vd. (2023: 1311), algoritmik önerilerle yönlendirilen beş önemli platformun -Facebook, Google Haberler, Google, Twitter ve YouTube- karşılaştırmalı çapraz platform analizini yapmıştır. 2005-2021 yılları arasındaki İngilizce gazete verilerinden yararlanan Marchal vd. (2025), Facebook, Twitter ve YouTube'daki politika değişikliğinin olumsuz haber içeriklerine ne ölçüde duyarlı olduğunu araştır-

mıştır. Türkiye özelinde gazetecilik mesleğinin hükümet baskısı altında ve siyasi ortamın kısıtlayıcı koşullarında nasıl ayakta kalabileceğine odaklanan araştırmalar dikkat çekmektedir. Ertuna ve Aşık (2025), geleneksel gazetecilik ortamının karşı karşıya kaldığı otoriter medya koşullarında 14 gazeteci YouTuber ile yarı yapılandırılmış, derinlemesine röportaj yapmıştır. Uzunoğlu (2025) çerçeveleme teorisi ve hibrit medya teorisi kullanarak YouTube yorumlarını analiz etmiş ve Türk gazeteciler Fatih Altaylı, Ruşen Çakır ve Murat Yetkin'in YouTube kanallarından 30 videonun çözümlemesini yapmıştır. Görsel çerçeveleme analizi kullanan Ercebe (2026) ise farklı ideolojik yönelimlere sahip üç Türk haber kuruluşuna -Sözcü, A Haber ve Medyascope- odaklanarak YouTube'da kullanılan küçük resimlerin ve başlıkların karşılaştırmalı analizini sunmuştur.

Sosyal medya gazeteciliğine dair uluslararası çalışmaların diğer boyutu, sosyal medyanın yalnızca tanıtım amaçlı değil, tüm haber sürecine gömülü bir çerçevelemeye sahip olduğuna odaklanmaktadır. Lichtenstein vd. (2021) YouTuber gazetecilerle röportaj yaparak platformun gazetecilikteki işlevine odaklanmaktadır. Araştırmacılar rol yönelimleri açısından platform merkezli gazeteciliğin geleneksel habercilikle benzeştiğini ve YouTube haberciliğinin izleyicinin yaşam dünyasına seslenme ve eğlenceli sunum tarzıyla farklılaştığını belirtmektedir. Humayun ve Ferrucci (2022) haber üretiminde sosyal medyanın kullanımına dair sistematik analiz yaparak gazetecilerin sosyal medya kullanımını analiz etmişlerdir. Degen vd. (2024), sosyal medya gazeteciliği hakkında yazılan İngilizce makalelerin literatür taramasını yaparak bu alandaki eğilimleri tespit etmiştir. Araştırmacılar nitelikli gazetecilik faaliyeti için ekonomik parametrelerin dikkate alınması gerektiğini belirtmişlerdir. Literatürde YouTube platformunda haber üretiminin ve gazetecilik mesleğinin yeniden tanımlanmasına dair çok sayıda araştırma yer almasına rağmen, YouTube Shorts haberciliğini Türkçe yayın yapan uluslararası haber kuruluşları ve hız bağlamında ele alan herhangi bir çalışmaya rastlanılamamıştır. Bu makale, literatürdeki YouTube haberciliğine dair araştırmalara yeni bir boyut kazandırarak haberin hızına ve algoritmalarla olan ilişkisine katkı sunmaktadır. Bu açıdan araştırmanın sosyal medya ve gazetecilik pratiğine güncel bir yorum kazandırması amaçlanmaktadır.

Araştırmanın Amacı, Önemi, Hipotezi ve Soruları

Çalışmada analiz edilen altı farklı haber kuruluşu kurumsal yayın gelenekleri, menşeleri, gazetecilik niteliği, editoryal kimlikleri ve haber üretim mekanizmaları açısından farklılık göstermektedir. Bu farklılıklar, haberlerin çerçevelenmesinde önemli bir ayrım oluşturmaktadır. BBC News Türkçe ismiyle faaliyet gösteren Britanya Yayın Kuruluşu British Broadcasting Corporation (BBC), 20 Kasım 1939 tarihinde kurulmuştur. Amerika'nın Sesi (Voice of America: VOA), 1942'den bu yana Türkçe yayın yapmaktadır. Euronews, ilk Türkçe yayınını 30 Ocak 2010'da, Deutsche Welle, Temmuz 1962'de yapmaya başlamıştır (Karaduman, 2019: 472-474). Independent Turkish, YouTube kanalında kendisini Britanya'nın The Independent gazetesinin münhasır Türkçe telif hakkına sahip ilk gazetesi olarak tanımlamaktadır. "İngil-

tere merkezli The Independent gazetesinin Türkçe dilinde yayın yapan haber sitesinin erişime açılması, Rus iş adamı Alexander Lebedev'in sahibi olduğu Independent Digital News & Media Limited (IDML) ile Suudi Arabistan Araştırma ve Pazarlama Grubu (SRMG) bünyesinde bulunan Media Arabia arasında imzalanan lisans anlaşması çerçevesinde gerçekleşmiştir. Independent Türkçe haber sitesinin tüm haklarına Media Arabia sahiptir" (Independent Türkçe, 2019). Alman kamu yayıncısı Deutsche Welle'nin (DW) öncülüğünde kurulan +90 YouTube kanalı, 2019'da yayıncılığa başlamıştır. DW'nin yanı sıra uluslararası kamu yayıncıları BBC, France 24 (F24) ve VOA, kanalın içerik sağlayıcıları arasındadır (BBC, 2019). Analiz edilen haber kuruluşlarının YouTube'daki yayıncılık faaliyetlerine katılma tarihleri değişkenlik göstermektedir. VOA Türkçe, 28 Nisan 2008; BBC News Türkçe, 22 Ekim 2009; Euronews Türkçe, 23 Ocak 2010; DW Türkçe, 19 Nisan 2011; +90, 11 Mart 2019 ve Independent Turkish, 22 Nisan 2020 tarihinde YouTube'a katılmışlardır. Euronews Türkçe toplam 73.754 videoyla en çok video yükleyen kuruluştur. En az video yüklemiş kanal, Independent Turkish'tir. Toplam görüntüleme oranında Euronews, 549.589.137 ile ilk sırada yer alırken, 6.056.773 görüntülemeyle Independent Turkish son sıradadır.

Bazı haber kuruluşları ulusal ve uluslararası alanda siyasi baskılara maruz kalmış ve gazetecilik mesleğinden ötürü sık sık yasal yaptırımlara uğramışlardır. Amerikan Başkanı Donald Trump'ın Birleşik Devletler Küresel Medya Ajansı'nın (USAGM) bütçesinde büyük bir kesintiye gidilmesini öngören kararnameyi imzalayarak yürürlüğe koymasıyla, 1942 yılından beri ABD'nin sesini dış dünyaya duyuran Voice of America'nın (Amerika'nın Sesi) neredeyse tüm çalışanlarının işine son verilmiştir (DW, 2025). Radyo ve Televizyon Üst Kurulu (RTÜK), 2019'da yürürlüğe giren yönetmelikle internet yayıncılarına lisans alma şartı getirmiş; Şubat 2022'de DW, VOA ve Euronews'in Türkçe yayınlarına başvuru için 72 saat süre tanımıştır. Lisans başvurusu yapmadığı belirtilen VOA ve DW'ye Türkiye'den erişim engeli getirilmiştir. Euronews, haber sitesi üzerinden Türkçe canlı yayın yapmadığı ve görüntülü bülten yayınlamadığı için başvurudan muaf tutulmuştur. VOA Türkçe ve DW Türkçe ise 1 Temmuz 2022'de erişim engeline uğramıştır. DW lisans düzenlemesinin DW yasasına uyumsuzluğuna dikkat çekmiştir (DW, 2023). RTÜK kararının ardından basın özgürlüğü ilkelerinin ihlal edildiğine dair eleştiriler artmıştır. VOA'nın Türkçe dilinde yayın yapan internet sitesine getirilen erişim engeli, CPJ tarafından eleştirilmiştir. Komite, basın özgürlüğü ihlali vurgusu yaparak özgür haber yapmanın engellendiğine değinmiştir (CPJ, 2023).

Çalışmanın kapsamını YouTube'da Türkçe yayın yapan BBC News Türkçe, Deutsche Welle Türkçe, +90, VOA Türkçe, Euronews Türkçe ve Independent Turkish haber kanallarının Shorts formatındaki haberleri oluşturmaktadır. Makalenin amacı, Shorts formatlı haberciliğin dinamiklerini ve dönüşümünü ele alarak haber üretiminin farklı editoryal kimliğe sahip uluslararası haber kuruluşlarında nasıl gerçekleştirildiğini ortaya koymaktır. Çalışma, Shorts formatındaki gazeteciliğin dijital gazeteciliğin değişen yüzünü temsil ettiği ve habercilik unsurlarını revizyona uğrattığı hipotezine dayanmaktadır. Örneklem grubu, çeşitli ölçütlere uygun olarak seçilmiş ve incelenmiştir. Uluslararası haber kuruluşlarının sosyal medya gaze-

teciliğini ve haber üretimini YouTube platformu çatısı altında gerçekleştirmeleri ilk kriterdir. Haber örnekleri, uluslararası haber kuruluşlarının Türkçe dilinde yayın yapmaları, YouTube Shorts formatında hem uluslararası hem de ulusal gündeme dair haber üretmeleri ve farklı editoryal gelenekleri temsil etmeleri açısından değerlendirilmiştir. Altı kuruluşun kamu yayıncılığı, kamu diplomasisi, dijital ve ticari medya modellerini temsil etmeleri örneklem kümesini tespit etmede belirleyici olmuştur. Her kanaldan eşit sayıda (n=10) Shorts —toplamda 60 adet Shorts— amaçlı örneklem yöntemiyle seçilerek kanallar arasında karşılaştırılabilir ve dengeli bir veri seti oluşturulmuştur. Shorts haberler, uluslararası haber kuruluşlarının YouTube hesaplarının Shorts kısmındaki popüler Shorts sıralamasından elde edilmiştir. YouTube platformunun bir 'başarı' kriteri olarak gördüğü ve ödüllendirdiği en yüksek görüntüleme alan Shorts haberler, algoritmik görünürlüğün temsili olarak değerlendirilmiştir.

Haber kuruluşlarına ait veriler, 10-15.12.2025 tarihleri arasında YouTube'dan elde edilmiştir. Shorts haberler, şu tarih aralıklarını kapsamaktadır: BBC News Türkçe, Ekim 2023 ile Kasım 2024; DW Türkçe, Kasım 2024 ile Aralık 2025; Euronews, Aralık 2018 ile Ocak 2023; VOA, Haziran 2023 ile Ocak 2025; +90, Haziran 2022 ile Aralık 2025 ve Independent Turkish Eylül 2023 ile Aralık 2025. Shorts'ların görüntüleme aralıkları 3 milyon 992 bin ile 18 bin 770 arasında değişmektedir. Bu süreçte, Trump'ın Mart 2025 kararı sonrası Türkçe yayınlar dahil olmak üzere VOA kapanmıştır.

Haberler, belirli bir saniye veya dakika üzerinden değil, platformun tanımladığı zaman aralığı bağlamında incelenmiştir. Örneklem kümesinde yer alan Shorts haberlerin (n=10) tarih aralığı bir olay ya da kriz dönemini değil, uluslararası kanalların Shorts haberciliğine ilişkin farklı editoryal eğilimlerini ve anlatı stratejilerini temsil etmektedir. Bu farklılık, sınırlı bir zaman diliminin haber gündemini incelemeyi değil, her haber kuruluşunun algoritmik dolaşım içinde en yüksek görünürlüğe ulaşan Shorts haberciliği pratiklerini karşılaştırmayı amaçlayan araştırma tasarımının doğal bir sonucudur. Çalışmanın analitik ölçütleri, dönemsel haber yoğunluklarından ötürü gerçekleşebilecek sapmaları azaltmayı ve kanalın Shorts formatındaki genel yayın pratiğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Tema geliştirme üzerinden yorumlayıcı bir perspektif sunmaya çalışan bu araştırma, YouTube platformu özelinde ve sosyal medya haberciliğinde haberin zamana karşı nasıl direndiğini ortaya koyarak gazetecilik ve iletişim literatürüne katkı sağlamayı hedeflemektedir. Aynı zamanda, algoritmaların şekillendirdiği haber tüketim alışkanlıklarının haber temaları üzerinden ne şekilde trend hâle geldiği ortaya konulmaktadır. Çalışma, Shorts formatındaki haberlerin hangi kriterlerle üretildiği üzerinde durarak aşağıdaki temel araştırma sorularını cevaplamaya yönelmektedir:

A.S.[1] YouTube'un algoritmik hız unsuru haberciliği nasıl etkilemektedir? Haberin bağlamında ne gibi değişim ve dönüşüm yaratmaktadır?

A.S.[2] Algoritmik hız, anlatı rejimini ve gazeteciliğin niteliğini genel olarak nasıl etkilemektedir?

A.S.[3] Shorts haberler algoritmik zamanda nasıl bir deneyim yaratmaktadır?

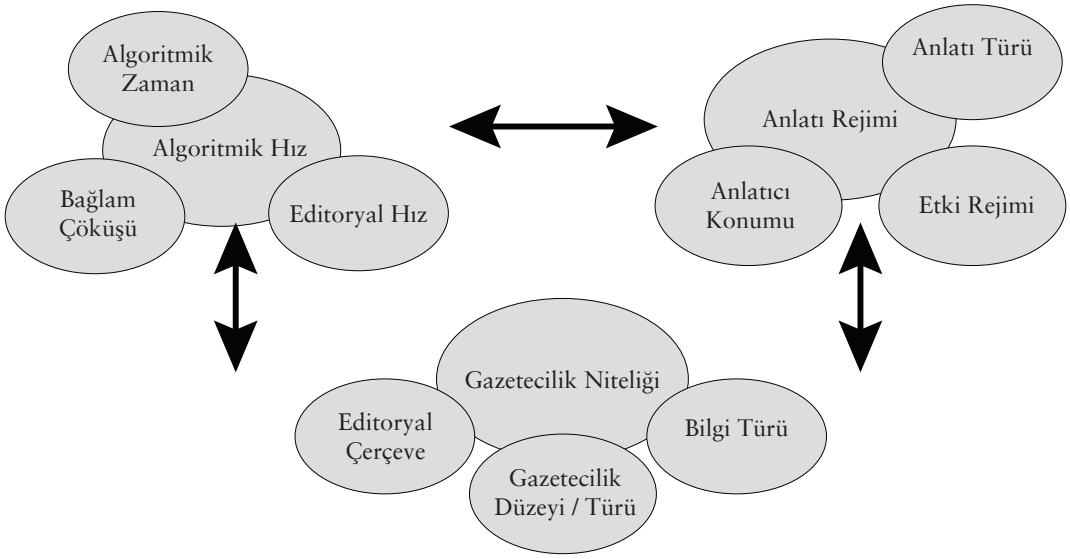
Araştırma Yöntemi

Uluslararası haber kuruluşlarının Shorts haberleri, betimleyici karşılaştırma yöntemi sunan Braun ve Clarke'ın (2006; 2019) geliştirmiş olduğu refleksif tematik analiz (*reflexive thematic analysis: RTA*) yöntemiyle incelenmiştir. Çalışmada +90 kanalı dışındaki kanalların baş harflerinin kısaltılmasıyla oluşturulan kodlar kullanılmıştır. BBC News Türkçe, BBC; Deutsche Welle Türkçe, DW; VOA Türkçe, VOA; Euronews Türkçe ET ve Independent Turkish IT şeklinde kullanılmıştır. RTA yönteminde araştırmacı, araştırma sürecinde aktif pozisyon alarak analitik süreç boyunca veri kümesinden kodlar bulmakta ve temalar geliştirmeye çalışmaktadır. Araştırma kodları önceden belirlenmediği için araştırmacının süreç boyunca eleştirel olması, analitik düşünmesi ve kodları doğru şekilde tespit etmesi gerekmektedir. Byrne (2022: 1392) bu yöntemi, nitel veri analizine yönelik erişilebilir ve teorik olarak esnek ve yorumlayıcı bir yaklaşım olarak tanımlamaktadır. Byrne'nin (2022: 1397) açıkladığı semantik-gizli anlam kodları, haberlerin derinlemesine analiz edilmesi ve haber metinlerindeki anlamlılık düzeyinin irdelenmesinde kullanılmıştır. Shorts haberlerin anlamlarının gizli doğasını açıklamak, örtük anlamları ve ideolojik çerçeveyi ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Böylelikle altta yatan varsayımlar, metnin arka plandaki niyetini ortaya koyarak yorumlayıcı analiz güçlendirilmeye çalışılmıştır.

RTA yönteminde altı aşamalı araştırma basamağı vardır. Bunlar, verilere aşinalık, başlangıç kodları oluşturma, temalar oluşturma, potansiyel temaları gözden geçirme, temayı tanımlama-adlandırma ve rapor üretmedir (Braun ve Clarke, 2006; 2019; Byrne, 2022: 1398-1409). Bu aşamalar zorunlu birer kategori olmadığından, bu çalışmanın analitik sürecine katkı sağlayacak basamaklar birleştirilerek kullanılmıştır. Verilere aşinalık aşamasında, 60 Shorts haber birden fazla kez dinlenip transkripsiyonları yapılmış, notlar alınmış ve benzerliklerin tespit edilmesi sonucunda başlangıç temaları ve alt temalar geliştirilmiştir. Başlangıç kodları oluşturma aşamasında haber üretimini belirleyen ifadeler elektronik kodlama tablosuna eklenmiştir. Daha sonra, algoritmik hızın etkilediği haber anlatısındaki anlatı rejimini ve gazetecilik niteliğini temsil eden unsurlar tespit edilmiştir. Shorts haberler sadece kısaltılmış haber formatı olarak düşünülmemiştir. Analiz, birbirine bağlı temalar üzerinden derinleştirilmeye çalışılmıştır. Böylelikle algoritmik hız, anlatı rejimi ve gazetecilik niteliği ana temaları oluşturulmuş ve ana temalara bağlanan alt temalar geliştirilmiştir. Bu süreçte alt temalara bağlantı kurabilecek mikro tema başlıkları da belirlenmiştir. Şekil 1, ana temaların ve alt temaların kavramsallaştırıldığı şemayı göstermektedir.

Çalışmanın hipotezlerinin test edilmesi noktasında kod, tema ve alt temalar çeşitli parametrelerle test edilmiştir. Temaların güvenilirlik testi, temaların tekrar edilerek aşinalık kazanması olarak belirlenmiştir. Araştırmacı, yorumlayıcı ve bilgi üretici rolünü aktif şekilde kullanarak yansıtıcı/dönüşlü, analitik ve paradigmatik bir araştırma yürütmeye çalışmıştır.

Şekil 1
YouTube Shorts Haberlere Dair Tematik Kod Şeması

Bulgular

Çalışmada toplamda 60 Shorts (n=60) haber incelenmiştir. Bulgular, algoritmik hız, anlatı rejimi ve gazetecilik niteliği ana temaları altında detaylandırılmıştır.

Algoritmik Hız

YouTube'daki gazetecilik faaliyetini yakından ilgilendiren ve haber üretme mekanizmasını doğrudan belirleyen unsur algoritmadır. Teknik, nötr ve ölçülebilir nicel bir veri olarak düşünülebilen algoritmik hız, zamanı, editoryal hızı ve bağlamı yakından ilgilendiren ana tema olarak belirlenmiştir.

***Algoritmik Zaman*:** Haberin nasıl bir zamansallıkta deneyimlendiğini belirleyen algoritmik zaman, dikkat ve algı düzeyini şekillendirmektedir. Haber kanallarının Shorts süreleri platformun algoritmik zaman düzlemini belirleyen bir gösterge olarak değerlendirilmiştir. Tablo 1, BBC Türkçe'nin haber başlığını, linkini ve görüntüleme sayısını göstermektedir. BBC haberlerinin (n=10), Shorts süre ortalaması 59,5 saniyedir.

Tablo 1
BBC Shorts İçerikleri

Link	Başlık	Görüntüleme	Süre
BBC 1	Afrika ile Avrupa arasında neden köprü yok?	3.187.177	1.00
BBC 2	İmralı adası: Türkiye'nin Alcatraz'ı	3.156.537	1.00
BBC 3	Panama kanalı: gemi geçişleri kuraklık nedeniyle kısıtlandı	2.791.234	1.00
BBC 4	Gazze: İsrail ablukasındaki Filistin bölgesinin tarihi	2.756.486	1.00
BBC 5	Zelandiya: Kayıp sekizinci kıta ilk kez haritalandırıldı	2.090.812	0.58
BBC 6	Dünyanın en kısa sınırı	1.959.103	1.00
BBC 7	Hazar Denizi: Göl mü yoksa deniz mi?	1.900.249	0.58
BBC 8	Kaliningrad: Rusya'dan kopuk Rus toprağı	1.354.575	1.00
BBC 9	Kıyısı olmayan deniz: Sargasso Denizi	1.348.709	0.59
BBC 10	Hamas-İsrail savaşı: Filistinli grupların saldırısı nasıl gerçekleşti?	1.297.333	1.00

Tablo 2, DW haberlerinin (n=10) video sürelerini göstermektedir. Kanalın ortalama 51,3 saniyelik içerikleri 60 saniyenin altında dağılım göstermektedir.

Tablo 2
DW Shorts İçerikleri

Link	Başlık	Görüntüleme	Süre
DW1	Erdoğan'ı birisi öyle kızdırdı ki…	1.681.828	0.55
DW2	Erdoğan'ın torunu Ömer Tayyip Erdoğan neden konuşuluyor?	1.517.910	0.49
DW3	Amerikan polisi Erdoğan'ı geçirmedi	1.399.168	0.37
DW4	Ahmet Türk kimdir?	1.316.792	1.00
DW5	Namaz kılan bu Naziler kimdi?	1.302.131	0.59
DW6	İran rejimini sallayan gelinlik	1.277.229	0.57
DW7	ABD'de 'göçmen avı': Viral olan görüntüler	1.267.498	0.41
DW8	Erdoğan'ın ayakkabısı Yunanistan'da konuşuluyor	1.119.893	0.54
DW9	Bu olaydan da Menzil Cemaati çıktı	1.049.354	0.55
DW10	Hesabına yanlışlıkla 2 milyon lira yatınca…	1.025.106	0.46

Tablo 3'te +90 Shorts'larının (n=10) video süreleri görülmektedir. Ortalama 60,2 saniyelik içeriklerin esnek bir aralıkta olduğu gözlenmektedir. Kanal, Shorts süresini azami sınıra doğru kullanabilmektedir.

Tablo 3
+90 Shorts İçerikleri

Link	Başlık	Görüntüleme	Süre
+90 1	"Bir çocuk seni görüyor, senden korkuyor"	3.992.587	0.58
+90 2	Gelin olarak gittiği köyün muhtarı oldu	3.655.687	0.49
+90 3	Ensestten hayatta kalmak	2.181.806	1.00
+90 4	Cam kemik hastalığıyla doğan Zekeriya'nın başarı hikayesi!	1.538.835	2.46
+90 5	Ben "Meslek lisesinde okuyorum" deyince...	1.533.322	0.29
+90 6	Kıymetli taşların değeri nasıl ölçülür? Mihenk taşı nedir?	1.429.513	0.33
+90 7	Fındık toplayan öğrenciler	1.387.132	0.34
+90 8	Suudi Arabistan'ın bitmeyen mega projeleri	1.315.400	0.53
+90 9	Adana, Avrupa'nın çöp limanı mı?	1.239.006	1.00
+90 10	Çin'deki boş evlerde kaç milyar insan barınabilir?	1.210.071	1.00

Euronews haberlerinin (n=10) ortalama video süresi 46,2 saniyedir. 30-60 saniye aralığında dağılan Shorts süre dağılımları kısa ve orta uzunluktadır. Tablo 4'te belirtildiği gibi, 60 saniye sürelerin üst sınırıdır.

Tablo 4
Euronews Shorts İçerikleri

Link	Başlık	Görüntüleme	Süre
ET 1	Trump: "Kürtler müttefikimiz ama onları korumak için sonsuza kadar Suriye'de kalamayız"	1.453.271	0.35
ET 2	TBMM'de 'kuru ekmek' polemiği: "O zaman aç değiller"	172.287	0.50
ET 3	İsrail polisi Kudüs'te bir Fransa cumhurbaşkanından ilk defa azar işitmiyor	111.858	1.00
ET 4	Erkan Baş'ın Türkiye'nin önemli siyasi figürleriyle ilgili değerlendirmesi	101.158	1.00
ET 5	Trump: Dünyanın enayisi biz değiliz	89.817	0.30
ET 6	Afgan kadınlardan Kabil'de Taliban protestosu: 'Haklarımızı istiyoruz'	64.745	0.46
ET 7	Sanna Marin: NATO üyeliğimizin onaylanması Türkiye'nin elinde	29.857	0.39
ET 8	Manavgat'ta yangın alanındaki kelebek itfaiyecinin elinden su içti	19.144	0.58
ET 9	Kongo'da açılışı yapılan köprü kurdele kesme sırasında çöktü	18.890	0.35
ET 10	Sanna Marin: Bu karanlık zamanlarda ben de bazen eğlenceyi özlüyorum.	18.770	0.49

VOA haberlerindeki (n=10) ortalama video süresi 50 saniyedir. Tablo 5, haberlerin 21-73 saniye aralığında, kısa-orta dengede dağıldığını göstermektedir

Tablo 5
VOA Türkçe Shorts İçerikleri

Link	Başlık	Görüntüleme	Süre
VOA 1	Meksika sınırından geçerek ABD'ye giren Türk anlatıyor: Sınırı nasıl geçti?	2.893.988	0.59
VOA 2	Putin: "Rusya'da Kuran'a saygısızlık etmek suçtur"	1.989.196	0.42
VOA 3	Meksika'dan ABD'ye giren Türk anlatıyor: "Sınırı geçen 30 kişiden 20'si Türkiye'dendi"	1.795.688	0.57
VOA 4	Fransız Meclisi'nde Filistin bayrağı açan vekile 15 gün boyunca oturumlardan men cezası	1.700.159	0.21
VOA 5	İsrail'in 'Demir Kubbe' sistemi nasıl çalışıyor?	1.032.485	1.00
VOA 6	New York'ta polis olmak: "Kadınlar kadın polis görünce daha rahatlıyor"	778.595	0.41
VOA 7	İsrail'in 'Demir Kubbe' sistemi nasıl çalışıyor?	650.704	1.00
VOA 8	New York'ta Türk polis olmak: 'Her gün tehlikeli"	591.986	0.52
VOA 9	Trump Suriye'de ABD askeri varlığı sorusunu yanıtlamadı, Erdoğan'dan övgüyle bahsetti	548.904	1.13
VOA 10	Yeni Zelanda Parlamentosu'nda tartışmalı tasarıya haka ile protesto	532.081	0.35

Independent Turkish (IT) haberlerinin (n=10) ortalama video süresi, 32,6 saniyedir. Tablo 6'da belirtildiği gibi haberler 16-61 saniye aralığındadır.

Tablo 6
IT Shorts İçerikleri

Link	Başlık	Görüntüleme	Süre
IT 1	Bilal Erdoğan, Turhan Çömez'in elini havada bıraktı	306.715	0.22
IT 2	Arkadaşları şehit Emre Albayrak'ı böyle uğurladı	198.169	1.01
IT 3	"Xhaka hepimizi kandırdı"	172.817	0.45
IT 4	Arda Güler'den ilk gol	139.313	0.36
IT 5	Gökyüzünde meteor yağmuru	93.033	0.16
IT 6	Yan bina yıkıldı, duvar olmadığı ortaya çıktı	80.304	0.48
IT 7	Reflü, ilaçsız tamamen düzelebilir	79.445	0.25
IT 8	Türk F-16'lardan ABD savaş gemisine selam	77.631	0.17
IT 9	Cübbeli Ahmet, Kadiri Tarikatı'na transfer oldu	72.344	0.35
IT 10	C130 tipi askeri kargo uçağı düştü	66.080	0.21

Editoryal hız: Editoryal hız, haberin ne kadar hızlı üretildiğini ve editoryal müdahaleden geçip geçmediğini göstermektedir. YouTube platformunda gazetecilik meslek ilkelerinin yeniden yapılandırılmasında editoryal hız ile haber bağlamı ilişkisi önemlidir. Nitel araştırmalarda kullanılan kod sistemleri, ilgili konuların nasıl kategorize edildiğini göstermektedir. Nitel, nicel ve/veya nominal göstergelerden oluşan kodlama sistemi, araştırmalardaki yoğunluk

düzeyini belirlemektedir (Miles vd., 2014, Saldana, 2021). Bu makalede analiz edilen Shorts haberlerinin editoryal hızları ve bağlamları, yüksek (0), orta (1) ve düşük (2) hızları gösteren üç aşamalı düzeye göre kategorize edilmiştir. Yüksek editoryal hız, bağlamın veya açıklamanın olmadığı, kaynağı şüpheli haberleri göstermektedir. Orta editoryal hız, sınırlı bağlam, kısa arka plan ve bilginin eksik veya yetersiz olduğu haberlere işaret etmektedir. Düşük editoryal hız ise neden-sonuç ilişkisi içeren, tarihsel bağlama yer veren, kaynak veya bilgi çeşitliliği sunan açıklayıcı haberlerdir. BBC Shorts haberleri analiz edildiğinde, haberlerin editoryal ön hazırlıktan geçtiği görülmektedir. BBC'nin neden-sonuç ilişkisi kuran ve bağlam içeren haberlerinde editoryal hız düşüktür (2). DW Shorts haberlerinde editoryal seçiciliğin baskın olduğu, tarihi ve siyasi haberlerde düşük editoryal hızın (2) korunduğu gözlenmektedir. Çoğunlukla insan hikâyeleri sunan +90 Shorts haberleri, duygu-bilgi ikiliği arasında bağlam-hız ilişkisinin korunduğu orta düzeyde editoryal hıza (1) sahiptir. Euronews, hızlı akan gündemden çeşitli haberler üreterek editoryal hızı orta düzeyde (1) kullanmaktadır. VOA'da tanıklık içeren ve bağlamı olan haberlerde editoryal hız düşükken, diğer haber türlerinde yüksek hız rejimi vardır. Bu nedenle kanalın editoryal hızının orta düzeyde (1) olduğu tespit edilmiştir. IT Shorts haberleri analiz edildiğinde, görsel yoğunluklu haberler göze çarpmaktadır. IT kanalında habere dair anlam üretme işlevi izleyiciye bırakıldığı için editoryal hızın yüksek (0) olduğu tespit edilmiştir.

***Bağlam*:** Algoritmik hız, Shorts haber formatının editoryal yapısını etkilediği gibi bağlamını da etkilemektedir. Bağlam konusunda üç aşamalı sayısal bir kategori oluşturulmuştur. Bağlamı olmayan haberler 0 ile temsil edilmiştir. Bu tür haberler yalnızca olayın aktarıldığı, neden-sonuç ilişkisinin kurulmadığı ve arka planın olmadığı haberlerdir. Sınırlı bağlam 1 rakamıyla temsil edilmiştir. Bu haberler, tek bir açıklayıcı bilgi içeren, olayın geçmişini sınırlı şekilde aktaran veya olayın nedenini aktarmayan haberlerdir. Güçlü bağlam 2 rakamıyla gösterilmiştir. Bu haberler, neden-sonuç ilişkisi içeren, arka plan bilgisi veren ve geniş bir toplumsal çerçeveyle aktarılan haberlerdir.

BBC Shorts haberleri analiz edildiğinde, algoritmik hız ritminin düşük, bilgi yoğunluğunun yüksek ve bağlamın güçlü olduğu haberlerin (2) var olduğu tespit edilmiştir. Örneğin, Cebelitarık Boğazı üzerinde köprü yapılmasının (1) arka plan bilgisi ve Hong Kong'daki bir köprünün yapım sürecindeki detaylar verilerek neden-sonuç ilişkisi kurulmaktadır. DW Shorts haberlerinin çoğunda bağlam güçlüdür. Alpaslan Çakar'ın (1), Ömer Tayyip Erdoğan'ın (2) ve Ahmet Türk'ün (4) kim oldukları bilgisi bu isimlerin siyasi portre olarak sunulmasıyla detaylandırılmıştır. Yalnızca Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın ABD ziyaretinden görüntüler aktaran haberde (3) ekranda bilgi veren yazılar mevcutken, seslendirme veya bağlam bilgisi yoktur. +90'ın bireysel tanıklık ve deneyim aktaran (1-2-3-4-5-7) haberlerinde haber özneleri öznel bağlam kurmaktadır. Bu haberlerde sınırlı bir bağlam vardır. Kanalın mihenk taşı (6) içeriğinde ise teknik bilgi bağlamı verilirken, toplumsal ve ekonomik bağlamı (8-9-10) güçlü olan haberlere de rastlanmıştır.

Euronews Shorts haberleri analiz edildiğinde, gündeme temas eden ve çoğunlukla bağlamdan kopuk (0) haberlerin üretildiği tespit edilmiştir. Örneğin, Meclis kürsüsünden konuşan CHP Grup Başkanvekili Engin Altay'ın yer aldığı (2) haberde, Altay başka bir vekille 'kuru ekmek' tartışması yaşamaktadır. Ancak konu hakkında bilgi verilmediği için izleyicinin habere dair bağlam kurması engellenmektedir. Benzer şekilde, eski Finlandiya Başbakanı Sanna Marin'in yaptığı konuşma sırasında neden ağladığına dair arka plan bilgisi verilmediğinden bağlam kurulamamaktadır (10). Halbuki olayın arka planında o dönemde Marin'in özel hayatına yönelik eleştiri ve suçlamaların olduğu bilinmektedir. VOA Shorts haberleri analiz edildiğinde, tarihsel ve yapısal bağlamın çeşitli haberlerde kurularak bazılarında eksik bırakıldığı bulgulanmıştır. Bu yönüyle kanalın sınırlı bir haber bağlamına (1) sahip olduğu gözlenmiştir. Meksika sınırını geçen Türk genci (1-3) ve New York'ta polis olan Türkleri (6-8) ele alan haberlerde sınırlı ve öznel bir bağlam üretilmektedir. İsrail'in demir kubbe sistemi hakkında tekrar eden haberler (5-7) askeri ve tarihsel bağlam içerirken, 2-4-9-10 kodlu haberlerde bağlam yoktur. IT'nin 6 kodlu haberi dışında tüm haberlerinde bağlam ve açıklama eksiktir. Örneğin, kalabalık ortamda el sıkışma gerilimi (1) veya kamuoyunda cübbeli Ahmet Hoca olarak bilinen şahsı (9) ele alan içeriklerde neler olup bittiği anlaşılmamaktadır. Bu nedenle kanalın haberlerinin çoğunda bağlamın olmadığı (0) tespit edilmiştir.

Anlatı Rejimi

Anlatı rejimi, anlatıcı konumu, anlatı türü ve etki rejimi alt temalarından oluşmaktadır.

***Anlatıcı Konumu*:** BBC Shorts haberleri analiz edildiğinde, tüm haberlerde dış ses/kurumsal anlatı aracılığıyla resmi bir anlatıcı konumunun olduğu gözlenmiştir. DW-1-2-8-9-10 numaralı haberler, muhabir tarafından aktarılmaktadır. "Erdoğan'ın ayakkabısı Yunanistan'da konuşuluyor" başlıklı haberde (8) muhabir, izleyiciye 'Ayakkabı tartışmasıyla ilgili sen ne düşünüyorsun? Yorumlara yazabilirsin" diyerek soru sormaktadır. 9 kodlu haberde 'Sence Menzil Cemaati'ne neden bu izni veriyorlar?" şeklinde retorik bir soru yönlendirilmektedir. Diğer 5 haber, dış seslendirmeyle verilmektedir. +90, bireysel ve güncel hikâyeler içeren anlatı stratejisine sahiptir. Kanal muhabiri iki haberde "Peki, senin bu zararlara dair bilgin var mı?" (9) ve "Peki, Türkiye'deki inşaat sektörüne dair bir video hazırlamamızı ister misin?" (10) diye sormaktadır. Euronews, çoğunlukla muhabir yerine haber öznesinin sesini veya ortam sesini kullanmaktadır. Farklı dilde yapılan açıklamalar, Türkçe altyazı olarak (1-3-5-7-10) ve ortam sesiyle (2-6-8-9) verilmektedir. Türkiye İşçi Partisi'nin Genel Başkanı Erkan Baş'ın konuştuğu haberde (4) röportaj yapılmıştır. VOA'da tanıklık ve deneyim odaklı haberlerde (1-3-6-8) haber özneleri aktarım yaparken ortam sesini aktaran (2-4-9-10) haberler de vardır. Demir kubbe sistemine ilişkin haber (5-7) dış sesle aktarılmaktadır. IT haberlerinin çoğu, ortam sesiyle, futbol spikeriyle veya dış sesle aktarılmaktadır. Haber öznesinin doğrudan konuştuğu haberde (6) ve reflü hakkında bilgi verilen haberde (7) özneler konuşmaktadır.

***Anlatı Türü*:** Anlatı türü, algoritmik hız rejiminden doğrudan etkilenen ve diğer alt temaları belirleyen temel unsurdur. Bu alt tema, kriz-aciliyet, devlet-iktidar-kurumsal eylem, birey-mağduriyet-insan hikâyesi ve olağan-gündelik akış başlıkları altında detaylandırılmıştır.

Kriz-Aciliyet: Afet, çatışma, savaş, ekonomi, zam, kriz, ani gelişme ve iktidar/sistem eleştirisi, yönetim sorunu gibi haberleri kapsamaktadır. BBC videoları analiz edildiğinde, coğrafya-tarih odaklı bilgi yoğun haberler tespit edilmiştir. Güncel çatışma ve savaş aktarımında kanal, olayın tarihsel geçmişi ve bağlamı üzerinde durmaktadır. Örneğin, Hamas-İsrail savaşını ele alan (10) haberde, Hamas'ın İsrail'e yönelik saldırısı harita üzerinden gösterilerek, sızmanın nasıl gerçekleştiği ve Hamas'ın taktikleri üzerinde durulmaktadır. 7-8 Ekim Aksa Tufanı olarak bilinen saldırının ardından, BBC 9.10.2023 tarihinde ilgili haberi vermiştir. DW'nin İran rejimine (6), iktidarın lüks harcamalarına (8) ve Menzil Cemaati'ne yönelik (9) üstü kapalı eleştirileri olduğu görülmektedir. +90'ın kriz ve aciliyet temasını kolektif meselelerde kullandığı gözlenmiştir. Kanalın Suudi Arabistan'ın mega projesinin başarısızlıkla sonuçlanmasına (8), Adana'nın çöp limanına dönüşmesine (9) ve Çin'deki boş ev problemine dair (10) örtük şekilde sistem eleştirisi yaptığı gözlenmiştir. Euronews, iç siyasetteki kuru ekmek tartışması (2) üzerinden ekonomik krize dair iktidar eleştirisi yapmaktadır. İsrail'e giden Fransa Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron'un polisle yaşadığı gerilimi anlatan haberde (3), 1996'daki eski Fransa Cumhurbaşkanı Jacques Chirac'ın görüntüleri üzerinden devletlerarası iletişim krizi hatırlatılmaktadır. Afgan kadınların protesto eylemini yansıtan haberin (6) bağlamı zayıf olsa bile, haberin iktidara yönelik eleştiri sunduğu tespit edilmiştir. VOA'nın Fransız Meclisi'nde Filistin bayrağı açan siyasetçi ve ona destek olan diğer siyasetçileri yansıtan haberi (4), uluslararası insan hakları söylemine bir gönderme olarak değerlendirilmiştir.

Devlet-İktidar-Kurumsal Eylem: Bu alt başlık, resmî açıklama, güvenlik, hükümet söylemi, diplomasi ve uluslararası ilişkiler konularından oluşmaktadır. BBC'nin 2 numaralı haberi İmralı Adası'ndan bahsederken, haberin adada tutuklu bulunan PKK lideri Abdullah Öcalan'ı ele aldığı gözlenmiştir. Kaliningrad haberi (8), Rusya-Avrupa arasındaki NATO gerilimini dolaylı yoldan ele alarak polemik yaratacak bir veri veya bilgi paylaşmamaktadır. Politik ve toplumsal konuları açıklamak yerine bu olaylardan kısa parçalar, çarpıcı ve sembolik anlar sunan Euronews Shorts'ları Donald Trump (1-5) ve Sanna Marin (7-10) ile ilgili farklı kesitlere yer vermektedir. Eski Finlandiya Başbakanı Sanna Marin'in NATO üyeliği hakkında Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile konuşmasını aktaran haber (7) güvenlik konuludur. VOA, Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'in Dağıstan'daki ziyaretinden (2) kareyi aktarmaktadır. Putin, bir din adamıyla Kur'an-ı Kerim hakkında sohbet ederek dine saygılı olduğunu belirtmektedir. Bu şekilde, Rusya'nın hükümet söylemine dair sembolik olarak güçlü bir anlam üretilmektedir. İsrail'in savunma sistemi konulu (5-7) haber ise güvenlik temalıdır.

Birey-Mağduriyet ve İnsan Hikâyesi: +90 Shorts haberleri analiz edildiğinde, gündelik hayattan mağdur ve tanık hikâyelerini ve insan başarılarını aktaran haberlere rastlanmıştır. Bu türün en çok bu kanalda olduğu tespit edilmiştir. Ensest mağduru kadının (3) ve ekonomik

olarak zor durumda olan öğrencilerin fındık toplamalarının (7) birer mağduriyet anlatısı olarak verildiği tespit edilmiştir. Olağanüstü başarı kazanan kadın muhtarın (2) ve yüksek başarı sıralamasına rağmen meslek lisesine giden genç kızın öyküsünün (5) örnek yaşamlar olarak sunulduğu görülmüştür. VOA Shorts haberlerinin bir kısmında bu temada haberler vardır. Göçe dair bireysel deneyiminden bahseden genç adamın (1-3) ve ABD'de Türk polis olma deneyimini aktaran (6-8) insanların başarılı temsiller olarak sunulduğu görülmüştür.

Olağan, Gündelik ve Rutin Akış: Güncel siyaset, ekonomi, sağlık, teknoloji ve kriz dışı uluslararası gündem konularını içermektedir. DW Shorts haberleri analiz edildiğinde, kanalın iç siyasete dair haberlerinde (1-2-4) kişilerin aile bağlantılarına, siyasi kariyerlerine, geçmiş görevlerine veya ideolojik pozisyonlarına değindiği tespit edilmiştir. +90'daki yüz nakli olan (1) ve cam kemik hastalığı yaşayan (4) bireylerin hikâyeleri sağlık konuludur. VOA Shorts haberleri analiz edildiğinde, kanalın daha çok uluslararası meselelerin insani boyutlarına, dini veya askeri konulara odaklandığı gözlenmiştir. Gündemin akışından küçük enstantaneler aktaran Euronews, Trump'ın konuşmalarının aktarıldığı (1-5) haberlerde, Trump'ın dünya siyasetindeki etkisini göstermeye çalışmaktadır. IT'nin ise Cübbeli Ahmet Hoca (9) haberi güncel siyasete dairdir.

Etki Rejimi: BBC Shorts haberleri analiz edildiğinde, kanalın izleyiciyi bilgilendiren ve çeşitli sorularla izleyicinin merak unsurunu tetikleyen haberler ürettiği görülmektedir. Kişi/kişiler veya kurumların ahlaki ve sembolik pozisyonlarını sorgulayan DW, izleyicide genel olarak şaşkınlık, kızgınlık ve öfke uyandırmaya çalışmaktadır. +90, acıları, zorlukları, başarıları veya kolektif sorunları aktarırken yoğun duygulanım stratejisi üretmektedir. Örneğin, zorlu yaşam öyküleri aktaran haberlerde (1-3) enstrümental ve dramatik yoğunluklu müzik kullanılmaktadır. Hastalığını kabullenen ve insanlara mücadele azmi aşılamaya çalışan haberde (4) hareketli müzik verilirken; izleyicide şaşkınlık yaratmaya çalışan haberde (5) tempolu müzik kullanılmaktadır. VOA videoları analiz edildiğinde, kanalın sınırlı bir duygulanım stratejisine sahip olduğu görülmüştür. Kişisel tanıklıklara değinen (1-3-6-8) haberlerde izleyicide empati duygusu geliştirilmeye çalışılmaktadır. IT videoları incelendiğinde, kanalın sembolik değerli görüntüler üzerinden duygu üretmeye çalıştığı gözlenmiştir. Örneğin, cenaze görüntüleri aktarılırken (2) duygusal müzik kullanılmaktadır. Futbol maçı aktarılırken (3-4) heyecan ve coşku yaratılmaya çalışılmaktadır. Askerî güç gösterisi (8) haberinde izleyicide millî gurur yaratılmaya çalışıldığı tespit edilmiştir.

Gazetecilik Niteliği

Gazetecilik niteliği, haberdeki bilgi türü, editoryal çerçeve ve gazetecilik düzeyi/türü alt temalarıyla ilişkilidir.

Bilgi türü: BBC Shorts haberleri analiz edildiğinde, kanalın ele aldığı konuları coğrafi/tarihsel bir bilgi nesnesine dönüştürmeye çalıştığı tespit edilmiştir. Kanalın bu anlamda değer

bağımsız, nötr bir aktarım yapmaya çalıştığı söylenebilir. Aktör merkezli politik/biyografik bilgi veren DW haberlerinin değer yüklü bir bilgi düzeni içerisinden normatif haberler üretmeye çalıştığı tespit edilmiştir. Kişisel hikâyeleri dramatik ve duygu yüklü haberlere dönüştüren +90 kanalı, bilgiyi anlaşılır kılabilmek için duyguyu kullanmaktadır. Evrensel ilkelere uygun düşecek siyasi aktör veya sıradan insan portreleri sunan VOA haberlerinin normatif/sembolik bilgi ürettiği gözlenmiştir. Euronews Shorts haberleri analiz edildiğinde, kanalın eksik bilgi içeren haber ürettiği, IT'nin ise ham görsel/bağlamsız bilgi üzerinden haber ürettiği tespit edilmiştir.

Editoryal çerçeve: Bu alt tema, kamuoyuna karşı sorumluluk içeren, kamuoyunu bilgilendiren, haber dilini etik ilkelere göre düzenleyen editoryal seçiciliği ifade etmektedir. BBC Shorts haberlerinin coğrafi, tarihsel ve kavramsal açıklamalara düzenli biçimde yer vermesi kanalın editoryal çerçevesinin bilgi içeren bir yönelime sahip olduğunu göstermektedir. DW Shorts haberleri anlatıcı rolünün belirgin olduğu, politik ve toplumsal olayların kısa fakat açıklayıcı bir çerçevede sunulduğu ve görsel anlatımın sözlü açıklamalarla desteklendiği bir editoryal eğilime işaret etmektedir. +90'da editoryal çerçeve, haber üretiminde aktif rol oynamadan yalnızca duygu yoğun bir çerçeveyle çalışmaktadır. Euronews, gündeme dair bağlam içermeyen haber üretimiyle kamuoyunu aydınlatma görevinde editoryal çerçeve açısından güçlü görünmemektedir. VOA, bireysel tanıklıklara, güvenlik sistemine ve kriz anlatısına yoğunlaştığı haberlerle, ideal temsiller sunma arzusunda olan editoryal çerçeveye sahiptir. IT haberleri, herhangi bir editoryal aşamadan geçmeyen, anlamı ve bağlamı yetersiz haberlerle zayıf bir editoryal çerçeve görüntüsü vermektedir. Örneğin, reflü hakkında konuşan (7) kişinin mesleki bilgisi veya uzmanlığı hakkında bilgi verilmediği için kamusal yayıncılığın sorumluluk yönünden eksik olduğu görülmektedir.

Gazetecilik düzeyi/türü: Gazetecilik düzeyi, doğrulama, kaynak belirtme ve mesleki standartları içermektedir. BBC Shorts haberleri incelendiğinde, kanalın haberlerde detaylı bilgiler vererek doğruluk kontrolü yapılmasına imkân tanıyan sorumlu bir gazetecilik modeline sahip olduğu görülmüştür. Normatif ve politik pozisyonlar üzerinden haber üreten DW, kamusal yayıncılık ve bilgi derinliği açısından sorumlu gazetecilik yapmaya çalışmaktadır. Örneğin, İran rejimini sallayan gelinlik (6) haberinde, gelinin Molla rejiminin kilit isimlerinden dini lider Hamaney'in danışmanı Ali Şamkani'nin kızı olduğu belirtilmektedir. Düğünden kareler aktaran kanalın Mahsa Amini'nin başörtüsünü düzgün takmadığı için öldürülmesine değinmesi, tarihsel köprü kurmaya çalıştığını göstermektedir. Böylece sorumlu ve açıklayıcı gazetecilik yapılarak kamuoyunun bilgilendirilmesine yönelik bir eğilim ortaya konulmuştur. +90 videoları analiz edildiğinde, kanalın anlatı gücünün yüksek olduğu, fakat doğrulama açısından gazetecilik niteliğinin değişkenlik gösterdiği tespit edilmiştir. Haber öznelerinin anlatımlarını aktaran kanal, daha çok tanıklık temelli gazetecilik yapmaktadır. Euronews Shorts haberleri incelendiğinde, kanalın gazetecilik açısından nötralize edilmiş, düşük-orta düzeyli bir haber üretim stratejisine sahip olduğu bulgulanmıştır. VOA hem tanıklık temelli hem de güncel siyasi

gelişmeleri merkeze alan bir gazetecilik yapmaktadır. Görsel kesitler sunan IT haberlerinde, açıklama içermeyen hazır görüntülerin aktarıldığı tespit edilmiştir. Bağlamı ve anlamı olmayan anlık kesit sunan bu haberler, düzeyi ve niteliği zayıf bir gazetecilik izlenimi vermektedir.

Değerlendirme ve Tartışma

Türkçe yayın yapan altı uluslararası haber kuruluşunun YouTube Shorts haberciliğini konu edinen bu makale, haber kuruluşlarının haber üretimindeki benzerliklerini ve farklılıklarını ortaya koymuştur. Demokratik toplumda özgür basın belirli bir amacı takip etmeye zorlanamayacağından, medya rollerindeki normatif unsur, gelenek ve sosyal bağların gücüyle pekiştirilen bir seçim meselesidir. Çevrimiçi haber videolarının üretim öğelerinin çoğu geleneksel standartlara bağlı olabilirken, içerikler esnek standartlara sahiptir (Christians vd., 2009: 29; Peer ve Ksiazek, 2011: 56). Bu çalışma, YouTube'da Shorts formatında habercilik yapan kuruluşların habercilik standartlarındaki ideolojik, editoryal ve ekonomi-politik seçimlerde farklılık olduğunu göstermiştir. Bu durum, YouTube Shorts formatının kısıtlayıcı yönüyle birleştiğinde önemli veriler ortaya koymaktadır. Haber kuruluşlarının YouTube'u haber üretmede önemli bir görsel-işitsel platform olarak tercih ettikleri görülürken, kullanıcıların algoritmaların belirlediği çok sayıda ve çeşitli haber içeriğiyle ve bilgi paletiyle karşılaştıkları (Humayun ve Ferrucci, 2022; Hendrickx ve Vázquez-Herrero, 2024; Nechushtai vd., 2023) tespit edilmiştir. Özellikle VOA ve DW Türkçe haber kuruluşlarının maruz kaldığı siyasi baskılara karşı YouTube platformunda haber üretmeleri stratejik bir öneme sahiptir.

Analiz edilen 60 haberin zaman aralıkları homojen olmadığı gibi haber türleri de benzer değildir. Shorts haberler, editoryal örüntüyü ve haber akışındaki sürekliliği göstermesi açısından önemlidir. Bu çalışmada, YouTube platformunda farklı haber türlerine öncelik verildiği ve çeşitlilik eğilimi olan haberlerin olduğu tespit edilmiştir. Öte yandan, gazetecilik meslek ilkelerine uygun şekilde (Deuze, 2007; Nechushtai vd., 2023) üretilen haberlerin görece eksik olduğu da bulgulanmıştır. Çalışmanın örneklem kümesinin ideolojik, politik ve ekonomik bağlamları yansıtması ve YouTube platformunun hız rejimine dayalı haber üretimindeki eğilimini göstermesi amaçlanmıştır. Bu nedenle, haber türleri çeşitli ülke gündemlerindeki krizleri, siyasi ve ekonomik meseleleri, askeri konuları, insan hikâyelerini ve rutin gündemi yansıtırken YouTube'un sınırlandırıcı platform kurallarını da göstermektedir.

Peer ve Ksiazek'in (2011: 56) ve Nechushtai vd.'nin (2023) vurguladığı gibi, Shorts haberlerin bir kısmında geleneksel gazetecilik standartlarından belirli bir sapma olduğu ve bazı haberlerde ise kullanıcıların profesyonel haberlere yönlendirildiği tespit edilmiştir. BBC Shorts haberleri incelendiğinde, kanalın kurumsal kimliğini korumaya çalıştığı, standart Shorts süresiyle editoryal çerçevenin algoritmik hıza yenik düşmediği ve kontrol edilmiş, planlanmış ve tasarlanmış haberler ürettiği tespit edilmiştir. Kanalda uzmanlık gerektiren gazetecilik dallarına ilişkin haberlerin üretildiği görülmüştür. Haberlerde bilgi rejimini güçlendirmek için

haritadan, infografikten, animasyondan ve uydu görüntüsünden faydalanıldığı gözlenmiştir. BBC videolarının coğrafya-tarih-mekân anlatısı üzerine yoğunlaştığı, politik olarak tartışmalı olayların, siyasi aktörlerin veya süreçlerin nötr bir anlatıyla verilmeye çalışıldığı tespit edilmiştir. BBC, haberlerini tüketen izleyiciye algoritmik zaman içinde güçlü bağlamı olan (2) ve evrensel mesajlar içeren haberler vermeye çalışmaktadır. Entman'ın (2004) ideolojik-politik ve ekonomik yapıları öne çıkaran haber çerçevelemesi analizi BBC özelinde dikkat çekmektedir. Kanal, YouTube platformunun algoritmik hız rejimine direnen haberleriyle izleyicinin dikkatini yakalamaya çalışmaktadır. Kanalın editoryal hızının düşük olması (2) haber bağlamını inşa etmede etkili görünmektedir. BBC'nin kamusal yayıncılık misyonunu bu noktada koruduğu belirtilebilir. Öte yandan, kanalın bilgi nesnesine dönüştürdüğü nötr haberlerle haber epistemolojisinde depolitizasyon üretebileceği endişesi belirmektedir. Ancak BBC'nin haber üretiminde ve gazetecilik niteliğinde genel olarak başarılı bir çerçeveye sahip olduğu gözlenmiştir.

DW Shorts haberleri analiz edildiğinde, kanalın düşük editoryal hız rejimiyle (2) genelde iktidar veya sistem eleştirisine yoğunlaştığı ve siyasi aktör merkezli gazetecilik yaptığı görülmektedir. DW haberlerinin siyasi, ekonomik ve tarihsel bağlamı olan, biyografik veri niteliği taşıyan ve haber özneleri üzerine yoğunlaşan haberler olduğu tespit edilmiştir. Bu yönelim, kanalın güçlü haber bağlamına (2) sahip olduğunu göstermektedir. Algoritmik zamanda izleyicinin haber deneyimini şekillendiren bu durum, haber tüketicisini pozisyon almaya davet etmektedir. Örneğin, eski Mardin Büyükşehir Belediye Başkanı Ahmet Türk'e değinen haber (4) siyasi bir portre sunarak başlamaktadır. Shorts'un devamında Türk'ün geçmiş siyasi yaşamı ve parti kapatma süreci hakkında detaylar verilmektedir. Türk'ün Belediye Başkanlığının 04.11.2024 tarihinde sona erdiği, yerine kayyım atandığı ve aynı gün DW'nin bu içeriği hazırladığı tespit edilmiştir. İzleyicinin algoritmik zaman içinde tarihsel yolculuğa çıkarıldığı ve neden-sonuç ilişkisi üzerinden düşünmeye davet edildiği görülmektedir.

+90 Shorts haberleri incelendiğinde, kanalda orta düzeyli editoryal hız rejiminin (1) olduğu gözlenmiştir. 1-2-3-4-5-7 numaralı insan hikâyesi içeren haberler, birinci tekil şahıs tarafından aktarıldığı gibi, videoların süreleri hikâyeye göre değişkenlik göstermektedir. Sağlık problemi yaşayan genç adamın hikâyesi (4) 2,46 saniyeyken; meslek lisesine giden genç kız haberinin (5) 29 saniye olduğu tespit edilmiştir. Videolarda editoryal tercihlerin dikkat çekecek hikâyelere odaklandığı ve tekil öğelere vurgu yaptığı tespit edilmiştir. Hikâyelerde nedenlerden ziyade sonuçlara değinilmektedir. Kanalın haber bağlamı sınırlı düzeydedir (1). Öznel bağlamlı hikâyeler, algoritmik zamanda izleyicinin dram ve duygu unsurlarına odaklanmasını sağlamaktadır. Ancak izleyicide empati yaratılıp farkındalık üretilmeye çalışılsa bile, eleştirel bilincin ikinci plana atıldığı görülmüştür. Özellikle sınıf-cinsiyet ilişkilerini, toplumsal eşitsizlikleri görmezden gelen bu anlatıların editoryal çerçevenin özel bir tercihi olduğu gözlenmiştir. Euronews Shorts haberlerindeki algoritmik ve editoryal hız rejimi orta düzeydeyken (1), haber bağlamının eksik olduğu (0) tespit edilmiştir. Kanalın haberlerinin güncel siyasi gelişmelere ve çatışmalara temas ettiği ve algoritmik zamanda şimdiye ve sürekliliğe odaklandığı gözlenmiş-

tir. Uzun Shorts başlıklarıyla güncel konulara değinen Euronews'deki haberlerin büyük çoğunluğunun, muhabir/gazeteci üretimi olmayan hazır görüntülerden, ortam sesinden veya siyasi liderlerin kendi dillerinde yaptığı konuşmalardan oluştuğu tespit edilmiştir. Bu durum kanalın editoryal hız ve bağlam ilişkisine ve gazetecilik niteliğine dair bilgi vermektedir.

VOA Shorts haberleri analiz edildiğinde, kanalın değer merkezli olaylara, durumlara veya olgulara odaklanan editoryal hızının orta düzeyde olduğu (1) tespit edilmiştir. Kanalın haber bağlamı seviyesi sınırlı bir bağlama (1) işaret etmektedir. Kanal, bireysel deneyime dayalı tanıklık anlatılarında zorlu yaşam mücadelelerine (1-3) ve başarılı adaptasyon örneklerine (6-8) değinmektedir. Putin'in Kur'an'a saygısı (2) ve Trump'ın güvenlik konusunda muhabire bilgi vermemesi (9) güçlü siyasi lider portresi olarak sunulmaktadır. Öte yandan, Filistin bayrağı açan Fransız siyasetçi (4) ve Yeni Zelanda Meclisi'nde haka dansı yapan siyasetçi (10) haberlerindeki bağlam her ne kadar eksik olsa bile, haberlerde sembolik olarak anlamlı ve temsil gücü yüksek mesajlar iletildiği tespit edilmiştir. Kanal, algoritmik zaman içerisinde izleyicinin normatif anlatılar aracılığıyla anlam ve değer üretmesini beklemektedir. VOA, haberlerinde evrensel ilkeleri, değerleri ve idealleri öne çıkarırken sisteme ve yapıya yönelik eleştiri getirmemektedir. Bu durum kanalın editoryal açıdan filtrelenmiş bilgi içeren gazetecilik eğilimine sahip olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla kanalın kamusal sorumluluk içeren gazetecilik faaliyeti sürdürdüğü konusunda endişeler belirmektedir.

IT Shorts haberleri incelendiğinde, kanalın gündeme temas eden görsel parçalı algoritmik ve editoryal hız rejimi yüksek (0) haberler ürettiği gözlenmiştir. Kanalın videolarında aktarılan görüntülerle izleyicinin davranış, eylem veya olaylar hakkında bağlam geliştirmesi beklenmektedir. IT'deki haberlerin birçok öğesi eksik olduğundan haber bağlamı düşük düzeydedir (0). Algoritmik zamanda izleyicinin dikkati, görsellerle ve müzikle yönlendirilmektedir. Böylece askıda kalan, parçalı içerikler üzerinden haberlerin tüketilmesi sağlanmaktadır. IT'nin, kısa süreli ve editoryal emek verilmemiş içeriklerle editoryal ve gazetecilik açısından zayıf bir yayıncılık sürdürdüğü gözlenmiştir.

Sonuç

Bu çalışma, altı farklı uluslararası haber kuruluşunun 60 YouTube Shorts formatındaki haberini refleksif tematik analiz yöntemiyle incelemiştir. Çalışmada YouTube'un sosyal ağların ticarileşmesini, dikkat ekonomisinin oluşturulmasını ve kazanç elde edilmesini sağlayan (Degen vd.,2024) ve Shorts haberler üzerinden izleyicilerin dikkatini çekmeye odaklanan (Lichtenstein vd., 2021) etkili bir platform olduğu tespit edilmiştir. Shorts haberlerin genel olarak çeşitli siyasi olaylar, sorunlar ve aktörler üzerine odaklandığı (Nechushtai vd., 2023) ve Entman'ın (2004: 23) çerçeveleme modeline benzer bir eğilim gösterdiği bulgulanmıştır. YouTube, haberlerin çerçevelenmesini belirleyen bir platform mantığına sahip olduğu için, algoritmik hız rejimi değişen haberler karşımıza çıkmaktadır. Shorts süreleri yalnızca hız göstergesi olarak görülmemiş, haberin üretimini etkileyen en önemli faktör olarak belirlenmiştir. Algoritmik za-

man, hız rejiminden etkilenen ve haber tüketicisinin haberleri nasıl tüketmesi ve nasıl okuması gerektiğini belirleyen zamansal bir deneyim göstergesi olarak tanımlanmıştır. Böylece Shorts haber formatındaki ilişkisellik, hız, anlatı ve gazetecilikteki dönüşüm üzerinden kurulmuştur.

Çalışma, gazeteciliğin hızla yarışan rekabetçi yönünün Shorts haber formatında dönüşüme uğradığını tespit etmiştir. Shorts süreleri eşit olsa bile haber kanalları arasında editoryal ve gazetecilik açısından çeşitli farklılıklar vardır. Bu durum, haberlerin hızla ve bağlamla olan ilişkisini etkilemektedir. Algoritmik hızı yüksek olan haberler, izleyicinin hızlıca tüketimi için hazırlanan, haberin üzerine düşünmeye imkân tanımayan haberlerdir. Bu haberler YouTube platformunun iş modeliyle olan bağını doğrudan yansıtmaktadır. IT'nin hemen hemen tüm haberlerinde ve Euronews'in belirli haberlerinde algoritmik hızın yüksek olduğu, haber bağlamının bulunmadığı veya sınırlı olduğu, anlamın duygusal düzeye indirgendiği ve anlatının silikleştiği tespit edilmiştir. Bu tür haberlerde editoryal hız rejiminin yüksek olması veriler arasındaki tutarlılığı kanıtlamaktadır. Politik temsil stratejileri, kışkırtıcı popülizm, müzakereci analiz ve bağlamsal eleştiri dahil olmak üzere farklı üslup stratejileri içeren analizler (Uzunoğlu, 2025; Ercebe, 2026) bu çalışmanın bulgularıyla uyumlu görünmektedir. Kanalların özellikle etki rejimi konusundaki eğilimleri, söylemsel stratejilerin editoryal filtreden geçtiğini göstermektedir. IT'nin incelenen bazı haberlerinde şok edici, dikkat çekici anlar, yakın/uzak çekim, dramatik müzik ve ham çekim görüntüleri aracılığıyla haber bağlamının üretildiği gözlenmiştir. Algoritmik zamanda duygusal, tepkisel ve dikkat çekici öğelerle izleyici, duygusal açıdan etki altına alınmaktadır. Haber epistemolojisini zayıflatan bu eğilimler, Nielsen'in (2017: 99) ifade ettiği gibi, olaylara odaklansa bile nedensellik tartışmalarından yoksun, geçici ve kısa ömürlü haberlerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. İletişim araçlarının yıkıcı hızı ve hızın arttıkça özgürlüğün azalması (Virilio, 2021: 134), gazetecilik ontolojisini etkilemektedir. Bu tür haberler, gerçeklik, doğrulama ve kaynak bilgilerini görmezden geldikleri için gazetecilik etiği açısından problemlidir. Öte yandan, algoritmik hız rejimine karşın, haber üretiminin işlevsel olduğu örnekler de saptanmıştır. Bağlamı ve duygulanımı yüksek, haber niteliği taşıyan nitelikli ve eleştirel haberler, editoryal emeğin, sorumlu ve etik gazeteciliğin kolektif bir yansıması olarak değerlendirilmiştir (BBC, DW). İzleyicinin algoritmik zamanda bu tür haberlerdeki anlamı ve bağlamı yakalayarak eleştirel düşünmeye ve sorgulamaya yönlendirildiği tespit edilmiştir. YouTube'un ticari baskısına dayanarak üretilen haberlerin bir kısmının ise nicel başarı ölçümlerine göre görüntüleme oranlarında öne çıktığı gözlenmiştir.

Sonuç olarak, zamana karşı yarış içerisinde yapılan haber üretiminin YouTube Shorts formatında platformun ekonomik iş modeli doğrultusunda yeniden yapılandırıldığı tespit edilmiştir. Shorts süreleri Gowing'in (2009) ifadesiyle zamana dayalı bir tiranlık kurmaya çalışmaktadır. Çalışmada, algoritmaların dikkat zamanını kısalttığı bu dönemde, ekran süresini ve izleyici dikkatini hesaba katan, kamuoyuna karşı sorumlu gazetecilik yapan ve farklı haber deneyimine odaklanan haberler tespit edilmiştir. Haberlerin bir kısmında, bağlamı olmayan, haber niteliğinde eksiklikler olan ve anlatımı eksik (Bennett, 2012; Peer ve Ksiazek,

2011) haberler bulgulanmıştır. Hız baskısı altında üretilen haberler, gazetecilik niteliğinde ve gazetecilik değerlerine bağlılıkta problemler olabileceğine işaret etmektedir. Hızlı aktarılan haberlerin büyük kısmında kamuoyunun aydınlatılmadığı, bilgi ve eğitim misyonlarının yerine getirilmediği saptanmıştır. Bu nedenle, hızın şiddetine (Virilio, 2021: 130) boyun eğmeksizin sorumlu ve etik bir editoryal çerçeveyle gazetecilerin algoritmalara karşı mesleği sürdürülebilir şekilde yürütmeleri önem taşımaktadır. Bu çalışmada, büyük veriler ve genelleyici bir anlatımdan ziyade spesifik bir veri kümesi üzerinden haber üretimine dair yorumlayıcı ve yansıtıcı bir analiz yapılmıştır. Çalışmanın bulgularının farklı çalışmalarla derinleştirilmesi, konunun değinilmeyen boyutlarının detaylandırılması ve ulusal kanallardaki haber üretiminin benzer şekilde incelenmesi alan açısından kıymetli görülmektedir.

Kaynakça

Allan, S. (2010). *News culture*. Open University Press.

Bennett, W.L. (2012). *News. The politics of illusion*. The University of Chicago Press.

BBC (2019, Nisan), +90: Deutsche Welle'nin Türkçe YouTube kanalı yayında. Erişim adresi https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-48090294

Braun, V. ve Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, *3(*2), 77–101. https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa

Braun, V. ve Clarke, V. (2019). Reflecting on reflexive thematic analysis. *Qualitative Research in Sport, Exercise and Health*, *11*(4), 589–597. https://doi.org/10.1080/2159676X.2019.1628806

Berardi, F.B. (2012). *Ruh işbaşında*. Metis Yayınları.

Bezirgân Arar, Y. (2024). W. Lance Bennett'in haber analizinde politik aktörler ve bilgi önyargıları: Türkiye medyasından haberlere bir uyarlama. *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi*, *8*(3), 694-720.

Boczkowski, P. J. ve Siles, I. (2014). Steps toward cosmopolitanism in the study of media technologies: Integrating scholarship on production, consumption, materiality, and content. T. Gillespie, P. J. Boczkowski ve K. A. Foot (Eds.), *Media Technologies* içinde (53-75.ss). MIT Press.

Burgess, J. ve Green, J. (2018). *YouTube*. Polity Press.

Byrne, D. (2022). A worked example of Braun and Clarke's approach to reflexive thematic analysis. *Quality & Quantity*, *56*, 1391–1412. https://doi.org/10.1007/s11135-021-01182-y

Cagé, J. (2016). *Medyayı kurtarmak*. (Çev. M. Erşen). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Cavender, E. (2024). "YouTube Shorts announces 3-minute videos". Erişim adresi https://tr.mashable.com/dijital-kultur/14478/youtube-shorts-artik-o-kadar-da-kisa-degil-birbirini-gosteren-orumcek-adamlar-belirir

Christians, C.G. Glasser, T.L. MacQuail, D. Nordenstreng, K. ve White, R.A. (2009). *Normative theories of the media*. Chicago.

Cushion, S. (2024). *Beyond mainstream media. Alternative media and the future of journalism*. Routledge.

CPJ (2023, Ağustos). Amerika'nın Sesi'nin Türkçe İnternet sitesine yine erişim engeli getirildi, *Committe to Protect Journalist*, Erişim adresi https://cpj.org/tr/2023/08/amerikanin-sesinin-turkce-internet-sitesine-yine-erisim-engeli-getirildi/

Degen, M., Olgemöller, M. ve Zabel, C. (2024). Quality journalism in social media – what we know and where we need to dig deeper. *Journalism Studies*, *25*(4), 399–420. https://doi.org/10.1080/1461670X.2024.2314204

Deuze, M. (2007). Journalism in liquid modern times, *Journalism Studies*, *8*(4), 671-679, DOI: 10.1080/14616700701412233

Dijck, J. V. (2013). *The culture of connectivity. A critical history of social media*. Oxford University Press.

DW (2025, Mart). Trump 'Amerika'nın Sesi'ni Kıstı, Erişim adresi https://www.dw.com/tr/trump-amerikanın-sesini-kıstı/a-71935138

DW (2023, Kasım). RTÜK'ten DW'ye lisans başvurusu için 72 saat süre, Erişim adresi https://www.dw.com/tr/rtükten-dwye-lisans-başvurusu-için-72-saat-süre/a-67347492

Entman, R. M. (2004). *Projections of power: Framing news, public opinion, and U.S. foreign policy*. University of Chicago Press.

Ercebe, Ö. (2026). Visual journalism on YouTube: Emotion, representation and platform logic. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, *51*, 44-62.

Ertuna, C. ve Aşık, O. (2025). Journalist YouTubers: How platformization transforms journalism in an authoritarian system. *International Journal of Communication*, *19*, 22-22.

Fuchs, C. (2015). *Dijital emek ve Karl Marx* (Çev. T. E. Kalaycı, S. Oğuz). Notabene Bilişim.

Gans, H. J. (2018). Sociology and journalism: A comparative analysis. *Contemporary Sociology*, *47*(1), 3–10. http://www.jstor.org/stable/26425137

Gillespie, T. (2018). *Custodians of the Internet. Platforms, content moderation, and the hidden decisions that shape social media*. Yale University Press.

Gitlin, T. (2001). *Media unlimited. How the torrent of images and sounds overwhelms our lives*. Metropolitan Books.

Gowing, N. (2009). *Skyful of lies and black swans: The new tyranny of shifting information power in crises*, Reuters Institute for the Study of Journalism, RISJ Challenges.

Hamilton, J. (2004). *All the news that's fit to sell: How the market transforms information into news*. Princeton University Press.

Hendrickx, J. ve Vázquez-Herrero, J. (2024). Dissecting social media journalism: A comparative study across platforms, outlets and countries. *Journalism Studies*, *25*(9), 1053–1075. https://doi.org/10.1080/1461670X.2024.2324318

Hesmondhalgh, D. (2019). Have digital communication technologies democratized the media industries?, J.Curran ve D. Hesmondhalgh (Eds.), *Media and Society* içinde (101-120.ss.). Bloomsbury Academic.

Hermida, A. (2017). *Herkese söyle. Sosyal medyada neden paylaşım yaparız* (Çev. A.A. Sabancı). Kafka Yayınları.

Humayun, M. F. ve Ferrucci, P. (2022). Understanding social media in journalism practice: A typology. *Digital Journalism*, *10*(9), 1502–1525. https://doi.org/10.1080/21670811.2022.2086594

Hutchinson, P. (2025). Fast news, slow truth: Why responsible journalism waits to get it right, *BedfordIndependent*, Erişim adresi https://www.bedfordindependent.co.uk/fast-news-slow-truth-why-responsible-journalism-waits-to-get-it-right/

Independent Türkçe (2019). "Independent Türkçe yayın hayatına başladı", Erişim adresi https://www.indyturk.com/node/22311/haber/independent-türkçe-yayın-hayatına-başladı

Karaduman, M. (2019). Uluslararası haber akışı ve medya düzeni bağlamında; Türkiye'de yayın yapan uluslararası medya kuruluşları, *Akdeniz İletişim Dergisi*, *32*, 465-484.

Kovach, B. ve Rosenstiel, T. (2007). *Gazeteciliğin esasları*. ODTÜ Yayıncılık.

Laughey, D. (2007). *Key themes in media theory*. Open University Press.

Lichtenstein, D., Herbers, M. R. ve Bause, H. (2021). Journalistic YouTubers and their role orientations, strategies, and professionalization tendencies. *Journalism Studies*, *22*(9), 1103–1122. https://doi.org/10.1080/1461670X.2021.1922302

Lister, M. Dovey, J. Giddings, S., Grant, I. ve Kelly, K. (2009). *New media: A critical introduction*. Routledge.

Marchal, N. Hoes, E. Klüser, K. J. Hamborg, F. Alizadeh, M. Kubli, M. ve Katzenbach, C. (2025). How negative media coverage impacts platform governance: Evidence from Facebook, Twitter, and YouTube. *Political Communication*, *42*(2), 215–233. https://doi.org/10.1080/10584609.2024.2377992

Miles, M.B. Huberman, A.M. ve Saldana, J. (2014). *Qualitative Data Analysis*. Sage.

Min-Chia Lee, A. (2014). *How fast is too fast? Examining the impact of speed-driven journalism on news production and audience reception*. The University of Texas at Austin.

Min, S. J. (2022). *Rethinking the new technology of journalism: How slowing down will save the news*. The Pennsylvania State University Press.

Morresi, E. (2006). *Haber etiği. Ahlaki gazeteciliğin kuruluşu ve eleştirisi* (Çev. F. Genç). Dost Kitabevi.

Mosco, V. (2009). *The political economy of communication*. Sage.

Nechushtai, E., Zamith, R. ve Lewis, S. C. (2024). More of the same? Homogenization in news recommendations when users search on Google, YouTube, Facebook, and Twitter. *Mass Communication and Society*, *27*(6), 1309–1335. https://doi.org/10.1080/15205436.2023.2173609

Nieborg, D. B. ve Poell, T. (2018). The platformization of cultural production: Theorizing the contingent cultural commodity. *New Media & Society*, *20*(11), 4275-4292.

Nielsen, R.K. (2017). Digital news as forms of knowledge: A new chapter in the sociology of knowledge, P. J. Boczkowski ve C. W. Anderson (Eds.), *Remaking the News* içinde (91-109.ss.). The MIT Press.

Orçin, G. (2026). Sokağın sesi, makinenin sözü: Algoritmik kültürde sokak röportajları. *İletişim Bilimi Araştırmaları Dergisi*, *6* (1), 13-29.

Özçetin, B. (2018). *Kitle iletişim kuramları*. İletişim Yayınları.

Özer, Ö. (2011). *Haber, söylem, ideoloji*. Literatürk Yayınları.

Papacharissi, Z. (2017). Commentary: Remaking events, storytelling, and the news, P. J. Boczkowski ve C. W. Anderson (Eds.), *Remaking the News* içinde (147-154.ss.). The MIT Press.

Peer, L. ve Ksiazek, T. B. (2011). YouTube and the challenge to journalism: New standards for news videos online. *Journalism Studies*, *12*(1), 45-63.

Rosa, H. (2009). Social acceleration: Ethical and political consequences of a desynchronized high-speed society. H. Rosa ve W.E.Scheuerman (Eds.), *High-Speed Society* içinde (77-111.ss.). The Pennsylvania State University Press.

Saldana, J. (2021). *The Coding Manual for Qualitative Researchers*. Sage.

Schudson, M. (1995). *The power of news*. Harvard University Press.

Taş, O. (2012). *Gazetecilik etiğinin mesleki sınırları*. İletişim Yayınları.

Thompson, J. (2008). *Medya ve modernite* (Çev. S. Öztürk). Kırmızı Yayınları.

Tokgöz, O. (2010). *Temel gazetecilik*. İmge Kitabevi.

Toruk, İ. ve Sine, R. (2012). Haber söylem üretimindeki ideolojik etki: Wikileaks haberleri. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, *31*, 351-378.

Uzunoğlu, S. (2025). Digital voices, discursive power: the siege of Turkey's digital news media by interpretive journalism. *Electronic News*, *19*(4), 233-259.

Violot, C., Bilogrevic, I., Elmas, T. ve Humbert, M. (2024). Shorts vs. regular videos on YouTube: A comparative analysis of user engagement and content creation trends. *WEBSCI '24: Proceedings of the 16th ACM Web Science Conference* içinde (213-223.ss.). https://dl.acm.org/doi/10.1145/3614419.3644023

Virilio, P. (2021). *Hız ve politika*. (Çev. M. Cansever). Metis Yayınları.

Wayne, M. (2009). *Marksizm ve medya araştırmaları*. (Çev. B. Cezar). Yordam.

Yandım, D. ve Temiztürk, H. (2025). The impact of Turkish press advertisement agency on digital journalism in the context of 24/7 journalism. *Current Perspectives in Social Sciences*, *29* (2), 204-224.

reflektif
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

2026, Vol. 7(3), 529-553
© The Author(s) 2026
Article reuse guidelines:
https://dergi.bilgi.edu.tr/index.php/reflektif
DOI: 10.47613/reflektif.2026.291
Article type: Research Article

Received: 01.02.2026
Accepted: 21.08.2026
Published Online: 27.10.2026

Ömer Faruk Zararsız*

Algoritmik Görünürlüğün Politikası: Uzaktan Çalışma Platformlarında Dijital Gözetim ve Söylemsel Direniş

The Politics of Algorithmic Visibility: Digital Surveillance and Discursive Resistance in Remote Work Platforms

Öz

Bu çalışma, uzaktan çalışma platformlarının çalışan öznelliğini nasıl dönüştürdüğünü ve algoritmik gözetime karşı geliştirilen direniş pratiklerini incelemektedir. Reddit verilerine dayanan netnografik analiz statü göstergelerinin çalışanlar üzerinde panoptik bir kaygı ve görünürlük baskısı yarattığını ortaya koymaktadır. Çalışanlar bu denetime pasif kalmayıp sistemi oyuna getiren taktiksel direniş biçimleri geliştirse de bu teknikler suçluluk ve sürekli kendini açıklama zorunluluğu gibi duygusal yükleri ortadan kaldırmamaktadır. Sonuç olarak çalışma, uzaktan çalışmanın bazı bağlamlarda üretkenliğin doğrudan çıktılarından ziyade görünürlük performansı ve çevrimiçi mevcudiyet göstergeleri üzerinden deneyimlendiğini, dijital gözetimin ise disiplin ve direnişin eşzamanlı üretildiği kırılgan bir iktidar alanı olarak işlediğini göstermektedir.

Abstract

This study investigates how remote work platforms transform worker subjectivity and foster resistance against algorithmic surveillance. Netnographic analysis of Reddit data reveals that status indicators induce panoptic anxiety and visibility pressure. While workers employ tactical resistance to game the system, these practices fail to alleviate affective burdens like guilt and the constant compulsion for self-explanation. Ultimately, the study shows that, remote work is experienced in some contexts through visibility performance and online presence indicators rather than direct measures of productivity, while digital surveillance operates as a fragile field of power in which discipline and resistance are simultaneously produced.

Anahtar Kelimeler
Dijital gözetim, algoritmik görünürlük, algoritmik denetim, gündelik direniş, uzaktan çalışma

Keywords
Digital surveillance, algorithmic visibility, algorithmic control, everyday resistance, remote work.

* Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, omer.zararsiz@hbv.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0485-7576.

Giriş

Dijitalleşme ile birlikte gündelik yaşantının bir parçası haline gelmeye başlayan ancak özellikle Covid-19 pandemisiyle birlikte hız kazanan uzaktan çalışma başlangıçta geçici bir kriz yönetim pratiği olarak kavranmış olsa da pandemi sonrasında pek çok sektörde kalıcı ve kurumsallaşmış bir çalışma sistemine dönüşmüştür. Özellikle bilgi ve bilgiye dayalı işlerde mekânsal esnekliğin artması uzaktan çalışmayı sıklıkla bireysel özerklik, iş-yaşam dengesi ve özgürleşme söylemleriyle birlikte anılan bir model hâline getirmiştir (Felstead ve Reuschke, 2020). Bununla birlikte uzaktan çalışmanın yalnızca nerede çalışıldığına ilişkin bir dönüşüm olmadığı ancak aynı zamanda çalışmanın nasıl izlenip değerlendirildiğine dair yeni iktidar biçimlerini de beraberinde getirdiği giderek daha görünür hâle gelmektedir.

Son yıllarda artan sayıda çalışma dijital teknolojilerin emek süreçlerine eklemlenmesiyle birlikte gözetim, denetim ve performans ölçümünün şekil değiştirdiğini göstermektedir. Elektronik performans izleme, algoritmik yönetim ve bossware olarak adlandırılan yazılımlar çalışan davranışlarını, üretkenliği ve hatta duygulanımı ölçülebilir verilere dönüştürmektedir (Ball, 2010; Kellogg, Valentine, ve Christin, 2020; Ravid, White, Tomczak, Miles, ve Behrend, 2022). Bu kapsamda Zuboff'un (2019) gözetim kapitalizmi olarak adlandırdığı bu süreçte çalışanların dijital izleri davranışsal veriye dönüştürülmekte ve bu durum yalnızca verimlilik artışıyla değil, stres, güvensizlik ve iş tatminsizliği gibi olumsuz psikososyal sonuçlarla da ilişkilendirilmektedir (Siegel, König, ve Lazar, 2022; Sewell ve Barker, 2006; Sum, Shi, ve Fox, 2025).

Mevcut çalışmaların önemli bir kısmı dijital gözetimi ya örgütsel politika düzeyinde ele almakta ya da çalışanları büyük ölçüde pasif denetim nesneleri olarak konumlandırmaktadır. Bu kapsamda uzaktan çalışma platformlarının gündelik kullanımına gömülü statü ışıkları, aktivite bildirimleri ve eş zamanlılık sinyalleri gibi teknik ara yüzlerin çalışan deneyimini nasıl şekillendirdiği ise görece sınırlı biçimde incelenmiştir. Hâlbuki söz konusu bu mikro teknikler gözetimi yalnızca yöneticinin bakışına bağlamadan yatay ilişkiler, öznenin kendi kendini denetlemesi, mahremiyet ihlali ve özerklik azalması üzerinden çok katmanlı bir iktidar alanı üretmektedir (Glavin, Bierman, ve Schieman, 2024; Bucher, Schou, ve Waldkirch, 2020). Bu bağlamda fiziksel olarak işyerinde bulunmanın yerini alan algoritmik görünürlük artık yalnızca iletişimi kolaylaştıran bir özellik değil aynı zamanda çalışmanın kendisine içkin ve sürekli sergilenmesi gereken bir performans ölçütüne dönüşmektedir (Mazmanian, Orlikowski, ve Yates, 2013). Dahası uzaktan çalışma sonucu oluşan algoritmik görünürlük performansın ve bağlılığın dijital göstergesine dönüşebilmektedir (Vassiley, Shafaei, Nejati, Onnis, ve Bentley, 2025).

Uzaktan çalışma platformları ve bu platformların çalışanlar üzerinde yaratmış olduğu etkiyi konu edinen çalışma söz konusu teknolojileri yalnızca iletişimi kolaylaştıran araçlar olarak değil Foucault'cu anlamda gözetimi içselleştiren ve Han'ın (2015) betimlediği performans öznesini üreten iktidar düzenlemeleri olarak kavramsallaştırmaktadır. Bununla birlikte çalışma, dijital gözetimi literatürde sıkça rastlanan biçimde tek yönlü, hiyerarşik ve mutlak bir disipliner baskı sistemi olarak ele almak yerine, Giddens'ın (1984) kontrolün diyalektiği kav-

ramından hareketle bu süreci rızaya dayalı, duygulanımsal ve taktiksel olarak müzakere edilen çatışmalı bir alan olarak düşünmektedir. Böylece gözetim, yalnızca itaat üreten bir mekanizma değil bununla birlikte aynı zamanda uyum, kaçınma ve mikro müdahaleler üzerinden sürekli yeniden kurulan bir ilişki olarak kavramaktadır.

Çalışma yöntem olarak uzaktan çalışma deneyimlerinin görünmez kalan boyutlarını yakalayabilmek amacıyla dijital etnografi (netnografi) yaklaşımını benimsemekte ve Reddit platformu üzerindeki r/WFH, r/sysadmin, r/MicrosoftTeams tematik topluluklarında paylaşılan anlatıları analiz etmektedir. Reddit gibi psöde-anonim dijital ortamlar, çalışanların ve IT uzmanlarının gözetim deneyimlerini, suçluluk duygularını ve direniş pratiklerini kurumsal söylemin dışında filtresiz biçimde ifade edebildikleri nadir alanlar sunmaktadır (Kozinets, 2010; 2015; Proferes, Jones, Gilbert, Fiesler ve Zimmer, 2021). Bu sayede çalışma, yalnızca örgütsel politikaları değil aynı zamanda çalışanların bu politikalara nasıl anlam verdiklerini, nasıl uyumlandıklarını ve nerelerde nasıl direniş ürettiklerini görünür kılmayı amaçlamaktadır.

Sonuç olarak çalışma, uzaktan çalışmayı özgürleştirici bir esneklik anlatısının ötesinde ele alarak algoritmik görünürlük politikalarını, algoritmik gözetimin gündelik hayattaki tezahürlerini ve bu sistem içinde ortaya çıkan kontrollü direniş biçimlerini birlikte tartışmaktadır. Böylece dijital emek literatürüne uzaktan çalışmanın teknik, duygulanımsal ve söylemsel boyutlarını bir arada ele alan bütüncül bir katkı sunmayı hedeflemektedir.

Panoptik Gözetimden Algoritmik Görünürlüğe Denetimin Dijitalleşmesi

Günümüzde modern çalışma koşulları ve gözetim pratiklerinin geçirmiş olduğu yapısal dönüşüm incelendiğinde Foucault'nun (2019) panoptikon tanımlaması geçerliliğini korumaktadır. Bu kapsamda panoptikon modern iktidarın mekânsal kapatılma yoluyla değil görünürlük üzerinden işleyen bir içselleştirme mekanizması kurduğunu göstermesi bakımından hala merkezi bir referans noktasıdır. Bu bağlamda panoptikon yalnızca fiziki ve mimari bir düzenek değil aynı zamanda öznenin her an izleniyor olabileceği ihtimali üzerinden kendi davranışlarını devamlı düzenlemiş olduğu bir iktidar teknolojisi olarak kavramsallaştırılmaktadır. Buna göre özellikle bir taraftan merkezi bir kuleden çevrelenmiş ve dizilmiş hücrelerin sürekli olarak izlenme olanağını sunması diğer taraftan ise gözetleyenin görülememesinden dolayı devamlı bir izlenme altında olunduğu intibaının yaratılması Foucault'a (2019) göre iktidarın otomatikleşmesini ve bireyselleşmesini sağlamaktadır. Ortaya çıkan bu durum ise öznenin dış bir zorlama olmaksızın iktidarın bakışını içselleştirerek kendi kendini disipline etmesi sonucunu doğurmaktadır.

Foucault'nun fiziksel gözetim sistemi günümüz dijital dünyasında işlevini şekil değiştirerek devam ettirmektedir. Bu dönüşüm işyeri bağlamında ele alındığında bilgisayar teknolojilerinin çalışanları şeffaflaştırdığı ve bu nedenle enformasyonel bir panoptikon sisteminin yaşandığı öne sürülmektedir. Bu kapsamda Zuboff'a (1989) göre bilişim teknolojileri sadece

işi otomatize etmemekte aynı zamanda iş sürecini metinleştirmekte ve görünür kılmaktadır. Ancak Zuboff (2019) sonraki çalışmalarında bu görünürlüğün sadece bir denetim aracı olmadığını aynı zamanda çalışan davranışlarından elde edilen verinin davranışsal artık değer olarak çekildiği ve pazarlandığı yeni bir ekonomik birikim sistemi olan gözetim kapitalizmini inşa ettiğini vurgulamaktadır. Dolayısıyla gözetim, disipliner bir araç olmanın ötesinde ekonomik bir üretim bandına dönüşmektedir. Benzer şekilde Poster (1990) da veri tabanlarına dayalı yeni gözetim biçimlerini süperpanoptikon kavramıyla açıklamakta ve bireylerin günümüzde artık fiziksel olarak değil elektronik izleri aracılığıyla denetlendiğini ifade etmektedir. Yine Lyon (1994) da elektronik göz kavramsallaştırmasıyla gözetimin mekândan bağımsızlaşarak veri akışları üzerinden işleyen panoptik bir karaktere büründüğünü savunmaktadır.

Özellikle bütün dünyayı saran Covid-19 pandemisi sonrası süreçte uzaktan çalışma sistemlerinin yaygınlaşmasıyla birlikte gözetim ve denetim gibi kavramlar ve sistemler de fiziksel duvarlardan ayrılarak dijital ara yüzlere taşınmıştır. Söz konusu bu dönüşüm panoptikon sistemindeki kalın ve bir arada olan gözetim mantığının ortadan kalkmadığını ancak daha ince ve dağınık olarak işlediğini düşündürmektedir. Uzaktan çalışma platformlarının teknik altyapısı ve sürekli veri akışı sağlayan bu mimarisi Deleuze'ün (1992) Foucault'cu paradigmayı güncelleyerek öne sürdüğü denetim toplumu teziyle de örtüşmektedir. Dolayısıyla Deleuze'ün disiplin toplumlarından kontrol toplumlarına geçiş tezi bu kırılmayı kavramak için önemli bir eşik sunmaktadır. Deleuze (1992), disiplin toplumlarının kapalı kalıplarının yerini sürekli değişen, parçalara ayrılan ve şifreler üzerinden işleyen denetim mekanizmalarının aldığını belirtmektedir. Buna göre disiplin toplumlarında kapatma mekânsal olarak örgütlenirken kontrol toplumlarında ise iktidar sürekli olarak modülasyon ve kesintisiz izleme yoluyla işlemektedir. Bu noktada Haggerty ve Ericson'un (2000) tanımladığı gözetleme topluluğu kavram devreye girmektedir. Buna göre gözetim artık tekil bir iktidar odağından değil bunun yerine yazılımlar, ara yüzler, veri akışları ve performans metrikleri üzerinden kolektif biçimde üretilmektedir. Görünürlük teknik bir zorunluluk hâline gelirken diğer taraftan görünmezlik ise şüpheli bir duruma dönüşmektedir.

Görünürlüğün bu kadar önemli bir hale gelmesi onu aynı zamanda yeni iktidar biçimine dönüştürmektedir. Buna göre dijital dünyada var olabilmenin yollarından olan görünürlük modern iktidar anlayışının bir sonucu değil doğrudan aracıdır (Brighenti, 2007). Dijital dünyada görünür olmak tanınmak ve var olmak anlamına gelirken aynı zamanda denetlenebilir olunduğu anlamına da gelmektedir. Uzaktan çalışma platformlarındaki görünürlük de bu kapsamda var olmanın bir koşuluna dönüşmektedir. Dolayısıyla Microsoft Teams, Slack veya Zoom gibi platformlardaki çevrimiçi ve meşgul vb. statü göstergeleri ve aktivite raporları yalnızca dikey bir hiyerarşik gözetimi değil bununla birlikte aynı zamanda Andrejevic'in (2004) yanal gözetim olarak adlandırdığı ve çalışanların birbirini denetlediği yatay bir izleme pratiğini de beraberinde getirmektedir. Söz konusu yeni sistemde çalışan yöneticisinin o anlık kendisini denetleyip denetlemediğini bilmese dahi sistemin teknik olanağı kapsamında elektronik izleme

verilerinin kaydedilmesi ve saklanması (Ball, 2010) ve çalışma arkadaşlarının anlık mesajlarına olan dönüş beklentisi (Manokha, 2018) nedeniyle davranışlarını sürekli olarak normatif çalışma düzenine uygun hale getirmek zorunda kalmaktadır. Ball ve Wilson'ın (2000) belirttiği gibi bilgisayar tabanlı performans izleme sistemleri çalışanı nesneleştirerek emeği ölçülebilir verilere indirgemektedir. Sonuç olarak dijital gözetim bedensel bir kapatılmayı değil ancak Manokha'nın (2018) ifadesiyle bireyin her an ulaşılabilir ve görünür olduğu zamansal ve bilişsel bir kuşatmayı tesis etmektedir. Bu noktada panoptikon mimari bir metafor olmanın ötesine geçerek bir ara yüz mantığına dönüşmektedir. Söz konusu yeni sistemde fiziksel olarak duvarlar bulunmamakta ancak soyut, sürekli ve içselleştirilmiş bir gözetim varlığını sürdürmektedir. Dolayısıyla disiplinin ortadan kalkmadığı ancak performansa evrildiği ve dolaysısıyla sadece kurallara uymak değil aynı zamanda görünür olmanın da bir yükümlülük olarak belirdiğini ifade etmek mümkündür.

Performans Öznesi ve Öz-Denetimin Politikası

Uzaktan çalışma ve dijitalleşmenin birleşimiyle ortaya çıkan yeni platformlardaki denetim ve gözetim mekanizmalarını yalnızca Foucault'cu anlamda bir disipliner kapatılma ve dışsal zorlama üzerinden okumak mevcut dijital emek sisteminin psikolojik dinamiklerini ve rızaya dayalı işleyişini açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Foucault'nun ağırlıklı olarak zorlamaya dayalı olan disiplini dijital süreçte yerini teşvik eden, motive eden ve özgürlük vaadiyle işleyen pozitif mekanizmalar üzerinden kurmaktadır (Han, 2015). Bu kapsamda Han (2015), disiplin toplumunun yapamazsın veya yapmalısın diyen negatif, yasaklayıcı ve sınırlandırıcı iktidar kipinin yerini geç modernitenin yapabilirsin diyen pozitif, teşvik edici ve sınırsızlık vadeden iktidar kipinin aldığını savunmaktadır. Bu yönüyle günümüz öznesi bu dönüşümde Foucault'nun dışsal bir otoriteye itaat eden uysal bedeni yerini Han'ın (2015) kavramsallaştırdığı kendini bir proje olarak kurgulayan performans öznesine bırakmıştır.

Performans öznesi olarak kurgulanan yeni özne Bröckling (2016) tarafından tanımlanan girişimci özne kavramıyla da örtüşmektedir. Buna göre neo-liberal özne kendi yaşamını bir proje, bir yatırım ve sürekli optimize edilmesi gereken bir performans alanı olarak kurgulamaktadır. Öznenin kendisi kendi sermayesine dönüşerek öz-sömürü ve neoliberal öznelliğin yapısal bir özelliği hâline gelmektedir. Benzer şekilde Brown (2015) da neo-liberal aklın bireyi her alanda piyasa değerini artırması gereken beşeri bir sermaye olarak kodladığını ve dolayısıyla da bu süreçte yeni öznenin devamlı olarak yeniden biçimlendirildiğini ifade etmektedir. Bununla birlikte Han'ın performans öznesi de benzer biçimde kendi üzerinde sürekli çalışan kendini geliştirmeyi ahlaki bir zorunluluk olarak içselleştiren bir figürdür. Han'ın (2017) özellikle psiko-politik iktidar olarak tanımladığı mevcut sisteme göre iktidar artık bedeni değil arzuları, motivasyonları ve duygulanımları hedef almaktadır. Böylece özne yalnızca davranışsal olarak değil ancak aynı zamanda duygusal ve bilişsel düzeyde de yönetilir. Bu yönetim biçimi

ise öznenin kendi performansını sürekli izlediği ve değerlendirdiği bir içsel denetim mekanizması üretmektedir.

Bu çerçeveden ele alındığında performans öznesi Foucault'nun disiplin öznesinden daha özgür değildir. Sadece baskının kaynağı değişmiştir. Bu kapsamda zor ve dış kaynaklı bir baskı yerine içselleştirilmiş hedefler üzerinden işlemektedir. McKenzie'nin (2001) ifade ettiği gibi performans artık yalnızca sanatsal ya da mesleki bir ölçüt değil varoluşsal bir zorunluluk hâline gelmiştir. "Ya yerine getir ya da…" ilkesi, bireyin yalnızca çalışmasını değil sürekli kendini aşmasını talep etmektedir. Dolayısıyla uzaktan çalışmanın sunmuş olduğu kendi zamanını yönetme özgürlüğü temelinde önemli bir illüzyonu da barındırmaktadır. Buna göre söz konusu özgürlük Rose'un (1999) özgürlük yoluyla yönetim olarak tanımladığı gibi modern teknolojiler bireylere kendi kendini yönetme illüzyonu üzerinden çalışanı baskılamak yerine onu girişimci bir benlik olmaya motive etmekte ve özgürlük hissiyle iktidara bağlamaktadır. Dolayısıyla mevcut sistem temelinde riskin ve sorumluluğun tamamen bireye devredildiği bir tuzaktır (Boltanski ve Chiapello, 2007).

Uzaktan çalışma bağlamında performans öznesi artık yalnızca iş çıktılarıyla değil aynı zamanda erişilebilirliği, yanıt hızı, çevrimiçi görünürlüğü ve iletişim açısından sürekliliğiyle değerlendirilmektedir. Bu durum, Han'ın (2015) betimlediği performans öznesinin dijital bir izdüşümünü üretmektedir. Çalışan, yalnızca üretmekle değil ancak sürekli görünür olmakla da yükümlüdür. Bu bağlamda görünürlük, performansın kendisine dönüşmektedir. Dolayısıyla performans öznesi disiplin öznesinin tarihsel bir devamı değil, neo-liberal iktidarın psikopolitik mantığı içinde yeniden inşa edilmiş bir öznellik biçimidir. Bu özne, artık gözetim altında çalıştığını düşünmez kendi potansiyelini gerçekleştirdiğine inanarak kendini denetler. Dolayısıyla tam da bu nedenle iktidarın en etkili formuna dönüşür.

Bütün bunlarla birlikte Han'ın performans öznesi kavramsallaştırması ve onun yansıması özneyi çoğu zaman performans mantığını içselleştiren ve kendi kendini sömüren bir figür olarak konumlandırması açısından güncel politik ve sosyal açılardan da eleştiri konusu olmaktadır. Bu kapsamda Han'ın çizmiş olduğu kötümser hapsolma durumu Giddens (1984) tarafından çok önceleri iktidarın hiçbir zaman kusursuz ve tek yönlü işlemediğini savunusuyla açık bir kapının var olduğu ifade edilmektedir. Giddens'a göre en asimetrik iktidar ilişkilerinde dahi eyleyen sistemin kaynaklarını ve çatlaklarını kullanarak bir özerklik, pazarlık veya direniş alanı yaratma kapasitesine sahiptir. Benzer şekilde uzaktan çalışanların gözetim sistemlerine karşı geliştirdiği bazı pratikler açık bir itiraz biçiminden değil görünürde uyum içinde işlemektedir. Bu nedenle söz konusu pratikler, uyum ve direnişi karşı kategoriler olarak değil daha çok iç içe geçerek konumlanmış yapılar olarak ele alan örgütsel direnişi oluşturabilmektedir (Ybema ve Horvers, 2017). Buna göre örgütsel direniş kapsamında çalışmalar kontrol ve direnişi birbirinden bütünüyle ayrı iki kategori olarak değil gündelik örgütsel yaşam içinde karşılıklı olarak üretilen diyalektik süreçler olarak ele almaktadır. Mumby'ye (2005, ss. 20-24) göre direniş önceden tanımlanmış sabit davranışlar listesi olarak değil kontrol ilişkileriyle birlikte olu-

şan ve yerel bağlamlarda anlam kazanan bir pratik olarak değerlendirilmelidir. Benzer şekilde Fleming ve Sewell'in (2002, ss. 858-859) modern işyerlerindeki alternatif direniş biçimlerine ilişkin tartışması da bu noktada önemlidir. Bu kapsamda çalışan direnişi yalnızca grev, sabotaj veya açık karşı çıkış gibi geleneksel biçimlerde aranırsa çağdaş örgütlerdeki daha örtük, ironik ve düşük profilli muhalefet biçimleri gözden kaçırılabilmektedir. Bu nedenle görünürde kurallara uyuyor gibi yapan ancak arka planda sistemin mantığını kendi lehine yeniden şekillendiren pratikler de örgütsel direnişin çağdaş biçimleri arasında değerlendirilmektedir.

Algoritmik İktidara Karşı Taktiksel Direniş: Stratejiler ve Hileler

Uzaktan çalışma ve dijital gözetim mekanizmalarının çalışanlar üzerinde kurmuş olduğu tahakkümün tek taraflı ve mutlak bir teslimiyet ilişkisi olarak okunması ilişkinin tabiatı gereği olan karşılıklılığını göz ardı etmek anlamına gelmektedir. Bu kapsamda iktidarın olduğu her yerde direniş de vardır önermesi direnişi iktidarın dışına değil ancak aynı zamanda iktidar ilişkilerinin iç mantığına yerleştirmektedir. Buna göre iktidar bir mülkiyet veya kurum olarak değil her yere yayılmış stratejik bir ilişkiler ağı olarak kavranmaktadır. İktidar her yerdedir çünkü sosyal ilişkilerin içinden gelir. Bu nedenle direniş de iktidar ilişkilerinden ayrılamaz ve her iktidar kendi ilişkisine içkindir (Foucault, 1978). Benzer şekilde Giddens (1984) kontrolün diyalektiği olarak tanımladığı süreç ile iktidarın ne kadar baskıcı olursa olsun tek yönlü bir eylem olmadığını savunmaktadır. Bu kapsamda iktidar ilişkileri özerklik ve bağımlılık arasındaki karşılıklı etkileşime dayanır ve muktedir olanlar hedeflerine ulaşabilmek için astlarına muhtaçlardır. Söz konusu bu bağımlılık ilişkisi en güçsüz görünen aktörlerde bile sistemin kaynaklarını kullanarak üstleri üzerinde bir etki yaratabilme ve pazarlık gücü devşirebilme olanağı tanımaktadır. Günümüz dijital emek süreçlerinde de yöneticiler işin tamamlanması ve verinin akması için çalışanların bilişsel katılımına muhtaçtır. Bunun karşısında çalışanlar ise bu muhtaçlığı ve algoritmik denetimi manipüle ederek kendi lehlerine kullanmaktadır.

Bu kapsamda işçilerin ve daha geniş anlamıyla toplumların denetime ve baskıya karşı verdikleri reaksiyonlar aynı zamanda teknolojik araçlardan bağımsız olarak tarihsel ve sosyal bir öğrenme sürecinin ürünüdür. Kapitalist üretim ilişkilerinin doğası gereği emeği denetlenen işçiler hem grev ve sendikalaşma gibi kurumsal hem de işi yavaşlatma ve boşlamak gibi gündelik direnişleri tarihsel olarak uygulamışlardır. Buna göre Woodcock'un (2020) da Deliveroo kuryeleri üzerinden ifade ettiği gibi gözetim pratikleri 19. yüzyıldaki fabrikanın fiziksel panoptikonundan, çağrı merkezlerindeki elektronik panoptikona ve nihayetinde uzaktan çalışmanın algoritmik panoptikonuna doğru evrilmiştir. Ancak bu tarihsel evrimde değişmeyen temel unsur, sermayenin İemek sürecinin belirsizliğini denetimle aşma çabası ve işçinin de bu denetime karşı koyma iradesidir (Woodcock, 2020, s. 89). Bu bağlamda, uzaktan çalışan bir bankacının veya yazılımcının İfare oynatıcı kullanması benzersiz bir dijital sapma olmadığı gibi aksine sanayi devrimi döneminde bir tekstil işçisinin makinenin hızını düşürmesi veya bant sistemini manipüle etmesiyle aynı tarihsel-sosyal kökenden beslenen bir devamlılıktır.

Söz konusu tarihsel devamlılığın doğasını anlamak için Scott'un (1985) zayıfların silahları kavramsallaştırması temel bir dayanak oluşturmaktadır. Buna göre Scott doğrudan ve açık isyanın mümkün olmadığı, asimetrik iktidar koşulları altındaki köylülerin ayak sürümek, sahte itaat, yalan, sabotaj ve cehalet taslamak gibi sıradan ve gösterişsiz ama sürekli direniş pratikleri sergilediğini ortaya koymuştur (Scott, 1985, s. 29). Gündelik direnişin doğasında yer alan ve benzeri davranışlar güncellenerek günümüzde uzaktan çalışma platformlarının dijital yapısına taşınmıştır. Buna göre çalışanların sahte toplantılar ayarlayarak takvimlerini bloklaması veya çevrimiçi görünmek için statü ışıklarını manipüle etmeleri Scott'ın bahsettiği bu tarihsel "silahların" çağdaş ve algoritmik versiyonlarıdır.

İktidar ve direniş arasındaki diyalektik ilişki ele alındığında uzaktan çalışma sisteminde de söz konusu karşılıklılığın önemli derecede var olduğunu öne sürmek mümkündür. Buna göre gözetimin yoğunlaştığı oranda çalışanların da geliştirmiş olduğu mikro taktikler artmaktadır. Bununla birlikte bu taktikler çoğu zaman üretim akışını kesmekten öte onu katlanılabilir kılmakta yoğunlaşmaktadır. Bu kapsamda elektronik performans izleme üzerine yapılan meta-analizler izleme uygulamalarının çalışan tutumları ve iyi oluş üzerinde özellikle stres/gerilim ve olumsuz iş tutumları gibi olumsuz ilişkilerle ilişkilenebildiğini bununla birlikte etki büyüklüklerinin bağlama, izleme biçimine ve algılanan adalet/mahremiyet boyutlarına göre değiştiğini göstermektedir (Ravid ve diğerleri, 2022; Siegel ve diğerleri, 2022). Benzer şekilde algoritmaların sadece birer disiplin aracı değil aynı zamanda çekişmeli bir alan olduğunu ifade etmek mümkündür. Buna göre algoritmaların veri toplama kurallarını öğrenerek onları kendi çıkarları doğrultusunda oyuna getirme kapasitesine sahip olduğu çıkarımında bulunulabilir (Kellogg ve diğerleri, 2020). Dolayısıyla gözetim sadece davranışı disipline etmez aynı zamanda kaçınma, oyun bozma ve uyarlanmış uyum biçimlerini de üreterek bir tepki grubu oluşturur.

Ortaya konan direnişini niteliğini anlamak için de Certeau'nun (1984) strateji ve taktik arasında yapmış olduğu ayrım hayati önem taşımaktadır. Bu kapsamda Certeau'ya (1984) göre strateji iktidar sahiplerinin kendilerine ait bir mekân üzerinden kuralları ve yapıyı belirlemesidir. Buna karşılık taktik ise kendine ait bir yeri olmayan zayıfların ötekinin alanında zamanı manipüle ederek gerçekleştirdiği anlık, fırsatçı ve kurnazca eylemlerdir. Bu kapsamda uzaktan çalışanların Teams vb. uygulamalardaki statülerini manipüle etmek için mouse jiggler (fare oynatıcı) kullanması veya takvime sahte toplantılar koyması platformun mülkiyetine (strateji) sahip olmasalar da zamanın denetimini (taktik) geri kazanma çabası olduğunu ifade etmek mümkündür. Bu vb. direniş hareketleri aynı zamanda Scott'un (1985) gündelik direniş tanımlamasıyla da uyumludur. Buna göre gündelik direnişte amaç iktidarı ve sistemi yıkmak değil, sistem altında nefes alacak alanlar üretmektedir. İktidar sahipleri tarafından yüklenen ve çalışanların izlenmesi temel prensibine dayalı bossware araçlarına karşı geliştirilen ve bir nevi emniyet supabı işlevi gören mouse jiggler gibi uygulamaların kullanım yoğunluğu aynı zamanda çalışanların bu gözetimi anlamlandırma ve aşma pratiklerini tetiklediği gösterilmektedir

(Munn, 2024a; 2024b). Bu kapsamda direniş pratiklerinin çoğu kez sistemi hedef almadığı onu delmediği ancak daha çok yaşanabilirlik için alan açtığını ifade etmek mümkündür. Bu kapsamda çalışanların rahatlaması aynı zamanda kurum için de çatışmanın büyümeden performansın devam etmesi anlamını taşımaktadır.

Söz konusu taktiksel direniş aynı zamanda algoritmaların anlaşılamazlığı üzerinden de tartışılmaktadır. Buna göre algoritmik sistemlerin kara kutu yapısının çalışanları pasifleştirmek yerine kışkırttığı da araştırmalarda yer almaktadır. Çalışanlar algoritmik opaklığa karşı direniş geliştirerek örneğin fareyi 5 dakika oynatmazsam ne oluyor? gibi testlerle deneme-yanılma yoluyla sistemin çalışıp çalışmadığı veya nasıl çalıştığına dair yordamsal bilgi üretmekte ve bu bilgiyle gözetimi atlatmaktadırlar (Bucher ve diğerleri, 2020). Dolayısıyla Marx'ın (2003) etkisizleştirme hareketleri olarak tanımladığı bu süreç gözetleyen ile gözetlenen arasında teknolojik bir kedi fare oyununa dönüşmektedir. Benzer şekilde dijital gözetim karşısındaki görünürlük yalnızca yapılan işin bir çıktısı değil aynı zamanda çalışmanın kendisi gibi işlemeye başladığında mevcudiyet performansı direniş ve uyumun aynı anda üretildiği bir sahaya dönüşmektedir. Buna göre etkileşim, yanıt verme, çevrimiçi olma ve eş zamanlılık gibi görünürlüğün farklı düzlemleri temel alındığında çalışanların kimi zaman normlara uyduğunu kimi zaman da bu normların etrafından dolaşan pratikler geliştirerek statülerini koruduklarını göstermektedir (Mehrvarz, Murray-Rust, Verma ve Wagner, 2025). Buna göre direnişin karşı koymadan çok ayarlama, oynama ve sızma biçiminde gerçekleştiği iddiasını da mümkün kılmaktadır.

Emniyet supabı görevi gören direniş hareketleri bir taraftan da söz konusu sisteme olan adaptasyonu da kolaylaştırmaktadır. Kolaylaşan adaptasyon ise sisteme hizmet boyutuyla kuramsal düzeyde eleştirinin soğurulması tartışmalarına konu olmaktadır. Bu kapsamda özellikle kapitalizmin eleştiriyi içselleştirerek güçlenmesi düşüncesi burada direnişin neden çoğu zaman sistem-dışı bir kopuş üretmediğini açıklamaktadır (Boltanski ve Chiapello, 2007). Dolayısıyla direniş pratiklerini bu çerçevede ne tamamen bir yanılsama ne de bir saf kurtuluş alanı olarak kavramak mümkündür. Bu bağlamda direniş çalışana nefes aldırırken örgüte de düzeni bozmadan sürdürme olanağı tanımaktadır. Hem çalışan hem de örgüt açısından işlevsel olmasında aynı zamanda direniş hareketlerinin bireysel bir alana sıkışmış olmasının da etkisi büyüktür. Buna göre Woodcock'un (2020) da ifade ettiği üzere dijital platformlardaki direniş kolektif eylemden ziyade bireysel ve parçalı bir yapıdadır. Bu da Fleming ve Spicer'ın (2003) sinik mesafe olarak tanımladığı ve çevrimiçi görünme oyununu kurallarına göre oynayarak derinden bir direniş geliştirememe ve çalışanların kendilerini yaptıkları işten ve kurumsal kimlikten zihinsel olarak ayrıştırdıkları durumu ifade eder. Bununla birlikte çalışanlar diğer taraftan da içsel olarak sisteme karşı derin bir alaycılık geliştirirler (Trittin-Ulbrich, Scherer, Munro ve Whelan, 2020). Dolayısıyla, uzaktan çalışma platformlarındaki direniş, sistemi yıkmayı hedefleyen devrimci bir eylemden ziyade algoritmik bakışın kör noktalarında var olmayı hedefleyen pragmatik, diyalektik ve söylemsel bir mücadele biçimidir.

Sonuç olarak uzaktan çalışma sisteminde direniş bir kaçış hattı olduğu kadar aynı zamanda bir denge mekanizması olarak işlev görmektedir. Buna göre gözetim sistemi söz konusu küçük kaçışlara belli ölçüde izin verdiği için patlamamakta çalışanlar da bu kaçışlar sayesinde sisteme katlanabilmektedir. Direniş burada yıkıcı bir eylemden ziyade düzenleyici bir işlev görmektedir. Bununla birlikte tam olarak iktidarın sadece baskıdan ibaret olmadığını uyum/direniş diyalektiğiyle işlediğini göstermesinden dolayı da politik olarak önemlidir (Ball, 2022). Bu bağlamda dijital direnişi, büyük bir dönüşüm iddiasından çok Scott'ın (1985) zayıfların silahları olarak kavramsallaştırdığı küçük, gündelik ve çoğu zaman sınırlı karşı koyma biçimleri üzerinden düşünmek mümkündür. Bu direniş, sistemi bütünüyle değiştirmekten ziyade baskın anlatıların içinde küçük çatlaklar açmayı ve bu çatlaklarda nefes alabilecek alanlar yaratmayı amaçlayan pragmatik bir mücadele biçimi olarak değerlendirilebilir.

Yöntem

Özellikle pandemi sonrası süreçte iyice yaygınlaşan ve popüler hale gelen uzaktan çalışma kendi içerisinde bir sistem yaratmıştır. Bu kapsamda dijital gözetim, algoritmik görünürlük baskısı ve buna eşlik taktiksel ve söylemsel direniş pratiklerini incelemek amacıyla çalışmada nitel araştırma yaklaşımı benimsenmiştir. Araştırma tasarımı çevrimiçi topluluklarda gündelik deneyimlerin ve anlam üretim süreçlerinin içeriden kavranmasına imkân verdiği için dijital etnografi (netnografi) çerçevesine dayanmaktadır. Kozinets (2010; 2015) tarafından geliştirilen netnografi, çevrimiçi toplulukların kültürünü, sembolik etkileşimlerini ve paylaşılan anlam dünyalarını analiz etmek için geleneksel etnografinin dijital ortama uyarlanmış halidir.

Araştırmanın temel amacı ne kadar sorusuna değil gözetimin nasıl deneyimlendiği ve direnişin neden ortaya çıktığı sorusuna yanıt aramaktır. Bu kapsamda araştırma soruları veri içinde sistematik biçimde takip edilebilmesi için belirli analitik boyutlara ayrılmıştır. Buna göre gözetimin nasıl deneyimlendiği sorusu, çalışanların duygu durumları, panoptik kaygı ifadeleri ve sürekli erişilebilir olma baskısına karşı vermiş oldukları psikolojik tepkiler üzerinden incelenmiştir. Diğer taraftan direnişin neden ortaya çıktığı sorusu ise fare oynatıcılar gibi taktiksel araç kullanımı, sistem açıklarının keşfedilmesi ve bu pratikleri meşrulaştıran alay/sinizm söylemleri gibi alt analiz boyutlarına ayrılarak veri seti içinde takip edilmiştir. Çalışmanın ana bağlamı kapsamında Microsoft Teams, Slack, Zoom gibi uzaktan çalışma platformlarının teknik ara yüzlerinin ve görünürlük ve erişilebilirlik göstergelerinin çalışan deneyimini nasıl biçimlendirdiğini, çalışanların bu sisteme uyumlanırken geliştirdikleri benlik sunumu stratejilerini ve aynı zamanda gözetimi "oyuna getirme" pratiklerini çevrimiçi anlatılar üzerinden tartışmaktadır.

Bu kapsamda araştırmada Reddit dünyanın en büyük topluluk tabanlı tartışma platformlarından biri olması sebebiyle seçilmiştir. Reddit'in seçilmesinde platformun psöde-anonimlik yapısı sayesinde çalışanların işlerini kaybetme korkusu olmaksızın gözetim deneyimlerini, hilelerini ve şikâyetlerini filtresiz bir şekilde paylaşmalarına olanak tanıması diğer

bir etkeni oluşturmuştur. Diğer taraftan yine topluluğun olanakları kapsamında alt forumlar (subreddit) aracılığıyla belirli konular etrafında kümelenmiş ilgi topluluklarının sunuluyor olması veri setinin doğrudan hedef kitle olarak uzaktan çalışanlar üzerinden oluşturulmasına imkân sağlaması da etkili olmuştur (Proferes ve diğerleri, 2021). Son olarak Reddit diğer sosyal medya platformlarının anlık akış mantığının ötesinde geçmiş tartışmalara erişimi kısıtlamadan veriyor olması veri setinin hacmini büyüterek tartışmaların zaman içindeki değişimini izleme olanağı da sunuyor olması bir başka etken olarak belirmiştir.

Çalışmada Ekim 2023 ve Ocak 2026 tarihleri aralığını kapsayan gönderiler üzerinden veriler toplanmıştır. Bu tarih aralığının seçilmesinde Covid-19 pandemisinin akut döneminin biterek uzaktan çalışmanın ve hibrit modellerin kurumsallaştığı dönemi temsil etmesi ana etken olmuştur. Bu kapsamda amaçlı örneklem stratejisi kullanılarak uzaktan çalışma pratiklerinin en yoğun tartışıldığı r/WFH (Work From Home) evden çalışma deneyimlerinin paylaşıldığı ana mecra, r/sysadmin gözetim teknolojilerini kuran IT çalışanlarının çalışanların hilelerini nasıl tespit ettiklerini tartıştıkları teknik alan ve son olarak r/MicrosoftTeams platformun teknik özellikleri üzerinden yaşanan kaygıların paylaşıldığı alan olması sebebiyle tercih edilmiştir.

Tartışma başlıkları, Reddit'in yerleşik arama motoru kullanılarak belirlenen Teams status anxiety, mouse jiggler, green dot, surveillance, fake meeting, monitoring vb. anahtar kelimeler üzerinden taranmış ve "en popüler gönderiler" sıralaması esas alınarak seçilmiştir. Söz konusu anahtar kelimeler tesadüfi olarak değil dijital emek literatüründeki gözetim ve izleme gibi temel kavramlar ile platformda yapılan pilot okumalar sırasında çalışanların algoritmik denetimi tanımlamak için en sık başvurdukları mouse jiggler, green dot, fake meeting gibi ampirik jargona dayalı ifadeler olarak belirlenmiştir. Bu yöntem, marjinal ya da istisnai anlatılardan ziyade topluluk içinde yüksek etkileşim almış ve normatif anlam üretiminde merkezî rol oynayan tartışmalara odaklanmayı mümkün kılmıştır. Çalışmada toplamda r/WFH: 1 thread, 321 yorum, r/MicrosoftTeams: 1 thread, 163 yorum, r/sysadmin: 4 thread, 250 yorum olmak üzere 6 ana tartışma başlığı (thread) ve bu başlıklar altında yer alan 734 kullanıcı yorumu arasından, araştırma sorularıyla doğrudan ilişkili anlatılar analize dâhil edilmiştir. Analiz birimi olarak tekil yorumlar, örnekleme birimi olarak ise tartışma başlıkları kabul edilmiştir. Dolayısıyla tüm yorumlar değil, tematik doygunluğu sağlayan ve tekrar eden söylemsel örüntüleri görünür kılan örnekler seçilmiştir. Haber linki paylaşımları, mizah/mem içerikleri, deneyim içermeyen kısa yanıtlar ve konuyla ilgisiz genel kariyer tartışmaları veri seti dışında bırakılmıştır.

Veriler manuel olarak derlenmiş, kullanıcı adları tamamen kaldırılmış ve alıntılar bağlamsal bütünlüğü koruyacak şekilde seçilmiştir. Verilerin analizinde, nitel araştırmalarda yaygın olarak kullanılan ve yorumsamacı/eleştirel okumalara uygun bir çerçeve sunan düşünümsel tematik analiz yaklaşımı benimsenmiştir. Bu yaklaşım, temaları veride keşfedilen sabit kategoriler olarak değil araştırma soruları ve kuramsal çerçeveyle etkileşim içinde inşa edilen analitik örüntüler olarak ele almaktadır (Braun ve Clarke, 2006; 2019). Bu nedenle analiz, mekanik kodlayıcı uyumu ya da kodlayıcılar arası güvenilirlik ölçümleri üretmeyi değil tema-

ların kuramsal tutarlılığını ve analitik açıklayıcılığını hedeflemiştir. Dolayısıyla araştırmacının kuramsal konumunun analiz sürecini nasıl şekillendirmiş olabileceği de dikkate alınmıştır. Buna göre çalışma, dijital emek, gözetim ve özneleşme literatürüne eleştirel bir perspektifle yaklaşmaktadır. Bu nedenle de veriler başlangıçtan itibaren yalnızca teknik deneyim anlatıları olarak değil iktidar, görünürlük, öz-denetim ve direniş ilişkileri içinde okunmuştur. Bununla birlikte bu kuramsal duyarlılığın veriye dışarıdan kapalı bir çerçeve dayatmasına dönüşmemesi için analiz sürecinde karşıt ve gerilimli anlatılara da özellikle dikkat edilmiştir. Bu kapsamda temalar, kuramsal beklentilerin doğrulanması amacıyla değil veri içindeki tekrarlar, çelişkiler ve istisnalarla birlikte yeniden gözden geçirilerek oluşturulmuştur. Örneğin, veride sıkça karşılaşılan "bilgisayar başından kalkamama" veya "anında cevap verme zorunluluğu" gibi ifadeler önce ampirik kodlar olarak belirlenmiş, ardından Foucault ve Han'ın kuramsal yaklaşımlarıyla ilişkilendirilerek daha üst düzey temalara dönüştürülmüştür.

Analiz süreci altı aşamada yapılandırılmıştır:

1. Veriye aşinalık: Metinlerin yinelemeli okunması ve ilk analitik notların alınması
2. İlk kodlama: Görünürlük baskısı, mevcudiyet performansı, benlik sunumu stratejileri, mahremiyet gerilimleri, taktiksel kaçınma ve alay/sinizm söylemleri gibi örüntülerin kodlanması
3. Temaların ilk versiyonlarının oluşturulması: Kodların anlam kümeleri altında toplanması
4. Tema gözden geçirme: Temaların veriye ve araştırma sorularına tutarlılığı
5. Tema adlandırma ve tanımlama: Temaların analitik sınırlarının netleştirilmesi
6. Yazım: Temaların kuramla ilişkilendirilerek anlatıya dönüştürülmesi

Analiz, yalnızca ne söylendiği ile sınırlı tutulmamış, anlatıların normatif beklentileri, meşrulaştırma biçimlerini, suçluluk/aidiyet/başarı gibi duygulanımsal işaretleri ve direnişi mümkün kılan çatlakları görünür kılacak biçimde yürütülmüştür. Bu doğrultuda ortaya çıkan temalar, dijital gözetim sistemi ile öznenin benlik performansı ve taktiksel direniş dağarcığı arasındaki ilişkiselliği açıklayan analitik araçlar olarak ele alınmıştır. Kodlama ve tema oluşturma süreci incelenen yeni yorumların mevcut kavramsal çerçeveye yeni bir analitik boyut eklemediği ve söylemsel tekrarın başladığı «veri doygunluğu» noktasına ulaşıldığında sonlandırılmıştır. Bu sınırlama Glaser ve Strauss'un (1967) teorik doygunluk kavramıyla uyumludur.

Veri setinin subredditlere dağılımında bilinçli bir asimetri gözetilmiştir. Gözetimi doğrudan deneyimleyen çalışanların anlatıları (r/WFH) araştırmanın ana gövdesini oluştururken gözetim altyapısını kuran teknik aktörlerin (r/sysadmin ve r/MicrosoftTeams) analize dâhil edilmesi ise tek yönlü bir denetim okuması yerine gözetimin teknik ve etik olarak nasıl müzakere edildiğini gösteren diyalektik bir perspektif sunmayı amaçlamıştır.

Diğer taraftan bu çalışmanın bulguları değerlendirilirken dikkate alınması gereken bazı metodolojik sınırlılıklar bulunmaktadır. İlk olarak, veri toplama aşamasında Reddit'te «en popüler gönderiler» filtresinin kullanılması, platformun görünürlük algoritması tarafından öne çıkarılan ve topluluk içinde en çok reaksiyon alan içeriklere odaklanılmasını sağlamıştır. Bu tercih marjinal, sessiz veya daha sıradan uzaktan çalışma deneyimlerinin veri setinin dışında kalmasına yol açmış olabilir. Dolayısıyla bu çalışma, ortalama bir uzaktan çalışma deneyiminin istatistiksel bir temsilini sunmaktan daha ziyade topluluktaki en yoğun kaygı, kriz ve tartışma anlarına odaklanan yorumsamacı bir okuma sunmaktadır.

İkinci olarak, veri setinin Reddit kullanıcılarından ve ağırlıklı olarak uzaktan ya da hibrit çalışma deneyimi olan bilgi işçilerinin anlatılarından oluşması bulguların kapsamını belirlemektedir. Bu nedenle çalışma, tüm emek biçimlerine veya bütün uzaktan çalışma deneyimlerine genellenebilir bir tablo sunma iddiası taşımamaktadır. Ek olarak Reddit'in psöde-anonim, teknolojiye aşina ve çoğunlukla İngilizce konuşulan topluluk yapısı görünürlük, erişilebilirlik ve yönetsel denetim konularının belirli bir dijital kültür içinden ifade edilmesine yol açmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmanın bulguları, uzaktan çalışmanın tüm biçimlerinden ziyade, algoritmik görünürlük göstergelerinin gündelik çalışma deneyiminde belirgin hâle geldiği dijital ve bilgi-yoğun iş bağlamları açısından değerlendirilmelidir.

Bunun yanı sıra düşünümsel tematik analiz yaklaşımının doğası gereği bu araştırmada elde edilen temalar verinin içinde kendiliğinden var olan «nesnel» gerçeklikler değil teorisyenlerin kavramsal merceğinden geçerek inşa edilen analitik kurgulardır. Bütün bu analitik kurgu ve kodlama süreci sonucunda çalışmanın bulguları okuyucuya üç ana tema altında sunulmak üzere yapılandırılmıştır:

1. Görünürlüğün Tiranlığı: Statü Göstergeleri ve Panoptik Kaygı
2. Sistemi Oyuna Getirmek: Algoritmik Denetime Karşı Taktiksel Uyum
3. Duygulanımsal Disiplin, Suçluluk ve İçselleştirilmiş Gözetim

Bu çalışma, Reddit platformunda halka açık olarak paylaşılan veriler üzerinden yürütülmüştür. Reddit'in psöde-anonim yapısı ve kullanıcıların içeriklerini kamusal bir tartışmaya açmış olmaları verilerin bilimsel amaçlarla analiz edilmesine olanak tanımaktadır. Bununla birlikte, araştırma etiği ve kullanıcı mahremiyetini en üst düzeyde korumak adına çok katmanlı bir anonimleştirme stratejisi izlenmiştir. Bu kapsamda ilk olarak veri setindeki tüm kullanıcı adları ve kurumsal kimlik göndermeleri tamamen temizlenmiştir. İkinci olarak, çevrimiçi araştırmalarda kritik bir risk olan yeniden tanımlanabilirlik riskini minimize etmek amacıyla doğrudan alıntılar orijinal dilleri olan İngilizceden Türkçeye çevrilerek sunulmuştur. Bu çeviri işlemi, sadece bir aktarım değil aynı zamanda alıntıların arama motorları üzerinden tersine sorgulanarak orijinal gönderilere ve dolayısıyla kullanıcı profillerine ulaşılmasını engelleyen bir anonimleştirme işlevi görmüştür.

Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde analiz edilen Reddit gönderileri yöntem kısmında açıklanan düşünümsel tematik analiz sürecinin sonucunda oluşturulan üç ana tema etrafında yapılandırılmıştır. Bu kapsamda çevrimiçi statü, yeşil görünme, idle time ve aktivite izleri "Görünürlüğün Tiranlığı: Statü Göstergeleri ve Panoptik Kaygı" teması altında değerlendirilmiştir. Bunun yanı sıra mouse jiggler, sahte toplantı oluşturma, takvim bloklama ve sistem açıklarını kullanma pratikleri ise "Sistemi Oyuna Getirmek: Algoritmik Denetime Karşı Taktiksel Uyum" teması altında değerlendirilirken hızlı yanıt verme baskısı, kendini açıklama zorunluluğu, suçluluk ve içselleştirilmiş gözetim anlatıları ise "Duygulanımsal Disiplin, Suçluluk ve İçselleştirilmiş Gözetim" teması altında yorumlanmıştır. Bu bağlamda bu bölümdeki alıntılar yalnızca çalışan deneyimlerini örnekleyen betimsel unsurlar olarak değil dijital gözetim, performans öznesi ve gündelik direniş literatürüyle ilişkilendirilen yorumlayıcı göstergeler olarak değerlendirilmektedir.

Görünürlüğün Tiranlığı: Statü Göstergeleri ve Panoptik Kaygı

Uzaktan çalışma platformlarında statü göstergeleri teknik bir ara yüz detayı olmanın ötesinde çalışanların gündelik deneyimlerinde algılanan bir gözetim sinyali olarak işlev görmektedir. Bu kapsamda r/WFH verilerinde söz konusu durum doğrudan bir denetim pratiği olarak değil aksine yöneticilerin ve çalışma arkadaşlarının statü göstergelerini dikkate aldığına dair varsayımlar üzerinden kurulmaktadır. Buna göre bir yazar yöneticisinin Teams statüsüne dikkat ettiğini daha önceki etkileşimlerden hareketle çıkardığını belirtmekte ve bu nedenle "aktif" görünmek için fare sallamak zorunda kalma fikrinden duyduğu rahatsızlığı dile getirmektedir:

> "İş arkadaşlarımın/yöneticimin, daha önceki konuşmalarımızdan dolayı Teams durumuma dikkat ettiğini varsayıyorum. Örneğin, bir toplantıdan önce güne başlamak için erken giriş yaptığımda (örneğin, 'çevrimiçi olduğunu fark ettim'). Masamda oturup Teams'i aktif tutmak için fareyi sallamaktan çok daha fazla keyif alıyorum."

Bu anlatı, Foucault'nun panoptikon metaforunda işaret ettiğine benzer biçimde gözetimin doğrudan bir emir ya da kontrol mekanizması olarak değil bilakis ilişkisel bir beklenti sistemi olarak işlediğini göstermektedir. Buna göre fiziksel bir gözetmenin yokluğunda dahi bir çalışanın izlendiğini varsayarak fare sallama davranışını ortaya koyması panoptik iktidarın içselleştirildiğinin önemli bir kanıtıdır. Ancak bu beklenti hali tek taraflı bir kuruntu değildir. Bu kapsamda yazarların ifadeleri yönetimin de uzaktan çalışanlara karşı yapısal bir güvensizlik beslediğini ve gözetimi bir zorunluluk olarak gördüğünü göstermektedir. Bir teknik uzman,

yöneticisinin sürekli aktif (yeşil) görünmesinden şüphelenerek kendisini nasıl sorguya çektiğini şöyle aktarır:

> "Patronum bilgisayarımın neden hiç boşta kalmadığını anlamıyordu. 10 dakikadan fazla masamdan uzaklaşsam bile Teams'in neden her zaman yeşil renkte olduğunu ve aktif olduğumu gösterdiğini öğrenmek istiyordu... Yine de, cihazı kaldırmamı istediler ve her fare tıklamamı izliyorlardı."

Yazar, açık bir talep olmasa dahi statüsünün başkaları tarafından suiistimal kanıtı veya hile şüphesi olarak yorumlanacağını varsaymakta ve davranışını bu içselleştirilmiş bakışa göre düzenlemektedir. Bu gözetim sisteminin çelişkili tarafını statü göstergelerinin teknik olarak güvenilmez olduğunun kullanıcılar tarafından açıkça kabul edilmesine rağmen normatif gücünü kaybetmemesi oluşturmaktadır. Ancak r/MicrosoftTeams topluluğundaki teknik uzmanlar dahi bu tür izleme yöntemlerinin teknik olarak mümkün olsa da kurumsal kültüre zarar verdiğini vurgulamaktadır: *"Teknik olarak evet, RDP oturumlarını kaydedebilir veya izleme yazılımı kullanabilirsiniz, ancak bu modern ürün/mühendislik organizasyonlarında normal bir durum değil ve bence güveni zedeliyor."*

Yazarlar Teams'in aktifken dahi uzakta gösterebildiğini bu nedenle statünün fiili çalışmayı yansıtmadığını ifade etmektedir: *"Teams durumu hiç güvenilir değil. Bilgisayarımda aktifken durumun 'UZAKTA' olarak değiştiğini gördüm… Şirketler çalışanların aktivitesini ve müsaitliğini ölçmek için Teams durumunu kullanmaya çalışıyorlarsa, doğru bilgi alamıyorlar."*

Benzer biçimde statünün günlerce yanlış kalabildiği ve çalışanların kendilerini açıklamak zorunda hissettikleri durumlar aktarılmaktadır: *"Teams bazen birinin günlerce 'uzakta' olduğuna karar verebiliyor. Günde bir veya iki kez 'Aslında buradayım, ama Teams öyle düşünmüyor.' mesajları alıyoruz."*

Bu örnekler, ölçümün hatalı olmasının baskıyı ortadan kaldırmadığını aksine çalışanlar üzerinde ek bir kanıtlama ve açıklama emeği ürettiğini göstermektedir. Görünürlük göstergesi doğru çalışmasa bile çalışan orada olduğunu ispatlamak zorunda kalmaktadır. Böylece teknik arızalar bile görünürlük baskısını zayıflatmak yerine yeniden üretmektedir. Statü göstergelerinin bu şekilde merkezîleşmesi özellikle algoritmik denetimin ve mikro-yönetim pratiklerinin yoğun olarak gerçekleştirildiği çalışma ortamlarında görünürlüğün doğrudan performansın kendisine dönüşmesine yol açmaktadır. Buna göre r/WFH anlatılarında görünürlüğün kolektif olarak yönetilen bir düzen haline geldiği çalışanların ise özgürlüklerini koruyabilmek için mevcudiyeti önceden planladıkları görülmektedir: *"Birlikte çalıştığım herkes görüşmeleri önceden planlıyor, böylece hepimiz aynı özgürlüklerden yararlanabiliyoruz."*

Diğer taraftan ise yeşil (aktif) görünmek her zaman güvenli bir liman değildir. Sarı görünmek yöneticinin şüphesini çekerken, yeşil görünmek ise çalışma arkadaşlarının anlık talep

bombardımanına maruz kalmak anlamına gelmektedir. Bir yazar, görünür olmanın yarattığı baskıyı şöyle dile getirmektedir:

> "Microsoft Teams'te 'yeşil' olarak işaretlendiğiniz anda şu hoş mesajları alıyorsunuz: 'Merhaba, vaktiniz var mı?' 'Merhaba, şu konuda yardıma ihtiyacım var…' Bu aralar hep bir şeylerle çok meşgul oluyorum ve her 20 dakikada bir tamamen konu dışı bir şeyle meşgul edilmekten nefret ediyorum."

Bu ifade, özgürlüğün kendiliğinden değil koordinasyon ve görünürlük yönetimi yoluyla mümkün kılındığını ortaya koymaktadır. Aynı zamanda, platformun sürekli uygunluk üretmesi mesai dışı zamanların da fiilen görünürlük sistemine dâhil edilmesine neden olmaktadır: *"Şahsen, mesai saatlerinden sonra çevrimdışı görünmem için tekrar eden bir süre seçeneği olmasını isterdim. Telefonumu her kullandığımda müsait olduğumu gösteriyor."* Bu durum, Deleuze'ün işaret ettiği üzere disiplinin yalnızca belirli bir mekân ve mesai düzeni içinde değil daha akışkan ve sürekli denetim biçimleriyle işlediğini düşündürmektedir. Uzaktan çalışma platformlarında çevrimiçi statü, yanıt hızı ve aktivite izleri üzerinden kurulan görünürlük baskısı da denetimin fiziksel işyeri sınırlarını aşarak dijital ara yüzler aracılığıyla çalışma zamanının farklı anlarına yayıldığını göstermektedir.

Görünürlüğün yalnızca iş sırasında değil bunun yanı sıra iş dışı zamanlarda da performatif bir yükümlülüğe dönüştüğü görülmektedir. Bu kapsamda görünürlük, çalışmanın çıktısından bağımsız biçimde sürekli sergilenmesi gereken bir hal almaktadır. Bu sistemin duygulanımsal boyutu ise suçluluk ve içselleştirilmiş sorumluluk anlatılarında açığa çıkmaktadır. Bir başka yazar bu baskının yöneticiden değil kapitalist çalışma kültürünün içselleştirilmiş etkilerinden kaynaklandığını açıkça ifade etmektedir: *"Kapitalizm, son 40 yıldır çalışmadığımda kendimi suçlu hissetmem için beni eğitti. Bunu patronum yapmıyor, beynimi yıkıyor."*

Benzer biçimde görünür olma zorunluluğu gündelik hayatın en basit pratiklerini bile "mış gibi çalışma"ya dönüştürmektedir: *"Sürekli masa başında gibi görünme hissi yaşıyorum ama eğer iş yerinize kahve içmeye çıktığınızı söyleyip çalışıyormuş gibi davranamazsanız, işte o zaman işler karışır."*

Bu ifadeler birlikte değerlendirildiğinde uzaktan çalışma platformlarında statü göstergelerinin yalnızca teknik bir bilgilendirme aracı olmadığı aksine algoritmik görünürlüğü sayısallaştıran görünürlüğü norm haline getiren ve öznenin davranışlarını olasılık temelli bir gözetim mantığıyla düzenleyen bir iktidar teknolojisi olarak işlediği görülmektedir. Dolayısıyla Foucault'nun panoptikon kavramsallaştırmasında merkezi olan sürekli izlenme ihtimalinin dijital çalışma ortamlarında ara yüzler ve metrikler üzerinden yeniden üretildiğini göstermektedir. Uzaktan çalışma platformlarında statü göstergeleri, kapalı mekânlara dayalı disipliner denetimin yerini alan, zamansal ve bilişsel bir görünürlük sistemi kurmaktadır. Bu bağlamda

denetim doğrudan müdahale ya da emir yoluyla değil çalışanların davranışlarını başkalarının bakışına göre sürekli ayarlamasına neden olan olasılık temelli bir gözetim mantığı üzerinden işlemektedir. Deleuze'ün (1992) kontrol toplumları tezinde vurguladığı gibi bu tür denetim biçimleri sabit kapatmalar yerine sürekli modülasyon ve kesintisiz ayarlama gerektirir. Statü göstergelerinin teknik olarak hatalı veya güvenilmez olması bile bu mantığı zayıflatmamakta aksine Andrejevic'in (2004) tanımladığı biçimiyle, görünür olma zorunluluğunu ve öznenin kendini açıklama yükünü artırmaktadır. Böylece algoritmik görünürlük yalnızca etkileşimin bir sonucu değil başlı başına ölçülen ve sergilenen bir performans hâline gelmektedir.

Sistemi Oyuna Getirmek: Algoritmik Denetime Karşı Taktiksel Uyum

Çalışma kapsamında Reddit kullanıcılarının algoritmik denetime karşı geliştirmiş oldukları direniş veya taktiksel uyum gelişimi ilginç veriler sunmaktadır. Buna göre uzaktan çalışma platformlarıyla birlikte ortaya çıkan algoritmik denetim çalışanları yalnızca pasif biçimde disipline eden bir mekanizma olarak işlememektedir. Söz konusu sistem aynı zamanda çalışanları sistemin nasıl çalıştığını öğrenmeye, test etmeye ve onun etrafından dolaşacak pratikler geliştirmeye de itmektedir. Bu yönüyle dijital gözetim, Foucault'nun betimlediği tek yönlü bir disiplin ilişkisini aşarak çalışanların da aktif olarak müdahil olduğu çekişmeli bir alan üretmektedir. Algoritmaların davranışı ölçme biçimleri, opaklıkları ve eşik değerleri çalışanlar tarafından deneme-yanılma yoluyla çözümlenmekte ve böylece denetim yalnızca itaat üreten bir yapı olmaktan çıkıp "oynanabilir" bir sisteme dönüşmektedir (Kellogg ve diğerleri, 2020; Bucher ve diğerleri, 2020).

Bu bağlamda çalışan anlatıları ilk olarak algoritmanın nasıl işlediğine dair gündelik bir bilgi üretimine işaret etmektedir. Çalışanlar, Teams'in hangi faaliyetleri "aktiflik" olarak tanıdığını, hangi davranışları görmezden geldiğini sistematik olarak test etmektedir. Bu kapsamda r/WFH verilerinde bir katılımcı, bu "tersine mühendislik" sürecini şöyle aktarmaktadır: *"Bugün biraz test yaptım çünkü sakin bir gündü. Eski Teams daha az agresif görünüyor ama bu ay kullanımdan kaldırılıyor. PowerPoint sunumları çalışmıyor. YouTube videoları artık çalışmıyor. Kahretsin, Microsoft bu konuda çok agresif davranıyor."*

Bu tür anlatılar gözetimin teknik mantığının çalışanlar tarafından çözülmeye çalışıldığını ve denetimin artık yalnızca yukarıdan aşağıya işleyen bir mekanizma olmadığını göstermektedir. Algoritmik sistemin fare hareketi, klavye girdisi vb. hangi girdilere duyarlı olduğu gündelik deneyim üzerinden haritalandırılmaktadır. Ancak bu süreçte, çalışmanın kendisi ile hareket arasındaki bağ kopmaktadır. Bu kapsamda görünürlük, üretkenlikten bağımsız bir performans kriterine dönüşmektedir. Buna göre bir yazar, dosya transferi gibi uzun süren işlemleri takip ederken bile sistemin kendisini "boşta" görmemesi için fare oynatıcı (mouse jiggler) kullanmak zorunda kaldığını şöyle açıklar:

> "Genellikle ekranımı aktif tutmak için fare hareket ettirici kullanıyorum... Bazen uzun süren bir dosya aktarımı oluyor, bu yüzden bilgisayarım uzun süreler boyunca boşta kalıyor, ben de izleyip bekliyorum. Gizleyecek bir şeyim yoktu ama bilgisayarımın neden bir saat boyunca boşta kaldığını açıklamaya çalışmaktan nefret ediyordum... Özür dilerim, işlemin tamamlanmasını beklerken süreci kesmek istemedim."

Bir başka kullanıcı ise durumu daha alaycı bir dille özetleyerek işin niteliğinin nasıl boşaldığına dikkat çekmektedir: *"İş hayatı artık bir tıklama oyununa dönüştü... Sorulması gereken tek soru, işin doğru ve zamanında yapılıp yapılmadığı olmalı, toplantı sırasında faremi hareket ettirmeyi bırakıp bırakmadığım değil."*

Bu noktada çalışanlar algoritmanın talep ettiği görünürlüğü karşılamak üzere çeşitli taktiksel araçlara başvurmaktadır. De Certeau'nun (1984) taktik kavramıyla okunabilecek bu eylemler mesela fare oynatıcı kullanımı, sahte toplantılar veya takvim bloklama sistemi yıkmayı değil sistemin içinde nefes almayı hedeflemektedir. Çalışanların bu taktikleri De Certeau'nun (1984) de ifade ettiği gibi kuralları belirleme gücünden yoksun olanların sistemin açıklarını kullanarak çalışma zamanını kendi lehlerine manipüle ettikleri taktiğe dayalı hamlelerdir. Bu kapsamda çalışanların platformun mülkiyetine sahip olmamalarına rağmen zamanın denetimini geçici olarak geri kazanmak için sistemin açıklarını kullandıkları ifade edilebilir. Örneğin sahte toplantı taktiği sistemin kendi kurallarını sisteme karşı kullanmanın en net örneğidir. İlginç bir biçimde r/sysadmin verileri bu sistemleri yönetenlerin dahi işlerini yapabilmek için bu taktiğe başvurduğunu göstermektedir: *"Teams'te başka davet gönderilmeden bir toplantı ayarlayın. Katılın. Bu sizi 'meşgul' olarak çevrimiçi tutar"* veya *"Birçok kişi bu randevuları kullanıyor çünkü bunlar Microsoft Teams'deki durumla bağlantılı... Eğer bu randevuları eklemezsem, asıl önemli işleri asla halledemem."* örnekleri bu durumu ortaya koymaktadır.

Bu pratikler, bireysel sapmalar olmaktan çıkarak kolektif bir açık sır haline gelmiştir. Ancak daha da önemlisi gözetim altyapılarını kuran aktörlerin (r/sysadmin) bu duruma yaklaşımıdır. Buna göre gözetleyenler, bu taktiklerin farkında olduklarını ancak çoğu zaman ahlaki veya pragmatik gerekçelerle görmezden geldiklerini ifade etmektedir. Bir IT çalışanı, panoptikonun gardiyanı olmayı şu sözlerle reddetmektedir: *"Ben bilişim sektöründeyim ve hayır, bu biz değiliz. Biz de herkes kadar nefret ediyoruz."*

Benzer şekilde, gözetimin teknik olarak mümkün olsa da anlamsız olduğunu savunan bir başka yazar bu çabayı sonuçları değil girdileri yönetmeye çalışan beyhude bir çaba olarak nitelemektedir: *"Bunun, girdiler yerine sonuçları yönetmeye kıyasla çabaya değip değmeyeceğinden şahsen şüphe duyuyorum, ancak yönetim teknik bir değerlendirme istiyor."*

Bu ifadeler, direnişin mutlak bir karşıtlık üretmediğini aksine sistem tarafından belirli ölçülerde tolere edilen, hatta iş akışını sürdürdüğü sürece işlevsel bulunan bir "emniyet supabı"na dönüştüğünü göstermektedir. Son olarak, çalışan anlatıları direniş ile sabotaj arasına bilinçli bir sınır çekildiğini ortaya koymaktadır. Bu pratikler, işten kaçmak için değil mikro-yönetim baskısı altında hayatta kalmak için geliştirilmektedir. Bir katılımcı, hile yapma zo-

runluluğunu üzücü bir hayatta kalma stratejisi olarak tanımlamaktadır: *"Teams, aktif olarak kod yazarken uzakta olduğumu söylüyor... Ben Teams'i sadece patronuma mem göndermek için kullanıyorum, muhtemelen bir sürü GIF almadığında çalışmadığımı anlıyor."*

Böylece taktiksel uyum, hem uyum hem de direnişi aynı anda barındıran algoritmik bakışın göremediği alanlarda var olmayı hedefleyen çelişkili fakat istikrarlı bir pratik haline gelmektedir. Bu noktada ortaya çıkan taktiksel uyum ve oyuna getirme pratikleri uzaktan çalışma sisteminde direnişin yalnızca davranışsal bir mesele olmadığını aynı zamanda öznenin duygu dünyasını, ahlaki değerlendirmelerini ve kendilik algısını da dönüştüren bir süreç olduğunu göstermektedir (Kellogg de diğerleri, 2020; de Certeau, 1984). Algoritmik denetime karşı geliştirilen bu mikro taktikler görünürlük baskısını tamamen ortadan kaldırmaktan ziyade onu geçici olarak yönetilebilir kılmaktadır. Böylece gözetimin yarattığı kaygı, suçluluk ve sürekli tetikte olma haliyle birlikte işlemektedir (Bucher ve diğerleri, 2020). Bu kapsamda çalışan, sistemi oyuna getirdiği anlarda dahi bu görünürlük sisteminden bütünüyle çıkamaz. Aksine denetimi içselleştirmiş bir özne olarak, performansını ve mevcudiyetini sürekli değerlendirmeyi sürdürür (Foucault, 1978; Han, 2015). Bu durum, direniş ile uyumun keskin biçimde ayrışmadığı aksine duygulanımsal düzeyde iç içe geçtiği bir çalışma deneyimine işaret etmektedir. Dolayısıyla algoritmik gözetimin etkilerini kavramak için yalnızca taktiksel pratiklere değil bu pratiklerin eşlik ettiği suçluluk, kaygı ve öz-denetim biçimlerine de odaklanmak gerekmektedir.

Duygulanımsal Disiplin, Suçluluk ve İçselleştirilmiş Gözetim

Uzaktan çalışma sisteminde algoritmik gözetim yalnızca davranışı ölçen ve yöneten teknik bir sistem olarak işlemenin yanı sıra aynı zamanda çalışanların duygu dünyasını şekillendiren, suçluluk ve kaygı üreten bir duygulanımsal disiplin mekanizması kurmaktadır. Bu sistemde denetim yöneticinin doğrudan müdahalesinden ziyade çalışanın kendi kendini izlediği, değerlendirdiği ve yargıladığı içsel bir sürece dönüşmektedir. Böylece gözetim dışsal bir baskı olmaktan çıkarak öznenin gündelik kararlarını ve zaman kullanımını belirleyen normatif bir iç ses hâline gelmektedir (Foucault, 1978; Han, 2015).

Bu içselleştirilmiş denetim, en açık biçimde çalışanların en temel insani ihtiyaçlarını karşılarken dahi hissettikleri tedirginlikte görünür olmaktadır. Buna göre gözetim mekanizması çalışanın bilgisayar başından ayrıldığı her mikro anı kayıt altına aldığı için çalışanlar tuvalete gitmek veya sadece düşünmek gibi eylemleri bile bir risk olarak kodlamaktadır. Örneğin r/WFH verilerinde bir yazar bu durumu bedensel disiplinin nasıl içselleştiğini gösteren şu ifadeyle anlatmaktadır:

> "Tuvalete gittiğimde, çay yapmak için kalktığımda veya yazı yazmadan önce çok uzun süre düşündüğümde bile bilgisayarıma tekrar giriş yapmak zorunda kalmaktan çok sıkıldım! Amazon'dan bir fare oynatıcı aldım ve masamdan kalkar kalkmaz faremi onun üzerine koyuyorum."

Bu örnek gözetimin yalnızca iş saatlerini değil düşünmek için durmak gibi bedensel döngüleri ve zihinsel süreçleri de disipline ettiğini göstermektedir. Bu kapsamda çalışan, düşünme eylemini gerçekleştirdiği anda sistem tarafından yok sayılacağı için bu doğal süreci bir kabahat gibi algılamakta ve fare oynatıcı kullanarak bu boşluğu doldurma ihtiyacı hissetmektedir. Bu kapsamda temel insani işlevlerin dahi açık verme riski olarak anılması Han'ın betimlediği performans öznesinin durumunu ortaya koymaktadır. Buna göre sistem disiplin toplumu kapsamında değerlendirilebilecek ve zorlama yerine bireyin kendi kendini aralıksız denetleyerek devamlı olarak sistemle uyumlu görünme çabasına girdiği bir tahakküm yaratmıştır.

Bu baskının yarattığı bir diğer duygu durumu ise masumiyetin ispatı zorunluluğudur. Çalışanlar, işlerini yapıyor olsalar dahi sistemin onları boşta göstermesi ihtimaline karşı sürekli bir savunma mekanizması geliştirmektedir. Bu kapsamda r/sysadmin verilerinde iş süreçleri gereği bilgisayarı beklemek zorunda olan bir teknik çalışanın yaşadığı açıklama yapma yükünü şöyle tarif etmektedir: *"Saklayacak bir şeyim yoktu ama çalışmam gerekirken bilgisayarlarımın bir saat boyunca boşta göründüğünü açıklamaya çalışmaktan nefret ediyordum. Özür dilerim, işlemin tamamlanmasını beklerken süreci bölmek istemedim."*

Bu ifade, Han'ın (2015) Şeffaflık Toplumu eleştirisindekiyle örtüşen biçimde çalışan saklayacak bir şeyi olmasa bile sistemin ürettiği verinin şüpheli doğası karşısında kendini sürekli temize çıkarmak zorunda hissetmektedir. Buna göre suçluluk bir hatadan değil sistemin algoritmasıyla uyumsuzluktan kaynaklanmaktadır. Böylece gözetim, teknik bir izleme faaliyeti olmaktan çıkarak öznenin kendisiyle ve yaptığı işle kurduğu ilişkiye nüfuz eden bir duygulanımsal yüke dönüşmektedir.

Görünürlük baskısı, bu bağlamda sadece boşta görünme korkusu ile sınırlı değildir. Aynı zamanda aktif görünmenin getirdiği erişilebilirlik baskısını da içermektedir. Yeşil noktanın yanması çalışanı bir anda iletişime açık bir hedef haline getirmekte ve bu da paradoksal bir görünürlük kaygısı yaratmaktadır. Bu kapsamda bir yazar, çalışanların neden hile araçlarına başvurduğunu tembellik olarak değil de dakikalar içinde yanıt verme baskısı üzerinden şöyle açıklamaktadır:

> İnsanların bu tür şeylere başvurmak zorunda kalması gerçekten üzücü... Meşgul görünmek için bu cihazlardan birini kullanmak zorunda kalıyorsanız, o zaman bir şeye saatler içinde değil de dakikalar içinde yanıt vermenizin önemli olduğunu düşünüyorum.

Bu ifade, algoritmik görünürlüğün her zaman tek yönlü bir avantaj sunmadığını aksine, görünürlük sağladığı ölçüde kırılganlık ve denetlenebilirlik de üretebildiğini göstermektedir. Buna göre sarı (dışarıda/uzakta) görünmek yöneticinin şüphesini çekerken, yeşil (aktif) görünmek ise sürekli bir izlenme ve hazır olma hali demektir. Nitekim r/WFH verileri, bazı yöneticilerin bu ışıkları çalışanın gerçek durumunu ölçmek için bir araç olarak kullandığını şöyle kanıtlamaktadır: *"Eşimin patronu, birinin gerçek durumunu ölçmek için bunu kullanırdı, ta ki*

eşim onun durumunun ekran görüntüsünü alıp 'uzakta' olduğunu görene kadar."

Çalışan ifadelerinde dikkat çeken bir diğer unsur ise algoritmik ölçümlerin teknik olarak güvenilmez olduğunun bilinmesine rağmen normatif güçlerini kaybetmemeleridir. Statü göstergelerinin keyfiliği ve hatalı işleyişi kolektif olarak fark edilmekte ancak bu farkındalık gözetimin yarattığı baskıyı ortadan kaldırmamaktadır: *"Beni strese sokan şey işin kendisi değil. Beni strese sokan şey, statüm değişti diye birilerinin benim tembellik ettiğimi düşünebileceği ihtimali."*

Sonuç olarak, uzaktan çalışma sisteminde gözetimin yalnızca izleme ve raporlama pratikleriyle sınırlı olmadığını suçluluk, kaygı ve sürekli açıklama yapma zorunluluğu üzerinden işleyen derin bir duygulanımsal disiplin kurduğunu ifade etmek mümkündür. Çalışanlar, teknik hilelere başvursalar dahi bu duygulanımsal kuşatmadan tam anlamıyla kurtulamamakta ve bu kapsamda gözetim dışsal bir bakıştan çok zihinsel bir yük olarak varlığını sürdürmektedir.

Sonuç

Çalışma Covid-19 pandemisi sonrası kurumsallaşmış olan uzaktan çalışma sisteminin sıklıkla öne sürüldüğü gibi bir özgürleşme pratiği olmanın ötesinde çalışanları algoritmik görünürlük üzerinden disipline eden, teknik ara yüzler aracılığıyla öznelliklerine müdahale ederek yeniden kuran ve buna eşlik eden direniş biçimleri üreten çok katmanlı bir iktidar alanı olduğunu göstermektedir. Reddit yer alan r/WFH, r/sysadmin, r/MicrosoftTeams subredditler üzerinden elde edilen bulgular dijital gözetim literatüründe hâkim olan dikey ve kesintisiz denetim varsayımını yeniden düşünmeyi gerektiren üç analitik çıkarıma işaret etmektedir.

İlk olarak araştırma bulguları, Han'ın performans toplumu tezinin uzaktan çalışma bağlamında belirli gerilimler barındırdığını ortaya koymaktadır. Han, geç modernite öznesinin kendini gerçekleştirme arzusuyla gönüllü olarak kendini sömürdüğünü ve yapabilirsin telkiniyle hareket ettiğini savunur. Ancak bu çalışmanın verileri uzaktan çalışanların performansını çoğu zaman kendini gerçekleştirme ideali etrafında değil algoritmik bakıştan sakınma ve sistemi yönetilebilir kılma çabası etrafında örgütlediğini göstermektedir. Bu kapsamda "sahte toplantı ayarlama", "mouse jiggler kullanımı" ya da "takvim bloklama" gibi pratikler dijital emek sürecinde değerin işin çıktısından ziyade, sistemde geçirilen süreye ve görünürlüğe bağlandığını düşündürmektedir. Ancak bu süreci bütün uzaktan çalışma sistemlerini kapsayan bir teorik genelleme olarak okumamak gerekmektedir. Bu kapsamda görünürlüğün üretkenliğin yerini alması daha çok algoritmik baskının yüksek olduğu ve iş sürecinin ağırlıklı olarak metrik ve nicelikle ölçülmeye çalışıldığı daha asimetrik ortamlara özgü ve bağlamsal bir çıkarımdır. Dolayısıyla ağırlıklı olarak çıktı odaklı esnek çalışma modellerinde bu dinamiğin daha farklı işleyebileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Algoritmik tahakkümün yoğun olduğu bu asimetrik çalışma ortamlarında gözlemlenen söz konusu «sistemi oyuna getirme» eğilimi, uzaktan çalışmaya özgü bir anomali değil aksine emek tarihindeki tekstil işçisinin tezgâh başında

veya sanayi işçisinin bant sisteminde uyguladığı «işi yavaşlatma» pratiklerinin algoritmik bir yansımasıdır. Bu bağlamda uzaktan çalışma platformları yalnızca şeffaflık sağlayan rasyonel yönetim araçları olmaktan ziyade mevcudiyetin sürekli olarak sergilendiği ve performansın görünürlük üzerinden değerlendirildiği bir çalışma düzeni üretmektedir. Bu durum, gözetim kapitalizminin her zaman üretkenliği maksimize eden bir mekanizma olarak işlemediğini kimi bağlamlarda verimlilik iddiasının içinin boşalabildiğini göstermektedir.

İkinci olarak, çalışma Foucault'nun panoptikon metaforunun dijital çağdaki sınırlarına dair bir tartışma açmaktadır. Literatürde dijital gözetim çoğu zaman yönetimden çalışana doğru işleyen bir iktidar akışı olarak ele alınmaktadır. Oysa r/sysadmin verileri üzerinden yapılan analiz bu akışın teknik aktörler tarafından kimi zaman yavaşlatıldığını ve yumuşatıldığını hatta kimi zaman fiilen askıya alındığını ortaya koymaktadır. Sistem yöneticileri, yönetimden gelen gözetim taleplerini her durumda teknik bir zorunluluk olarak değil kimi zaman yönetimsel bir yetersizliğin göstergesi olarak değerlendirmekte ve bu taleplere mesafeli yaklaşabilmektedir. Bu bulgu, Giddens'ın kontrolün diyalektiği kavramıyla uyumlu biçimde dijital gözetimin mutlak ve kusursuz bir mekanizma değil fakat farklı aktörlerin etik, teknik ve pratik müdahaleleriyle aşınan ve müzakereye açık bir yapı olduğunu düşündürmektedir. Bu anlamda dijital panoptikon yekpare bir yapıdan ziyade kırılgan ve geçirgen bir iktidar düzeni olarak işlemektedir.

Üçüncü olarak çalışma algoritmik denetime karşı geliştirilen taktiksel pratiklerin sınırlarını ve bu pratiklere eşlik eden duygulanımsal hesabı görünür kılmaktadır. Elde edilen bulgular çalışanlar ile giderek daha hassas hale gelen izleme algoritmaları arasında süreklilik kazanan bir uyarlama sürecine işaret etmektedir. Bu kapsamda yönetim, statü güncelleme eşiklerini daralttıkça ya da yeni izleme yazılımları devreye soktukça çalışanlar da bu sistemlere uyum sağlayacak yeni taktikler geliştirmektedir. Bu durum, Scott'ın (1985) «silah» olarak tanımladığı sahte itaat, ayak sürüme ve gizli ihlal gibi gündelik direniş biçimlerinin dijital dünyadaki tarihsel devamlılığını kanıtlamaktadır. Tıpkı Scott'ın incelediği asimetrik iktidar ilişkilerinde olduğu gibi dijital platformlardaki çalışanlar da sistemi yıkmayı değil tahakküm altında nefes alabilecekleri alanlar yaratmayı hedeflemektedir. Ancak bu teknik uyum, duygulanımsal düzeyde bir rahatlama sağlamamaktadır. Suçluluk, kaygı ve yakalanma ihtimalinin yarattığı baskı çalışanların sistemi teknik olarak yönetebildikleri anlarda dahi zihinsel olarak özgürleşemediklerini göstermektedir. Bu durum, Deleuze'ün kontrol toplumu tezinde öngördüğü gibi mekânsal kapatılmanın azalmasının her zaman özgürlükle sonuçlanmadığını aksine dijital ve zihinsel kuşatmanın derinleşebildiğini ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak çalışmada uzaktan çalışanların geliştirdikleri taktiksel pratiklerin sanayi devriminden bu yana süregelen emek denetimine karşı verilen tarihsel-sosyal reaksiyonların dijital bir evrimi olduğunu değerlendirilmektedir. Woodcock'un (2020) vurguladığı algoritmik panoptikon çağında çalışanların geliştirdiği bu mikro-direnişler, emek sürecinin belirsizliğini koruma çabasının güncel bir tezahürüdür. Dolayısıyla uzaktan çalışma sistemi neoliberal özgürlük

vaatlerinin aksine çalışanı sürekli bir işaret verme zorunluluğuna hapsetse de çalışanların yaratıcı hayatta kalma taktikleri sistemin monolitik olmadığını ve içinde her zaman «kaçış çizgilerinin» var olduğunu göstermektedir. Gelecek araştırmaların, gözetim teknolojilerinin bu teknik başarısızlığına ve algoritmaları yöneten sistem yöneticileri yazılımcılar gibi aktörlerin etik ikilemlerine odaklanması dijital emeğin geleceğini anlamak adına hayati önem taşımaktadır.

Kaynakça

Andrejevic, M. (2004). The work of watching one another:Lateral Surveillance, risk, and governance. *Surveillance & Society,2*(4),479-497. https://doi.org/10.24908/ss.v2i4.3359

Ball, K. (2010). Workplace surveillance: An overview. *Labor History, 51*(1), 87-106. https://doi.org/10.1080/00236561003654776

Ball, K. (2022). Surveillance in the workplace: Past, present, and future. *Surveillance & Society, 20*(4), 455-461. https://doi.org/10.24908/ss.v20i4.15805

Ball, K. ve Wilson, D. C. (2000). Power, control and computer-based performance monitoring: Repertoires, resistance and subjectivities. *Organization Studies, 21*(3), 539-565. https://doi.org/10.1177/0170840600213003

Boltanski, L. ve Chiapello, E. (2007). *The new spirit of capitalism.* (Çev. G. Elliott) London: Verso. (Orijinal yayın tarihi, 2004)

Braun, V. ve Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology, 3*(2), 77-101. https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa

Braun, V. ve Clarke, V. (2019). Reflecting on reflexive thematic analysis. *Qualitative Research in Sport, Exercise and Health, 11*(4), 589-597. https://doi.org/10.1080/2159676X.2019.1628806

Brighenti, A. (2007). Visibility: A category for the social sciences. *Current Sociology, 55*(3), 323-342. https://doi.org/10.1177/0011392107076079

Brown, W. (2015). *Undoing the demos: Neoliberalism's stealth revolution.* New York: Zone Books.

Bröckling, U. (2016). *The entrepreneurial self: Fabricating a new type of subject.* London: Sage Publications. https://doi.org/10.4135/9781473921283

Bucher, E. L., Schou, P. K. ve Waldkirch, M. (2021). Pacifying the algorithm – anticipatory compliance in the face of algorithmic management in the gig economy. *Organization, 28*(1), 44-67. https://doi.org/10.1177/1350508420961531

de Certeau, M. (1984). *The practice of everyday life.* (S. Rendall, Çev.) Berkeley: University of California Press. (Orijinal yayın tarihi, 1984)

Deleuze, G. (1992). Postscript on the societies of control. *October*, 59, 3-7.

Felstead, A. ve Reuschke, D. (2020). *Homeworking in the UK: Before and during the 2020 lockdown.* Cardiff: Wales Institute of Social and Economic Research. https://wiserd.ac.uk/publications/homeworking-ukand-during-2020-lockdown

Fleming, P. ve Sewell, G. (2002). Looking for the good soldier, vejk: *Alternative modalities of resistance in the contemporary workplace. Sociology, 36*(4), 857–873. https://doi.org/10.1177/003803850203600404

Fleming, P. ve Spicer, A. (2003). Working at a cynical distance: Implications for power, subjectivity and resistance. *Organization, 10*(1), 157-179. https://doi.org/10.1177/1350508403010001376

Foucault, M. (1978). *The history of sexuality volume 1: An introduction.* (Çev. R. Hurley) New York: Pantheon Books. (Orijinal yayın tarihi, 1976)

Foucault, M. (2019). *Hapishanenin doğuşu.* (Çev. M. A. Kılıçbay) İstanbul: İmge Kitabevi Yayınları. (Orijinal yayın tarihi, 1975)

Giddens, A. (1984). *The constitution of society: Outline of the theory of structuration.* Berkeley: University of California Press.

Glaser, B. G. ve Strauss, A. L. (1967). *The discover of grounded theory: Strategies for qualitative research*. London: Aldine Transaction.

Glavin, P., Bierman, A. ve Schieman, S. (2024). Private eyes, they see your every move: workplace surveillance and worker well-being. *Social Currents, 11*(4), 327-345. https://doi.org/10.1177/23294965241228874

Haggerty, K. D. ve Ericson, R. V. (2000). The surveillant assemblage. *The British Journal of Sociology, 51*(4), 605-622. https://doi.org/10.1080/00071310020015280

Han, B.-C. (2015). *Burnout society.* California: Stanford University Press.

Han, B.-C. (2017). *Psychopolitics: Neoliberalism and new technologies of power.* (Çev. E. Butler) London: Verso. (Orijinal yayın tarihi, 2017)

Kellogg, K. C., Valentine, M. A., ve Christin, A. (2020). Algorithms at work: The new contested terrain of control. *Academy of Management Annals, 14*(1), 366-410. https://doi.org/10.5465/annals.2018.0174

Kozinets, R. (2010). *Netnography: Doing ethnographic research online*. Los Angeles: Sage Publications.

Kozinets, R. (2015). *Netnography: Redefined.* London: Sage.

Lyon, D. (1994). *The electronic eye: The rise of surveillance society.* Minneapolis: University of Minnesota Press.

Manokha, I. (2018). Surveillance, panopticism, and self-discipline in the digital age. *Surveillance & Society,16*(2), 219-237. https://doi.org/10.24908/ss.v16i2.8346

Marx, G. T. (2003). A tack in the shoe: Neutralizing and resisting the new surveillance. *Journal of Social Issues, 59*(2), 369-390. https://doi.org/10.1111/1540-4560.00069

Mazmanian, M., Orlikowski, W. J. ve Yates, J. (2013). The autonomy paradox: The implications of mobile email devices for knowledge professionals. *Organization Science, 24*(5), 1337-1357.

McKenzie, J. (2001). *Perform or else: From discipline to performance.* New York: Routledge.

Mehrvarz, M., Murray-Rust, D., Verma, H. ve Wagner, B. (2025). Framing the (in)visible: Insights into Visibility Practices of Remote Knowledge Workers. *CHIWORK İ25: Proceedings of the 4th Annual Symposium on Human-Computer Interaction for Work*, içinde (1-14 ss.). New York. https://doi.org/10.1145/3729176.3729178

Mumby, D. K. (2005). Theorizing resistance in organization studies. *Management Communication Quarterly*, *19*(1), 19–44. https://doi.org/10.1177/0893318905276558

Munn, L. (2024a). Expansive and invasive: Mapping the "bossware" used to monitor workers. *Surveillance & Society, 22*(2), 104-119. https://doi.org/10.24908/ss.v22i2.16179

Munn, L. (2024b). More than monitoring: Grappling with bossware. *International Journal of Communication* 18, 3128-3139.

Poster, M. (1990). *The mode of information: Post-structuralism and social contexts*. Cambridge: Polity Press.

Proferes, N., Jones, N., Gilbert, S., Fiesler, C. ve Zimmer, M. (2021). Studying Reddit: A systematic overview of disciplines, approaches, methods, and ethics. *Social Media + Society, 7*(2). https://doi.org/10.1177/20563051211019004

Ravid, D. M., White, J. C., Tomczak, D. L., Miles, A. F. ve Behrend, T. S. (2023). A meta-analysis of the effects of electronic performance monitoring on work outcomes.*Personnel Psychology, 76*(1), 5-40. https://doi.org/10.1111/peps.12514

Rose, N. (1999). *Governing the soul: The shaping of the private self*. London: Free Association Books.

Scott, J. C. (1985). *Weapons of the weak: Everyday forms of peasant resistance*. London: Yale University Press.

Sewell, G. ve Barker, J. R. (2006). Coercion versus care: Using irony to make sense of organizational surveillance. *The Academy of Management Review, 31*(4), 934-961.

Siegel, R., König, C. J. ve Lazar, V. (2022). The impact of electronic monitoring on employees' job satisfaction, stress, performance, and counterproductive work behavior: A meta-analysis. *Computers in Human Behavior Reports,* 8, 1-13. https://doi.org/10.1016/j.chbr.2022.100227

Sum, C. M., Shi, C. ve Fox, S. E. (2025). İIt's always a losing game': How workers understand and resist surveillance technologies on the job. *Proceedings of the ACM on Human-Computer Interaction, 9*(2), 1-32. https://doi.org/10.1145/3710902

Trittin-Ulbrich, H., Scherer, A. G., Munro, I. ve Whelan, G. (2020). Exploring the dark and unexpected sides of digitalization: Toward a critical agenda. *Organization, 28*(1), 8-25. https://doi.org/10.1177/1350508420968184

Vassiley, A., Shafaei, A., Nejati, M., Onnis, L.-a. ve Bentley, T. (2025). The autonomy paradox, working from home and psychosocial hazards. *Journal of Industrial Relations, 67*(2), 356-385. https://doi.org/10.1177/00221856251315859

Woodcock, J. (2020). The algorithmic panopticon at Deliveroo: Measurement, precarity, and the illusion of control. *Ephemera: Theory & Politics in Organization, 20*(3), 67-95.

Ybema, S. ve Horvers, M. (2017). Resistance through compliance: The strategic and subversive potential of frontstage and backstage resistance. *Organization Studies,* 38(9), 1233-1251. https://doi.org/10.1177/0170840617709305

Zuboff, S. (1989). *In the age of the smart machine: The future of work and power*. New York City: Basic Books.

Zuboff, S. (2019). *The age of surveillance capitalism*. New York: Public Affairs.

reflektif
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Reflektif Journal of Social Sciences, 2026, Vol. 7(3)

2026, Vol. 7(3), 555-579
© The Author(s) 2026
Article reuse guidelines:
https://dergi.bilgi.edu.tr/index.php/reflektif
DOI: 10.47613/reflektif.2026.292
Article type: Research Article

Received: 05.05.2026
Accepted: 27.08.2026
Published Online: 27.10.2026

Cem Özatalay*

Rejimin İsmi mi, Cismi mi? Türkiye'de Sömürü, Tahakküm ve Otoriterleşme

Name or Substance? Exploitation, Domination, and Authoritarianization in Turkey

Öz

Bu makale, Türkiye'deki otoriter dönüşümü açıklamak için kullanılan rekabetçi otoriterlik, otoriter neoliberalizm ve geç faşizm kavramlarını rakip rejim adları olarak değil, farklı teorik problematikler içinde kurulmuş analitik çerçeveler olarak ele alır. Althusseryen semptomatik okuma aracılığıyla bu kavramların seçimsel-kurumsal biçim, devlet–sermaye birikimi–sınıf ilişkileri ve ekonomi-dışı zor ile siyasal-kimliksel tahakküm konularındaki analitik duyarlılıklarını ve sessizlik alanlarını ayırt eder. Sınıf–kimlik matrisi ile harmanlanmış birikimi ilişkilendirerek sınıfsal sömürü ile siyasal-kimliksel tahakkümün aynı toplumsal formasyon içinde nasıl eklemlendiğini ve seçimsel olarak nasıl dolayımlandığını tartışır. Türkiye'de otoriterliğin dönüşümünün ayırt edici yönünü, seçim rekabetini sınırlayan müdahalenin dışsal vesayet odaklarından bizzat rekabetin tarafı olan siyasal iktidara kaymasında saptar. Bu dönüşümle birlikte seçimlerin, siyasal iktidarın sınıfsal ve siyasal-kimliksel ayrımları yeniden eklemleyerek rejimin meşruiyetini ve seçimsel yeniden üretimini sağlamaya çalıştığı başlıca alanlardan birine dönüştüğünü; buna karşılık son yıllardaki demografik, sınıfsal ve kültürel dönüşümlerin bu yeniden üretim kapasitesini sınırlandırdığını gösterir. Rejimin toplumsal formasyondaki kimliksel konumları yeniden düzenlemeye yönelik müdahalelerini de bu sınırı aşma arayışının bir parçası olarak yorumlar. Sonuç olarak, toplumsal formasyondaki sınıfsal sömürü ile siyasal-kimliksel tahakküm ilişkilerini esas almayan ve bunları dönüştürmeyi hedeflemeyen bir seçimsel rekabetin eşitlenmesi stratejisinin demokratikleşmeyle sonuçlanmasının olanaklı olmadığını vurgular.

Abstract

This article examines competitive authoritarianism, authoritarian neoliberalism, and late fascism, concepts used to explain Turkey's authoritarian transformation, not as rival regime labels but as analytical frameworks constructed within distinct theoretical problematics. Through an Althusserian symptomatic reading, it distinguishes their analytical sensitivities and silences regarding the electoral-institutional form, state–capital accumulation–class relations, and extra-economic coercion and political-identity-based domination. By linking the class–identity matrix to entangled accumulation, it discusses how class exploitation and political-identity-based domination are articulated within the same social formation and mediated through electoral competition. It identifies the distinctive feature of the transformation of authoritarianism in Turkey in the shift of interventions restricting electoral competition from external tutelary centers to the incumbent political power, itself a contestant in that competition. It shows that, with this transformation, elections have become one of the principal arenas through which the political power seeks to reproduce the regime's legitimacy and electoral dominance by rearticulating class and political-identity divisions, while recent demographic, class, and cultural transformations have constrained this capacity for reproduction. It also interprets the regime's interventions aimed at reorganizing identity-based positions within the social formation as part of an attempt to overcome these constraints. Finally, it emphasizes that a strategy aimed at equalizing electoral competition, which neither considers class exploitation and political-identity-based domination within the social formation as its starting point nor seeks to transform them, cannot lead to democratization.

Anahtar Kelimeler
Otoriterleşme, rekabetçi otoriterlik, otoriter neoliberalizm, geç faşizm, semptomatik okuma

Keywords
Authoritarianism, competitive authoritarianism, authoritarian neoliberalism, late fascism, symptomatic reading

* cozatalay@gsu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0818-1905.

Giriş

Türkiye'de sosyal bilimler alanında özellikle 2013 sonrasında derinleşen ve 2015–2018 döneminde kurumsal bir rejim dönüşümüne evrilen otoriterleşmeye paralel olarak, rejimin nasıl adlandırılması gerektiği sorusu ilgi çeken bir tartışma konusu haline geldi. Bu durum, sosyal bilimsel bir merakla olduğu kadar politik düzeyde yakıcı görülen strateji tartışmalarıyla da ilişkiliydi. Hibrit rejim, illiberal demokrasi, seçimsel otoriterlik, delegatif demokrasi, neopatrimonyalizm, neo-patrimonyal sultanizm ve seçimsel otokrasi bu tartışmada başvurulan kavramlardan bazıları. Türkiye'deki rejim tartışmalarına ilişkin kavramsal repertuvar yeni önerilerle genişlemeye devam ediyor[1]. Bu makalede, yukarıdaki listede yer vermediğimiz üç kavrama odaklanacağız: *rekabetçi otoriterlik* (Levitsky ve Way, 2010; Esen ve Gümüşçü, 2016), *otoriter neoliberalizm* (Bruff 2014; Tansel 2018) ve *geç faşizm* (Toscano, 2023; Oğuz, 2025, 2026). Bu kavramları seçmemizin nedeni, Türkiye'deki otoriter dönüşümün farklı boyutlarını farklı analitik nesneler üzerinden kurmaları ve aralarındaki gerilimlerin sınıf, kimlik ve siyasal meşruiyet üretimi arasındaki ilişkiyi yeniden düşünmeye imkân vermesi ve politik strateji tartışmalarıyla daha doğrudan ilişki kurmalarıdır[2].

Bu kavramlar aynı analitik düzeyde yer almaz. Rekabetçi otoriterlik, seçimlerin serbestliği ve adilliği, siyasal rekabet, özgürlükler ve kurumsal güvenceler üzerinden rejimleri konumlandıran seçimsel-kurumsal problematiğin Türkiye literatüründeki en etkili temsilcilerinden biridir. Otoriter neoliberalizm ile geç faşizm ise otoriterleşmeyi liberal demokrasiden kurumsal sapma olarak sınıflandırmak yerine kapitalist toplumsal formasyonun tarihsel bir momenti olarak ele alır. Otoriter neoliberalizm birikim süreçleri, sınıf ilişkileri ve devlet biçimi arasındaki eklemlenmeye; geç faşizm ise ekonomi-dışı zorun ırksallaştırılmış, cinsiyetlendirilmiş ve sömürgeci ilk(sel) birikim biçimleriyle bütünleşmesine odaklanır.

Bu çalışmada otoriterleşmeyi, siyasal karar alma gücü ile kamusal kaynaklar ve meşru zor kullanma kapasitesi üzerindeki denetimin daralan bir iktidar çevresinde yoğunlaşması ve siyasal temsil, haklar, kaynaklar ile hukuki korumaya erişimin toplumsal ve siyasal konumlara göre farklılaşması süreci olarak kavrıyoruz.

Makalede bu üç kavramı semptomatik okumaya tâbi tutarak Türkiye'deki otoriter dönüşümün seçimsel-kurumsal biçimine, sınıfsal-maddi temellerine ve tahakküm mekanizmalarına ilişkin açıklama menzillerini ve sessizlik alanlarını ayırt edeceğiz. Ardından bu ilişkilerin aynı toplumsal formasyon içinde nasıl eklemlendiğini, seçimsel rekabet aracılığıyla nasıl siyasal olarak dolayımlandığını ve bu yeniden üretimin toplumsal formasyondaki dönüşümler karşısında hangi sınırlara ulaştığını tartışacağız. Böylece ilgiyi rejimin isminden çok cismine yöneltmeyi amaçlıyoruz.

Yöntem ve Analitik Çerçeve

Bu çalışmada Althusser ve Balibar'ın (1970) problematik kavramından hareketle geliştirdikleri semptomatik okuma yöntemini izliyoruz. İncelenen kavramları yalnızca açık tanımlarıyla değil, olanaklı kıldıkları anlama biçimleriyle değerlendiriyor; her birinin yaslandığı teorik problematiği, kurduğu analitik nesneyi ve tali, dışsal ya da türevsel konuma ittiği ilişkileri ayırt ediyoruz. Burada semptomatik sessizlik, belirli bir ilişkinin ilgili literatürde hiç yer almaması değil, problematik içinde bağımsız ve kurucu bir açıklama statüsü kazanamamasıdır.

Çözümleme iki aşamada ilerleyecek. İlk aşamada üç kavramı; (1) hangi teorik problematik içinde kuruldukları, (2) otoriterleşmenin hangi ilişki ve düzeylerini analitik nesne hâline getirdikleri, (3) hangi ilişkileri görünür kılarken hangilerini ikincilleştirdikleri ve (4) Türkiye bağlamında toplumsal formasyon ile siyasal rejim arasındaki ilişkiyi nasıl kurdukları ve hangi açıklayıcılık sınırlarında kaldıkları üzerinden inceleyeceğiz.

İkinci aşamada ise açığa çıkan analitik ayrımlardan hareketle önerdiğimiz sınıf–kimlik matrisini harmanlanmış birikim ve siyasal dolayımlanma kavramlarıyla ilişkilendireceğiz. Matris, otoriter neoliberalizm ile geç faşizmin öne çıkardığı sınıfsal ve siyasal-kimliksel ilişkilerin toplumsal formasyon düzeyindeki eklemlenmesini görünür kılarken, rekabetçi otoriterliğin seçimsel-kurumsal düzeyi bu ilişkilerin siyasal dolayımlanmasını çözümlemek üzere yeniden devreye girecek. Matris böylece üç kavramdan türetilmiş yeni bir rejim modeli değil, farklı analitik düzeylerde görünür hâle gelen ilişkileri birbirine indirgemeden ilişkilendirmeye yarayan bir araç olarak kullanılacak.

Farklı Rejim Kavramlarının Semptomatik Okuması

Rekabetçi Otoriterlik: Liberal Demokrasi Ekseninde Eşitsiz Rekabet

Rekabetçi otoriterlik, hibrit rejimler literatüründe demokrasi ile otoriterlik arasındaki gri alanda yer alan ve süreklilik gösteren özgül rejimleri kavramsallaştırma ihtiyacından doğar. Levitsky ve Way (2002, 2010), bu rejimleri liberal demokrasiye geçememiş ara biçimler olarak değil, seçimsel rekabetin sürdüğü fakat devlet kaynakları, medya, yargı ve idari kapasitenin iktidar lehine seferber edildiği otoriter rejimler olarak tanımlar. Kavram teleolojik demokratikleşme varsayımından uzaklaşsa da seçimlerin serbestliği ve adilliği, çok partili rekabet ve hukukun üstünlüğü üzerinden liberal demokrasiyi normatif ekseni olarak korur (Kurki, 2010). Roessler ve Howard'ın (2009) tipolojisi bu normatif eksen üzerindeki ardışık eşik mantığını göstermektedir (Bkz. Şekil 1)[3].

Şekil 1
Seçimsel-Kurumsal Ölçütlere Göre Siyasal Rejim Tipleri (Roessler ve Howard, 2009'dan uyarlanmıştır)

Kavramın analitik nesnesi, demokratik kurumların biçimsel varlığı ile siyasal rekabetin iktidar lehine sistematik biçimde eşitsiz kılınması arasındaki ilişkidir. Tam da bu nedenle rekabetçi otoriterlik, seçimleri yalnızca otoriter iktidarın vitrini olarak değil, sonuçları bütünüyle önceden belirlenmemiş gerçek bir mücadele alanı olarak kavrar. Kavramın önemli açıklayıcı kazanımlarından biri, otoriterleşen rejimlerin seçimleri ortadan kaldırmadan sandık başarısı üzerinden meşruiyet üretmelerini ve rekabeti bütünüyle işlevsizleştirmeden sistematik biçimde eşitsizleştirebilmelerini birlikte açıklayabilmesidir.

Viktor Orbán'ın on altı yıllık iktidarının 2026 seçimlerinde sona ermesi, çağdaş otoriter rejimlerde seçimlerin bütünüyle göstermelik olmadığının bir örneği olsa gerek. Eşitsiz seçimler bir yandan rejimin meşruiyetini yeniden üretme işlevi görürken diğer yandan da otoriter liderlerin koltuklarını kaybetmesini sağlayabilirler.

Türkiye'de kavram Somer'in (2014) erken müdahalesi, Özbudun'un (2015) yargıdaki dönüşüme ve Esen ve Gümüşçü'nün (2016) 2015 seçim döngüsüne odaklanan çalışmalarıyla yerleşik bir referansa dönüşür. Bu yaklaşım, seçimler sürerken muhalefetin hareket alanının devlet kaynakları, medya, yargı ve idari kapasite aracılığıyla nasıl daraltıldığını görünür kıldı. Ne var ki bu seçimsel-kurumsal odak aynı zamanda kavramın semptomatik sessizlik alanını da üretir. Devletin yapısal dönüşümü, birikim ve emek rejimleri ya da tahakküm ilişkileri, ancak seçimsel rekabet üzerindeki etkileri ölçüsünde rejim analizine dâhil edilir.

Böylece kavramın analitik odağı hangi ölçekteki ve hangi aktörler arasındaki rekabetin rejimin tanımında ölçüt kabul edileceğini de belirler. Bu ikinci semptomatik sınır, Türkiye örneğinde seçim rekabetinin hangi noktada fiilen ortadan kalkmış sayılabileceği sorusunda belirginleşir. Tartışma özellikle, Kürt siyasal temsilini uzun süredir fiilen hükümsüzleştiren kayyım uygulamalarına benzer idari ve yargısal müdahalelerin ana muhalefete yönelmesiyle daha görünür hâle gelir. Esen ve Gümüşçü (2016), AKP'nin 2002'den beri ilk kez meclis çoğunluğunu kaybettiği Haziran 2015 seçimlerini ve sonrasındaki gelişmeleri esas alarak Türki-

ye'yi rekabetçi otoriter bir rejim olarak tanımlamışlardı. Aynı rejim tanımını benimseyen Tepe ve Alemdaroğlu (2021) ise 2016–2018 OHAL dönemine ve sonrasına odaklandıkları çalışmalarında, seçilmiş Kürt belediye başkanlarının görevden alınarak yerlerine kayyım atanmasını "seçim sonrası ele geçirme" (*postelection capture*) mekanizması olarak kavramsallaştırdılar. Yani yazarlar "seçim sonrası ele geçirme"yi de rekabet çerçevesinde yorumlarken, Esen ve Gümüşçü (2025), benzer idari ve yargısal müdahalelerin CHP'li belediyelere yönelmesini ve Ekrem İmamoğlu'nun tutuklanmasını, Türkiye'nin rekabetçi otoriterlikten hegemonik otoriterliğe doğru kayabileceğinin işaretleri arasında değerlendirdiler. Aynı otoriter uygulamanın iki farklı siyasi özneye uygulandığında ortaya çıkan değerlendirme farklılığı, iktidarı ulusal ölçekte devralma kapasitesine sahip görülen muhalefetin seçimsel imkânlarının ne ölçüde korunduğunun analitik önceliğe sahip olduğunu düşündürmektedir.

Bu revizyon, problematiğin kendi analitik nesnesi açısından tutarlı olabilir. Zira belirleyici olan baskının kendisinden çok, iktidarın seçim yoluyla el değiştirmesi ihtimali üzerindeki etkisidir. Ancak aynı nedenle, merkezi iktidara doğrudan alternatif oluşturmayan toplumsal kesimlere yönelen baskılar çoğunlukla seçimsel rekabet üzerindeki sonuçları dolayımıyla görünür hâle gelebilir. Devlet aygıtlarının iktidar lehine seferber edilmesini mümkün kılan yapısal dönüşümün farklı sınıfsal ve toplumsal ilişkileri nasıl yeniden düzenlediği ise ikincilleşir.

Otoriter neoliberalizm yaklaşımı devletin otoriter dönüşümünü birikim süreçleri ve sınıf mücadeleleri içine yerleştirerek bu semptomatik sessizlik alanına dair söz üretir.

Otoriter Neoliberalizm: Devlet, Birikim, Emek Rejimi

Otoriter neoliberalizm, eleştirel politik ekonomi ve Marksist devlet kuramı içinde, özellikle Poulantzas'ın "otoriter devletçilik" kavrayışının neoliberalizmin kriz koşullarında yeniden yorumlanmasıyla geliştirilmiştir. Yaklaşımın temel sorusu, neoliberalizmin toplumsal mücadelelerden nasıl yalıtılarak sürdürüldüğü ve bu süreçte devlet biçiminin nasıl dönüştüğüdür. Neoliberalizm burada devletin piyasadan çekilmesi değil, piyasa ilişkilerinin üretilmesi ve korunması amacıyla devlet aygıtının yeniden yapılandırılması olarak kavranır. Otoriterleşme de devletin tekil sermaye çıkarlarının doğrudan aracına dönüşmesinden çok, karar alma süreçlerinin toplumsal çatışmanın etkisinden yalıtılması, yürütmenin merkezileşmesi ve kapitalist toplumsal ilişkilerin yeniden üretim biçiminin dönüşmesi olarak ele alınır (Bruff, 2014).

Kavramın analitik nesnesi, neoliberal birikimin sürdürülmesi ile devlet biçimi, sınıf ilişkileri ve toplumsal mücadeleler arasındaki bağdır. Rekabetçi otoriterlikte devlet kaynaklarının iktidar lehine seferber edilmesi öncelikle seçimsel rekabeti eşitsizleştiren bir mekanizma olarak görünürken, burada devletin hangi toplumsal güç ilişkileri ve birikim dinamikleri içinde dönüştüğü sorusu merkeze yerleşir.

Türkiye literatüründe bu problematik, Bruff–Tansel hattıyla kısmen bağımsız gelişen Marksist politik iktisat çalışmalarının kesiştiği bir alanda şekillenmiştir. AKP dönemindeki otoriter dönüşüm; emek rejiminin yeniden yapılandırılması, sermaye fraksiyonları arasındaki

ilişkiler, özelleştirme, borçlanma ve devletin iktidar bloku içindeki dönüşümü üzerinden incelenmiştir (Akça vd., 2014; Akçay, 2018, 2024; Güngen, 2022). Bu çalışmaların ortak katkısı, otoriterleşmeyi yalnızca seçimsel ve hukuksal kurumların aşınmasıyla değil, neoliberal birikimin krizleri ve bunların yönetilme biçimleriyle birlikte düşünmeleridir.

Bu perspektif emek rejimini otoriter dönüşümün tali bir sonucu olmaktan çıkararak analizin merkezine yerleştirir. Pınar'ın (2021) da vurguladığı üzere, Türkiye'de rejim tartışmalarını yalnızca seçimsel ve kurumsal dönüşümler üzerinden okumak, emek rejimi ile sınıf ilişkilerindeki dönüşümü ikincilleştirme riski taşır. Grev yasakları, taşeronlaşma, güvencesizleşme ve sendikal baskılar emek gücünün disipline edilmesinin zorlayıcı mekanizmalarına dönüşürken; sosyal yardımlar, krediler ve borçlanma kolektif örgütlenme kanalları daralan emekçileri bireysel biçimde içeren mekanizmalar hâline gelir (Özden vd., 2017; Bozkurt-Güngen, 2018; Erol & Şahin, 2023). Yürütmenin güçlenmesi, düzenleyici kurumların özerklik kaybı ve OHAL/KHK yönetimi de bu çerçevede yalnızca demokratik kurumların aşınması değil, kriz yönetimi ve birikimin yürütme merkezli örgütlenmesiyle bağlantılı süreçler olarak kavranır.

Otoriter neoliberalizm siyasal-kimliksel tahakküm biçimlerini dışlamak zorunda değildir. Tutkal'ın (2022) Kürt illerindeki kayyım yönetimlerini, demokratik mekanizmaların ekonomik kalkınma ve daha iyi kamu hizmeti sunma gerekçelerine tâbi kılındığı bir yönetim biçimi olarak çözümlemesi, güvenlikçi siyasal müdahale ile neoliberal yönetim rasyonalitesinin nasıl eklemlenebildiğini gösterir. Benzer biçimde Aydın (2022), akademisyen ve gazetecilerin siyasal baskılar sonucunda temel haklardan ve geçimlerini sürdürebilmeleri için gerekli asgari sosyo-ekonomik koşullardan mahrum bırakılmasını "siyasal saiklerle güvencesizleştirme" olarak kavramsallaştırır. Bu çalışmalar yaklaşımın siyasal baskı ve kimliksel tahakküm ilişkilerini analize dâhil edebildiğini, fakat bunları ağırlıklı olarak neoliberal yönetim ve güvencesizleştirme ilişkileri üzerinden kavradığını gösterir. Siyasal-kimliksel maduniyetin, düşmanlaştırmanın, hafızasızlaştırmanın, birikim ve yönetim ilişkileriyle eklemlenen fakat onlara indirgenemeyen kurucu tahakküm ilişkileri olarak teorileştirilmesi aynı analitik merkeziliği kazanmaz. Geç faşizm yaklaşımı odağı tam da bu noktada ekonomi-dışı zorun, düşmanlaştırmanın ve farklılaştırılmış tahakkümün toplumsal örgütlenmesine kaydırır.

Geç Faşizm: Ekonomi-Dışı Zor, Düşmanlaştırma ve Tahakkümün Toplumsallaşması

2020'lerde yeniden canlanan faşizm tartışması, güncel otoriter eğilimlerin tarihsel faşizmle ilişkisini yeniden gündeme getirir (Traverso, 2019; W. I. Robinson, 2019; Toscano, 2023).[4] Toscano'nun geç faşizm kavramı, faşizmi iki savaş arası Avrupa'ya özgü kapalı bir rejim tipi değil, kapitalist krizlerin ırkçılık, patriyarka, sömürgecilik, savaş ve ekonomi-dışı zor aracılığıyla yönetilmesinde beliren değişken süreç ve eğilimler bütünü olarak ele alır. Irksal kapitalizm ve ilk(sel) birikim tartışmalarına yaslanan bu yaklaşım, ırksallaştırmayı kapitalizme dışsal bir

ideoloji değil, emek hiyerarşilerini, mülksüzleştirmeyi ve siyasal dışlamayı örgütleyen kurucu bir ilişki olarak kavrar[5].

Kavramın analitik nesnesi, ekonomi-dışı zorun ve düşmanlaştırmanın toplumsal örgütlenmesidir. Belirli grupların güvenlik tehdidi, ahlaki bozulma, demografik risk veya ekonomik yük olarak inşa edilmesini, siyasal topluluğun sınırlarının yeniden çizilmesi ve şiddetin farklılaştırılmış hedeflere yöneltilmesiyle birlikte inceler. Düşmanlaştırma yalnızca merkezî devlet söylemi olarak kalmaz; şiddet tekelinde pay sahibi olma arzusunu ve gündelik "küçük egemenlik" pratiklerini teşvik ederek tahakkümün devlet aygıtını aşan biçimde toplumsallaşmasına imkân verir[6].

Türkiye'de geç faşizm problematiği doğrudan Oğuz'un (2023, 2025) faşistleşmeyi iktidar blokunun dönüşümü, ırksallaştırılmış birikim, Kürt meselesi etrafındaki iç sömürgeci devlet aklı, militarizasyon ve alt-emperyal yönelim üzerinden ilişkilendiren çalışmalarında kullanılmaktadır. Kavrama doğrudan referans vermeyen, ancak onun analitik nesneleriyle kesişen çalışmalar ise özellikle üç alanda yoğunlaşır. İlk olarak Kürt kentlerindeki yıkım, zorunlu yerinden etme, acele kamulaştırma, hafızanın silinmesi, kayyım yönetimleri ve mekânın güvenlikleştirilmesi; mülksüzleştirme, siyasal temsilin hükümsüzleştirilmesi ve cinsiyetlendirilmiş zorla birlikte incelenmektedir (Küçükkırca, 2018; Begikhani vd., 2018; Protner, 2018; Bakan, 2020; D. Taş, 2022; Alıcı & Zeytun, 2024; A. Taş, 2026a, 2026b). Amedspor örneği de ırkçılık, dışlama ve hak mücadelesinin gündelik düzeylerini görünür kılar (Duman vd., 2025). İkinci alan, militarizasyon ve savaş ekonomisini zor aygıtlarının dönüşümü, savunma sanayisinin genişlemesi ve yeni birikim alanlarının açılmasıyla birlikte ele alan çalışmalardır (Akça & Özden, 2021; Oğuz, 2025). Üçüncüsü ise göçmen emeğinin ucuz ve güvencesiz biçimde içerilmesi ile göçmenlerin kriz dönemlerinde ırksallaştırılmış bir tehdit olarak kurulmasını birlikte inceleyen göç ve emek literatürüdür (Baban vd., 2017; Çağlar, 2022, 2024; Körükmez, 2025).

Bu geniş teorik ufuk aynı zamanda geç faşizm yaklaşımının semptomatik sınırlarını üretir. İlk olarak, faşizan eğilimlerin neoliberalizmin özgül birikim dinamikleri, sınıf ilişkileri ve kriz yönetimiyle bağı yeterince kurulmadığında kavram geniş bir teşhir kategorisine dönüşebilir. Saad-Filho (2025), Toscano'nun faşizm, sömürgecilik ve ırkçılık literatüründen yaptığı verimli kazının neoliberalizmin maddi çelişkilerini, emekçi sınıfların hoşnutsuzluğunu ve solun örgütsel gerilemesini ikincilleştirme riski taşıdığını ileri sürer.

İkinci sınır, tahakkümün hedefindeki kesimlerin önceden verilmiş homojen kimlik blokları olarak görülmesi riskidir. Oysa seçimsel rekabeti sürdüren çağdaş otoriter projeler toplumsal grupları değişen ittifak ve karşıtlık ilişkileri içinde yeniden konumlandırabilir; ezilmişlik deneyimlerini ve özgürleşme söylemlerini de kendi siyasal söylemlerine eklemleyebilirler. Farris'in (2017) *femonasyonalizm* kavramıyla gösterdiği üzere, Marine Le Pen'in kadınların özgürleşmesi ve cinsiyet eşitliği söylemini İslamofobik ve milliyetçi söylemine eklemleyerek Müslüman erkekleri kadın haklarına yönelik bir tehdit olarak inşa etmesi bunun çarpıcı bir örneğidir.

Türkiye'de benzer bir konjonktürel yeniden konumlandırma, iktidarın Kürt meselesine ilişkin söylem ve stratejisinde görülebilir. Haziran 2015 seçimlerinde HDP'nin güçlü bir parlamento temsili elde ederek AKP'nin Meclis çoğunluğunu kaybetmesinde belirleyici olmasının ardından, Rojava'daki gelişmelerin de etkisiyle Kürt siyasal hareketi "devletin bekası" söylemi içinde kriminalize edilmiş; tutuklamalar, dokunulmazlıkların kaldırılması ve kayyım uygulamalarıyla seçimsel ve kurumsal temsil alanı büyük ölçüde daraltılmıştır. Yaklaşık on yıl sonra ise CHP'nin 2024 yerel seçimlerinde birinci parti hâline gelmesinin ardından iktidar, "Terörsüz Türkiye" süreciyle Kürt siyasal hareketiyle ilişkisini yeniden düzenlerken idari ve yargısal baskının ağırlığını giderek CHP'li belediyeler ve parti yöneticilerine yöneltmiştir.

Bu örnek de tahakkümün hedeflerinin sabit toplumsal kategoriler değil, değişen siyasal konjonktürlerde "makbul", "müttefik", "tehlikeli" veya "düşman" olarak yeniden üretilen konumlar olarak ele alınması gerektiğine işaret eder. İlişkisel çözümlemenin nesnesi de önceden verilmiş gruplardan çok, sınıfsal ve siyasal-kimliksel konumları birbirine bağlayan içerme, dışlama ve düşmanlaştırma ilişkileridir. İzleyen bölümde geliştirilen sınıf–kimlik matrisi böyle bir ilişkisel okumanın analitik zeminini kuracaktır.

Otoriterleşmenin Cismine Sınıf–Kimlik Matrisi Üzerinden Bakmak

Üç kavramın semptomatik sessizlikleri, otoriterleşmenin farklı ilişkilerini farklı teorik problematikler içinde önceliklendirmelerinden kaynaklanmaktadır. Rekabetçi otoriterlik siyasal rekabetin ve kurumsal güvencelerin aşınmasını görünür kılarken bu dönüşümün sınıfsal-maddi dayanaklarını ikincilleştirme eğilimindedir. Otoriter neoliberalizm devlet biçimi, sermaye birikimi ve sınıf ilişkilerini merkeze alırken siyasal-kimliksel tahakkümün ve düşmanlaştırmanın bunlara indirgenemeyen özgül biçimlerine aynı analitik merkeziliği tanımaz. Geç faşizm ise ekonomi-dışı zorun, kriminalizasyonun ve düşmanlaştırmanın toplumsallaşmasını güçlü biçimde görünür kılarken bunların seçimsel-kurumsal rekabet ve özgül birikim dinamikleriyle nasıl eklemlendiğini her zaman aynı açıklıkta ortaya koymaz.

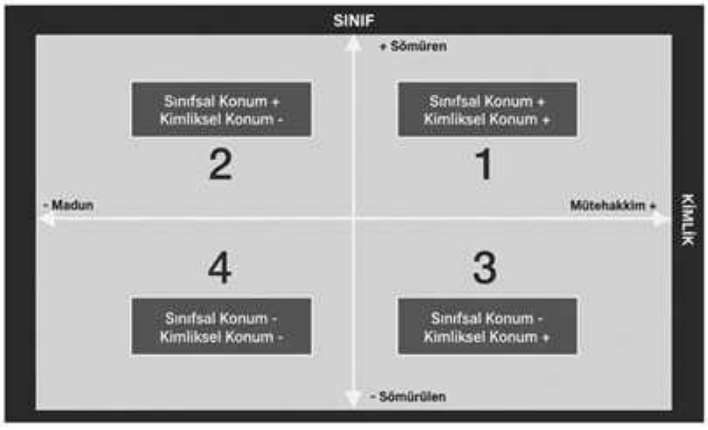
Oysa bir rejimin hangi toplumsal kesimleri hangi sömürü ve tahakküm ilişkilerine tâbi kıldığı, rejimin dışsal bir sonucu değil, onun kurucu özelliklerinden biridir. Nazi rejimi, Alman burjuvazisinin krizden çıkış arayışları ile Yahudilerin sistematik dışlanması, mülksüzleştirilmesi ve imhası birlikte düşünülmeden kavranamayacağı gibi, Avrupa'daki güncel radikal sağın yükselişi de 2007–08 finansal krizinin toplumsal sonuçları ile göçmenlerin ırksallaştırılması ve ulusal aidiyet sınırlarının yeniden kurulması arasındaki ilişki hesaba katılmadan açıklanamaz. Türkiye'de de 12 Eylül sonrasındaki neoliberal yeniden yapılanma ve emeğin disipline edilmesi, Türk-İslam Sentezi'nin kurumsallaşması ve Kürt meselesinin güvenlikleştirilmesiyle birlikte incelenmeli; 2010'lardan itibaren iktidarın merkezileşmesi ise muhalefetin kriminalizasyonu ve milliyetçi-muhafazakâr aidiyetlerin yeniden tahkimiyle birlikte ele alınmalıdır (Fisher-Onar, 2021; Iğsız, 2018).

Bu örnekler, sınıfsal sömürü ile siyasal-kimliksel tahakkümün ayrı toplumsal evrenlere ait olmadığını, aynı tarihsel konjonktür içinde farklı biçimlerde eklemlenebildiğini gösterir. Aşağıda geliştirilen sınıf–kimlik matrisi, bu iki ilişkiyi belirli toplumsal gruplarla özdeşleştirmeden ve birbirine indirgemeden birlikte çözümlemek amacıyla kullanılacaktır. Böyle bir yaklaşım, otoriterleşmenin "cismi"ni baskının hangi toplumsal konumlarda sömürü, mülksüzleştirme, dışlama, kriminalizasyon veya hukuki güvencesizlik biçimlerinde somutlaştığı üzerinden kavramaya; aynı zamanda otoriterleşmeye karşı toplumsal failliği önceden tanımlanmış kategorilerde değil, farklı sömürü ve tahakküm ilişkilerine tâbi konumlar arasında kurulabilecek ortaklıklarda aramaya imkân verir.

Sınıf–Kimlik Matrisi

Sınıf–kimlik matrisi (Şekil 2), toplumsal konumların ekonomik, siyasal ve ideolojik kertelerin özgül eklemlenmesi içinde kurulduğu varsayımından hareket eder (Özatalay, 2024). Bununla birlikte matrisin iki ekseni aynı analitik statüye sahip değildir. Dikey eksen, kapitalist üretim, mülkiyet ve bölüşüm ilişkileri içinde yapısal olarak belirlenen sınıfsal konumu; yatay eksen ise etnik, dinsel, toplumsal cinsiyete dayalı ve statüsel ayrımların siyasal, hukuki ve ideolojik olarak hiyerarşikleştirilmesiyle oluşan, konjonktürel yer değiştirmelere daha açık göreli makbullük veya maduniyet konumunu gösterir. Kimlik burada tekil ve değişmez bir ölçüt değil, farklı atıfların belirli tarihsel konjonktürlerde oluşturduğu ilişkisel bir konumdur. Dolayısıyla matris, sınıf ile kimliği eşdeğer kategoriler olarak yan yana getiren bir tipoloji değil, yapısal sınıf ilişkilerinin siyasal-ideolojik tahakküm ilişkileriyle farklı toplumsal konumlarda nasıl eklemlendiğini incelemeye yarayan bir araçtır. Kimliksel konumların özselleştirilmemesi bakımından McCall'ın (2005) "kategoriler-arası" yaklaşımından ve Anthias'ın (2013) "translokasyonel konumlanma" kavramından yararlanır[7].

Şekil 2
Sınıf–Kimlik Matrisi: Sınıfsal ve Kimliksel Konumlar (Özatalay 2024'ten uyarlanmıştır)

İki eksenin kesişmesi dört ideal-tipik konum ortaya çıkarır: sınıfsal ve siyasal-kimliksel avantajın; sınıfsal avantaj ile siyasal-kimliksel maduniyetin; sınıfsal bağımlılık ile hâkim kimlik konumunun ve sınıfsal bağımlılık ile siyasal-kimliksel maduniyetin birleştiği konumlar. Bunlar sabit toplumsal gruplara karşılık gelmez; iktidar blokundaki ve siyasal ittifaklardaki dönüşümler kimlerin makbul, madun veya tehdit olarak konumlandırıldığını değiştirebilir. Bu nedenle aynı toplumsal grup farklı konjonktürlerde matris üzerinde farklı konumlara yerleşebilir.

Matris böylece yalnızca toplumsal konumları ayırt etmeyi değil, otoriter dönüşümün bu konumlar arasındaki ilişkileri nasıl yeniden yapılandırdığını da araştırmaya imkân verir. Siyasal temsil, haklar, kaynaklar ve hukuki korumaya erişimin sınıfsal ve siyasal-kimliksel konumlara göre farklılaşması, bu ilişkilerin devletin seçici müdahaleleriyle nasıl yeniden üretildiğini incelemeyi gerekli kılar. 12 Eylül sonrasında kurulan otoriter düzen ile 2010'lardan itibaren belirginleşen otoriterleşmeyi bu açıdan karşılaştırmak, iki eksenin farklı siyasal konjonktürlerde nasıl yeniden eklemlendiğini göstermesi bakımından fikir vericidir.

Dikey eksen açısından, 24 Ocak kararlarıyla başlayan neoliberal dönüşüm 12 Eylül sonrasında sendikal hareketin bastırılması, grev ve toplu pazarlık haklarının sınırlandırılması ve devrimci örgütlenmelerin tasfiyesiyle emek-sermaye ilişkilerini sermaye lehine yeniden yapılandırdı (Bozkurt-Güngen, 2018). Büyük sermayenin örgütsel ve siyasal ağırlığı artarken finans ve hizmet sektörlerinin genişlemesi ile yükseköğretimin yaygınlaşması büyük kentlerde eğitimli-profesyonel kesimlerin büyümesine eşlik etti (Öniş & Türem, 2002; Rutz & Balkan, 2009; Arat-Koç, 2018). Bu ücretli kesimler gelir, istihdam güvencesi ve mesleki özerklik bakımından emekçi sınıflar içinde görece avantajlı konumlar edinirken, kırdan kente göç ederek proleterleşen geniş kesimler düşük ücretli, güvencesiz, kayıt dışı ve taşeronlaşmış emek piyasalarında yoğunlaştı. Sayıları giderek azalan sendikalı işçiler ise örgütsel mücadele yoluyla çalışma ve yaşam koşullarını kısmen iyileştirebildi.

Yatay eksende aynı dönemde siyasal-kültürel makbullük hiyerarşileri yeniden şekillendi. Askerî-bürokratik vesayet siyasal alanın meşru sınırlarını belirlerken, Türk-İslam Sentezi Türklük ve Sünni Müslümanlığı normatif referanslar olarak güçlendirdi. Kürt siyasal talepleri özellikle 1990'larda tehdit kategorisine yerleştirilirken, büyük kentlerdeki seküler ve eğitimli kesimler kültürel ve sembolik üstünlük kazandı (Cizre-Sakallıoğlu, 1997; Cizre, 2004; Sarıgil, 2014; Arat-Koç, 2018). Bu bağlamda, sınıfsal konum ile siyasal-kültürel makbullüğün bire bir örtüşmediği görüldü. Ekonomik olarak yükselen mütedeyyin sermaye sahipleri ve profesyonel kesimler seküler muadilleri karşısında görece madun kalabilirken, benzer sınıfsal konumlardaki Türk-Sünni ve Kürt emekçiler siyasal-kimliksel hiyerarşide farklı yerlerde konumlandı (Alpman, 2016).

2010'lardan itibaren dikey eksende devlet kaynaklarının sermaye fraksiyonları ve toplumsal kesimler arasındaki dağılımı daha seçici hâle geldi (Tansel, 2018; Borsuk vd., 2022). Kamu kaynaklarına erişimde siyasal bağlantıların önem kazanması AKP'yle yakın ilişkiler ku-

ran sermaye kesimlerinin yükselişini desteklerken, yerleşik büyük sermaye ekonomik ağırlığını büyük ölçüde korudu (Esen & Gümüşçü, 2018; A. B. Güven, 2023). Emek cephesinde ise 1980 sonrasında oluşan örgütsüzleşme ve güvencesizleşme eğilimleri taşeronlaşma, esnek çalışma ve düşük sendikalaşmayla yeniden üretildi.

Yatay eksende ise askerî-bürokratik vesayetin zayıflamasıyla makbullük ölçütleri yer değiştirdi. Muhafazakâr sermaye ve profesyonel kesimlerin bir bölümü sınıfsal avantajlarını siyasal-kültürel makbullükle birleştirirken, eski seçkinlerin ve seküler eğitimli kesimlerin bir bölümü sınıfsal konumlarını bütünüyle kaybetmeden siyasal ve sembolik üstünlüklerini yitirdi. Buna karşılık Türk-Sünni emekçilerin göreli kimliksel avantajı sürerken, Kürt emekçilerde sınıfsal bağımlılık ile siyasal-kimliksel maduniyet devam etti; başta Suriyeliler ve Afganlar olmak üzere göçmen emekçiler de bu iki ilişkinin kesiştiği konumlarda yoğunlaştı (Baban vd., 2017; Çağlar, 2022). Toplumsal cinsiyet ilişkileri ise bütün bu konumları çapraz kesti. 2010'larda güçlenen muhafazakâr aileciliğin kadınları bakım ve yeniden üretim emeğinin asli taşıyıcıları olarak konumlandırması siyasal-kültürel hiyerarşiyi cinsiyetlendirirken, kadınların düşük ücretli ve güvencesiz istihdamda yoğunlaşması sınıfsal bağımlılığı derinleştirdi (Buğra, 2014; Akkan, 2018).

Birikim Konjonktürleri ve Bileşik Tahakküm İlişkileri

Sınıf–kimlik matrisindeki konum ve yer değiştirmeler yalnızca siyasal-sembolik hiyerarşilerin yeniden düzenlenmesiyle değil, sermaye birikiminin somut mekanizmalarıyla da ilişkilidir.

Nitekim 1990'larda farklı siyasal-ideolojik çizgilere sahip sendikal konfederasyonların, ekonomik krizler ve emeğe yönelik düzenlemeler karşısında geçici ortak mücadele platformları oluşturabildiği anımsanabilir. 1999–2001 krizinde Emek Platformu'nun IMF ve Dünya Bankası politikalarına karşı Türk-İş, Hak-İş, DİSK, KESK, Türkiye Kamu-Sen ve Memur-Sen'i bir araya getirmesi bunun belirgin örneklerinden biridir (Deli, 2023). Bu ortaklık kalıcı bir sınıfsal hegemonya üretmese de 1990'larda sınıfsal konumlanışın siyasal-kimliksel ayrımlar tarafından bütünüyle massedilmediğini gösterir. 2000'lerden sonra ise benzer genişlikte sınıfsal platformların yeniden kurulamaması tartışmamız açısından önemlidir. Özelleştirmeler, kamu işletmelerinin tasfiyesi, emek piyasalarının esnekleştirilmesi ve iş güvencesinin aşındırılması örgütlü emeğin maddi dayanaklarını zayıflatırken, bu dönemde sendikal alanın da iktidarla kurulan ilişkiler temelinde yeniden düzenlendiği görülür. Hak-İş ve Memur-Sen hükümete yakınlıkları sayesinde örgütsel ağırlık kazanırken, DİSK ve KESK dışlayıcı uygulamalarla karşılaşır (Wannöffel, 2011; Buyruk, 2015; Erdinç, 2016; Gürsoy, 2021). Erol ve Şahin'in (2023) gösterdiği üzere bu ayrışma, emeğin bir bölümünün marjinalleştirildiği, diğer bölümünün ise iktidarla uyumlu korporatist ilişkiler içinde içerildiği neoliberal yeniden yapılanmayla birlikte gelişir.

Sermaye sınıfı cephesinde ise farklı bir seyir izlenir. Yankaya'nın (2013) MÜSİAD üyeleri üzerine araştırması, 1990'larda neoliberal dönüşüm içinde yükselen ve TÜSİAD'ın temsil alanının dışında kalan KOBİ sahibi muhafazakâr girişimcilerin bir sermaye fraksiyonu olarak

oluşumunun, İslami kimlik etrafındaki mesleki sosyalleşme, dayanışma ve siyasal temsil ağlarıyla birlikte geliştiğini gösterir. Burada ekonomik yükseliş ile siyasal-kültürel aidiyet birbirini karşılıklı olarak besler.

2000'lerden itibaren bu ayrım, devlet kaynaklarına ve birikim olanaklarına erişimde daha doğrudan sonuçlar üretmeye başlar. Kamu ihaleleri, özelleştirmeler, taşeron sistemi ve kamu-özel iş birliği projeleri sermaye fraksiyonlarının konumlarını yeniden düzenleyen başlıca mekanizmalara dönüşür. Çeviker Gürakar (2016), 2004–2011 döneminde AKP ile doğrudan ilişkili firmaların toplam ihale değerinin %38'ini, dolaylı ilişkiler de eklendiğinde %55'ini aldığını gösterir. Bu durum yerleşik büyük sermayenin tasfiyesi anlamına gelmez; TÜSİAD üyesi holdingler büyük ölçekli özelleştirmelerde ağırlıklarını korurken, 2010'larda devletle daha doğrudan ilişkili müteahhitlik kökenli gruplar altyapı ve kamu-özel iş birliği projelerinden giderek daha fazla pay almaya başlar.

Sermaye alanını sendikal alandan ayıran önemli noktalardan biri, 1990'larda TÜSİAD ile MÜSİAD arasında Emek Platformu'na benzer bir ortaklaşma görülmezken, iki örgüt arasındaki kurumsal yakınlaşmanın 2010'da belirginleşmesidir. Bu tarihe gelindiğinde MÜSİAD'ın temsil ettiği sermaye fraksiyonu, 1990'lardaki görece çevresel ve KOBİ ağırlıklı konumundan uzaklaşarak ekonomik ölçek, siyasal nüfuz ve birikim olanaklarına erişim bakımından güçlenmiştir. Böylece emek alanında siyasal-ideolojik ayrımlar ortak sınıfsal platformları zayıflatırken, sermaye alanında daha önce karşıt siyasal-kültürel konumlarda bulunan fraksiyonlar arasındaki temas artar. Bu yakınlaşma, siyasal iktidarın devlet aygıtı üzerindeki denetimini yoğunlaştırdığı ve otoriter dönüşümün ivme kazandığı döneme denk düşer.

İşçi ve sermaye örgütlerinin bu zıt yönlü dönüşümleri, sınıfsal ve siyasal-kimliksel ayrımların ağırlığındaki değişimin kapitalizmin maddi yeniden üretim koşullarıyla birlikte ele alınmasını gerektirir. Mesele yalnızca hangi kesimlerin siyasal olarak makbul ya da madun hâle geldiğini değil, bu konumların sermaye birikiminin değişen mekanizmaları içinde nasıl üretildiğini açıklamaktır.

Bu ilişkiyi kavramak bakımından, ilk(sel) birikim ile genişletilmiş yeniden üretimi değişen ağırlıklarla birlikte işleyen mantıklar olarak ele alan *harmanlanmış birikim* (entangled accumulation) kavramı yol açıcıdır. Marx'ın "die sogenannte ursprüngliche Akkumulation" ("sözde ilk[sel] birikim") ifadesindeki "sözde" nitelemesi, klasik politik iktisadın kapitalizmin sermaye oluşumunu piyasa-içi birikimle açıklayan anlatısına yöneliktir (Marx, 1867/1990, Bölüm 26). Günümüz kapitalizminde mülksüzleştirme ve ekonomi-dışı zorun sürekliliği ise "ilk(sel)" nitelemesinin kendisini de tartışmalı hâle getirir. Gonçalves ve Costa'ya (2020) göre, özellikle geç kapitalistleşmiş ülkelerde, iktisadi sömürü ile zora dayalı el koyma, ücretli emek ile bağımlı emek biçimleri, devlet baskısı ile paramiliter şiddet aynı tarihsel konjonktürde sıklıkla iç içe geçmiştir. Dolayısıyla ilk(sel) birikim ile genişletilmiş yeniden üretimi birbirini izleyen kapalı aşamalar olarak ele almamayı önerirler. Her iki birikim dinamiğinin birlikte işlemeleri sınıf, toplumsal cinsiyet, etnisite ve ırka dayalı hiyerarşilerin de eklemlenmesini be-

raberinde getirir. Burada *birikim konjonktürü*, bu iki mantığın harmanlanmış birikim içindeki özgül bileşimini ve belirli bir dönemde kazandıkları göreli ağırlığı ifade eder.

İlk(sel) birikim, daha önce sermaye birikiminin dışında ya da kısmen dışında bulunan varlıkların, kaynakların ve emek biçimlerinin mülksüzleştirme, özelleştirme, zorunlu yerinden etme ve metalaştırma yoluyla birikim sürecine dâhil edilmesine dayanır. Rosa Luxemburg (1913/2003) bunu henüz 20. yüzyılın başında emperyalizmi doğuran temel dinamik olan *landnahme* (ele geçirme/fethetme) olarak nitelerken, 21. yüzyılın başında Harvey (2003) "mülksüzleştirerek birikim" olarak kavramsallaştırır. Bu süreçler çoğu kez kimin mülkiyet hakkının korunacağını, kimin yerinden edilebileceğini veya hangi hakların askıya alınabileceğini belirleyen siyasal-hukuki sınıflandırmalar üzerinden işler. Dolayısıyla ilk(sel) birikimin göreli ağırlığının arttığı konjonktürlerde, siyasal-kimliksel sınıflandırmalar mülksüzleştirme ve hak kayıplarının toplumsal dağılımında daha belirleyici hâle gelir.

Geç faşizm problematiğinin son yıllarda daha görünür hâle gelmesi bu bakımdan anlamlıdır. Savaşlar, zorunlu göçler ve militarizmin ağırlık kazanması, yerinden etme ve mülkiyet ilişkilerinin zor yoluyla yeniden düzenlenmesi üzerinden ilk(sel) birikim mekanizmalarını yoğunlaştırırken; savunma, güvenlik ve yeniden inşa alanlarında yeni değerlenme olanakları yaratarak bunları genişletilmiş yeniden üretimle de eklemleyebilir. Geç faşizmin savaş, ırksallaştırma ve ekonomi-dışı zoru öne çıkarması bu eşzamanlılık içinde anlam kazanır.

Genişletilmiş yeniden üretimin görece ağırlık kazandığı konjonktürlerde ise birikimin merkezi, ücretli emeğin sömürüsünün örgütlenmesi, üretimin sürekliliğinin sağlanması ve sınıf çatışmasının düzenlenmesi etrafında şekillenir. Ücretler, sendikal örgütlenme, toplu pazarlık, grev hakkı ve sosyal haklar bu nedenle bölüşüm mücadelesinin daha merkezi alanları hâline gelir. Ancak genişletilmiş yeniden üretim de siyasal-kimliksel ayrımlardan bağımsız işlemez: emek piyasalarının etnik, toplumsal cinsiyete dayalı, hukuki ve statüsel farklılıklar üzerinden bölünmesi sömürü koşullarını ve oranlarını farklılaştırır.

Otoriter neoliberalizm problematiğinin özellikle 2008 krizini izleyen dönemde ağırlık kazanması bu bakımdan anlamlıdır. Bu literatür, neoliberal birikimin sürekliliğini sağlamak üzere devletin dönüşümünü, emek-sermaye ilişkilerinin yeniden düzenlenmesini ve sınıf mücadelesinin birikimin sınırları içine çekilmesini analizin merkezine yerleştirir. Ekonomik kararların demokratik mücadeleden yalıtılması, ücretlerin baskılanması ile grev ve sendikal örgütlenmenin sınırlandırılması bu açıdan yalnızca otoriterleşmenin belirtileri değil, birikimin sürekliliğini güvence altına alan müdahalelerdir.

Bu, otoriter neoliberalizmin genişletilmiş yeniden üretime, geç faşizmin ise ilk(sel) birikime tekabül ettiği anlamına gelmez. Özelleştirme ve mülksüzleştirme birincisinin, emek sömürüsü ve sınıf disiplini de ikincisinin analiz alanı dışında değildir. Söz konusu olan, iki problematiğin harmanlanmış birikimin farklı momentlerini analitik olarak öne çıkarmasıdır.

Burada ileri sürülen önerme, genişletilmiş yeniden üretim ile sınıf ekseni, ilk(sel) birikim ile siyasal-kimliksel eksen arasında bire bir karşılıklılık bulunduğu değildir. Her iki birikim mantığı da her iki ilişkiyi üretir ve dönüştürür. Bununla birlikte, harmanlanmış birikim içinde

genişletilmiş yeniden üretimin göreli ağırlık kazandığı konjonktürlerde sınıfsal bölünmelerin; ilk(sel) birikimin göreli ağırlık kazandığı konjonktürlerde ise siyasal-kimliksel sınıflandırmaların otoriter müdahalenin başlıca ayrıştırma eksenleri hâline gelme eğilimi güçlenir. Diğer eksen ortadan kalkmaz; sınıfsal sömürü ile siyasal-kimliksel tahakküm birbirini farklı biçimlerde dolayımlar. Dolayısıyla bu, bir nedensellik yasası değil, tarihsel konjonktürlerde sınanması gereken koşullu bir analitik önermedir.

Karşılaştırmalı tarih, kimliksel olarak seçici mülksüzleştirmenin hem kriz anlarında yoğunlaşabildiğini hem de genişletilmiş yeniden üretimle uzun süreli biçimde eklemlenebildiğini gösterir. Nazi Almanya'sında Yahudi mülkiyetinin "Aryanlaştırılması", ırksal sınıflandırmanın servet transferini düzenleyen bir birikim ve rıza mekanizması olarak da işlediğini ortaya koyarken (Aly, 2007; Tooze, 2006), apartheid Güney Afrikası vakası siyah nüfusun topraktan koparılmasının sanayi kapitalizminin ucuz emek rejimiyle süreklilik taşıyan biçimde eklemlenebildiğini gösterir (Wolpe, 1972).

Türkiye'de de benzer örüntülere rastlanır. Ermeni mülklerinin gaspı, 1942 Varlık Vergisi ve 6–7 Eylül 1955 pogromu kimliksel sınıflandırmalar üzerinden işleyen seçici servet transferlerinin örnekleriyken (Akçam & Kurt, 2015; Ağır & Artunç, 2019; D. Güven, 2011), 1980'ler ve 1990'lardaki köy boşaltmaları Kürt nüfusun kırsal geçim araçlarından koparılmasıyla güvencesiz kent emeğine yönelmesini birbirine bağlayan daha süreklilik taşıyan bir mekanizmayı gösterir (Jongerden, 2007; Yörük & Sarı, 2025). Bu vakalar tarihsel ölçek ve nitelik bakımından eşdeğer değildir; karşılaştırma yalnızca mülksüzleştirme, siyasal-kimliksel seçicilik ve sınıfsal yeniden konumlanma arasındaki mekanizma benzerliğiyle sınırlıdır.

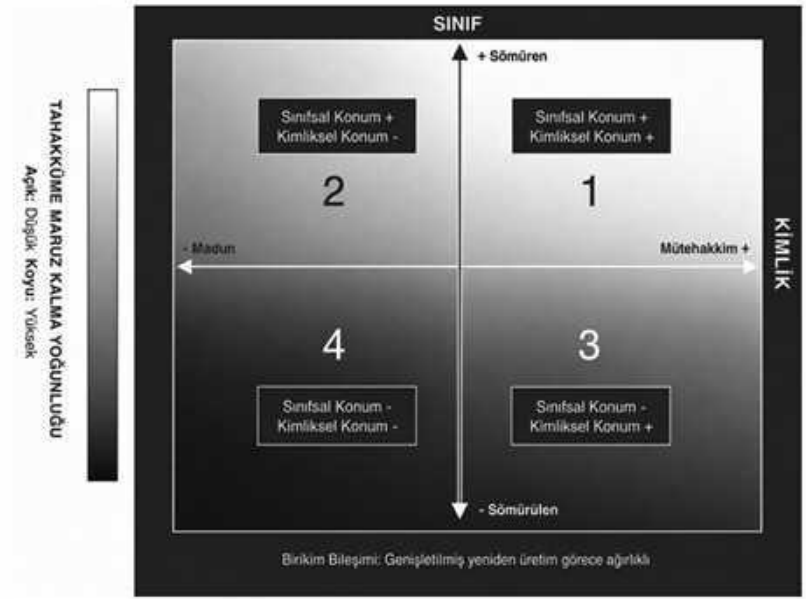
Bu koşullu önerme, sınıf–kimlik matrisi üzerinde iki ideal-tipik harmanlanmış birikim konjonktürü olarak gösterilebilir (Şekil 3a ve 3b).

Şekil 3a'daki yukarıdan aşağıya koyulaşma, bileşik tahakkümün öncelikle sınıfsal konuma göre yoğunlaştığını; soldaki ikincil koyulaşma ise siyasal-kimliksel maduniyetin bu yoğunluğu artırdığını gösterir. Kadınların, azınlıkların ve göçmenlerin güvencesiz ve kayıt dışı işlerde yoğunlaşması bu ikinci etkiye örnek oluşturur.

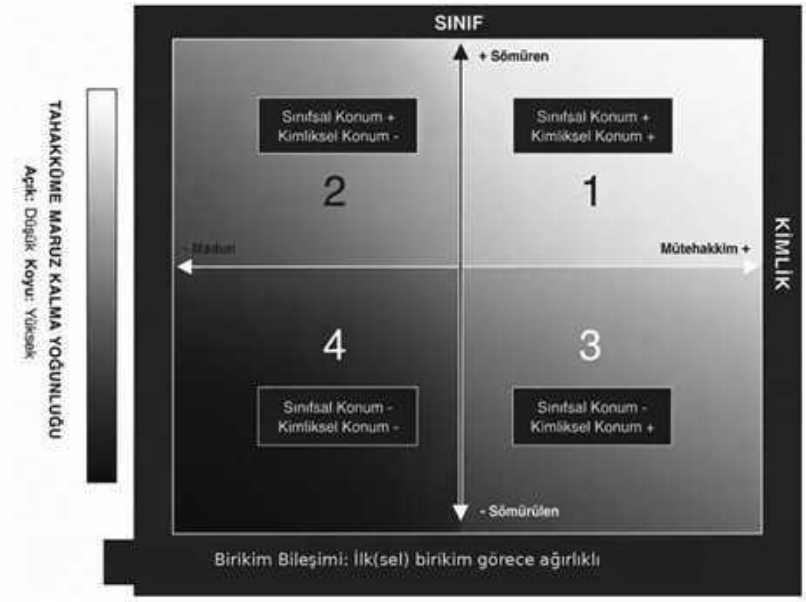
Şekil 3b'deki sağdan sola koyulaşma, ilk(sel) birikim araçlarının siyasal-kimliksel sınıflandırmalar üzerinden yoğunlaşmasını; aşağı yönlü ikincil koyulaşma ise sınıfsal konumun bu etkiyi ağırlaştırmasını gösterir. Bu nedenle dördüncü kadran en koyu, siyasal-kimliksel olarak madun ikinci kadran ise üçüncü kadrandan daha koyu temsil edilmiştir[8].

Birikim konjonktürlerinin siyasal sonuçları, siyasal mücadeleler, örgütlenme kapasiteleri ve kurumsal miraslar tarafından dolayımlanır. Bu iki ideal-tipik konjonktür iki ayrı otoriterlik biçimine karşılık gelmez; her ikisinde de sınıfsal sömürü ile siyasal-kimliksel tahakküm birlikte işler. Değişen, otoriter müdahalenin bu iki eksen arasındaki göreli dağılımı ve eklemlenme biçimidir. Bu nedenle birikim konjonktüründeki değişme, otoriterleşmenin zorunlu olarak artması ya da azalmasından çok, tahakkümün hangi toplumsal ilişkiler üzerinde yoğunlaşacağını biçimlendirir.

Şekil 3a
Genişletilmiş yeniden üretimin görece ağırlık kazandığı harmanlanmış birikim konjonktüründe bileşik tahakkümün ideal-tipik dağılımı

Şekil 3b
İlk(sel) birikimin görece ağırlık kazandığı harmanlanmış birikim konjonktüründe bileşik tahakkümün ideal-tipik dağılımı

Burada asıl soru, farklı birikim konjonktürlerinin siyasal biçime nasıl tercüme olduğudur. Birikim süreçleri ile siyasal rejim arasında ne mekanik bir nedensellik ne de sınırsız bir olumsallık ilişkisi vardır. Farklı birikim konjonktürleri bütün siyasal stratejileri eşit ölçüde mümkün kılmaz, ancak belirli bir rejim biçimini de kendiliğinden üretmez. Siyasal biçim; birikimin yeniden üretimine ilişkin çelişkilerin sınıf mücadeleleri içinde nasıl dolayımlandığına, hangi sınıf ve fraksiyonların iktidar bloğunda ağırlık kazandığına ve zor ile rızanın nasıl eklemlendiğine bağlı olarak şekillenir. Nitekim 1929 Krizi sonrasında benzer birikim sorunları ABD'de New Deal, İsveç'te sosyal demokrat-korporatist uzlaşma, Almanya'da ise faşist bir çözüm içinde farklı biçimlerde karşılandı; bu farklılaşmada sınıf güç dengeleri, örgütlenme kapasiteleri ve kurumsal miraslar belirleyici oldu (Gourevitch, 1986; Berman, 2006).

Belirli birikim konjonktürleri bazı sınıf stratejileri, ittifak biçimleri ve devlet müdahaleleri için diğerlerine göre daha elverişli maddi koşullar yaratır; ancak bunlar somut güç ilişkilerinden bağımsız olarak siyasal biçim kazanmaz. Sınıflar ve sınıf fraksiyonları arasındaki güç ilişkilerinin maddi yoğunlaşması olan devlet (Poulantzas, 1978) bu sürecin dışsal bir hakemi değildir. Birikimin yeniden üretimine ilişkin çelişkilerin hangi toplumsal kesimlerin çıkarları doğrultusunda, hangi ittifaklar ve hangi zor–rıza bileşimi içinde çözüleceği, devlette de ifadesini bulan sınıf mücadelelerinin seyri içinde belirlenir.

Türkiye'de 12 Eylül 1980 darbesiyle kurulan otoriter devlet biçimi başlangıçta doğrudan askerî yönetime dayandı: parlamento feshedildi, siyasal partiler kapatıldı ve siyasal alan askerî yönetim tarafından yeniden düzenlendi. 1983 seçimleriyle seçimli kurumlara dönülmesinin ardından ise bu yapı, seçilmiş iktidarların karar alanının askerî-bürokratik ve yargısal veto odakları tarafından sınırlandığı vesayetçi bir otoriter devlet biçimine dönüştü. Bu devlet biçimi, birikim süreçlerinin yarattığı çelişkileri farklı toplumsal kesimler bakımından farklı siyasal mekanizmalarla dolayımladı.

Örgütlü emek ücret baskısı, grev ve sendikal sınırlamalarla karşılaşırken, devrimci hareketler siyasal tasfiye, tutuklama ve doğrudan zorun hedefi oldu. Kürt siyasal ve toplumsal mobilizasyonuna karşı ise özellikle 1980'lerin sonlarından itibaren olağanüstü hukuk, zorla yerinden etme, kriminalizasyon ve ekonomi-dışı zor çok daha yoğun biçimde devreye sokuldu. Ana akım muhalefet partileri ise seçim rekabeti içinde kalmakla birlikte askerî-bürokratik ve yargısal vesayetin çizdiği sınırlar içinde hareket etti.

Buna karşılık, 1970'lerin siyasal kutuplaşması içinde milliyetçi-muhafazakâr ağlarla ilişkilenmiş, büyük kentlerin hızla büyüyen kırsal kökenli kesimleri farklı bir dolayımlanma deneyimi yaşadı. Emek piyasasında çoğunlukla güvencesiz ve örgütsüz konumlarda yer alırken, gecekondu edinimi, imar afları, hemşehrilik ve mahalle ağları üzerinden kentsel mülkiyet ve kaynaklara sınırlı erişim sağlayabildiler (Işık & Pınarcıoğlu, 2001; Şenyapılı, 2004). Türk-Sünni kimliği etrafındaki milliyetçi-muhafazakâr aidiyetler de sınıfsal bağımlılıklarını ortadan kaldırmadan bu kesimlerin siyasal düzene seçici biçimde içerilmesinin kanallarından biri oldu; bu süreç 1980 sonrası Türk-İslam Sentezi ve 1990'larda İslamcı siyasetin gecekondu mahallelerindeki dayanışma ağlarında belirginleşti (White, 2002).

Bu içerilme bütün kırsal kökenli kesimler için aynı biçimde işlemedi. Aynı enformel emek ve konut piyasalarında yer alan Kürtlerin ve Alevilerin bir bölümü, sınıfsal güvencesizliğe siyasal-kimliksel dışlanmanın da eklenmesiyle farklı bir tahakküm deneyimi yaşadı. Eğitimli kentli kesimlerin önemli bir bölümü ise vesayetçi düzenin siyasal-kültürel sınırlarıyla büyük ölçüde hizalanırken, bu kesimler açısından otoriter müdahale daha çok siyasal temsil ve karar alma süreçlerinin sınırlandırılması biçiminde işledi; doğrudan zorun yoğunluğu görece sınırlı kaldı. Böylece aynı birikim konjonktürü, vesayetçi devlet biçimi tarafından farklı sınıfsal ve siyasal-kimliksel konumlara göre farklılaştırılarak dolayımlandı; emek disiplini, siyasal dışlama, seçici içerilme, seçimsel vesayet ve olağanüstü zor aynı siyasal düzen içinde birlikte işledi.

AKP'nin yükselişi bu dönüşümden bağımsız bir siyasal olgu değildi. 1990'ların sonunda güç kazanan küreselleşmeci-neoliberal ideolojik iklim, piyasa ilişkilerinin genişlemesini, devletin ekonomik alandaki doğrudan varlığının azaltılmasını, askerî-bürokratik vesayetin geriletilmesini ve Avrupa bütünleşmesini birbirini tamamlayan reform süreçleri olarak sunuyordu (Öniş & Keyman, 2003; Öniş, 2007; Keyman, 2010). AKP, kendi iktidar projesini bu söylemle eklemleyerek yalnızca muhafazakâr bir toplumsal tabanın temsilcisi olarak değil, vesayetçi devleti demokratikleştirecek ve Türkiye'yi küresel piyasa ile Avrupa'ya bütünleştirecek reformcu bir aktör olarak da meşruiyet kazandı; 2001 krizi sonrasında mevcut parti düzeninin çözülmesi bu yükselişin siyasal zeminini genişletti (Öniş & Keyman, 2003; Öniş, 2007; Baudner, 2012).

Bu ideolojik eklemlenmenin maddi zemini de büyük ölçüde AKP'den önce oluşmuştu. 2001 krizi sonrasında IMF programı, bağımsız düzenleyici kurumlar, bankacılık reformu ve mali disiplin etrafında yeniden yapılandırılan ekonomik yönetim neoliberal dönüşümün sürekliliğini güvence altına alan bir çerçeve oluşturdu. AKP bu çerçeveyi devralarak özelleştirmeleri, emek piyasalarının esnekleştirilmesini ve kamu hizmetlerinin piyasalaştırılmasını derinleştirirken, aynı reform gündemini askerî-bürokratik vesayetin geriletilmesi süreciyle birlikte yürütebildi. Böylece sermaye birikiminin yeniden yapılandırılması ile siyasal iktidarın devlet aygıtındaki konumunun güçlenmesi bir süre aynı demokratikleşme ve reform söylemi içinde ilerledi.

Ancak askerî-bürokratik vesayet odaklarının geriletilmesi, siyasal karar alanının çoğullaşmasına yol açmadı; karar kapasitesi giderek seçilmiş yürütme içinde merkezileşti. Böylece otoriterliğin kurumsal ağırlık merkezi, seçim rekabetine görece dışsal veto odaklarından bizzat bu rekabetin tarafı olan yürütmeye kaydı. Siyasal dolayımlanma da buna paralel olarak değişti: toplumsal taleplerin vesayet kurumlarınca sınırlandırılmasının yerini, kaynak dağıtımı, temsil, hukuk ve idari yaptırımların yürütme tarafından daha doğrudan ve seçici biçimde düzenlenmesi aldı. Dolayısıyla söz konusu olan otoriterliğin geri çekilmesi değil, devlet içindeki kurumsal merkezinin ve toplumsal ilişkileri dolayımlama biçiminin dönüşmesiydi.

Bu yeni siyasal dolayımlanma biçimi farklı toplumsal kesimler bakımından farklı mekanizmalar üretti. Örgütlü emekte hükümete yakın konfederasyonların güçlendirilmesi, muhalif sendikaların ise grev yasakları ve idari baskılarla sınırlandırılması, sınıf çatışmasının bastırılmasını seçici korporatist içerilmeyle birleştirdi. Düşük gelirli ve güvencesiz kesimler sosyal yar-

dımlar, yerel hizmetler, istihdam ağları ve konut politikaları yoluyla maddi olarak içerilirken bu mekanizmalar muhafazakâr siyasal-kültürel aidiyetlerle eklemlendi. Sermaye cephesinde kamu ihaleleri, özelleştirmeler, arazi tahsisleri ve altyapı projeleri farklı fraksiyonların birikim olanaklarına erişimini yeniden düzenledi. Buna karşılık Kürt siyasal hareketinin seçimle elde ettiği temsil kayyım atamaları, tutuklamalar ve güvenlikçi uygulamalarla sınırlandırılırken, benzer seçici hukuki ve idari yaptırımlar giderek ana muhalefetin bazı aktörlerine de yöneldi.

Bu dönemde otoriterliğin rekabetçi niteliği ile siyasal-kimliksel sınıflandırmalar birbirinden bağımsız gelişmedi. Seçimler, iktidarın yalnızca meşruiyet kazandığı değil, toplumsal kesimleri siyasal-kimliksel aidiyetler temelinde seferber ettiği ve kaynaklara, temsile ve hukuki korumaya erişimi üzerinden farklılaştırdığı başlıca araçlardan biri hâline geldi. Muhafazakâr-Sünni çoğunluğun "makbul" bir topluluk olarak kurulması, buna karşılık Kürt hareketinin, seküler muhalefetin ve giderek daha geniş muhalif kesimlerin farklı derecelerde tehdit veya gayrimeşru aktörler olarak kodlanması, seçimsel rekabet ile siyasal-kimliksel sınıflandırmayı birbirine bağladı. Türkiye'deki rekabetçi otoriterliğin özgüllüğü bu nedenle yalnızca seçimsel eşitsizlikte değil, bu eşitsizliğin sınıfsal ve siyasal-kimliksel ayrımlar üzerinden farklılaştırılmasında da aranmalıdır. Bu farklılaştırmanın maddi zemini sermaye birikiminin değişen mekanizmaları içinde oluşsa da siyasal biçimi doğrudan buradan türemez. Birikim konjonktüründeki dönüşüm siyasal-kimliksel sınıflandırmaları kendiliğinden üretmez; sınıfsal bölüşüm mücadelelerinin hangi aidiyetler üzerinden dolayımlanacağı seçimsel rekabet ve devlet müdahalesiyle şekillenir. Ancak bu yeniden üretim de tek yönlü değildir.

Yükseköğretimin kitleselleşmesi, üniversiteye erişen toplumsal kesimleri genişletirken (Polat, 2017) eğitimle uyumlu istihdam olanaklarının aynı ölçüde genişlememesi - aralarında iktidar destekçisi ailelerin çocuklarının da geniş bircimde yer aldığı- genç mezunlarda nitelikleriyle uyumsuz ve güvencesiz istihdamı artırır (Ege & Erdil, 2023). AKP'nin seçim üstünlüğünü uzun süre destekleyen sosyal yardım, yerel hizmet ve istihdam ağlarının maddi zemini de büyüme, kredi ve dış finansman koşullarının bozulmasıyla daralır (Arslantaş & Arslantaş, 2022; Akçay, 2018; Apaydın, 2025; Karataşlı & Kumral, 2023). Böylece rejimin siyasal olarak dayandığı toplumsal kategorilerin bileşimi değişirken, onları mevcut iktidar bloğu içinde tutan maddi dolayımların yeniden üretim kapasitesinin de zayıflamış olduğu görülür. Bu durum, mevcut siyasal bloğun yalnızca korunmasını değil, yeni toplumsal ve siyasal kesimlerin farklı ittifak biçimleri içinde yeniden eklemlenmesini de giderek daha önemli hâle getirmiştir.

Güncel "Terörsüz Türkiye" süreci de bu açıdan değerlendirilebilir. Suriye'de 2024 sonrasında ortaya çıkan yeni bölgesel denge sürecin güçlü jeopolitik bağlamına işaret ederken (Kardaş, 2025), sürecin Kürt siyasal hareketi ile muhalefet bloğu arasında kurulabilecek güçlü bir ittifakı zayıflatmasının iktidarın seçimsel stratejisi açısından taşıyabileceği öneme de dikkat çekilmektedir (Gunter, 2025).

Bu açıdan Türkiye'deki dönüşüm, rekabetçi otoriterlik, otoriter neoliberalizm ve geç faşizm problematiklerinin aynı tarihsel sürecin farklı boyutlarını görünür kıldığını; hiçbirinin

tek başına rejimin cisminin bütününü açıklayamadığını gösterir. Rejimin cismini kavramak, sınıfsal sömürü ile siyasal-kimliksel tahakkümün belirli bir birikim konjonktürü ve devlet biçimi içinde nasıl eklemlendiğini ve farklı toplumsal kesimler bakımından hangi içerme, dışlama ve zor mekanizmalarıyla dolayımlandığını açıklamayı gerektirir.

Sonuç

Bu makale, Türkiye'deki otoriter dönüşümü açıklamak için kullanılan kavramlardan hangisinin rejimin en doğru adı olduğunu sormak yerine, her birinin hangi analitik nesneyi kurduğunu ve hangi ilişkileri tali konuma ittiğini araştırdı. Semptomatik okuma, rekabetçi otoriterlik, otoriter neoliberalizm ve geç faşizmin aynı düzlemde kurulmuş rakip rejim tipolojileri olmadığını gösterdi: rekabetçi otoriterlik dönüşümün seçimsel-kurumsal biçimini, otoriter neoliberalizm devlet, sermaye birikimi ve sınıf ilişkilerinin yeniden örgütlenmesini, geç faşizm ise ekonomi-dışı zor ile siyasal-kimliksel tahakkümün toplumsal örgütlenmesini görünür kılar.

Bu düzey ayrımı, kavramların birbirinden kopuk olduğu değil, birbirlerinin yerine kullanılamayacağı anlamına gelir. Sınıf–kimlik matrisi de bunların yerine geçecek yeni bir rejim tipolojisi değil, farklı analitik düzeylerde görünür hâle gelen ilişkileri birbirine indirgemeden ilişkilendirmeye yarayan bir araçtır. Harmanlanmış birikim yaklaşımı ise sınıfsal sömürü ile siyasal-kimliksel tahakkümün birbirinden bağımsız süreçler olmadığını gösterir. Burada ileri sürülen koşullu önerme, genişletilmiş yeniden üretimin görece ağırlık kazandığı konjonktürlerde sınıfsal bölünmelerin, ilk(sel) birikim mekanizmalarının görece ağırlık kazandığı konjonktürlerde ise siyasal-kimliksel sınıflandırmaların otoriter müdahalenin başlıca ayrıştırma eksenleri hâline gelme eğiliminin güçlendiğidir. Bu, iki birikim mantığı ile iki eksen arasında bire bir karşılıklılık bulunduğu anlamına gelmez; her iki durumda da sınıfsal sömürü ile siyasal-kimliksel tahakküm birlikte işler.

Türkiye'nin güzergâhı bu çerçevede otoriterliğin ortadan kalkıp yeniden belirmesi ya da birbirini izleyen kapalı rejim aşamaları olarak değil, otoriter müdahalenin başat taşıyıcısının ve seçimsel alanla kurduğu ilişkinin dönüşümü olarak okunabilir. Vesayetçi düzende seçim rekabetinin görece dışında konumlanan askerî-bürokratik veto odaklarının yerini, giderek seçimlerin hem tarafı hem de düzenleyicisi hâline gelen siyasal iktidar almıştır. Böylece otoriterliğin kurumsal ağırlık merkezi değişirken kaynakların, hakların, temsil olanaklarının ve yaptırımların seçici dağıtımı da yeni bir siyasal dolayımlanma biçimi kazanmıştır.

Bu dolayımlanma tek yönlü değildir. Siyasal iktidar toplumsal kesimleri içerme, dışlama ve farklılaştırılmış tahakküm mekanizmalarıyla yeniden konumlandırırken, toplumsal formasyondaki dönüşümler de rejimin siyasal olarak eklemlediği kategorileri ve onları iktidar bloğu içinde tutan maddi dolayımları değiştirir. Eğitim, emek piyasası ve dağıtım kapasitesindeki dönüşümler, seçimsel yeniden üretimin toplumsal sınırlarını da bu nedenle yeniden şekillendirir.

Bu çerçeve tamamlanmış bir ampirik açıklamadan çok bir araştırma programının başlangıç noktasıdır. Demokratikleşme açısından çıkarımı ise açıktır: seçimsel rekabetin eşitlen-

mesi zorunlu, fakat tek başına yeterli değildir. Kişiselleşmiş yürütmenin yasama ve yargı karşısındaki üstünlüğünün geriletilmesi kritik bir eşik oluşturabilir; ancak haklara, kaynaklara, hukuki korumaya ve örgütlenme kapasitesine erişimi sınıfsal ve siyasal-kimliksel konumlara göre farklılaştıran mekanizmaları kendiliğinden ortadan kaldırmaz. Dolayısıyla mesele rejimin doğru adını bulmaktan çok, onun hangi toplumsal ilişkiler aracılığıyla kurulduğunu ve yeniden üretildiğini açıklayabilmektir. Otoriterleşmenin kalıcı biçimde geriletilmesi de seçim alanındaki eşitsizliklerin giderilmesi için izlenen stratejinin sınıfsal sömürü ve siyasal-kimliksel tahakküm ilişkilerinin dönüştürülmesini içermesine bağlıdır.

1 Birikim'in 441–442. sayısı, Türkiye'deki rejim tartışmalarına ilişkin geniş bir kavramsal envanter ve eleştirel değerlendirme sunmasının yanı sıra, "eksik otoriterlik" (Balta 2026), "kutuplaştırıcı başkanlık rejimi" (Yılmaz 2026) ve "sınıf rejimi"nin yeniden formülasyonu (Balaban 2026) gibi özgün kavramsallaştırma girişimlerini de içermektedir.

2 Bu analitik tercih aynı zamanda Türkiye'deki muhalefet içindeki farklı siyasal stratejilerle belirli bir seçmeci yakınlık da göstermektedir. Ana muhalefet çevrelerinde seçimsel rekabet ve kurumsal eşitliğe odaklanan yaklaşımlar, sosyalist solda sınıf ilişkilerini merkeze alan stratejiler ve Kürt siyasal hareketinde kimliksel tahakküm ile ekonomi-dışı zoru öne çıkaran perspektifler, otoriter dönüşümün farklı boyutlarını görünür kılan bu kavramsallaştırmalarla daha kolay eklemlenebilmektedir. Burada kastedilen kuramsal ya da siyasal bir özdeşlik değil, farklı siyasal deneyim ve mücadelelerin belirli analitik çerçevelerle kurduğu seçmeci yakınlıktır.

3 Roessler ve Howard (2006), tipolojinin doğrusal veya teleolojik bir ilerlemeyi temsil etmediğini özellikle belirtir. Bununla birlikte rejimleri ulusal seçimlerin varlığı, rekabet, seçimlerin özgür ve adil olması ile özgürlükler, çoğulculuk ve hukukun üstünlüğünden oluşan ardışık ayrım ölçütleriyle sınıflandırırlar. Benzer biçimde Schedler (2002, ss. 37–42), derecelenme ile tipolojik eşikleri birlikte kurarken rejimler arasındaki ampirik sınırların bulanıklığını kabul eder.

4 Güncel tartışma tek bir kavramsallaştırma etrafında birleşmez. Traverso (2019) "post-faşizm", Robinson (2019, ss. 155–183) "yirmi birinci yüzyıl faşizmi", Toscano (2023) ise "geç faşizm" kavramıyla tarihsel faşizm ile güncel sağ radikalleşme arasındaki süreklilik ve farklılıkları değişik düzeylerde ele alır.

5 Irksallaştırmanın kapitalist toplumsal ilişkilerin kurucu bir unsuru olarak ele alınmasının temel dayanağı için bkz. Robinson (1983/2000, özellikle ss. 1–28). Toscano (2023, ss. 135–136, 156–158), bu tartışmayı "ırksal ikili devlet", iç sömürgecilik ve liberal-demokratik düzenlerin farklılaştırılmış şiddet biçimlerini bünyelerinde taşıyabilmesi üzerinden geç faşizm çözümlemesine bağlar.

6 Toscano (2023, s. 157), faşist özneleşmeyi bireyin devletin şiddet tekelinde "pay sahibi" olma arzusu ve gündelik bir küçük egemen olarak hareket etmesi üzerinden tartışır. Burada "tahakkümün toplumsallaşması", faşizmin yalnızca merkezî devlet kurumlarında değil, gündelik ilişkilerde ve devlet dışı aktörlerin şiddet pratiklerinde de yeniden üretilmesini ifade etmektedir.

7 McCall (2005), kategoriler-arası (intercategorical) yaklaşımda mevcut kategorilerin özselleştirilmeden ve geçici analitik araçlar olarak kullanılarak gruplar arasındaki eşitsizliklerin karşılaştırılabileceğini belirtir. Anthias'ın (2013) "translokasyonel konumlanma" (translocational positionality) kavramı ise toplumsal konumların farklı mekânsal, zamansal ve siyasal bağlamlarda değişen sınıf, toplumsal cinsiyet, etnisite ve diğer hiyerarşiler içinde kurulduğunu vurgular. Buradaki matris her iki yaklaşımdan yararlanmakla birlikte sınıfsal konumu, kapitalist üretim, mülkiyet ve bölüşüm ilişkileri içinde yapısal olarak kurulan bir ilişki olması bakımından diğer konumlarla aynı analitik statüde ele almaz.

8 Şekiller, iki birikim mantığı ile sınıf ve kimlik eksenleri arasında bire bir karşılıklılık varsaymaz. Gradyanlar ampirik olarak ölçülmüş tahakküm düzeylerini değil, bileşik tahakküm içindeki ideal-tipik göreli ağırlıkları gösterir.

Kaynakça

Ağır, S. ve Artunç, C. (2019). The Wealth Tax of 1942 and the disappearance of non-Muslim enterprises in Turkey. *The Journal of Economic History*, *79*(1), 201–243.

Akça, İ., Bekmen, A. ve Özden, B. A. (Ed.). (2014). Turkey reframed: Constituting neoliberal hegemony. Pluto Press.

Akça, İ. ve Özden, B. A. (2021). *Türkiye savunma sanayiinin ekonomi-politik haritası*. Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği. https://tr.boell.org/sites/default/files/2022-04/I.Akca_B.Ozden_Turkiye_Savunma_Sanayiinin_Ekonomi-Politik_Haritasi.pdf

Akçam, T. ve Kurt, Ü. (2015). *The spirit of the laws: The plunder of wealth in the Armenian genocide*. Berghahn Books.

Akçay, Ü. (2018). Neoliberal populism in Turkey and its crisis (IPE Working Paper No. 100/2018). Institute for International Political Economy, Berlin School of Economics and Law.

Akçay, Ü. (2024). Revisiting the rise and decline of authoritarian neoliberalism: A political economy analysis of AKP's initial decade. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 26(6), 972–987.

Akkan, B. (2018). The politics of care in Turkey: Sacred familialism in a changing political context. *Social Politics: International Studies in Gender, State & Society, 25*(1), 72–91.

Alıcı, N. ve Zeytun, A. (2024). *Erasing memory, suppressing justice: The impact of trustee appointments on Kurdish local governance in Turkey*. Kurdish Peace Institute.

Alpman, P. S. (2016). Esmer yakalılar: Kent-sınıf-kimlik ve Kürt emeği. İletişim.

Althusser, L. ve Balibar, É. (1970). *Reading capital* (B. Brewster, Çev.). New Left Books.

Aly, G. (2007). *Hitler's beneficiaries: Plunder, racial war, and the Nazi welfare state*. Metropolitan Books.

Anthias, F. (2013). Hierarchies of social location, class and intersectionality: Towards a translocational frame. *International Sociology*, *28*(1), 121–138.

Apaydın, F. (2025). Repression and growth in the periphery of Europe: The politics of changing growth regime in Turkey. Competition & Change, *29*(3–4), 352–374.

Arat-Koç, S. (2018). Culturalizing politics, hyper-politicizing "culture": "White" vs. "Black Turks" and the making of authoritarian populism in Turkey. *Dialectical Anthropology*, *42*(4), 391–408.

Arslantaş, D. ve Arslantaş, Ş. (2022). How does clientelism foster electoral dominance? Evidence from Turkey. *Asian Journal of Comparative Politics*, *7*(3), 559–575.

Aydın, B. (2022). Politically motivated precarization of academic and journalistic lives under authoritarian neoliberalism: The case of Turkey. *Globalizations*, *19*(5), 677–695.

Baban, F., Ilcan, S. ve Rygiel, K. (2017). Syrian refugees in Turkey: Pathways to precarity, differential inclusion, and negotiated citizenship rights. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, *43*(1), 41–57.

Bakan, R. (2020). Socio-spatial dynamics of contentious politics: A case of urban warfare in the Kurdish region of Turkey. *Kurdish Studies*, *8*(2), 245–270.

Balaban, U. (2026). Sınıf rejimi. *Birikim*, (441–442), 119–128.

Balta, E. (2026). Türkiye'nin 21. yüzyılında rejim tartışmaları. *Birikim*, (441–442), 26–41.

Baudner, J. (2012). The politics of "norm diffusion" in Turkish European Union accession negotiations: Why it was rational for an Islamist party to be "pro-European" and a secularist party to be "anti-European". *JCMS: Journal of Common Market Studies*, *50*(6), 922–938.

Begikhani, N., Hamelink, W. ve Weiss, N. (2018). Theorising women and war in Kurdistan: A feminist and critical perspective. *Kurdish Studies,* 6(1), 5–30.

Berman, S. (2006). The primacy of politics: Social democracy and the making of Europe's twentieth century. Cambridge University Press.

Borsuk, İ., Dinç, P., Kavak, S. ve Sayan, P. (Ed.). (2022). Authoritarian neoliberalism and resistance in Turkey: Construction, consolidation, and contestation. Palgrave Macmillan.

Bozkurt-Güngen, S. (2018). Labour and authoritarian neoliberalism: Changes and continuities under the AKP governments in Turkey. *South European Society and Politics*, *23*(2), 219–238.

Bruff, I. (2014). The rise of authoritarian neoliberalism. *Rethinking Marxism*, *26*(1), 113–129.

Buğra, A. (2014). Revisiting the Wollstonecraft dilemma in the context of conservative liberalism: The case of female employment in Turkey. *Social Politics: International Studies in Gender, State & Society*, *21*(1), 148–166.

Buyruk, H. (2015). Öğretmen emeğinin dönüşümü. İletişim.

Cizre, Ü. (2004). Problems of democratic governance of civil–military relations in Turkey and the European Union enlargement zone. *European Journal of Political Research*, *43*(1), 107–125.

Cizre-Sakallıoğlu, Ü. (1997). The anatomy of the Turkish military's political autonomy. *Comparative Politics*, *29*(2), 151–166.

Çağlar, A. (2022). Reorganization of borders, migrant workers, and the coloniality of power. *Citizenship Studies*, *26*(4–5), 401–410.

Çağlar, A. (2024). Looking through the lens of "essential workers": A landscape of (im)mobility, labor, and social reproduction. *Dialectical Anthropology*, *48*, 367–382.

Çeviker Gürakar, E. (2016). *Politics of favoritism in public procurement in Turkey: Reconfigurations of dependency networks in the AKP era*. Palgrave Macmillan.

Deli, V. (2023). 1990'lı yılların siyasi ve ekonomik kriz süreçlerinde Türk-İş, Hak-İş ve DİSK'in söylemleri: Talepler, ortak platformlar ve siyaset. *Çalışma ve Toplum*, *1*(76), 387-430.

Duman, Y., Coşkun, R. B. ve Ruhavioğlu, R. (2025). Amedspor in Turkish football: Multi-dimensional resistance against multi-dimensional racism. *Kurdish Studies Journal,* 3(1), 67–96.

Ege, A. A. ve Erdil, E. (2023). Determinants of overlapping mismatch in the Turkish labour market. Journal for Labour Market Research, *57*. https://doi.org/10.1186/s12651-023-00355-6

Erdinç, I. (2016). Unions, labour market and politics in Turkey. European Journal of Turkish Studies, *22*.

Erol, M. E. ve Şahin, Ç. E. (2023). Labour unions under neoliberal authoritarianism in the Global South: The cases of Turkey and Egypt. C*anadian Journal of Development Studies / Revue canadienne dıétudes du développement*, *44*(1), 131–150.

Esen, B., ve Gümüşçü, Ş. (2016). Rising competitive authoritarianism in Turkey. *Third World Quarterly*, *37*(9), 1581–1606.

Esen, B. ve Gümüşçü, Ş. (2018). Building a competitive authoritarian regime: State–business relations in the AKP's Turkey. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, *20*(4), 349–372.

Esen, B. ve Gümüşçü, Ş. (2025). How to fight Turkey's authoritarian turn. *Journal of Democracy*, *36*(3), 106–120. https://doi.org/10.1353/jod.2025.a964568

Farris, S. R. (2017). *In the name of women's rights: The rise of femonationalism*. Duke University Press.

Fisher-Onar, N. (2021). Turkish-Islamist Synthesis 2.0: Continuity and change in Turkey's national project and foreign policy. Harvard Journal of Middle Eastern Politics and Policy, Fall 2021, 53–61.

Gonçalves, G. ve Costa, S. (2020). Entangled accumulation: Global capitalism and colonial difference. *Current Sociology*, *68*(4), 508–528.

Gourevitch, P. (1986). *Politics in hard times: Comparative responses to international economic crises*. Cornell University Press.

Gunter, M. M. (2025). Why the new Turkey–PKK peace process is likely to fail. *Middle East Policy*, *32*(4), 104–113.

Güngen, A. R. (2022). Authoritarianism and the regime/state distinction: The case of Turkey. Distinktion: *Journal of Social Theory*, *23*(1), 25–44.

Gürsoy, Y. (2021). Moving beyond European and Latin American typologies: The peculiarities of AKP's populism in Turkey. *Journal of Contemporary Asia*, *51*(1), 157–178.

Güven, A. B. (2023). Towards a new political economy of Turkish capitalism: Three worlds. *Turkish Studies*, *24*(1), 177–196.

Güven, D. (2011). Riots against the non-Muslims of Turkey: 6/7 September 1955 in the context of demographic engineering. *European Journal of Turkish Studies*, 12.

Harvey, D. (2003). *The New Imperialism*. Oxford University Press.

Howard, M. M. ve Roessler, P. G. (2006). Liberalizing electoral outcomes in competitive authoritarian regimes. *American Journal of Political Science*, *50*(2), 365–381.

Iğsız, A. (2018). Humanism in ruins: Entangled legacies of the Greek–Turkish population exchange. Stanford University Press.

Işık, O. ve Pınarcıoğlu, M. M. (2001). Nöbetleşe yoksulluk: Sultanbeyli örneği. İletişim.

Jongerden, J. (2007). *The settlement issue in Turkey and the Kurds: An analysis of spatial policies, modernity and war*. Brill.

Karataşlı, Ş. S. ve Kumral, Ş. (2023). Crisis of capitalism and cycles of right-wing populism in contemporary Turkey: The making and unmaking of Erdoğanist hegemony. Journal of Agrarian Change, *23*(1), 22–46. https://doi.org/10.1111/joac.12501

Kardaş, Ş. (2025). Turkey's long game in Syria: Moving beyond ascendance. Middle East Policy, *32*(1), 22–37. https://doi.org/10.1111/mepo.12807

Keyman, E. F. (2010). Modernization, globalization and democratization in Turkey: The AKP experience and its limits. Constellations, *17*(2), 312–327.

Körükmez, L. (2025). The rise of xeno-racism in Turkey: The transformation of racism in the context of migration. In P. Dinç & O. S. Hünler (Ed.), *The Republic of Turkey and its unresolved issues* (ss. 107–123). Palgrave Macmillan.

Kurki, M. (2010). Democracy and conceptual contestability: Reconsidering conceptions of democracy in democracy promotion. *International Studies Review*, *12*(3), 362–386.

Küçükkırca, İ. A. (2018). *Thinking Suriçi through home/place*. DISA Publications.

Levitsky, S. ve Way, L. A. (2002). Elections without democracy: The rise of competitive authoritarianism. *Journal of Democracy*, *13(*2), 51–65.

Levitsky, S. ve Way, L. A. (2010). *Competitive authoritarianism: Hybrid regimes after the Cold War*. Cambridge University Press.

Luxemburg, R. (1913/2003). *The Accumulation of Capital*. Routledge.

Marx, K. (1867/1990). *Capital: Volume 1* (B. Fowkes, Trans.). Penguin.

McCall, L. (2005). The complexity of intersectionality. *Signs*, *30*(3), 1771–1800.

Oğuz, Ş. (2023). AKP'li yıllarda siyasal rejimin dönüşümü: Çelişkili bir süreç olarak yeni faşizm. *Toplum ve Hekim*, *38*(2), 106–125.

Oğuz, Ş. (2025). Late fascism and the Turkish state: Questions of strategy. *Socialist Register* 2025, 138–157.

Oğuz, Ş. (2026). Türkiye'de geç faşizmi alt-emperyal iç sömürgeci dinamikler üzerinden okumak. *Birikim*, 441–442. 146-157.

Öniş, Z. (2007). Conservative globalists versus defensive nationalists: Political parties and paradoxes of Europeanization in Turkey. *Journal of Southern Europe and the Balkans*, *9*(3), 247–261.

Öniş, Z. ve Keyman, E. F. (2003). Turkey at the polls: A new path emerges. Journal of Democracy, *14*(2), 95–107.

Öniş, Z. ve Türem, U. (2002). Entrepreneurs, democracy, and citizenship in Turkey. Comparative Politics, *34*(4), 439–456.

Özatalay, C. (2024). Sermaye birikimi-toplumsal yapı ilişkisi: Tarihsel ve kavramsal arkaplan. In C. Özatalay (Ed.), *Toplumsal yapı: Türkiye'de eşitsizlik, tahakküm, değişim* (ss. 59–84). İletişim Yayınları.

Özbudun, E. (2015). Turkey's judiciary and the drift toward competitive authoritarianism. *The International Spectator*, *50*(2), 42–55.

Özden, B. A., Akça, İ. ve Bekmen, A. (2017). Antinomies of authoritarian neoliberalism in Turkey: The Justice and Development Party era. In C. B. Tansel (Ed.), *States of discipline: Authoritarian neoliberalism and the contested reproduction of capitalist order* (ss. 189–210). Rowman & Littlefield.

Pınar, E. (2021). A labour-oriented perspective on regime discussions in Turkey. In E. Babacan, M. Kutun, E. Pınar, ve Z. Yılmaz (Ed.), Regime change in Turkey: Neoliberal authoritarianism, Islamism and hegemony (ss. 32–48). Routledge.

Polat, S. (2017). The expansion of higher education in Turkey: Access, equality and regional returns to education. Structural Change and Economic Dynamics, *43*, 1–14. https://doi.org/10.1016/j.strueco.2017.06.001

Poulantzas, N. (1978). *State, power, socialism*. New Left Books.

Protner, B. (2018). Reading and feeling gender in perpetrator graffiti and photography in Turkey. *Kurdish Studies*, *6*(1), 59–83.

Robinson, C. J. (1983/2000). *Black Marxism: The making of the Black radical tradition* (2nd ed.). University of North Carolina Press.

Robinson, W. I. (2019). Global capitalist crisis and twenty-first century fascism: Beyond the Trump hype. *Science & Society*, *83*(2), 155–183.

Roessler, P. G. ve Howard, M. M. (2009). Post-Cold War political regimes: When do elections matter? In S. I. Lindberg (Ed.), *Democratization by elections: A new mode of transition* (ss.101–127). Johns Hopkins University Press.

Rutz, H. J. & Balkan, E. M. (2009). Reproducing class: Education, neoliberalism, and the rise of the new middle class in Istanbul. Berghahn Books.

Saad-Filho, A. (2025). Neoliberal fascism: Reviewing theories, trends, and threats. *Studies in Political Economy*, *106*(2), 134–140.

Sarıgil, Z. (2014). The Turkish military: Principal or agent? Armed Forces & Society, *40*(1), 168–190.

Schedler, A. (2002). The menu of manipulation. *Journal of Democracy*, *13*(2), 36–50.

Somer, M. (2014, 11 Nisan). Türkiye eksik demokrasiden rekabetçi otoriterizme mi kayıyor? *T24*. https://t24.com.tr/yazarlar/murat-somer/turkiye-eksik-demokrasiden-rekabetci-otoriterizme-mi-kayiyor,9002

Şenyapılı, T. (2004). "Baraka"dan gecekonduya: Ankara'da kentsel mekânın dönüşümü 1923–1960. İletişim.

Tansel, C. B. (2018). Authoritarian neoliberalism and democratic backsliding in Turkey: Beyond the narratives of progress. *South European Society and Politics*, *23*(2), 197–217.

Taş, A. (2026a). The counterinsurgent urban governance in postwar Diyarbakır: Political securitisation alongside criminal insecurities. *Justice, Power and Resistance*, *9*(2), 224–244.

Taş, A. (2026b). The limbo of post-war Sur: A strategy of counterinsurgent urban governance. *Journal of Race, Ethnicity and the City*, advance online publication, 1–26.

Taş, D. (2022). Turkey's military urbanism and neocolonial architecture in Kurdish cities. *The Commentaries*, *2*(1), 49–62.

Tepe, S. ve Alemdaroğlu, A. (2021). How authoritarians win when they lose. *Journal of Democracy, 32*(4), 87–101. https://doi.org/10.1353/jod.2021.0054

Tooze, A. (2006). *The wages of destruction: The making and breaking of the Nazi economy*. Allen Lane.

Toscano, A. (2023). *Late fascism: Race, capitalism and the politics of crisis*. Verso.

Traverso, E. (2019). *The new faces of fascism: Populism and the far right*. Verso.

Tutkal, S. (2022). Trustees instead of elected mayors: Authoritarian neoliberalism and the removal of Kurdish mayors in Turkey. *Nationalities Papers*, *50*(6), 1164–1186.

Wannöffel, M. (2011). Trade unions in Turkey: Past, present and future developments. SEER: Journal for Labour and Social Affairs in Eastern Europe, *14*(4), 545–569.

White, J. B. (2002). Islamist mobilization in Turkey: A study in vernacular politics. University of Washington Press.

Wolpe, H. (1972). Capitalism and cheap labour-power in South Africa: From segregation to apartheid. *Economy and Society*, *1*(4), 425–456.

Yankaya, D. (2013). La nouvelle bourgeoisie islamique: Le modèle turc. Presses universitaires de France.

Yılmaz, Z. (2026). Bir skandal ve seferberlik toplumu olarak Türkiye'nin rejimi: Kutuplaştırıcı başkanlık sistemi ve Cumhuriyet'in hayaletleri. Birikim, (441–442), 81–95.

Yörük, E. ve Sarı, E. (2025). The internal displacement of Kurds and class structure in Turkey: A quantitative analysis. *Kurdish Studies Journal*, *3*(2), 231–260.

reflektif
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Reflektif Journal of Social Sciences, 2026, Vol. 7(3)

2026, Vol. 7(3), 581-603
© The Author(s) 2026
Article reuse guidelines:
https://dergi.bilgi.edu.tr/index.php/reflektif
DOI: 10.47613/reflektif.2026.293
Article type: Research Article

Received: 20.04.2026
Accepted: 27.08.2026
Published Online: 27.10.2026

Erdi Topçuoğlu*, Sevda Yüksek**

Genç Seçmen Davranişinda Mekân Ve Medya: 2023 Türkiye Genel Seçimleri Üzerine Bir İnceleme***

Spatial Context And Media In Young Voter Behavior: Evidence From The 2023 Turkish General Elections

Öz

Genç seçmen davranışına ilişkin literatür, medya kullanımı ve sosyo-demografik etkenlerin önemini vurgulamakta; ancak medya tercihleri ile mekânsal bağlamı birlikte ele alan çalışmalar literatürde sınırlı kalmaktadır. Bu çalışma, 2023 genel seçimlerinde oy kullanan genç seçmenlerin oy tercihlerini gündem takip kaynakları ve yerleşim bağlamı açısından incelemektedir. Anket verisine dayanan araştırmanın analitik örneklemi 380 katılımcıdan oluşmaktadır. İkili lojistik regresyon modellerinde iktidar bloğuna oy verme bağımlı değişken; gündem takip kaynağı ve mekânsal bağlam temel açıklayıcı değişkenler olarak ele alınmıştır. Bulgular, dijital medya ağırlıklı grubun geleneksel medya grubuna kıyasla iktidar bloğuna oy verme olasılık oranının yaklaşık %61 daha düşük olduğunu göstermektedir (OR≈0.39). Mobilite yönü anlamlı bulunmazken, yerleşim türünün kullanıldığı sağlamlık analizinde medya bulgusu korunmuş ve güçlenmiştir (OR≈0.30). Bulgular, genç seçmen davranışında medya temelli ayrışmanın önemine ve bu ilişkinin farklı mekânsal ölçümler altında istikrarlı olduğuna işaret etmektedir.

Abstract

The literature on young voter behavior highlights the importance of media use and socio-demographic factors, yet studies that examine media preferences and spatial context together remain limited. This study examines the voting preferences of young voters in the 2023 general elections in relation to their main news sources and spatial context. The analysis is based on survey data from 380 respondents. In the binary logistic regression models, voting for the ruling bloc is the dependent variable, while news source and spatial context are treated as the main explanatory variables. The findings show that respondents relying primarily on digital media had approximately 61% lower odds of voting for the ruling bloc than those relying on traditional media (OR≈0.39). Mobility direction was not statistically significant, while the media finding remained robust and became stronger when current settlement type was used as an alternative spatial measure (OR≈0.30). These results highlight media-based differentiation in young voter behavior and the robustness of this relationship across alternative spatial specifications.

Anahtar Kelimeler

Genç seçmen, gündem takibi kaynakları, oy tercihi, mekânsal bağlam, 2023 Türkiye Genel Seçimleri

Keywords

Young voters, news source, voting preference, spatial context, 2023 Turkish General Election

* Bartın Üniversitesi, etopcuoglu@bartin.edu.tr, ORCID : 0000-0002-3596-3611.

** Bartın Üniversitesi, syuksek@bartin.edu.tr, ORCID: 0009-0002-2817-6772.

*** Bu çalışmanın taslağı ana hatlarıyla Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi ev sahipliğinde gerçekleştirilen ICMEB'26'da sunulmuştur.

Giriş

Seçmen davranışı literatürünün en temel ve en kalıcı amacı bir seçmenin neden oy verdiği adaya, partiye ya da siyasal bloğa oy verdiğini anlamaktır. Bu anlam arayışına karşı geliştirilen yanıtlar zaman içinde farklı teoriler etrafında şekillenmiştir. Bu teorilerin bir kısmı toplumsal aidiyetler, sınıf, din, bölge ve benzeri sosyolojik bölünmelerin oy verme davranışını şekillendirdiğini iddia ederken; bir kısmı parti kimliği, siyasal yakınlık, lider algısı ve psikolojik bağlılıkları öne çıkarmaktadır. Ayrıca seçmenin performans değerlendirmelerine ve çıkar hesabına vurgu yapan rasyonel tercih temelli modeller de oy verme davranışını açıklayan literatürün önemli bir kısmını oluşturmaktadır (Campbell et al., 1960; Downs, 1957; Hutchings & Jefferson, 2017; Şener et al., 2023).

Seçmen davranışını açıklayan klasik yaklaşımlar, siyasal tercihlerin hangi toplumsal ve psikolojik temeller üzerinde şekillendiğini gösterme açısından güçlü olmakla beraber, seçmenin siyasetle hangi iletişim ortamı içinde karşılaştığı meselesini ikincil planda bırakma eğilimindedir. Oysa özellikle son yıllarda hızlanan dijitalleşme, siyasal bilginin dolaşım kanallarını, gündem kurma süreçlerini ve seçmenin maruz kaldığı içeriği önemli ölçüde dönüştürmüştür (Feio & Oliveira, 2025). Bu dönüşüm, oy verme davranışının yalnızca bireyin sınıfsal konumu, kimliksel aidiyetleri ya da siyasal tutumları üzerinden değil, siyasal gündemi hangi mecralar aracılığıyla takip ettiği üzerinden de değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır. Çünkü günümüzde seçmenler siyaseti sadece partiler, liderler ya da ideolojik konumlar üzerinden değil; aynı zamanda farklı medya ortamlarında dolaşıma giren meseleler, anlatılar ve öncelikler üzerinden de deneyimlemektedir. Bu nedenle, özellikle genç seçmen davranışını anlamaya dönük analizlerde, medya kullanımını genel bir iletişim pratiği olarak değil, bireyin siyasal dünyayla hangi bilgi ekosistemi içinden temas kurduğunu gösteren bir değişken olarak ele almak giderek daha önemli hale gelmektedir (Feio & Oliveira, 2025).

Gençlerin siyasal ve toplumsal gündemle kurduğu ilişkide dijital mecraların giderek merkezi bir konuma geldiği yakın dönem araştırmalarında da görülmektedir. Türkiye'de 18-25 yaş grubundaki 2.140 gençle gerçekleştirilen *Turkish Youth Study 2023* araştırmasında katılımcıların %85,5'i ulusal gündemi takip ettiğini belirtirken, haberleri güncel olarak takip etmede gençlerin %52'sinin temel olarak sosyal medya platformlarına başvurduğu görülmektedir (Glos & Hamm-Pütt, 2023). Benzer bir eğilim Avrupa düzeyinde de gözlenmektedir. Avrupa Parlamentosu'nun *2024 Gençlik Araştırması*'nda 16-30 yaş grubundaki katılımcıların %42'si siyasal ve toplumsal konularda bilgi edinmede sosyal medyayı temel kaynak olarak belirtirken, televizyon %39 ile ikinci sırada yer almaktadır (European Parliament, 2025).

Farklı platformlar farklı gündemleri öne çıkarabilmekte, farklı meseleleri görünür kılabilmekte ve farklı siyasal anlatılar üretebilmektedir. Sosyal medya kullanımı ile siyasal katılım arasındaki ilişkiye odaklanan çalışmalar da dijital mecraların özellikle gençler açısından siyasal ilgi, gündem takibi ve katılım biçimleri üzerinde anlamlı etkiler üretebildiğini göster-

mektedir (Boulianne, 2015; Loader et al., 2014; Vromen et al., 2015). Türkiye bağlamında yapılan bazı çalışmalar da gençlerin siyasal süreçlerle ilişkilerinde sosyal medyanın önemli bir motivasyon ve etkileşim alanı oluşturduğunu ortaya koymaktadır (Gürbüz & Sayımer, 2023; Öz Döm & Bingöl, 2021; Temel, 2020).

Bununla birlikte, genç seçmen davranışını anlamak bakımından yalnızca bilgi kaynaklarına odaklanmak da yeterli değildir. Seçmen tercihleri, bireylerin içinde yaşadıkları toplumsal ve mekânsal çevrelerden de etkilenmektedir. Yerleşim yeri, bireyin gündelik etkileşim ağlarını, maruz kaldığı siyasal söylemleri, toplumsal denetim biçimlerini ve farklı görüşlerle karşılaşma düzeyini etkileyebilen bir bağlam sunmaktadır. Benzer şekilde, bireyin doğduğu yer ile yaşadığı yer arasındaki hareketlilik de demografik bir değişimden ziyade, farklı toplumsal çevreler ve siyasal atmosferler arasında geçiş anlamına gelebilmektedir.

Yerleşim bağlamının seçmen davranışı üzerindeki etkisine işaret eden çalışmalar, siyasal tercihlerin yalnızca bireyin toplumsal özellikleri ya da siyasal tutumları üzerinden değil, içinde yaşadığı çevrenin niteliği üzerinden de şekillenebildiğini göstermektedir (MacKuen & Brown, 1987; Nathan & Sands, 2023). Yerel çevre, bireyin gündelik etkileşim ağlarını, hangi toplumsal meseleleri daha yakından deneyimlediğini ve farklı görüşlerle hangi yoğunlukta karşılaştığını etkileyen bir durum yaratmaktadır (Nathan & Sands, 2023). Bu nedenle mekânsal ölçekler, siyasal davranış açısından yalnızca coğrafi bir farklılaşmayı değil, aynı zamanda farklı siyasal etkileşim ve sosyalizasyon örüntülerini de ifade etmektedir. Siyasal bağlamın tutum değişimi üzerindeki etkisini inceleyen çalışmalar, hem geniş çevresel düzeyde hem de yerleşim çevresi düzeyinde bağlamın bireyin siyaseti değerlendirme biçimini etkileyebildiğini ortaya koymuştur (örneğin, MacKuen & Brown, 1987). Daha yakın tarihli çalışmalar ise yerel çevrenin, kişilerin çevreleriyle kurdukları bağa ve maruz kaldıkları yerel koşullara bağlı olarak, siyasal yönelimleri farklı biçimlerde etkileyebildiğini göstermektedir (Arzheimer et al., 2024; Elder et al., 2024). Bu nedenle bireyin doğduğu yer ile halen yaşadığı yer arasındaki hareketlilik de yalnızca bir yer değişikliği olarak değil, farklı toplumsal ve siyasal çevreler arasında geçiş anlamına gelebilir. Böyle bakıldığında, genç seçmen davranışını anlamak için hem mevcut yerleşim türünü hem de mekânsal hareketliliği dikkate almak gerekmektedir.

Yukarıdaki açıklamalardan hareketle, genç seçmen davranışını incelerken, hem siyasal gündemin hangi medya kaynaklarından takip edildiğine hem de bireyin hangi yerleşim bağlamı içinde konumlandığına bakmak gerekmektedir. Bu çalışmada medya kullanımı ve mekânsal hareketlilik temel açıklayıcı eksenler olarak ele alınmaktadır. Siyasal rekabetin uzun süredir güçlü bir kutuplaşma içinde yürüdüğü, iktidar-muhalefet ayrımının kimliksel ve duygusal hatlar üzerinden de derinleştiği Türkiye örneğinde hem medya kullanımının hem de mekânsal hareketliliğin genç seçmen davranışını etkilemedeki rolü ayrıca önem taşımaktadır. Geleneksel medya ile dijital medya, siyasal gündemi farklı öncelikler ve anlatılarla dolaşıma sokmakta; böylece seçmenlerin maruz kaldığı bilgi de farklılaşmaktadır. Buna karşılık yerleşim bağlamı da tamamen göz ardı edilebilecek bir unsur değildir. Farklı yerleşim çevreleri ve bireyin yerle-

şim hareketliliği, siyasal sosyalizasyon örüntülerini ve gündelik etkileşim ağlarını etkileyebilen unsurlar olarak ön plana çıkmaktadır.

2023 genel seçimleri bu ilişkiyi incelemek bakımından elverişli bir örnek sunmaktadır. Seçim süreci, siyasal kutuplaşmanın yüksek olduğu (Kocapınar & Kalaycıoğlu, 2024), gençlerin haber takibinde sosyal medyanın belirgin bir ağırlık kazandığı ve yaklaşık beş milyon gencin ilk kez oy kullanma hakkına sahip olduğu bir dönemde gerçekleşmiştir (Glos & Hamm-Pütt, 2023). Bu çerçevede, gençlerin iktidar ve muhalefet blokları arasındaki tercihlerinin, gündemi takip ettikleri kaynaklara göre sistematik biçimde farklılaşıp farklılaşmadığını incelemek önemlidir. Aynı şekilde, bu ilişkinin farklı mekânsal ölçümler altında korunup korunmadığını test etmek de gerekmektedir.

Bu çalışma, 2023 genel seçimlerinde oy kullanmış 18-30 yaş arası genç seçmenlerin iktidar bloğuna oy verme olasılığını, öncelikle gündemi en çok takip ettikleri medya kaynakları üzerinden incelemektedir. Mekânsal bağlam ise iki farklı biçimde modele dâhil edilmektedir. Ana modelde mobilite yönü, sağlamlık analizinde ise mevcut yerleşim türü kullanılmaktadır. Böylece medya kullanımı ile oy tercihi arasındaki ilişkinin, yerleşim bağlamı farklı şekillerde tanımlandığında da korunup korunmadığı test edilmektedir. Anket verisine dayanan ve ikili lojistik regresyon analizi aracılığıyla gerçekleştirilen çalışma, genç seçmen davranışında dijital ve geleneksel bilgi ekosistemleri arasındaki ayrışmanın siyasal tercihlerle ilişkisini ve mekânsal hareketliliğin oy verme davranışındaki olası etkilerini görünür kılmayı amaçlamaktadır.

Literatür Taraması

Seçmen Davranışı: Kuramsal Yaklaşımlar

Seçmen davranışı literatürü, bireylerin oy verme kararlarını hangi saiklerle aldığını açıklamaya çalışan geniş bir çerçeve sunmaktadır. Klasik olarak bakıldığında seçmen davranışına ilişkin sosyolojik yaklaşım, psikolojik yaklaşım ve rasyonel tercih yaklaşımı olmak üzere üç temel yaklaşım öne çıkmaktadır. Bununla birlikte daha güncel çalışmalar, bu çerçeveyi farklı unsurlarla tamamlamaktadır (bkz. Hutchings & Jefferson, 2017).

İlk yaklaşım olan sosyolojik yaklaşım, oy verme davranışını bireyin içinde bulunduğu toplumsal çevre, ait olduğu gruplar ve sosyal ilişkiler ağı üzerinden açıklamaktadır. Columbia ekolüyle ilişkilendirilen bu yaklaşımda seçmenin tercihleri, yalnızca bireysel akıl yürütmenin sonucu olarak değil; sınıf, din, bölge, aile, mahalle ve gündelik sosyal çevre gibi unsurların etkisi altında şekillenen bir davranış olarak ele alınmaktadır. Lazarsfeld, Berelson ve Gaudet'in (1968) öncü çalışması, seçmenlerin siyasal kararlarının büyük ölçüde sosyal çevreleri ve kişilerarası ilişkileri içinde biçimlendiğini göstermiştir. Benzer biçimde Lipset ve Rokkan'ın (1967) sosyal bölünme teorisi de siyasal rekabetin tarihsel olarak oluşmuş toplumsal bölünmeler etrafında kurumsallaştığını ve seçmen sadakatinin bu yapısal ayrımlar üzerinden taşındığını ileri sürmektedir. Bu yaklaşımın temel varsayımı, bireyin oy verirken yalnızca kendi bireysel

çıkarını değil, içinde yer aldığı toplumsal grubun değerlerini, çıkarlarını ve yönelimlerini de yansıttığıdır. Sosyolojik modele göre oy verme davranışı, toplumsal yapıdan ve siyasal toplumsallaşma süreçlerinden bağımsız ele alınamaz.

İkinci önemli yaklaşım psikolojik ya da parti kimliği temelli modeldir. Michigan ekolüyle özdeşleşen bu yaklaşımda temel kavram parti özdeşleşmesidir. Buna göre seçmenlerin önemli bir kısmı, zaman içerisinde gelişen ve görece istikrarlı hale gelen bir partizan kimlik aracılığıyla siyasal dünyayı algılamaktadır. Aday imajları, güncel siyasal meseleler ve kampanya süreçleri de seçmen tarafından çoğu zaman bu kimlik filtresinden geçirilerek değerlendirilmektedir. Campbell, Converse, Miller ve Stokes'un (1960) ortaya koyduğu bu yaklaşım, oy verme davranışının yalnızca kısa dönemli etkilere değil, daha derin ve kalıcı psikolojik bağlılıklara dayandığını savunmaktadır. Parti kimliği yaklaşımı ayrıca ailenin erken dönem siyasal sosyalleşme sürecindeki rolünü vurgulamaktadır. Bu modele göre siyasal bağlılıkların önemli bir bölümü çocukluk ve gençlik dönemlerinde şekillenmektedir. Daha yakın tarihli çalışmalar psikolojik modeli genişleterek, parti kimliğinin yalnızca aidiyet değil, aynı zamanda karşıt kampa yönelik duygusal mesafe ve olumsuz tutumlarla da pekişebildiğini göstermektedir. Bu nedenle günümüzde seçmen sadakati, yalnızca bir partiye yakınlık üzerinden değil, karşı tarafı dışlayan duygusal kutuplaşma ekseni üzerinden de değerlendirilmektedir (Iyengar et al., 2019). Bu çerçevede Türkiye örneğinde yapılan bir çalışma da, öz-benlik, sosyal-benlik ve güven duygularının parti bağlılığı aracılığıyla seçmen sadakati üzerinde anlamlı etkiler ürettiğini göstermekte; böylece seçmen sadakatinin kimliksel ve duygusal boyutunu desteklemektedir (Topçuoğlu et al., 2023).

Üçüncü yaklaşım rasyonel tercih modelidir. Bu yaklaşımda seçmen, oy verme davranışını duygusal bağlılıkların ya da toplumsal aidiyetlerin doğal sonucu olarak değil, belirli fayda-maliyet hesapları çerçevesinde alınan bir karar olarak sergilemektedir. Downs'un (1957) klasik çalışmasında seçmen, iktidarın geçmiş performansını ve alternatif partilerin sağlayabileceği olası faydaları karşılaştıran rasyonel bir aktör olarak kurgulanmaktadır. Bu çerçevede oy verme davranışı, kalıcı sadakatin bir yansıması olmaktan çok, hedefe ulaşmaya yönelik araçsal bir tercih olarak görülmektedir. Rasyonel tercih yaklaşımı zamanla retrospektif oy verme ve ekonomik oy verme literatürünü de beslemiştir. Bu bağlamda seçmenler, hükümetleri geçmiş performanslarına göre ödüllendiren ya da cezalandıran aktörler olarak görülmektedir. Seçmenlerin özellikle ekonomi, kamu hizmetleri, kriz yönetimi ve yönetsel kapasite gibi alanlardaki değerlendirmeleri, oy verme kararlarında önemli rol oynayabilmektedir (Fiorina, 1978; Kiewiet & Rivers, 1984). Güncel çalışmalar da ekonomik koşulların ve seçmenlerin ekonomik performansa ilişkin değerlendirmelerinin oy tercihleri açısından önemini koruduğunu göstermektedir (Chrysanthou & Guilló, 2024; Giuliani, 2022). Özellikle ekonomik performansın değerlendirilmesi, iktidarın ödüllendirilmesi ya da cezalandırılması mekanizmasının temel unsurlarından biri olmayı sürdürmektedir.

Bununla birlikte, oy verme davranışını açıklayan bu klasik yaklaşımlar, seçmenin neden belirli bir partiye ya da siyasal bloğa yöneldiğini açıklamada önemli katkılar sunsa da siyasal

bilginin hangi kanallar üzerinden edinildiği meselesini görece geri planda bırakmaktadır. Oysa günümüzde seçmenler siyasal gelişmeleri doğrudan değil, belirli medya ortamları aracılığıyla takip etmekte; bu da hangi meselelerin öne çıktığını, hangi konuların daha görünür hale geldiğini ve hangi yorumların dolaşıma girdiğini etkilemektedir. Bu nedenle gündem oluşumu ve siyasal algı süreçlerine odaklanan yaklaşımlar, seçmen davranışını anlamada tamamlayıcı bir önem taşımaktadır. Özellikle dijitalleşme süreciyle birlikte geleneksel medya ile dijital platformlar arasında belirginleşen farklılıklar, seçmenlerin farklı bilgi çevreleri içinde siyasal tutum geliştirebildiğini göstermektedir. Bu durum, özellikle genç seçmenler bakımından daha görünürdür. Çünkü gençlerin siyasetle kurduğu ilişki, yalnızca kalıcı parti bağlılıkları ya da toplumsal aidiyetler üzerinden değil, gündemi hangi mecralar aracılığıyla takip ettikleri üzerinden de şekillenebilmektedir (Biswas et al., 2014; Munir, 2018).

Genç Seçmenler

Genç seçmenler, seçmen davranışı literatüründe uzun süredir ayrı bir inceleme kategorisi olarak ele alınmaktadır. Bunun temel nedeni, gençlik döneminin siyasal toplumsallaşmanın, kimlik oluşumunun ve kalıcı siyasal yönelimlerin şekillenmesi bakımından kritik bir evre olarak görülmesidir. Bununla birlikte "genç seçmen" kavramı literatürde tek ve sabit bir yaş aralığına karşılık gelmemektedir. Bazı çalışmalar 18-24 yaş aralığını gençlik kategorisinin çekirdeği olarak kabul ederken (Arnett, 2012; Sloam & Henn, 2018), bazı araştırmalar eğitim süresinin uzaması, işgücü piyasasına geçişin gecikmesi, güvencesiz istihdamın yaygınlaşması ve yetişkinliğe geçişin daha parçalı hale gelmesi nedeniyle 18-30 yaş aralığını da analitik olarak anlamlı bulmaktadır[1] (Reifman, 2022; Southwell, 2003).

Genç seçmenlerin siyasal tercihleri birkaç açıdan özel önem taşımaktadır. İlk olarak gençler, siyasal rekabetin uzun dönemli yönünü etkileyebilecek yeni bir seçmen kuşağını temsil etmektedir. Genç seçmenlerin hangi partilere, ideolojik hatlara ya da siyasal söylemlere yakınlık geliştirdiği, gelecekte parti sisteminde yaşanabilecek kalıcı yeniden hizalanmaların önemli bir göstergesi olabilir (Dalton, 2018). İkinci olarak genç seçmenler, birçok ülkede görece daha düşük düzeyde yerleşik parti sadakatine sahip olmaları ve tercihlerini daha kolay değiştirebilmeleri nedeniyle ayrı bir grup olarak değerlendirilmektedir (Franklin, 2004). Üçüncü olarak gençler yalnızca oy verme davranışı üzerinden değil, protesto, boykot, çevrimiçi kampanya, dijital aktivizm ve gündelik siyasal ifade biçimleri aracılığıyla da siyasal alanı dönüştüren bir aktör olarak özel önem taşımaktadır (Flanagan & Levine, 2010).

Genç seçmen davranışını açıklamaya dönük literatürde ilk öne çıkan mekanizma siyasal toplumsallaşmadır. Siyasal toplumsallaşma yaklaşımı, bireyin siyasal değerleri, inançları, parti bağlılıkları ve siyasal dünyayı algılama biçiminin çocukluk ve ilk gençlik dönemlerinden itibaren aile, okul, akran grupları ve yakın çevre içinde şekillendiğini ileri sürmektedir (Jennings & Niemi, 2015). Ailenin bu süreçteki rolü özellikle vurgulanmaktadır. Çünkü aile yalnızca bireyin ilk toplumsal çevresi değil, aynı zamanda siyasal değerlerin, aidiyetlerin ve temel yöne-

limlerin aktarıldığı başlıca kurumdur. Erken dönemde edinilen siyasal izlenimlerin ve öğrenme kalıplarının daha sonraki siyasal davranışlar üzerinde kalıcı etkiler yaratabildiği bilinmektedir (bkz. Searing et al., 1973). Bu nedenle genç seçmen davranışı, yalnızca kısa dönemli siyasal etkilerle değil, daha uzun süreli bir siyasal öğrenme sürecinin ürünü olarak değerlendirilmelidir.

İkinci önemli açıklama, yaşam döngüsü ve kuşak etkileri ayrımı etrafında şekillenmektedir. Yaşam döngüsü yaklaşımı, bireyin yaş ilerledikçe iş, gelir, aile kurma ve toplumsal sorumluluklar gibi deneyimler nedeniyle daha istikrarlı ya da daha muhafazakâr siyasal tercihlere yönelebileceğini savunmaktadır. Buna karşılık kuşak yaklaşımı, belirli tarihsel dönemlerde siyasallaşan nesillerin, o dönemin ekonomik, kültürel ve siyasal koşullarından etkilenen daha kalıcı değer setleri geliştirdiğini ileri sürmektedir (Sears & Valentino, 1997). Bu ayrım, genç seçmenlerin siyasal yönelimlerini açıklamak bakımından oldukça önemlidir. Zira gençlerin tercihleri, yalnızca yaşam evrelerine bağlı geçici etkilerin değil, içinde bulundukları tarihsel dönemin siyasal ve toplumsal koşullarının da ürünüdür (Van Der Brug & Kritzinger, 2025).

Genç seçmen davranışının bir diğer önemli boyutu, ekonomik ve toplumsal geçiş süreçleriyle ilişkilidir. Özellikle genç işsizliği, güvencesiz istihdam, eğitimden işe geçişin zorlukları, hayat pahalılığı, barınma sorunu ve gelecek belirsizliği gibi meseleler, gençlerin siyasal tutum ve davranışlarıyla yakından ilişkili olabilmektedir. Literatür, işsizlik ve iş kaybının siyasal katılım üzerindeki olumsuz sonuçlarının özellikle gençlerde daha belirgin olabildiğini (Österman & Brännlund, 2024), konut maliyetleri ve konuta erişimde yaşanan güçlüklerin ise genç yetişkinlerin oy verme davranışlarıyla ilişkili olduğunu göstermektedir (Furtado & Flynn, 2025). Bu nedenle genç seçmenlerin oy tercihleri yalnızca ideolojik yakınlıklarla değil, ekonomik güvenlik, gelecek beklentileri ve siyasal performansa ilişkin değerlendirmelerle de ilişkilendirilmektedir.

Son yıllarda genç seçmen literatüründe öne çıkan konulardan biri, dijitalleşmenin siyasal bilgiye erişim biçimlerini dönüştürmesidir. Özellikle genç kuşaklar, siyasal gündemi artık yalnızca geleneksel haber kaynakları üzerinden değil; sosyal medya, YouTube, podcastler ve çevrimiçi ağlar aracılığıyla da takip etmektedir (Loader et al., 2014; Vromen et al., 2015). Yakın dönem çalışmalar da sosyal medya platformlarının gençlerin haber tüketiminde merkezi bir konuma geldiğini ve gençlerin haberlerle bu platformlarda kimi zaman bilinçli arama yoluyla, kimi zaman da gündelik sosyal medya akışları içerisinde tesadüfi biçimde karşılaştığını göstermektedir (Klopfenstein Frei et al., 2024; Farias-Batlle. et al., 2024). Bununla birlikte dijital haber tüketimi, gençlerin erişebildiği bilgi kaynaklarını çeşitlendirirken haberlerin güvenilirliğini değerlendirme, parçalı bilgi akışlarıyla karşılaşma ve platformların yönlendirdiği içeriklere maruz kalma gibi yeni sorunları da beraberinde getirmektedir (Farias-Batlle. et al., 2024). Gençlerin yeni medya ortamındaki haber tüketimi ve siyasal katılımını inceleyen güncel literatür de haber tüketimi ile siyasal katılım arasındaki ilişkinin medya kullanım biçimlerine ve platform özelliklerine göre farklılaşabildiğine dikkat çekmektedir (Feio & Oliveira, 2025). Dolayısıyla gençlerin siyaseti hangi kaynaklardan takip ettiği, yalnızca siyasal bilgiye erişim

biçimlerini değil, karşılaştıkları siyasal bilgi ortamını da farklılaştıran önemli bir unsur haline gelmiştir.

Bu nedenle genç seçmen davranışını açıklarken yalnızca yaş, cinsiyet, eğitim ya da çalışma durumu gibi sosyodemografik değişkenlere odaklanmak yeterli değildir. Gençlerin siyasal gündemi nasıl takip ettikleri, hangi medya kaynaklarını birincil bilgi kaynağı olarak kullandıkları ve bu kaynakların oluşturduğu bilgi ekosistemleri de oy verme davranışının önemli bileşenlerinden biri olarak değerlendirilmelidir. Bu bağlamda medya kullanımı, genç seçmen literatüründe yalnızca haber alma biçimini gösteren bir değişken değil; aynı zamanda siyasal yönelimlerle eşleşebilen, seçici bilgiye yönelme süreçleriyle pekişebilen ve parti tercihleriyle ilişki kurabilen analitik bir boyut sunmaktadır.

Türkiye'de Seçmen Davranışı ve Genç Seçmenler

2023 genel seçimleri, Türkiye'de siyasal rekabetin uzun süredir yüksek düzeyli kutuplaşma içinde yürüdüğü bir dönemde gerçekleşmiştir. Bu seçimleri önceki seçimlerden ayıran temel özelliklerden biri, siyasal yarışın artık yalnızca partiler arasında değil, büyük ölçüde iki ana blok arasında geçmiş olmasıdır. 2017 Anayasa değişikliğiyle kabul edilen ve 2018 seçimleriyle birlikte yürürlüğe giren cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi, yürütme gücünü önemli ölçüde merkezileştirmiş (Topçuoğlu & Filiz, 2025); siyasal rekabeti de ittifaklar ve bloklar üzerinden yeniden biçimlendirmiştir (Kılınç & Şener, 2022). Bu nedenle 2023 seçimleri, yalnızca iktidarın yenilenip yenilenmeyeceğinin değil, aynı zamanda yeni hükümet sisteminin siyasal meşruiyetinin ve sürdürülebilirliğinin de dolaylı biçimde test edildiği bir seçim olarak değerlendirilebilir.

Seçim sürecinin en belirgin temalarından biri ekonomik krizdir. 2023 seçimleri öncesinde yüksek enflasyon, hayat pahalılığı ve satın alma gücündeki aşınma, seçmen davranışını etkileyebilecek temel faktörler arasında yer almıştır. Ekonomik oy verme literatürü, seçmenlerin hükümetleri geçmiş performanslarına göre ödüllendirme ya da cezalandırma eğiliminde olabileceğini göstermektedir. Türkiye bağlamında da ekonomik koşullar seçim öncesi temel tartışma başlıklarından biri olmuştur. Ancak ekonomik oy verme mekanizmasını yalnızca doğrusal bir performans değerlendirmesi olarak okumak yeterli değildir. Nitekim 2023 seçimlerini inceleyen Aytaç (2024), seçmenlerin ekonomik değerlendirmeleri ile oy tercihleri arasında güçlü bir ilişki bulunmakla birlikte, ekonomik algıların iktidar ve muhalefet seçmenleri arasında belirgin biçimde ayrıştığını göstermektedir. Bununla birlikte Türkiye, uzun süredir belirgin siyasal kutuplaşma dinamiklerinin gözlendiği bir ülkedir (Ertugay, 2022). Bu tabloya, 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş merkezli depremlerin ardından daha görünür hale gelen devlet kapasitesi, kriz yönetimi ve kamusal güven tartışmaları da eklenmiştir. Depremin yarattığı büyük toplumsal yıkım, seçim öncesi dönemde yalnızca insani bir felaket değil, aynı zamanda iktidarın performansına ilişkin değerlendirmeleri etkileyebilecek kritik bir siyasal bağlam üretmiştir.

Bu dönemin ikinci önemli boyutu, bloklaşmış ittifak siyasetidir. Türkiye'de siyasi partilerin milletvekili seçimlerine resmî ittifaklar halinde katılabilmesinin hukuki zemini, 2018 yılında kabul edilen 7102 sayılı Kanun ile oluşturulmuştur. Bu düzenlemeyle ittifaklar, ilk kez 2018 seçimlerinde kurumsal seçim rekabetinin bir parçası haline gelmiş ve 2023 seçimlerinde de önemini korumuştur. Nitekim 2023 seçimleri için Yüksek Seçim Kuruluna beş farklı ittifak protokolü sunulmuş olmakla birlikte, cumhurbaşkanlığı yarışındaki başlıca rekabet Cumhur İttifakı ile Millet İttifakı etrafında yoğunlaşmıştır. Cumhur İttifakı, Adalet ve Kalkınma Partisi ile Milliyetçi Hareket Partisi ekseninde oluşmuş; zaman içinde daha geniş bir siyasal blok niteliği kazanmıştır. Millet İttifakı ise ideolojik olarak daha heterojen bir yapıya sahip olmakla birlikte, seçim rekabetinde iktidar karşıtı güçleri bir araya getiren bir çatı işlevi görmüştür. İki ittifak arasındaki rekabet aynı zamanda farklı yönetim ve siyasal reform perspektiflerini de yansıtmıştır. Cumhur İttifakı mevcut cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi içinde "Türkiye Yüzyılı" vizyonu, istikrar ve kalkınmanın devamlılığını öne çıkarırken, Millet İttifakı güçlendirilmiş parlamenter sisteme dönüş, kuvvetler ayrılığı, hukuk devleti ve kurumsal yeniden yapılanma vaatlerini merkezine almıştır. Bu durum, Türkiye'de seçmen davranışının yalnızca parti tercihleri üzerinden değil, bloklar arası siyasal hizalanma üzerinden de okunmasını gerekli kılmaktadır.[2]

Türkiye bağlamında bu çalışmayı özellikle önemli kılan bir diğer unsur medya ve bilgi ortamıdır. 2023 seçimleri, yalnızca ekonomik kriz ve deprem sonrası yönetim tartışmalarının değil, aynı zamanda bilgi dolaşımı, medya görünürlüğü ve dijital kampanya dinamiklerinin de yoğun biçimde tartışıldığı bir süreç olmuştur. Bu nedenle oy verme davranışını açıklarken medya ortamı ve bilgiye erişim biçiminin Türkiye'de neden daha dikkatle ele alınması gerektiği açıktır. Özellikle genç seçmenler bakımından bu durum daha da önemlidir. Bir yandan ekonomik kırılganlık, gelecek kaygısı ve temsil talepleri gençler açısından daha yoğun yaşanabilmekte; diğer yandan gençler siyasal gündemi takip etmede dijital mecralara daha açık bir seçmen grubunu oluşturmaktadır.

Türkiye'de seçmen davranışını açıklamaya dönük literatür, genel olarak birkaç temel eksen etrafında şekillenmektedir. Bunların başında kimlik, ideoloji, parti sadakati, lider etkisi, ekonomik performans değerlendirmeleri ve son yıllarda giderek daha görünür hale gelen medya kullanımı gelmektedir. Türkiye örneğinde seçmen davranışı çoğu zaman yalnızca klasik sol-sağ ayrımı üzerinden açıklanamamakta; dinî-kültürel aidiyetler, merkez-çevre gerilimi, milliyetçilik, kutuplaşma ve parti bağlılığı gibi unsurlar da oy verme davranışı üzerinde güçlü belirleyiciler olarak öne çıkmaktadır. Bununla birlikte ampirik çalışmalar, seçmen tercihlerini yalnızca uzun dönemli kimliksel aidiyetler üzerinden değil, aynı zamanda lider değerlendirmeleri, ekonomik koşullar ve iletişim ortamı gibi daha kısa dönemli etkenlerle birlikte ele almanın gerekli olduğunu göstermektedir.

Türkiye'de seçmen davranışına ilişkin ampirik çalışmaların önemli bir bölümü, aile ve siyasal toplumsallaşma etkisine dikkat çekmektedir. Örneğin, Aydın ve Özbek'in (2004) Koca-

eli örneği üzerinden yürüttükleri çalışma, ailenin seçmen davranışı üzerindeki etkisinin demografik özelliklere göre değişip değişmediğini incelemekte ve aile etkisinin özellikle cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi ve istihdam durumu bakımından farklılaştığını göstermektedir. Araştırmanın bulguları, aile kurumunun bireyin siyasal tercihleri üzerinde etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Bu sonuç, Türkiye'de seçmen davranışının önemli ölçüde siyasal toplumsallaşma ve yakın çevre etkileriyle bağlantılı olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Genç seçmenler söz konusu olduğunda aile etkisi daha da dikkat çekici hale gelmektedir. Özellikle Z kuşağına odaklanan çalışmalar, gençlerin siyasal tercihlerini oluştururken aile yapısının ve erken dönem siyasal deneyimlerin belirleyici olabildiğini göstermektedir (Hafızoğlu, 2021; Öztürk, 2020). Hafızoğlu'nun (2021) nitel yönteme dayanan çalışması, muhafazakâr aile yapısında yetişen gençlerin daha gelenekçi ve aile yönelimli siyasal tercihler sergilemeye eğilimli olduklarını; buna karşılık daha modern aile yapılarında yetişen gençlerin oy verme davranışında daha bireysel değerlendirmelerle hareket ettiklerini ortaya koymaktadır. Bu durum, genç seçmen davranışının yalnızca kuşaksal dönüşümle açıklanamayacağını; aile içi değer aktarımı ve siyasal toplumsallaşma süreçlerinin de belirleyici olduğunu göstermektedir.

Türkiye'de genç seçmen literatürünün ikinci önemli hattı, sosyal medya ve siyasal ilgi gibi değişkenlerin oy verme davranışıyla ilişkisini inceleyen çalışmalardır. Öztürk Küçük ve Toklu'nun genç seçmenler üzerine yürüttükleri araştırma, sosyal medyanın gençlerin sosyo-psikolojik ve rasyonel oy verme davranışı üzerinde etkili olduğunu göstermektedir (Öztürk Küçük & Toklu, 2020). Çalışmanın dikkat çekici yönlerinden biri, genç seçmenlerin yalnızca bireysel hesaplarla değil, sosyal çevre, aile ve medya gibi farklı etki alanlarının kesişiminde karar verdiğini ortaya koymasıdır. Benzer biçimde İnal'ın (2023) Z kuşağı üzerine gerçekleştirdiği çevrimiçi anket çalışması da, sosyal medyanın siyasal etkisine yönelik algı yükseldikçe, bu mecralardaki siyasal iletişimin oy verme davranışı üzerindeki belirleyiciliğinin arttığını göstermektedir. Bu bulgular, özellikle genç seçmenler bakımından sosyal medyanın yalnızca bir iletişim alanı değil, aynı zamanda siyasal tercihleri etkileyebilen güçlü bir bilgi ve etkileşim ortamı olduğunu ortaya koymaktadır.

Türkiye'de genç seçmenlerin sayısal ağırlığı, bu grubun seçim rekabetindeki önemini de artırmaktadır. Nitekim 2023 seçimlerinde yaklaşık beş milyon genç ilk kez oy kullanma hakkı elde etmiştir (Glos & Hamm-Pütt, 2023). Bununla birlikte yapılan bir araştırmaya göre, seçim yapılması halinde oy kullanmak istemediğini belirten gençlerin %65,5'i bunun başlıca gerekçesi olarak mevcut siyasi partilerin hiçbirine güvenmemeyi göstermiştir (Glos & Hamm-Pütt, 2023). Bu durum, genç seçmenlerin yalnızca sayısal ağırlıkları bakımından değil, siyasal partilerle kurdukları görece mesafeli ilişki açısından da önemli bir seçmen grubu olduğunu göstermektedir. Genç seçmenlerin toplam seçmen kitlesi içindeki payı, siyasal partileri bu gruba yönelik özel kampanya stratejileri geliştirmeye yöneltmektedir (Polat & Külter, 2011). Bu nedenle genç seçmenler yalnızca bugünkü seçimlerin sonucu açısından değil, gelecekteki siyasal dengelerin yönünü belirleme potansiyeli bakımından da stratejik bir grup olarak değerlendirilmektedir.

Türkiye'de seçmen davranışını etkileyen önemli faktörlerden biri de liderliktir. Lider odaklı oy verme davranışına ilişkin çalışmalar, Türkiye'de seçmenlerin parti tercihlerini oluştururken liderin kişisel özelliklerine, söylemlerine ve güvenilirliğine önemli ölçüde dikkat ettiklerini göstermektedir. Polat ve Külter'in (2011) genç ve potansiyel seçmenler üzerine yaptıkları çalışma, siyasi liderlerde aranan özelliklerin genç seçmenler açısından ahlaki, toplumsal ve yönetsel nitelikler etrafında yoğunlaştığını ortaya koymaktadır. Öte yandan Saygılı'nın (2014) çalışması, siyasi lider söylemlerinin seçmen davranışı üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğunu, ancak bu etkinin eğitim düzeyine göre değiştiğini göstermektedir. Benzer şekilde Bayır ve Aslan'ın (2019) çalışması da, seçmen tercihinde lider faktörünün giderek daha merkezi hale geldiğini ve seçmenlerin aile ya da cemaat aidiyetlerinden ziyade liderin iletişimi, imajı, performansı ve güvenilirliği gibi unsurları daha fazla dikkate alabildiğini göstermektedir. Bu çalışmalar, Türkiye'de seçmen davranışının kimlik ve aidiyet kadar liderlik değerlendirmeleriyle de şekillendiğini ortaya koymaktadır.

Bununla birlikte Türkiye'de genç seçmen davranışını doğrudan fiilî oy tercihi üzerinden modelleyen çalışmaların sayısı görece sınırlıdır. Literatürün önemli bir kısmı gençlerin siyasal tutumlarını, temsil beklentilerini, sosyal medya kullanımını ya da siyasi katılım eğilimlerini ölçmektedir; ancak gençlerin seçimde fiilen hangi partiye ya da bloğa oy verdiğini sistematik biçimde modelleyen bir araştırmaya rastlanmamıştır. Oysa özellikle 2023 seçimleri gibi yüksek kutuplaşma ve bloklaşmış rekabet koşullarında, seçmenin gündemi esas olarak hangi bilgi ekosisteminden takip ettiğinin oy verme davranışı açısından daha doğrudan bir analitik değer taşıdığı düşünülmelidir.

Bir diğer sınırlılık da mekânsal bağlam boyutunda ortaya çıkmaktadır. Türkiye'de seçmen davranışı literatüründe mekân çoğu zaman bölgesel farklılıklar, kent-kır ayrımı, merkez-çevre ilişkisi ya da coğrafi kutuplaşma düzeyinde ele alınmaktadır (Çınar, 2007; Kiriş, 2006; Kılıç, 2025; Moral et al., 2023). Mekânsal farklılaşmanın seçmen davranışı açısından önemi yalnızca coğrafi konumdan kaynaklanmamaktadır. Büyükşehir, şehir, ilçe ve köy gibi farklı yerleşim ölçekleri; sosyoekonomik yapı, eğitim ve istihdam olanakları, toplumsal çevrenin heterojenliği, yerel sosyal ağların niteliği ve siyasal bilgiye erişim biçimleri bakımından farklı deneyim alanları oluşturabilmektedir. Türkiye üzerine yapılan mekânsal analizler de seçmen tercihlerinin ekonomik ve demografik özelliklerin yanı sıra merkez-çevre ilişkileri, dinî ve etnik yapılar gibi mekânsal olarak kümelenen toplumsal özelliklerle birlikte şekillendiğini göstermektedir (Gündem, 2023). Bu nedenle bireyin yaşadığı yerleşim türü, genç seçmenin karşılaştığı sosyal ve siyasal çevrenin bir göstergesi olarak analitik önem taşıyabilir. Buna karşılık, Türkiye üzerine mevcut literatürde genç seçmen davranışını bireyin doğduğu yer ile yaşadığı yer arasındaki hareketlilik ya da hâlen yaşadığı yerleşim türü gibi daha mikro mekânsal göstergelerle birlikte ele alan çalışmalar oldukça sınırlıdır.

Bu çalışma, söz konusu literatüre iki temel katkı sunmayı amaçlamaktadır. İlk olarak çalışma, genç seçmen davranışını tutum ya da niyet düzeyinde değil, 2023 genel seçimlerinde fiilen ortaya çıkan blok tercihi üzerinden incelemektedir. Böylece gençlerin iktidar bloğu ve

muhalefet bloğu arasındaki seçimlerini daha somut bir düzlemde analiz etmektedir. İkinci olarak çalışma, medya kullanımını yalnızca "sosyal medya kullanımı" gibi genel bir değişkenle değil, katılımcıların gündemi en çok hangi kaynaktan takip ettiklerini esas alan anlamıyla medya "kullanımı" yaklaşımıyla ele almaktadır. Bu sayede geleneksel medya, dijital medya ve kişilerarası etkileşim gibi farklı bilgi ekosistemlerinin genç seçmen davranışıyla nasıl ilişkilendiği daha açık biçimde test edilebilmektedir. Ayrıca bu ilişkinin yerleşim bağlamının farklı ölçümleri altında da sınanması, çalışmaya yöntemsel bir derinlik kazandırmaktadır. Böylece çalışma, Türkiye'de genç seçmen davranışını açıklarken medya diyeti ile mekânsal bağlamı aynı model içinde değerlendiren daha bütüncül bir ampirik çerçeve sunmaktadır.

Yöntem

Bu araştırma, 2023 genel seçimlerinde oy kullanan 18-30 yaş arası genç seçmenlerin iktidar-muhalefet blok tercihlerinin, gündem takip pratikleri ve yerleşim bağlamıyla ilişkisini (kentlileşme) inceleyen kesitsel bir anket çalışmasıdır. Çalışma, bireylerin gündemi hangi kanallar üzerinden takip ettiklerine dayalı medya kullanımı farklılaşmasının ve mobilite yönünün oy tercihiyle ilişkisini test ederken, mekânsal bağlamı ayrıca yaşanılan yerleşim türü şeklinde modele dâhil ederek bulguların sağlamlığını sınamayı amaçlamaktadır.

Çalışma kapsamında önce Bartın Üniversitesi Etik Kurulundan onay alınmış daha sonra katılımcılardan gönüllü katılım esasına dayalı olarak veri toplanmıştır. Veriler, 2023 genel seçimlerinde oy kullandığını beyan eden katılımcılardan, Google Forms üzerinden oluşturulan çevrimiçi anket formu aracılığıyla toplanmıştır. Katılım koşulları, 18-30 yaş aralığında olmak ve 2023 genel seçimlerinde oy kullanmış olmaktır. Veri setinin temizlenmesi sürecinde yaş koşulunu sağlamayan gözlemler çıkarılmış, bağımlı değişkende (oy bloğu tercihi) geçerli yanıtı bulunmayan katılımcılar analizlere dâhil edilmemiştir. Nihai regresyon analizleri N=380 gözlem üzerinden yürütülmüştür.

Çalışmada bağımlı değişken, katılımcının 2023 genel seçimlerinde verdiği oy üzerinden blok düzeyinde yeniden kodlanmıştır. Kodlama "muhalefet bloğu = 0, iktidar bloğu = 1" olacak şekilde yapılmıştır. Oy vermediğini belirten, boş/protest oy kullandığını ifade eden veya soruyu yanıtsız bırakan gözlemler bağımlı değişkende eksik veri (NA) olarak değerlendirilmiş ve lojistik regresyonda liste bazında dışlanmıştır. Medya kullanımı (gündem takip kaynağı), katılımcıların "Gündemi en çok hangi kanaldan takip edersiniz?" sorusuna verdikleri yanıt üzerinden oluşturulan kanal grupları ile ölçülmüştür. Ham seçenekler (TV, sosyal medya, gazete, YouTube/podcast, arkadaş çevresi) daha analitik bir çerçeve sağlamak üzere üç kategori altında toplanmıştır: Bu değişken, analizlerde kategorik (faktör) olarak kullanılmış; referans kategori "geleneksel medya" olacak şekilde karşılaştırmalar raporlanmıştır.

Ana modelde mekânsal bağlam, katılımcının doğduğu yerleşim türü ile halen yaşadığı yerleşim türü arasındaki farktan türetilen mobilite yönü değişkeniyle kontrol edilmiştir.

Yerleşim türü, büyükşehir-şehir-ilçe-köy sıralı kategorileri üzerinden kodlanmış; bu sıralama kullanılarak doğum yeri ile ikamet yeri arasındaki hareketin yönü (i) daha kentleşmiş bir yerleşime hareket, (ii) aynı düzeyde yerleşimde kalma, (iii) daha az kentleşmiş bir yerleşime hareket olacak şekilde üç sınıfta tanımlanmıştır. Mobilite yönü kategorik bir değişken olarak modele dâhil edilmiştir. Sağlamlık analizinde mobilite yönü yerine, katılımcının halen yaşadığı yerleşim türünü doğrudan ölçen "yaşadığı yerleşim yeri" değişkeni (büyükşehir/şehir/ilçe/köy) modele eklenmiştir. Böylece mekânsal bağlam, hareket dinamiği yerine mevcut yerleşim bağlamı üzerinden kontrol edilerek temel bulgunun ölçüm tercihine duyarlı olup olmadığı test edilmiştir. Regresyon modellerinde, medya kullanımı ile oy tercihi arasındaki ilişkinin demografik ve davranışsal farklılıklardan bağımsız olarak değerlendirilmesi için (i) Yaş, (ii) Cinsiyet, (iii) Çalışma durumu ve (iv) Gündemi takip sıklığı değişkenleri kontrol değişkenleri olarak analize eklenmiştir.

Bağımlı değişken ikili olduğundan, analizlerde ikili lojistik regresyon kullanılmıştır. Katsayılar olasılık oranı (Odds Ratio, OR) ve %95 güven aralıklarıyla raporlanmıştır. Modeller kademeli biçimde kurulmuştur. Önce medya kullanımı ve temel kontroller, ardından mekânsal bağlam değişkeni eklenerek ana ilişkinin korunup korunmadığı değerlendirilmiştir. Model uyumu AIC/BIC ve pseudo-R^2 ölçütleri ile izlenmiş; sınıflandırma performansı için ROC/AUC ve sınıflandırma tabloları raporlanmıştır (cut-off = 0.30). Eksik veriler lojistik regresyonda liste bazında dışlama (listwise deletion) yaklaşımıyla ele alınmıştır; bu nedenle her modelin örneklem büyüklüğü, modele giren değişkenlerdeki geçerli gözlem sayısına göre belirlenmiştir. Tüm analizler Jamovi yazılımı kullanılarak yürütülmüştür.

Öncelikle çoklu doğrusal bağlantı (multicollinearity) riski VIF istatistikleri üzerinden kontrol edilmiştir; VIF değerlerinin 1'e yakın seyretmesi, modellerde ciddi bir çoklu bağlantı sorunu olmadığını göstermiştir. İkinci olarak, sonuçların az sayıda etkili gözlem tarafından sürüklenip sürüklenmediğini değerlendirmek üzere Cook's distance tanıları incelenmiştir. Cook's distance değerlerinin kabul gören eşiklerin (yaklaşık 4/N) belirgin biçimde altında kalması, bulguların sınırlı sayıdaki gözleme duyarlı olmadığını desteklemiştir.

Bulgular ve Tartışma

Örneklemde iktidar bloğuna oy verdiğini belirten 112 (%29,5), muhalefet bloğuna oy verdiğini belirten ise 268 (%70,5) katılımcı bulunmaktadır. Gündem takip kaynakları bakımından belirgin bir dijital medya ağırlığı görülmektedir. Katılımcıların sosyo-demografik özellikleri ile araştırmanın temel değişkenlerine ilişkin dağılımlar Tablo 1'de sunulmaktadır.

Temel bağımsız değişken olan gündem takibi kaynağına dayalı kanal grupları, iktidar bloğuna oy verme olasılığını anlamlı biçimde tahmin eden başlıca değişkendir. Model sonuçları, özellikle dijital medya ağırlıklı kanal grubunun (sosyal medya ve YouTube/podcast), geleneksel medya grubuna (TV/gazete; referans kategori) kıyasla iktidar bloğuna oy verme olasılık oranını belirgin biçimde düşürdüğünü göstermektedir (ana modelde OR≈0.39). Bu bulgu,

Tablo 1
Katılımcıların Sosyo-Demografik Özellikleri ve Temel Değişkenlerin Dağılımı

Değişken	Kategori	N	%	Değişken	Kategori	N	%
Cinsiyet	Kadın	222	58,4	**Yaşadığı Yerleşim Yeri**	Büyükşehir	202	53,2
	Erkek	158	41,6		Şehir	121	31,8
Eğitim Düzeyi	İlkokul ve altı	1	0,3		İlçe	39	10,3
	Lise	26	6,8		Köy	18	4,7
	Üniversite	335	88,2	**Doğduğu Yerleşim Yeri**	Büyükşehir	183	48,2
	Lisansüstü	18	4,7		Şehir	100	26,3
Çalışma Durumu	Kamu Çalışanı	21	5,5		İlçe	74	19,5
	Özel Sektör	87	22,9		Köy	23	6,1
	Öğrenci	250	65,8	**Gündemi Takip Kaynağı**	Geleneksel Medya	64	16,8
	İşsiz	22	5,8		Dijital Medya	307	80,8
2023 Oy Tercihi	Muhalefet Bloğu	268	70,5		Kişilerarası	9	2,4
	İktidar Bloğu	112	29,5	**Yaş**	Ortalama	22,6	-

gündemi ağırlıkla dijital kanallar üzerinden takip eden genç seçmenlerin iktidara oy verme olasılığının, geleneksel medya ağırlıklı gruba göre sistematik biçimde daha düşük seyrettiğine işaret etmektedir. Buna karşılık, üçüncü kanal grubuna ilişkin karşılaştırma istatistiksel olarak anlamlı bir farklılaşma üretmemiştir; dolayısıyla temel ayrışma, özellikle "dijital medya ağırlıklı grup" üzerinden görünür hale gelmektedir.

Ana modelde mekânsal bağlam, bireyin doğduğu yerleşimden yaşadığı yerleşime hareketinin yönünü ifade eden mobilite yönü değişkeniyle kontrol edilmiştir. Bulgular, mobilite yönünün iktidar bloğuna oy verme olasılığı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olmadığını göstermektedir. Bu durum, örneklem ve model spesifikasyonu içerisinde "yerleşim hareketinin yönünün" tek başına belirleyici bir ayrıştırıcı olmadığını düşündürmektedir. Sağlamlık analizinde ise mekânsal bağlamın alternatif bir ölçümü olarak, mobilite yönü değişkeni modelden çıkarılmış ve yerine katılımcının halen yaşadığı yerleşim türü (büyükşehir/şehir/ilçe/köy) eklenmiştir. Bu modelde "yaşadığı yerleşim türü" değişkeni güçlü bir açıklayıcı olarak görünmemekle birlikte bazı kategoriler referans kategoriye göre farklılaşmıştır. En önemlisi, bu alternatif yerleşim kontrolü altında da medya kullanımı bulgusu korunmakta ve güçlenmektedir. Dijital medya ağırlıklı grubun iktidar bloğuna oy verme olasılık oranını azalttığı bulgusu sağlamlık modelinde de devam etmektedir (OR≈0.30). Bu sonuç, ana ilişkinin mekânsal bağlamın nasıl ölçüldüğüne duyarlı olmadığını göstermesi bakımından kritiktir.

Kontrol değişkenleri içinde çalışma durumu bazı kategoriler açısından anlamlı farklılaşmalar üretmektedir; diğer bir ifadeyle, istihdam/öğrencilik gibi statüler iktidar bloğuna oy verme olasılığında referans kategoriye kıyasla farklılaşabilmektedir. Buna karşılık, yaş, cinsiyet ve gündemi takip sıklığı gibi kontrollerin etkisi model spesifikasyonuna bağlı olarak sınırlı

Tablo 2
İktidar Bloğuna (1) ve Muhalefet Bloğuna (0) Oy Verme Olasılığını Tahminleyen İkili Lojistik Regresyon Sonuçları

Tahmin Unsuru	Model 1 (Temel) OR [95% CI]	Model 2 (Kontrol) OR [95% CI]	Model 3 (Sağlamlık) OR [95% CI]
Medya Kullanımı (ref: Geleneksel Medya)			
Dijital medya (Grup 2 vs Geleneksel)	0.37** [0.18, 0.75]	0.39* [0.18, 0.84]	0.30** [0.14, 0.68]
Kişilerarası (Grup 3 vs Geleneksel)	1.23 [0.28, 5.40]	1.06 [0.22, 5.05]	0.85 [0.18, 4.05]
Yerleşim bağlamı (Model 1-2: Mobilite yönü; Model 3: yerleşim)			
Mobilite yönü: 0 vs -1	0.89 [0.48, 1.67]	0.93 [0.49, 1.77]	—
Mobilite yönü: 1 vs -1	0.74 [0.35, 1.57]	0.75 [0.34, 1.65]	—
Yerleşim tipi: Şehir vs Büyükşehir	—	—	1.36 [0.80, 2.30]
Yerleşim tipi: İlçe vs Büyükşehir	—	—	2.13* [1.02, 4.46]
Yerleşim tipi: Köy vs Büyükşehir	—	—	1.51 [0.49, 4.60]
Kontrol Grupları			
Gündemi takip sıklığı	0.95 [0.72, 1.25]	0.94 [0.71, 1.25]	0.95 [0.71, 1.27]
Yaş	—	1.03 [0.90, 1.18]	1.02 [0.89, 1.16]
Eğitim seviyesi	—	0.59 [0.30, 1.17]	—
Erkek (vs Kadın)	—	0.72 [0.44, 1.17]	0.75 [0.45, 1.24]
Belirtmek istemiyorum (vs Kadın)	—	—	0.96 [0.24, 3.95]
Çalışma durumu: Özel sektör vs Kamu	—	0.18** [0.06, 0.53]	0.28* [0.10, 0.80]
Çalışma durumu: Serbest meslek vs Kamu	—	—	0.07** [0.01, 0.45]
Çalışma durumu: Öğrenci vs Kamu	—	0.30* [0.11, 0.78]	0.35* [0.13, 0.91]
Çalışma durumu: İşsiz vs Kamu	—	0.43 [0.11, 1.62]	0.54 [0.15, 1.99]
Model fit			
N	380	380	380
Deviance	450	435	430
AIC	462	459	458
BIC	486	506	—
McFadden R^2	0.024	0.057	0.066
Nagelkerke R^2	0.040	0.095	0.110
AUC	0.577	0.660	0.678

veya istatistiksel olarak anlamsız görünmektedir. Tablo 2 ikili lojistik regresyon sonuçlarının özetini sunmaktadır.

Model tanı testleri açısından, VIF değerlerinin düşük olması çoklu doğrusal bağlantı sorununa işaret etmemekte; Cook's distance değerlerinin düşük seyretmesi ise sonuçların sınırlı sayıdaki etkili gözlem tarafından sürüklenmediğini düşündürmektedir. Dolayısıyla elde edilen bulgular, hem ölçüm alternatifi (yerleşim kontrolü) hem de etkili gözlem tanıları üzerinden genel olarak istikrarlı görünmektedir.

Bu çalışmanın bulguları, 2023 genel seçimleri bağlamında genç seçmen davranışında medya kullanımı temelli bir ayrışmanın önemine işaret etmektedir. Özellikle gündemi ağırlıkla dijital kanallar üzerinden takip eden genç seçmenlerin iktidar bloğuna oy verme olasılık oranlarının, geleneksel medya ağırlıklı gruba kıyasla anlamlı biçimde daha düşük bulunması, oy tercihleriyle bilgi kaynakları arasındaki ilişkinin güçlü bir göstergesidir. Üstelik bu ilişki, mekânsal bağlamın "mobilite yönü" olarak ölçüldüğü ana modelde de "halen yaşanılan yerleşim türü" olarak ölçüldüğü sağlamlık modelinde de korunmaktadır. Bu durum, bulgunun basitçe "kent-kır" ya da "yerleşim hareketi" ekseninde açıklanamadığını; daha çok gündem takibinin yürütüldüğü bilgi ekosistemine dair bir farklılaşmayı yansıttığını düşündürmektedir. Bu bulgu, gençlerin siyasal bilgi edinme pratiklerinde dijital platformların giderek merkezi hale geldiğini gösteren yakın dönem araştırmalarıyla aynı yöndedir (Feio & Oliveira, 2025; Pedro Farias-Batlle. et al., 2024). Türkiye özelinde Glos ve Hamm-Pütt (2023), gençlerin %52'sinin haber takibinde öncelikle sosyal medya platformlarına başvurduğunu göstermektedir. Bu yaygın dijital yönelimle birlikte değerlendirildiğinde, mevcut çalışma haber kaynaklarının genç seçmen davranışı açısından dikkate alınması gereken bir unsur olduğunu göstermektedir.

2023 seçimleri, Türkiye'de siyasal rekabetin ve kamusal tartışmanın yüksek düzeyde kutuplaştığı bir dönemde gerçekleşmiştir. Böyle bir bağlamda geleneksel medya ile dijital alan arasındaki bilgi ekosistemi ayrışması, genç seçmenlerin karşılaştığı gündemlerin, yorumların ve siyasal anlatıların da farklılaşmasına yol açmış olabilir. Geleneksel kanalların (TV/gazete) daha sınırlı ve görece homojen bir gündem üretmesine karşılık, dijital kanallar daha parçalı, etkileşimli ve çok kaynaklı bir bilgi akışına imkân vermektedir. Bu farklılık, genç seçmenlerin hangi meseleleri öne çıkardıklarını ve siyasal gelişmeleri nasıl değerlendirdiklerini etkileyerek tercihlerini farklı yönlerde pekiştirebilir. Nitekim dijital kanalları birincil kaynak olarak kullanan genç seçmenlerde iktidara oy verme eğiliminin daha düşük gözlenmesi, bu olasılıkla uyumludur. Bununla birlikte, çalışmanın kesitsel tasarımı gözlenen ilişkiyi doğrudan nedensel bir etki olarak yorumlamaya elverişli değildir. Bu örüntü, aynı zamanda bireylerin kendi siyasal yakınlıklarıyla daha uyumlu bilgi kaynaklarına yönelmesinden ve medya tercihi ile siyasal eğilimlerin karşılıklı olarak örtüşmesinden de kaynaklanıyor olabilir. Muhalefete yakın seçmenlerin dijital kaynakları daha fazla tercih etmesi de aynı bulguyu üretebilir. Mekânsal bağlama ilişkin bulgular, mobilite yönünün anlamlı bir farklılaşma üretmemesi ve mevcut yerleşim türünün de genel olarak sınırlı bir açıklayıcılık göstermesiyle birlikte değerlendirildiğinde, mekânsal konumun bu örneklemde oy tercihiyle medya kullanımı kadar sistematik bir ilişki göstermediğine işaret etmektedir.

Bununla birlikte bu sonuç, yerel siyasal bağlamın genç seçmen davranışı açısından önemsiz olduğu anlamına gelmemektedir. Türkiye'de önceki araştırmalar bölgesel, merkez-çevre ve kent-kır farklılaşmalarının seçim davranışıyla ilişkili olduğunu göstermektedir (Gündem, 2023; Taşkın, 2021). Mevcut çalışmada kullanılan büyükşehir, şehir, ilçe ve köy ayrımı ise yerleşim ölçeğini yakalamakta; belirli bir yerleşimde hangi partinin güçlü olduğu,

yerel siyasal rekabetin yapısı, mahallenin sosyoekonomik bileşimi veya seçmenin yakın çevresindeki siyasal çoğunluk gibi daha ayrıntılı bağlamsal özellikleri doğrudan ölçmemektedir. Bu nedenle gelecekte bireysel anket verilerinin yerel seçim sonuçları ve daha ayrıntılı mekânsal göstergelerle eşleştirilmesi, genç seçmen davranışındaki bağlamsal etkilerin daha doğrudan sınanmasını sağlayabilir.

Ayrıca, kontrol değişkenleri arasında çalışma durumunun anlamlı biçimde farklılaşması da dikkate değerdir. Kamu çalışanları, özel sektör çalışanları, öğrenciler ve işsiz gençler iş güvencesi, gelir beklentileri, ekonomik kırılganlık ve kamu kurumlarıyla kurdukları ilişki bakımından farklı deneyimlere sahip olabilirler. Bu farklılıklar, gençlerin ekonomik koşulları ve gelecek beklentilerini değerlendirme biçimlerine de yansıyabilir. Bununla birlikte mevcut araştırma bu mekanizmaları doğrudan ölçmediğinden, çalışma durumuna ilişkin farklılaşmanın hangi kanaldan ortaya çıktığı konusunda nedensel bir yorum yapmak mümkün değildir. Eğitim düzeyinin anlamlı bir farklılaşma üretmemesi ise eğitimin genç seçmen davranışı açısından genel olarak önemsiz olduğu şeklinde yorumlanmamalıdır. Örneklemin büyük bölümünün üniversite düzeyinde yoğunlaşması, eğitim değişkenindeki varyasyonu önemli ölçüde sınırlandırmakta ve farklı eğitim grupları arasındaki olası ayrışmaların gözlenmesini güçleştirmektedir. Son olarak, örneklemde oy tercihlerinin dengeli dağılmadığı dikkate alınmalıdır. Katılımcıların %70,5'i muhalefet bloğuna, %29,5'i ise iktidar bloğuna oy verdiğini belirtmiştir. İktidar bloğuna ilişkin tahminlerin daha az sayıda gözleme dayanması, bu gruba ilişkin tahminlerin kesinliğini görece sınırlayabileceğinden, bulguların daha geniş genç seçmen nüfusuna genellenmesinde söz konusu dağılımın göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Sonuç

Bu çalışma, 2023 genel seçimlerinde oy kullanmış 18-30 yaş arası genç seçmenlerin iktidar bloğuna oy verme olasılığını medya kullanımı ve yerleşim bağlamı ekseninde incelemiştir. Bu amaçla, siyasal gündemin en çok hangi kaynaklardan takip edildiğini gösteren medya kullanımı değişkeni temel açıklayıcı unsur olarak ele alınmış; mekânsal bağlam ise ana modelde mobilite yönü, sağlamlık analizinde ise mevcut yerleşim türü üzerinden dâhil edilmiştir. Böylece çalışma, genç seçmen davranışında medya temelli farklılaşmanın, yerleşim bağlamı farklı biçimlerde tanımlandığında da korunup korunmadığını test etmeyi amaçlamıştır.

Elde edilen bulgular, genç seçmen davranışında en belirgin ayrışmanın medya kullanımı ekseninde ortaya çıktığını göstermektedir. Gündemi ağırlıklı olarak dijital kanallar üzerinden takip eden genç seçmenlerin, geleneksel medya ağırlıklı gruba kıyasla iktidar bloğuna oy verme olasılıklarının anlamlı biçimde daha düşük olduğu görülmüştür. Buna karşılık kişilerarası kaynaklara dayalı gündem takibi, geleneksel medya grubuna kıyasla anlamlı bir farklılaşma üretmemiştir. Mekânsal bağlama ilişkin bulgular ise daha sınırlı bir açıklayıcılığa işaret etmektedir. Mobilite yönünün istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi bulunmamış, mevcut yerleşim

türü ise yalnızca bazı kategorilerde kısmi farklılaşmalar üretmiştir. Bununla birlikte, medya kullanımına ilişkin temel bulgunun mekânsal bağlamın alternatif ölçümleri altında da korunması, gözlenen ilişkinin belirli ölçüde istikrarlı olduğunu göstermektedir.

Bu sonuçlar, seçmen davranışı literatüründeki klasik açıklamaları bütünüyle geçersiz kılmamakta, ancak onları tamamlayan önemli bir boyuta işaret etmektedir. Sosyolojik, psikolojik ve rasyonel tercih yaklaşımları, oy verme davranışının toplumsal aidiyetler, parti kimliği ve performans değerlendirmeleri gibi önemli belirleyenlerini ortaya koymuştur. Ancak bu çalışmanın bulguları, özellikle genç seçmenler söz konusu olduğunda, siyasal bilginin hangi kanallar üzerinden edinildiğinin de ayrı bir analitik önem taşıdığını göstermektedir. Özellikle dijital medya kanalı aracılığıyla gündemi takip eden genç seçmenlerin iktidar bloğuna yönelme olasılığının daha düşük olması, farklı medya ortamlarının farklı gündemler, çerçeveler ve siyasal anlatılar üretmesiyle ilişkili olduğu görünmektedir.

Öte yandan bulguların mekânsal bağlam açısından sınırlı sonuçlar üretmesi de ayrıca dikkat çekicidir. Bu durum, mekânın genç seçmen davranışında tamamen etkisiz olduğu anlamına gelmemektedir. Daha çok, bu örneklem ve kullanılan göstergeler çerçevesinde, yerleşim bağlamının medya kullanımına kıyasla ikincil bir açıklayıcı olarak kaldığını düşündürmektedir. Bu sonucun bir nedeni, genç seçmenlerin dijital ağlar aracılığıyla yerel çevrenin etkisini kısmen aşabilmeleri olabilir. Bir diğer neden ise mekânsal bağlamın, daha ayrıntılı ve çok katmanlı göstergeler yerine daha sınırlı değişkenlerle ölçülmüş olmasıdır. Dolayısıyla bu çalışma, mekânın önemini reddetmekten ziyade, genç seçmen davranışını anlamada medya temelli farklılaşmanın daha görünür bir örüntü sunduğunu ortaya koymaktadır.

Bu çerçevede çalışmadan üç temel öneri çıkarılabilir. İlk olarak, genç seçmen davranışını inceleyen gelecekteki araştırmalarda medya kullanımı daha ayrıntılı biçimde ele alınmalıdır. Farklı dijital platformların niteliği, kullanım sıklığı ve içerik türleri arasındaki ayrımlar daha sistematik biçimde analiz edilmelidir. İkinci olarak, yerleşim bağlamına ilişkin çalışmalar daha gelişkin mekânsal göstergelere yönelmelidir. Bölgesel siyasal kültür, mahalle çevresi, eğitim ve iş nedeniyle gerçekleşen hareketlilik gibi unsurlar, mekânın etkisini daha sağlıklı biçimde test etmeye katkı sağlayabilir. Son olarak, siyasal aktörler açısından bu bulgular, genç seçmenlere ulaşmada yalnızca geleneksel kampanya araçlarının yeterli olmadığını göstermektedir. Gençlerin siyasal gündemle büyük ölçüde farklı dijital bilgi ekosistemleri içinde karşılaştığı dikkate alınmalı; bu nedenle siyasal iletişim stratejileri de bu çoğullaşmış medya ortamına uyarlanmalıdır.

Sonuç olarak bu çalışma, 2023 genel seçimleri bağlamında genç seçmen davranışını anlamak için medya temelli farklılaşmanın merkezi bir analitik eksen sunduğunu, yerleşim bağlamının ise bu ilişkiyi sınayan ancak daha sınırlı etkiler üreten bir unsur olarak kaldığını göstermektedir. Bu bulgu, günümüz Türkiye'sinde genç seçmen davranışının yalnızca kimlikler, aidiyetler ya da demografik özellikler üzerinden değil, siyasetin hangi bilgi ortamları içinde deneyimlendiği üzerinden de değerlendirilmesi gerektiğine işaret etmektedir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Çalışma kapsamında önce Bartın Üniversitesi Etik Kurulundan 2025-SBB-0404 numaralı onay alınmış daha sonra katılımcılardan gönüllü katılım esasına dayalı olarak veri toplanmıştır

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı

İki yazarın da çalışmaya katkısı eşit düzeydedir.

1 Bu çalışmanın 18-30 yaş grubuna odaklanması da bu nedenle tercih edilmiştir. Böylece hem ilk kez oy kullanan ya da sınırlı oy verme deneyimine sahip gençler hem de belli ölçüde seçim deneyimi edinmiş, ancak hâlâ gençlik kategorisi içinde değerlendirilebilecek seçmenler birlikte incelenebilmektedir.

2 Nitekim bu çalışma da oy verme davranışını tek tek partiler yerine iktidar bloğu ve muhalefet bloğu düzeyinde ele almaktadır. Bu tercih, 2023 seçimlerinin gerçek siyasal rekabet yapısına daha uygun bir analitik çerçeve sunmaktadır.

Çıkar Çatışması Beyanı

Çalışmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır

Kaynakça

Arnett, J. J. (2012). New horizons in research on emerging and young adulthood. A. Booth, S. L. Brown, N. S. Landale, W. D. Manning ve S. M. McHale (Ed.), *Early adulthood in a family context* içinde (231-244. ss.). New York: Springer. http://dx.doi.org/10.1007/978-1-4614-1436-0_15

Arzheimer, K., Berning, C., De Lange, S., Dutozia, J., Evans, J., Gould, M.ve Norman, P. (2024). How local context affects populist radical right support: A cross-national investigation into mediated and moderated relationships. *British Journal of Political Science*, *54*(4), 1133-1158. http://dx.doi.org/10.1017/S0007123424000085

Aydın, K. ve Özbek, V. (2004). Ailenin seçmen davranışları üzerindeki etkisi. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *8*, 144-167.

Aytaç, S. E. (2024). Economic voting in the 2023 Turkish general election. *Southeast European and Black Sea Studies*, *24*(2), 363-381. http://dx.doi.org/10.1080/14683857.2024.2324524

Bayır, O. ve Aslan, E. Ş. (2019). Siyasal lidere duyulan güven bağlamında seçmen davranışı üzerine bir araştırma. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, *7*(2), 868-901.

Biswas, A., Ingle, N. ve Roy, M. (2014). Influence of social media on voting behavior. *Journal of Power, Politics & Governance*, *2*(2), 127-155.

Boulianne, S. (2015). Social media use and participation: A meta-analysis of current research. *Information, Communication & Society*, *18*(5), 524-538. http://dx.doi.org/10.1080/1369118X.2015.1008542

Campbell, A., Converse, P. E., Miller, W. E. ve Stokes, D. E. (1960). *The American voter*. New York: John Wiley & Sons.

Chrysanthou, G. M. ve Guilló, M. D. (2024). Identifying the economic determinants of individual voting behaviour in UK general elections. *Oxford Economic Papers*, *76*(1), 267-289. http://dx.doi.org/10.1093/oep/gpad003

Çınar, T. (2007). Yerel seçimlerde kent büyüklüğü ile oy vermenin yönü arasındaki ilişki: Türkiye örneği 1963-1999. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, *62*(3), 141-165. http://dx.doi.org/10.1501/SBFder_0000002036

Dalton, R. J. (2018). *Citizen politics: Public opinion and political parties in advanced industrial democracies*. Washington, DC: CQ Press.

Downs, A. (1957). *An economic theory of democracy*. New York: Harper & Row.

Elder, E. M., Enos, R. D. ve Mendelberg, T. (2024). The long-term effects of neighborhood disadvantage on voting behavior: The 'moving to opportunity' experiment. *American Political Science Review*, *118*(2), 988-1004. http://dx.doi.org/10.1017/S0003055423000692

Ertugay, F. (2022). Türkiye'de politik kutuplaşmanın tarihsel kökenleri/kolektif hafıza. *Amme İdaresi Dergisi*, *55*(2), 27-62.

European Parliament. (2025). Youth Survey 2024. Erişim adresi https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/3392

Farias-Batlle, P., Córdoba-Cabús, A. ve Gómez-Calderón, B. (2024). Young people and social networks: News consumption habits and credibility of the news. *Comunicar*, *32*(78), 155-165. http://dx.doi.org/10.58262/V32I78.13

Feio, C. ve Oliveira, L. (2025). News consumption and political participation of young people in new media: A narrative literature review. *The Communication Review*, *28*(1), 101-129. http://dx.doi.org/10.1080/10714421.2024.2419693

Fiorina, M. P. (1978). Short and Long-Term Effects of Economic Conditions on Individual Voting Decisions. *California Institute of Technology*. https://doi.org/10.7907/a850t-t9z72

Flanagan, C. ve Levine, P. (2010). Civic engagement and the transition to adulthood. *The Future of Children*, *20*(1), 159-179. http://dx.doi.org/10.1353/foc.0.0043

Franklin, M. N. (2004). *Voter turnout and the dynamics of electoral competition in established democracies since 1945*. Cambridge: Cambridge University Press.

Furtado, J. ve Flynn, L. B. (2025). Housing unaffordability and political preferences among young people in Europe. *International Journal of Comparative Sociology*, *66*(4), 606-632. http://dx.doi.org/10.1177/00207152241295976

Giuliani, M. (2022). Absolute and benchmarked economic voting: A subnational perspective on a decade of elections in Southern Europe. *South European Society and Politics*, *27*(2), 279-303. http://dx.doi.org/10.1080/13608746.2023.2202468

Glos, W. ve Hamm-Pütt, B. J. (2023). *Turkish Youth Study 2023: Executive summary*. Ankara: Konrad-Adenauer-Stiftung Türkiye.

Gündem, F. (2023). Beliefs, economics, and spatial regimes in voting behavior: The Turkish case, 2007-2018. *Humanities and Social Sciences Communications*, *10*(1), 105. http://dx.doi.org/10.1057/s41599-023-

01584-3

Gürbüz, G. ve Sayımer, İ. (2023). Türkiye'de seçmenlerin yeni medya ortamlarında siyasal katılım pratikleri. *Uluslararası İnsan Çalışmaları Dergisi*, *6*(12), 374-397.

Hafızoğlu, Y. (2021). Z kuşağı seçmen davranışları. *Eğitim ve Yeni Yaklaşımlar Dergisi*, *4*(2), 141-164.

Hutchings, V. L. ve Jefferson, H. J. (2017). The sociological and social-psychological approaches. J. Fisher, E. Fieldhouse, M. N. Franklin, R. Gibson, M. Cantijoch ve C. Wlezien (Ed.), *The Routledge handbook of elections, voting behavior and public opinion* içinde (21-29. ss.). London: Routledge.

Iyengar, S., Lelkes, Y., Levendusky, M., Malhotra, N. ve Westwood, S. J. (2019). The origins and consequences of affective polarization in the United States. *Annual Review of Political Science*, *22*(1), 129-146.

İnal, İ. H. (2023). Z kuşağının sosyal medyanın siyasi etkisine yönelik algısının sosyal medyanın oy verme davranışı üzerindeki etkisine yönelik algısına etkisi ve sosyal medyada siyasi iletişim davranışının aracılık rolü. *International Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR)*, *10*(92), 378-394.

Jennings, M. K. ve Niemi, R. G. (2015). *Political character of adolescence: The influence of families and schools*. Princeton, NJ: Princeton University Press. http://dx.doi.org/10.1515/9781400868797

Kiewiet, D. R. ve Rivers, D. (1984). A retrospective on retrospective voting. *Political Behavior*, *6*(4), 369-393.

Kılıç, H. İ. (2025). Türkiye'de seçmen davranışının boyutları: Etki alanları eksenindeki örüntüler ve ilişkisellikler. *Eğitim Bilim Toplum*, *21*(84), 54-87. Erişim adresi: https://izlik.org/JA43NH77BJ

Kılınç, F. ve Şener, T. (2022). Hükümet sistemleri bağlamında seçmen davranışları: Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi örneği. *Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi*, *7*(1), 70-92. http://dx.doi.org/10.30784/epfad.1035043

Kiriş, H. M. (2006). Yerleşim biriminin seçmen tercihlerine etkileri bağlamında kent ve köy seçmenleri: Isparta kenti ve köyleri örnek olay araştırması. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *3*, 42-71.

Klopfenstein Frei, N., Wyss, V., Gnach, A. ve Weber, W. (2024). 'It's a matter of age': Four dimensions of youths' news consumption. *Journalism*, *25*(1), 100-121. http://dx.doi.org/10.1177/14648849221123385

Kocapınar, G. ve Kalaycıoğlu, E. (2024). Elections and partisanship: Analyzing the results of the 2023 general elections in Turkey. *Southeast European and Black Sea Studies*, *24*(2), 237-257. http://dx.doi.org/10.1080/14683857.2024.2311942

Lazarsfeld, P. F., Berelson, B. ve Gaudet, H. (1968). *The people's choice: How the voter makes up his mind in a presidential campaign (3. bs.)*. New York: Columbia University Press.

Lipset, S. M. ve Rokkan, S. (1967). Cleavage structures, party systems, and voter alignments: An introduction. S. M. Lipset ve S. Rokkan (Ed.), *Party systems and voter alignments: Cross-national perspectives* içinde (1-64. ss.). New York: Free Press.

Loader, B. D., Vromen, A. ve Xenos, M. A. (2014). Introduction: The networked young citizen: Social media, political participation and civic engagement. B. D. Loader, A. Vromen ve M. A. Xenos (Ed.), *The networked young citizen: Social media, political participation and civic engagement* içinde (1-14. ss.). New York: Routledge.

MacKuen, M. ve Brown, C. (1987). Political context and attitude change. *American Political Science Review*, *81*(2), 471-490. http://dx.doi.org/10.2307/1961962

Moral, M., Tosun, Y. ve Topçu, Ş. (2023). 2018 milletvekili genel ve Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde elit karşıtı tutumlar ve seçmen davranışı ilişkisi. *Liberal Düşünce Dergisi*, *109*, 185-218. https://doi.org/10.36484/liberal.1119338

Munir, S. (2018). Social media and shaping voting behavior of youth: The Scottish referendum 2014 case. *The Journal of Social Media in Society*, *7*(1), 253-279.

Nathan, N. L. ve Sands, M. L. (2023). Context and contact: Unifying the study of environmental effects on politics. *Annual Review of Political Science*, *26*(1), 233-252. http://dx.doi.org/10.1146/annurev-polisci-051421-012551

Österman, M. ve Brännlund, A. (2024). Unemployment, workplace socialization, and electoral participation: Evidence from Sweden. *European Sociological Review*, *40*(1), 85-98. http://dx.doi.org/10.1093/esr/jcad014

Öz Döm, Ö. ve Bingöl, Y. (2021). Türkiye'de gençlerin siyasal katılımı: Motivasyon olarak sosyal medya. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, *10*(1), 605-625. https://doi.org/10.15869/itobiad.804311

Öztürk Küçük, H. ve Toklu, İ. T. (2020). Seçimlerde oy verme davranışını ne etkiler? Z kuşağı üzerine bir araştırma. *Business & Management Studies: An International Journal*, *8*(5), 4546-4574. http://dx.doi.org/10.15295/bmij.v8i5.1679

Öztürk, O. (2020). *Aile kurumunun Z kuşağının siyasal katılım davranışına etkisi.* Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı(Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Konya. Erişim adresi https://hdl.handle.net/20.500.12452/4318

Polat, C. ve Külter, B. (2011). Genç ve potansiyel seçmenler gözüyle siyasi lider özelliklerinin değerlendirilmesi: Siyasal pazarlama bakış açısıyla lise ve üniversite öğrencileri üzerine bir uygulama. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, *35*, 191-213.

Reifman, A. (2022). *Journeys through emerging adulthood: An introduction to development from ages 18-30 around the world*. New York: Routledge. http://dx.doi.org/10.4324/9781003156567

Saygılı, R. (2014). Siyasi lider söylemlerinin vatandaşların siyasi parti tercihi üzerindeki olası etkileri: 2011 genel seçimlere yönelik bir alan araştırması. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *32*, 103-113. Erişim adresi: https://izlik.org/JA99JM58HB

Searing, D. D., Schwartz, J. J. ve Lind, A. E. (1973). The structuring principle: Political socialization and belief systems. *American Political Science Review*, *67*(2), 415-432.

Sears, D. O. ve Valentino, N. A. (1997). Politics matters: Political events as catalysts for preadult socialization. *American Political Science Review*, *91*(1), 45-65.

Şener, T., Balku, Y., Alkan, Y. S., Doru, S., Okudan Dernek, K. ve Zenginoğlu, S. (2023). The socio-psychological factors affecting the voting behaviour of the postgraduate politics students: A Q-methodology study. *Frontiers in Psychology*, *14*, 1218104. http://dx.doi.org/10.3389/fpsyg.2023.1218104

Sloam, J. ve Henn, M. (2018). *Youthquake 2017: How the rise of young cosmopolitans in Britain could transform politics*. London: Palgrave Macmillan.Erişim adresi: https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-

319-97469-9

Southwell, P. L. (2003). The politics of alienation: Nonvoting and support for third-party candidates among 18-30-year-olds. *The Social Science Journal*, *40*(1), 99-107.

Taşkın, B. (2021). The 2019 provincial elections in Turkey: AKP's struggle to retain power vis-a-vis a revitalized CHP. *Regional & Federal Studies*, *31*(3), 461-474. http://dx.doi.org/10.1080/13597566.2020.1858811

Temel, F. (2020). Genç nüfusun seçim dönemlerinde medya kullanımı: Türkiye 31 Mart 2019 yerel seçimleri. *Erciyes İletişim Dergisi*, *7*(2), 989-1010. https://doi.org/10.17680/erciyesiletisim.722801

Topçuoğlu, E. ve Filiz, D. (2025). Presidential government system awareness level: A comparative evaluation among university students. *Yükseköğretim Dergisi*, *15*(1), 29-44. http://dx.doi.org/10.53478/yuksekogretim.1386762

Topçuoğlu, E., Başkol, M., Argan, M. ve Argan, M. T. (2023). The antecedents of voter loyalty and the mediation role of party attachment: A case study from Turkey. *Journal of Public Affairs*, *23*(3), e2860. http://dx.doi.org/10.1002/pa.2860

Van Der Brug, W. ve Kritzinger, S. (2025). Generations and political change. *West European Politics*, *48*(4), 846-856. http://dx.doi.org/10.1080/01402382.2025.2449794

Vromen, A., Xenos, M. A. ve Loader, B. (2015). Young people, social media and connective action: From organisational maintenance to everyday political talk. *Journal of Youth Studies*, *18*(1), 80-100.

reflektif
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

2026, Vol. 7(3), 605-631
© The Author(s) 2026
Article reuse guidelines:
https://dergi.bilgi.edu.tr/index.php/reflektif
DOI: 10.47613/reflektif.2026.294
Article type: Research Article

Received: 28.03.2026
Accepted: 26.08.2026
Published Online: 27.10.2026

Parla Onuk*

Yeşil Kalkınma Yolunda Türkiye'nin Bilançosu: Yenilenebilir Enerjiye Geçişin Belirleyenleri

Türkiye's Green Development Trajectory: Determinants of the Transition to Renewable Energy

Öz

Bu çalışma, Türkiye'de "yeşil kalkınma" söylemi çerçevesinde yenilenebilir enerjiye geçişin ekonomik, çevresel ve enerji sistemine ilişkin belirleyicilerini tarihsel ve ampirik bir yaklaşımla incelemektedir. 2025 yılında yürürlüğe giren İklim Kanunu etrafındaki tartışmalardan hareketle, Türkiye'nin enerji dönüşümünü şekillendiren yapısal koşullar ele alınmaktadır. 1990–2023 dönemine ait yıllık veriler kullanılarak uygulanan ARDL sınır testi sonuçları, kişi başına gelirin temel modelde yenilenebilir elektrik üretimiyle pozitif ve anlamlı bir ilişki sergilediğini, ticari açıklığın ise her iki modelde de istatistiksel olarak anlamlı olmadığını göstermektedir. Buna karşılık, CO_2 emisyonları ile fosil yakıta dayalı elektrik üretim yapısının yenilenebilir elektrik üretimiyle negatif ilişkili olduğu tespit edilmektedir. Bulgular genel olarak, Türkiye'de yenilenebilir enerji dönüşümünün yalnızca makroekonomik göstergeler üzerinden değil, mevcut enerji üretim yapısı ile ülkenin tarihsel politika ve kurumsal bağlamı birlikte dikkate alınarak değerlendirilmesi gerektiğine işaret etmektedir.

Abstract

This paper examines the economic, environmental, and energy-system determinants of Türkiye's transition to renewable energy within the framework of the "green development" discourse, adopting both historical and empirical approaches. Against the backdrop of debates surrounding the Climate Law enacted in 2025, the study considers the structural conditions shaping Türkiye's energy transition. Using annual data for the 1990–2023 period, the ARDL bounds testing results show that per capita income is positively and significantly associated with renewable electricity generation in the baseline model, whereas trade openness is statistically insignificant in both models. By contrast, CO_2 emissions and the fossil fuel-based structure of electricity generation are found to be negatively associated with renewable electricity generation. Overall, the findings suggest that Türkiye's renewable energy transition should be assessed not solely in terms of macroeconomic indicators, but by jointly considering the existing structure of electricity generation and the country's historical policy and institutional context.

Anahtar Kelimeler
Enerji Ekonomisi, Büyüme, Yenilenebilir Enerji, ARDL Modeli

Keywords
Energy Economics, Economic Growth, Renewable Energy, ARDL Model

* İstanbul Nişantaşı Üniversitesi, parla.onuk@nisantasi.edu.tr, ORCID:0000-0003-0475-8284.

Giriş

2 Temmuz 2025 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde kabul edilerek yasalaşan İklim Kanunu, iklim politikalarına ilişkin kamuoyundaki tartışmaları yeniden alevlendirmiştir. Kanun, 2053 net sıfır emisyon hedefi doğrultusunda hukuki bir çerçeve sunma iddiası taşımasına rağmen, içerdiği yapısal eksiklikler sebebiyle akademisyenler, uzmanlar ve sivil toplum aktörleri tarafından eleştiri odağı haline gelmiştir. Bu eleştirilerin temelinde; katılımcılık mekanizmalarının yetersizliği, ara hedeflerin belirsizliği, fosil yakıtlardan çıkış stratejisinin net olmaması ve Kanun'un esasen karbon piyasası odaklı yaklaşımı yer almaktadır.

Sera gazı emisyonlarının azaltılmasından enerji dönüşümüne kadar geniş bir yelpazede düzenlemeler barındırmasına rağmen, Kanun metni, kamu beklentilerini karşılayacak somut ve detaylı yol haritalarından yoksundur. Özellikle 2030 yılı için bağlayıcı azaltım hedeflerinin bulunmayışı, uygulama alanında ciddi şüpheler doğurmaktadır. Dahası, 2038 zirve yılı hedefi, mutlak emisyon seviyelerinin "artıştan azaltım" mantığıyla bugünün oldukça üzerine çıkmayı öngördüğünden sivil toplum kuruluşları tarafından sertçe eleştirilmektedir.[1]

Bununla birlikte, İklim Kanunu'nun yenilenebilir enerjiye geçiş konusunda doğrudan ve takvime bağlanmış sayısal hedefler içermemesi, Türkiye'nin enerji dönüşümünün daha geniş bir politika çerçevesi içerisinde değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır. Nitekim Kanun'dan önce yayımlanan İklim Değişikliği Azaltım Stratejisi ve Eylem Planı (2024–2030) ile 2053 Uzun Dönemli İklim Stratejisi, Türkiye'nin iklim hedefleri doğrultusunda enerji sektörünün dönüşümüne ilişkin daha somut bir yol haritası ortaya koymaktadır (İklim Değişikliği Başkanlığı, 2024a, 2024b). Bu belgelerde yenilenebilir enerji kapasitesinin artırılması, enerji verimliliğinin geliştirilmesi, elektrik altyapısının dönüşümü ve düşük karbonlu teknolojilerin yaygınlaştırılması enerji sektöründeki temel politika alanları arasında tanımlanmaktadır.

Dolayısıyla İklim Kanunu, Türkiye'nin iklim ve enerji dönüşümünü tek başına belirleyen bir politika belgesinden ziyade, daha önce ortaya konulan bu hedef ve stratejileri hukuki ve kurumsal bir çerçeve içerisinde tamamlayan en güncel düzenleme olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte gerek İklim Kanunu'na yönelik eleştiriler gerekse politika belgelerinde ortaya konulan iddialı yenilenebilir enerji hedefleri, belirlenen hedeflere ulaşılmasını sağlayacak ekonomik, kurumsal ve politik koşulların ne ölçüde mevcut olduğu sorusunu gündeme getirmektedir. Bu bağlamda, enerji sektörü kritik bir rol üstlenmektedir. Türkiye'nin toplam sera gazı emisyonları içerisinde en yüksek paya sahip olan enerji sektörü, aynı zamanda karbonsuzlaşma sürecinin de merkezinde yer almaktadır. Ne var ki, 2022 verilerine göre yenilenebilir enerji kaynaklarının toplam elektrik kurulu gücü içerisindeki payı yaklaşık %54'e ulaşmış olsa da fosil yakıtlara olan bağımlılık devam etmektedir (Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı [ETKB], 2022).

Yenilenebilir enerjiye geçiş konusundaki en can alıcı mesele, fosil yakıtlardan kopuşla beraber ulusal ve küresel enerji piyasalarındaki rekabet mekanizmasını yeniden dönüştürmesidir. Bu dönüşümün merkezinde, çevresel, ekonomik ve sosyal sürdürülebilirliği eş zamanlı olarak dengelemeyi hedefleyen kapsamlı bir yeşil kalkınma söylemi yer almaktadır. Ancak bu

çarpıcı söylem eleştirileri de beraberinde getirmektedir. Wanner (2015) sürdürülebilir kalkınma anlatısının çevresel ilerleme maskesi altında neoliberal kapitalizmi koruyan bir tür "pasif devrim" işlevi görebileceğini ileri sürmektedir. Dolayısıyla, yenilenebilir enerji politikaları sadece ekolojik zorunlulukları yansıtmakla kalmayıp, mevcut iktidar yapılarının sürdürülmesine yönelik ekonomik ve politik stratejileri de içeriyor olabilir. Buna karşılık, bazı düşünürler ise özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından iklim eyleminin, kamu teşvikleri etkin biçimde kullanıldığında önemli bir yatırım fırsatı olarak değerlendirilebileceğini savunmaktadır (Porter ve van der Linde, 1995; Stern ve Stiglitz, 2023). Literatürdeki bu çelişkili yaklaşımlar, alanın daha derinlemesine araştırılmasını gerekli kılmaktadır.

Bu çalışma, söz konusu boşluktan hareketle Türkiye'de yenilenebilir enerjiye geçişin ekonomik, çevresel ve enerji sistemine ilişkin belirleyicilerini ampirik olarak incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın temel katkısı, yenilenebilir elektrik üretiminin makroekonomik ve çevresel belirleyicilerini Türkiye'nin fosil yakıta dayalı elektrik üretim yapısıyla aynı analitik çerçevede ve 1990–2023 gibi uzun bir dönem için birlikte incelemesidir. Ayrıca elde edilen ampirik bulgular Türkiye'nin yenilenebilir enerji ve iklim politikalarının tarihsel gelişimi içerisinde değerlendirilerek mevcut ampirik yazının çoğunlukla ayrı ele aldığı ekonomik, çevresel ve kurumsal boyutlar arasında bağlantı kurulmaktadır. Bu doğrultuda, Türkiye'nin geçmişten günümüze yenilenebilir enerji ve iklim politikalarının gelişimi tarihsel bir perspektifle değerlendirilmekte; ardından yenilenebilir elektrik üretimini şekillendiren faktörler zaman serisi analizi çerçevesinde araştırılmaktadır.

Türkiye'de yenilenebilir enerjiye ilişkin mevcut ampirik çalışmaların önemli bir bölümü, ekonomik büyüme, enerji tüketimi, CO emisyonları veya enerji dışa bağımlılığı ile yenilenebilir enerji arasındaki ilişkileri ayrı ayrı ele almaktadır. Buna karşılık, yenilenebilir elektrik üretiminin ekonomik ve çevresel belirleyicileri ile mevcut fosil yakıta dayalı elektrik üretim yapısının etkisini aynı analitik çerçevede ve uzun bir zaman dilimi içerisinde inceleyen çalışmaların görece sınırlı olduğu görülmektedir. Ayrıca söz konusu ampirik ilişkilerin Türkiye'nin yenilenebilir enerji ve iklim politikalarının tarihsel gelişimiyle birlikte değerlendirilmesi de mevcut yazında yeterince ele alınmamaktadır. Bu çerçevede çalışmanın temel araştırma sorusu, 1990–2023 döneminde Türkiye'de yenilenebilir elektrik üretiminin hangi ekonomik, çevresel ve enerji sistemine ilişkin faktörler tarafından belirlendiği ve fosil yakıta dayalı elektrik üretim yapısının bu süreçte nasıl bir rol oynadığıdır.

Çalışmanın ilk bölümünde, yeşil kalkınma söylemi çerçevesinde yenilenebilir enerjiye geçiş tartışmalarının kuramsal boyutu ele alınmaktadır. İkinci bölümde Türkiye'nin planlı kalkınma dönemlerinden günümüze uzanan yeşil kalkınma ve yenilenebilir enerji politikalarının gelişimi değerlendirilmekte ve temel politika araçları tartışılmaktadır. Üçüncü bölümde Türkiye'de yenilenebilir enerjiye geçişin belirleyicilerine yönelik ampirik analize yer verilmektedir. Son bölümde ise elde edilen bulgular çerçevesinde sonuçlar değerlendirilmekte ve geleceğe yönelik politika önerileri sunulmaktadır.

Literatür Taraması

Son yıllarda, "yeşil büyüme" ekseninde şekillenen yeşil kalkınma söylemi, küresel politika ve ekonomi literatüründe en çok tartışılan kavramlardan biri haline gelmiştir. Sürdürülebilir kalkınmanın temel yapı taşlarından biri olarak öne çıkan bu yaklaşım hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin ekonomik ve siyasi stratejilerinde belirleyici ana gündem maddesi olmuştur. Yeşil ekonomiye yönelik en somut adım, 2012 yılında gerçekleştirilen Rio+20 Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı'nda atılmıştır. Bu konferansta, yeşil ekonomi kavramı, "sürdürülebilir kalkınma ve yoksulluğun ortadan kaldırılmasının temel bir unsuru" olarak tanımlanmış ve küresel siyasal söylemin merkezine yerleşmiştir.

Bununla birlikte, yeşil kalkınmanın evrensel düzeyde üzerinde uzlaşılan tek bir tanımı bulunmamaktadır. Dünya Bankası (2012) yeşil büyümeyi çevresel açıdan sürdürülebilir ekonomik kalkınma olarak tanımlarken; Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP, 2011a) ise yeşil ekonomiyi, çevresel riskleri ve ekolojik sınırlılıkları önemli ölçüde azaltırken insan refahını ve toplumsal eşitliği artırmayı amaçlayan bir ekonomik sistem olarak değerlendirmektedir. Her iki yaklaşım da yeşil büyümeyi, sürdürülebilir kalkınmaya ulaşmak için kolektif ve yenilikçi bir yol haritası olarak görme noktasında ortaklaşmaktadır (World Bank, 2012).

Yeşil büyüme kavramının bu denli kapsamlı ve iddialı tanımlarının yanı sıra kalkınmanın yapı taşı olarak konumlandırılmasını analiz edebilmek için mevcut yazına göz atmak gerekmektedir. İktisat yazınında çevreye dair görüşler, farklı kuramsal gelenekleri içermekle birlikte, temelde iki görüş üzerine şekillenmektedir. Bunlardan ilki, çevresel sorunları büyük ölçüde "piyasa başarısızlıkları" çerçevesinde ele alan çevre iktisadı yaklaşımıdır (Bator, 1958; Stiglitz, 1989). Piyasa başarısızlığının en yaygın biçimlerinden biri pozitif veya negatif dışsallıklardır. Bir ekonomik aktör, piyasa fiyatları üzerinden karar alırken (örneğin üretim miktarını belirlerken), faaliyetlerinin üçüncü taraflar üzerinde yarattığı maliyetleri veya faydaları dikkate almayabilir. Negatif dışsallıklarda bu durum toplumsal refah kaybına yol açabilmektedir. Pigou'nun (1920) yaklaşımı doğrultusunda vergiler, teşvikler veya düzenleyici araçlar aracılığıyla söz konusu dışsal maliyetlerin ekonomik karar süreçlerine dahil edilmesi, bu piyasa başarısızlığının giderilmesinde temel politika seçeneklerinden biri olarak görülmektedir.

Bu yaklaşımda odak noktası, mevcut piyasa yapısının çevresel düzenlemeler yoluyla kaynak tahsisini en etkin seviyeye nasıl çıkarabileceğidir. Burada mevcut üretim modeli ya da piyasa dinamikleri genellikle sorgulanmaz. Öne çıkan bir diğer sorun ise çevresel değerlerin kamu malı özellikleri taşımasından kaynaklanan "bedavacılık" problemidir. Kamu malları, tüketimde rakip olmama ve faydalarından bireylerin dışlanamaması özellikleriyle tanımlanmaktadır (Samuelson, 1954). Temiz hava, iklim istikrarı ve biyolojik çeşitliliğin korunması gibi çevresel değerler de farklı ölçülerde bu özellikleri taşımaktadır. Dolayısıyla çevresel korumanın sağladığı faydalardan, bu faydaların oluşturulmasına veya korunmasına doğrudan katkıda bulunmayan ekonomik aktörlerin ya da ülkelerin de yararlanabilmesi, bedavacılık sorununu ortaya çıkarmaktadır.

Bu bedavacılık problemi aynı zamanda çevresel sorunların çözümünü bir kolektif eylem meselesine dönüştürmektedir. Ne var ki, literatürde ses getiren Olson'ın (1965) "kolektif eylem" yaklaşımı, ortak bir çıkarın varlığının bireylerin veya grupların bu çıkar doğrultusunda kendiliğinden iş birliği yapmasını garanti etmediğini ortaya koymaktadır. Özellikle grubun genişlemesiyle birlikte bireysel katkının kolektif sonuç üzerindeki etkisinin azalması, ortak faydadan katkıda bulunmaksızın yararlanma eğilimini güçlendirebilmektedir. Bu çerçeve küresel iklim politikalarına uyarlandığında, emisyon azaltımının maliyetlerini üstlenmeyen ülkelerin diğer ülkelerin çabaları sonucunda ortaya çıkan küresel çevresel faydalardan yararlanabilmesi, uluslararası iş birliği ve koordinasyonun neden güçleştiğini açıklamaya yardımcı olmaktadır.

Buradan hareketle zaman içerisinde, çevresel düzenlemeler yalnızca ekonomik faaliyetlere ek maliyet getiren müdahaleler olarak değil, teknolojik dönüşümü ve kaynak verimliliğini teşvik edebilecek politika araçları olarak da değerlendirilmeye başlamıştır. Porter ve van der Linde (1995), uygun biçimde tasarlanmış çevresel düzenlemelerin firmaları yenilik yapmaya yöneltebileceğini ve bu yolla düzenlemelerin yarattığı maliyetlerin en azından bir bölümünün verimlilik artışlarıyla telafi edilebileceğini ileri sürmektedir. Benzer biçimde iklim değişikliği ekonomisi yazınında, sera gazı emisyonlarının yarattığı dışsal maliyetlerin piyasa fiyatlarına yeterince yansımaması, iklim değişikliğinin temel bir piyasa başarısızlığı olarak değerlendirilmesinin başlıca gerekçesini oluşturmaktadır (Stern, 2007).

Bu piyasa temelli perspektif son yirmi yılda daha da gelişmiş ve bir yandan siyasi arenada yer bulmaya başlamış diğer yandan ise özellikle gelişmekte olan ülkelerin kalkınma politikalarına yeşil büyümenin olumlu etkileri dahil edilmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda yeşil büyüme yaklaşımı, ekonomik büyümenin çevresel sürdürülebilirlikle tamamen çelişmek zorunda olmadığı; uygun fiyatlandırma mekanizmaları, çevresel düzenlemeler, kamu yatırımları, teknolojik yenilikler ve kurumsal düzenlemeler aracılığıyla ekonomik faaliyetlerin doğal kaynaklar ve çevre üzerindeki baskısının azaltılabileceği varsayımına dayanmaktadır. Nitekim yenilenebilir enerji, enerji verimliliği ve düşük karbonlu altyapı yatırımları yalnızca çevresel maliyetlerin azaltılmasının değil, aynı zamanda teknolojik yenilik ve uzun dönemli ekonomik dönüşümün araçları olarak değerlendirilmektedir (OECD, 2011; World Bank, 2012). Bu yönüyle yeşil büyüme, çevresel sürdürülebilirliği ekonomik dönüşümle bütünleştiren uzun vadeli bir kalkınma stratejisi olarak ele alınmaktadır.

Bununla birlikte, yeşil büyümenin çevresel sorunların piyasa mekanizmaları, teknolojik yenilikler ve uygun kamu politikaları aracılığıyla ekonomik büyümeyle bağdaştırılabileceği yönündeki görüşü eleştiren kapsamlı bir yazın da bulunmaktadır. Eleştirel politik iktisat ve politik ekoloji yaklaşımları, çevresel sorunların yalnızca yanlış fiyatlandırma veya eksik düzenleme sonucunda ortaya çıkan piyasa başarısızlıkları olarak değerlendirilmesinin, bu sorunların arkasındaki üretim ilişkilerini, güç dağılımını ve sermaye birikim süreçlerini ihmal edebileceğini ileri sürmektedir. Bu perspektifte piyasa temelli çevre politikalarının doğayı ekonomik değerleme ve değişim süreçlerinin daha fazla içine çekerek yeni metalaştırma alanları yaratabileceği üzerinde durulmaktadır (McCarthy ve Prudham, 2004).

Bu literatür Marksist düşünürler Polanyi ve Gramsci'nin eleştirel yaklaşımlarından ilham alarak şekillenmiştir. Gramsci'nin (1971) hegemonik ideolojiler ve kurumlar üzerine yaptığı hegemonya analizi, bugünkü yeşil kalkınma dayatmasının kapitalist güç bloklarının çevresel etkinlik bağlamında kendi çıkarlarını gözetmeleri şeklinde çalışmalara konu edilmiştir. Benzer biçimde Polanyi'nin (2001) piyasa toplumuna yönelik eleştirisi ve emek, toprak ve parayı "kurgusal mallar" olarak tanımlaması, doğanın piyasa ilişkilerine dahil edilmesinin sınırlarını analiz etmek amacıyla çağdaş çevre yazınında yeniden yorumlanmıştır. Polanyi (2001) açısından özellikle toprağın bir meta olarak ele alınması sorunludur; keza toprak piyasa için üretilmiş bir unsur değil, doğanın kendisinin bir parçasıdır. Bu eleştiri, sistemin her şeyi metalaştırma eğilimine karşı ciddi bir meydan okumadır.

Nitekim Wanner (2015) Gramsci'nin hegemonya ve "pasif devrim" kavramları ile Polanyi'nin metalaştırma yaklaşımını doğrudan yeşil ekonomi ve yeşil büyüme tartışmasına uygulamaktadır. Wanner'a göre yeşil büyüme söylemi, ekonomik büyümenin temel yapısını değiştirmek yerine çevresel sorunları piyasa mekanizmaları ve teknolojik dönüşüm aracılığıyla yönetilebilir hâle getiren bir söylem üretebilmekte; bu süreç aynı zamanda doğanın özelleştirilmesi, piyasalaştırılması ve metalaştırılmasını genişletebilmektedir. Benzer şekilde McCarthy ve Prudham (2004), neoliberalizm ile çevresel yönetişim arasındaki ilişkiye dikkat çekerek doğanın ve doğal kaynakların piyasa mekanizmalarına giderek daha fazla dahil edilmesinin politik ve toplumsal sonuçlarını tartışmaktadır.

Dolayısıyla yenilenebilir enerjiye geçiş, bu iki tartışma hattı açısından farklı biçimlerde yorumlanabilmektedir. Çevre iktisadı ve yeşil büyüme perspektifinde yenilenebilir enerji yatırımları, negatif dışsallıkların azaltılması, teknolojik yeniliklerin teşvik edilmesi ve daha etkin bir enerji bileşiminin oluşturulması açısından önemli bir politika aracı niteliğindedir. Eleştirel politik iktisat perspektifinde ise enerji dönüşümünün yalnızca kullanılan enerji kaynağının değiştirilmesiyle sınırlı olmadığı; dönüşümün finansmanı, doğal kaynakların mülkiyeti, teknolojik bağımlılık, devlet-sermaye ilişkileri ve ortaya çıkan fayda ve maliyetlerin toplumsal dağılımının da dikkate alınması gerektiği vurgulanmaktadır. Bu kuramsal ayrım, yenilenebilir enerjiye geçişin ekonomik, çevresel, politik ve kurumsal belirleyicilerinin birlikte incelenmesini gerekli kılmaktadır. Nitekim yenilenebilir enerjiye geçişin belirleyicilerini inceleyen ampirik yazın son yıllarda önemli ölçüde genişlemiştir.

Mevcut ampirik yazında ekonomik belirleyiciler arasında en sık ele alınan değişkenlerden biri ekonomik büyümedir. Ampirik bulgular genellikle ulusal gelir artışının enerji tüketimini, yenilenebilir enerji kaynakları dahil olmak üzere artırabileceğini göstermektedir (Apergis ve Payne, 2010; Aguirre ve Ibikunle, 2014; Omri ve Nguyen, 2014). Dahası bu ilişki ters nedensellik şeklinde de görülebilmektedir. Yani yenilenebilir enerji kullanımı ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkileyebilir (Frondel ve diğerleri, 2010; Tugcu ve diğerleri, 2012). Türkiye özelinde ise Peçe vd. (2023) 1965–2019 dönemini inceleyerek yenilenebilir enerji kullanımının, özellikle hidroelektrik üretiminin ekonomik büyümeyle ilişkili olduğuna yönelik güncel kanıtlar sunmaktadır.

Bununla birlikte, bu değişkenler arasında pozitif bir ilişkinin varlığı konusunda evrensel bir uzlaşı yoktur. Bazı çalışmalar negatif ilişkiyi tespit etmektedir (Cadoret ve Padovano, 2016; Wang ve diğerleri, 2020). Bu olumsuz ilişki özellikle yüksek gelirli ülkelerde belirgindir; zira bu ülkelerdeki yoğun ekonomik faaliyetlerin oluşturduğu enerji talebi, mevcut yenilenebilir enerji kaynaklarıyla her zaman hemen karşılanamayabilir. Bu nedenle söz konusu ilişki konusunda evrensel bir uzlaşıdan bahsetmek güçtür. Nitekim demokratik kurumların rolünü dikkate alan çalışmalar, ekonomik büyümenin yenilenebilir enerji tüketimi üzerindeki etkisinin kurumsal koşullara bağlı olarak değişebildiğini göstermektedir. Chen vd. (2021), demokratik kurumların daha güçlü olduğu ülkelerde ekonomik büyümenin yenilenebilir enerji tüketimini artırdığını, demokratik hakların daha zayıf olduğu ülkelerde ise ilişkinin tersine dönebildiğini ortaya koymaktadır. Türkiye üzerine yine Kılıç vd. (2024) tarafından gerçekleştirilen analizde, yenilenebilir enerji tüketiminin ekonomik yapı ile ilişkisinin doğrusal ve homojen olmadığını desteklenmekte; finansal gelişme ile yenilenebilir enerji tüketimi arasında pozitif, sanayi üretimi ile yenilenebilir enerji tüketimi arasında ise negatif bir ilişki tespit edilmektedir.

Karbondioksit (CO_2) emisyonları ile yenilenebilir enerji tüketimi arasında da önemli bir ilişki bulunmaktadır. Literatürde baskın görüş, artan CO emisyonlarının çevresel kaygılar ve düzenleyici baskılar nedeniyle yenilenebilir enerjiye yatırım yapılmasını teşvik ettiği yönündedir (Marques ve diğerleri, 2010; Aguirre ve Ibikunle, 2014). Ne var ki, bazı çalışmalar negatif etkinin varlığını da tespit etmişlerdir (Marques ve Fuinhas, 2011; Valdés Lucas ve diğerleri, 2016). Son dönem Türkiye yazınında ise bu ilişkinin daha çok ters yönü, başka bir ifadeyle yenilenebilir enerji kullanımının emisyonlar üzerindeki etkisi incelenmektedir. Huseynov ve Bayrak Gezdim (2024) 1990–2020 dönemine ilişkin analizlerinde yenilenebilir enerji tüketiminin CO_2 emisyonlarını azalttığını, yenilenemeyen enerji tüketiminin ise emisyonları artırdığını ortaya koymaktadır. Bu bulgular, Türkiye açısından yenilenebilir enerjiye geçiş ile çevresel sürdürülebilirlik arasındaki ilişkinin önemini desteklemektedir.

Enerji sisteminin mevcut yapısı da yenilenebilir enerjiye geçişin önemli belirleyicilerinden biridir. Elektrik üretiminde geleneksel enerji kaynaklarının payı ile yenilenebilir enerjiye geçiş arasında da kritik bir bağlantı bulunmaktadır. Ampirik çalışmalar, elektrik üretiminde fosil yakıtlara (kömür, doğalgaz ve petrol) olan yüksek bağımlılığın, ülkelerin sıkı çevre politikaları uygulama olasılığını azalttığını ve dolayısıyla yenilenebilir enerjiye geçişi engellediğini göstermektedir (Huang ve diğerleri, 2007; Aguirre ve Ibikunle, 2014). Ürkmez ve Okyar (2022) ise 1990–2018 dönemini inceleyerek yenilenebilir elektrik üretimindeki artışın Türkiye'nin enerji ithalat bağımlılığını azalttığını tespit etmektedir. Her ne kadar bu çalışma nedensellik yönünü yenilenebilir enerjiden enerji bağımlılığına doğru ele alsa da bulgular, Türkiye'de enerji dışa bağımlılığı ile yenilenebilir enerji dönüşümü arasındaki güçlü bağlantıyı ortaya koymaktadır.

Ekonomik, çevresel ve enerjiyle ilgili faktörlerin yanı sıra, politik ve kurumsal değişkenler de ampirik araştırmaların odağında yer almaktadır (Apergis ve Eleftheriou, 2015; Bayulgen ve Ladewig, 2017; Carley ve diğerleri, 2017). Marques ve Fuinhas (2012: 110) devlet

müdahalesinin pozitif etkisini tespit etmiştir. Brunnschweiler (2010) da destek politikalarının yenilenebilir enerji üzerinde olumlu etkisi olacağını belirtmektedir.

İlaveten kurumsal kalitenin yenilenebilir enerji benimsenmesini kolaylaştırmada önemli bir rol oynadığı tespit edilmiştir (Wu ve Broadstock 2015). Ancak literatür genel etkisi konusunda kesin bir sonuca ulaşamamıştır. Buna rağmen, bu tür bağımsız değişkenlerin ampirik modellere dahil edilmesi genellikle pozitif bir korelasyon göstermektedir. Ayrıca politik açıdan, hükümetlerin çevresel taahhütlerinin daha güçlü olduğu ve dolayısıyla yenilenebilir enerji tüketimini daha fazla desteklediğine dikkat çekilmektedir (Nicolini ve Tavoni 2017). Ancak ampirik çalışmalar bu ilişki konusunda da tutarlı bir fikir birliği sunmamaktadır.

Daha güncel çalışmalar da kurumsal yapı ile yenilenebilir enerji dönüşümü arasındaki bağlantıyı desteklemektedir. Wang vd. (2022) 32 OECD ülkesini kapsayan çalışmalarında yüksek kurumsal kalitenin ve kişi başına gelirin yenilenebilir enerji tüketimini artırdığını; politik riskin ise uzun dönemde yenilenebilir enerji tüketimiyle negatif ilişkili olduğunu göstermektedir. Benzer biçimde Rafiq vd. (2025) 18 OECD ülkesi için daha yüksek kurumsal kalitenin yenilenebilir enerji kullanımının teşvik edilmesine anlamlı bir katkı sağladığını tespit etmektedir.

Türkiye'nin Enerji Politikaları

Literatürdeki birbirine zıt yaklaşımlar, gelişmekte olan ülke kategorisinde sınıflandırılan Türkiye'yi gerek jeopolitik konumu gerekse doğal kaynakları açısından incelenebilecek önemli bir ülke yapmaktadır. Ampirik analize geçmeden önce, Türkiye'nin çevreye yönelik yerel ve uluslararası düzeyde attığı adımları tarihsel perspektiften incelemek oldukça mühimdir. Zira bu bölümdeki tarihsel analiz, okuyucuya Türkiye'nin İklim Kanunu öncesinde ulusal ve uluslararası düzeyde hayata geçirdiği başlıca iklim ve yenilenebilir enerji politikalarını ve enerji dönüşümünün şekillendiği kurumsal çerçeveyi göstermeyi hedeflemektedir. Böylece ampirik analizde doğrudan ölçülmeyen politika ve kurumsal gelişmelerin Türkiye'nin yenilenebilir enerji dönüşümündeki tarihsel konumunun daha açık biçimde değerlendirilmesi hedeflenmektedir.

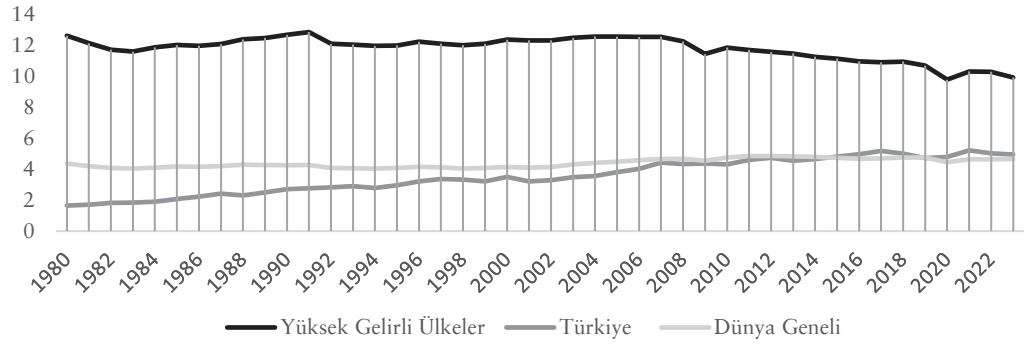
1980'li yıllardan itibaren Türkiye yaşadığı dış borç krizleri sonucu IMF ile birden fazla kez masaya oturmuş ve ekonomisinde köklü değişimler yaşamıştır. Kemer sıkma ve özelleştirmelerin şekillendirdiği neoliberal politikalar eşliğinde, ülkede zamanla bir takım yapısal sorunlar daha da köklenmiştir. Bugün Türkiye, yüksek enerji açığı, yatırım-tasarruf dengesizliği ve kısa vadeli sermaye hareketlerine bağımlı yapısı ile gelişmekte olan ülke sınıflandırmasından bir türlü kurtulamamaktadır. Bu bağımlılığın temelinde ithalata dayalı ekonomik büyüme modeli yatmaktadır. Bu ekonomik yapı, özellikle enerji ithalatına olan yüksek bağımlılık nedeniyle enerji arz güvenliği ile yenilenebilir enerji politikalarının zaman içerisinde daha fazla önem kazanmasına neden olmuştur. Bu model sıklıkla eleştirilere konu olsa da bu çalışma,

Türkiye'nin mevcut üretiminde enerji arzı ve tüketimine odaklanacak ve yeşil kalkınma söylemi çerçevesinde yenilenebilir enerjiye geçiş baskısının etkinliğini açıklamaya çalışacaktır.

Türkiye'nin güncel istatistikleri incelendiğinde; toplam enerji arzı içinde yurtiçinde üretilen enerjinin payının zamanla önemli ölçüde azaldığı dikkat çekmektedir. 1990 yılında %47,9 olan bu oran, 2000 yılında %33,3'e gerilemiş; 2005'te ise %26,5 ile en düşük seviyesini görmüştür (Yeldan, 2023: 11). Yerel enerji üretiminde azalan bu farka karşın enerji tüketimi zamanla katlanarak artmıştır. Türkiye'nin 1980 sonrası ekonomik büyümesi büyük ölçüde enerji tüketimine dayalı olmuştur. Keza 1980'den günümüze toplam birincil enerji tüketimi üç kat artmıştır. Kişi başına değerlendirildiğinde ise, 2021 yılı itibarıyla kişi başı elektrik tüketimi iki katına ulaşmıştır (Yeldan, 2025: 7, 8).

Yeşil büyüme perspektifinden bakıldığında ise Türkiye kişi başına düşen sera gazı emisyonları açısından görece düşük seviyelerde olsa da özellikle emisyonların artış hızı baz alındığında OECD ülkeleri arasında en yükseklerden biridir. Bu artışın büyük bölümü enerji sektöründen kaynaklanmaktadır. Şekil 1, Türkiye, yüksek gelirli ülkeler ve dünya ortalamaları arasında kişi başına CO_2 emisyonlarının izlediği yolu göstermektedir. Türkiye'nin sera gazının önemli bir bileşeni olan CO_2 emisyonlarında son yıllarda dünya ortalamasının üzerine çıktığı göze çarpmaktadır.

Şekil 1
CO_2 Emisyonu/Kişi Başına

Kaynak: Our World in Data (Ritchie et al., 2023); temel veri kaynağı: Global Carbon Project (2024).

Bu ciddi tablo, küresel iş birliklerinin yeşil ve çevre dostu büyüme yönündeki çabalarını birçok açıdan haklı çıkarmaktadır. Bununla birlikte, yeşil büyüme politikalarının farklı ülke yapılarına ne ölçüde uyarlanabileceği ve bu politikaların ekonomik, toplumsal ve kurumsal sonuçları tartışmalı olmaya devam etmektedir. Özellikle çevresel sorunların piyasa temelli araçlar, özelleştirme ve ekonomik değerleme mekanizmaları yoluyla çözülmeye çalışılması, doğanın giderek daha fazla piyasa ilişkilerine dahil edilmesi ve çevresel yönetişimin neoliberal

politikalar doğrultusunda yeniden şekillenmesi açısından eleştirilmektedir (Heynen ve Robbins, 2005; Castree, 2010; Wanner, 2015).

Türkiye'nin yeşil büyüme konusunda politikalarını açıklamadan önce mevcut elektrik gücünü de incelemekte fayda vardır. Türkiye'nin elektrik kurulu gücü 2013 yılında 64.007 MW iken, 2023 yılı sonunda 106.668 MW'a ulaşarak son on yılda yaklaşık %67 oranında artmıştır (ETKB, 2024). Uzun dönemli görünümde kömürün toplam kurulu güç içerisindeki payında sınırlı bir gerileme görülmekle birlikte, ithal kömüre olan bağımlılık belirgin biçimde artmıştır. Nitekim 1990 yılında kömüre dayalı santrallerin kurulu gücü içerisinde ithal kömürün payı %28,5 düzeyindeyken (Yeldan, 2025), 2023 yılında ithal kömüre dayalı kurulu güç 10.373,8 MW'a ulaşmış ve toplam kömür kurulu gücünün yaklaşık %47,6'sını oluşturmuştur (ETKB, 2024). Bununla birlikte, 2023 itibarıyla fosil yakıtlar elektrik üretiminde ağırlığını korurken yenilenebilir enerji kaynaklarının toplam elektrik üretimindeki payı %42'ye ulaşmıştır (ETKB, 2024). Yenilenebilir kaynakların payındaki bu artış enerji dönüşümünün ilerlediğine işaret etmekle birlikte, özellikle ithal kömür ve doğal gaza dayalı üretimin devam eden ağırlığı Türkiye'nin enerji sistemindeki dışa bağımlılığın önemini koruduğunu göstermektedir.

Türkiye'nin ithal fosil enerjiye bağımlılığı ve artan enerji talebiyle yenilenebilir enerji kaynaklarını daha da arttırabilmesi ülke ekonomisini enerji bağımlılığından kurtarmak adına elbette son derece önemlidir. Bu anlayışla, yenilenebilir enerji yatırımları 1980'lerden itibaren şekillenmeye başlamıştır. Ne var ki, uzun yıllar boyunca hedeflerle uygulama arasında belirgin bir fark gözlenmiştir. 1980'lerden itibaren kalkınma planlarında yenilenebilir enerji kaynaklarının önemine sürekli vurgu yapılmıştır. Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1984–1989) yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımına yönelik girişimlerin desteklenmesi öngörülmüş; altıncı ve yedinci planlarda ise özellikle hidrolik, jeotermal ve güneş enerjisinden yararlanmanın artırılması gerektiğinin altı çizilmiştir (Güler ve Çobanoğlu, 1997). Ancak bu dönemde gerek yurt içi gerekse yurtdışı yatırımlar ve teşvikler sınırlı kalmış, yenilenebilir enerji kapasitesi düşük düzeyde seyretmiştir.

Türkiye'de yenilenebilir enerji politikasının kurumsallaşması açısından esas dönüşüm 2000'li yıllarda başlamıştır. 2001 yılında yürürlüğe giren 4628 sayılı Enerji Piyasası Kanunu ile Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu (EPDK) kurulmuş, elektrik üretiminde rekabete dayalı bir piyasa yapısına geçilmiştir. Bu süreci, 2005 yılında yürürlüğe giren 5346 sayılı Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Elektrik Enerjisi Üretimi Amaçlı Kullanımına İlişkin Kanun (YEK Kanunu) izlemiştir. Söz konusu yasa, yenilenebilir enerji kaynaklarının tanımlarını yapmış, yatırımcılara alım garantisi ve fiyat teşvikleri sağlamıştır. Böylece Türkiye'de yenilenebilir enerji yatırımları ilk kez ivme kazanmıştır (Görez ve Alkan, 2005; DPT, 2001). Bu düzenleme, yenilenebilir enerji yatırımlarının yalnızca piyasa koşullarına bırakılmadığı, kamu tarafından oluşturulan destek ve düzenleme mekanizmalarının da dönüşüm sürecinde belirgin biçimde yer almaya başladığı önemli bir dönüm noktasıdır.

YEK Kanunu'nu izleyen dönemde Yenilenebilir Enerji Kaynakları Destekleme Mekanizması (YEKDEM), yenilenebilir kaynaklardan elektrik üreten yatırımcılara fiyat ve alım garantisi sağlayarak sektördeki yatırım belirsizliğini azaltmaya yönelik başlıca politika araçlarından biri haline gelmiştir. Böylece Türkiye'de yenilenebilir enerji politikasının kurumsal yapısı, yalnızca genel hedef ve planlardan oluşan bir çerçeveden yatırım kararlarını doğrudan etkileyebilecek destek mekanizmalarının bulunduğu daha somut bir yapıya doğru evrilmiştir.

2010'ların ortasından itibaren, Türkiye'nin enerji politikası "arz güvenliği–yerlileşme–sürdürülebilirlik" ekseninde yeniden şekillenmiştir. 2016 sonrasında uygulamaya giren Yenilenebilir Enerji Kaynak Alanları (YEKA) modeli ile büyük ölçekli yatırımların önü açılmış hem yerli üretim teknolojisi geliştirme hem de uzun vadeli alım garantisi sağlanmıştır. YEKA modeli bu yönüyle yenilenebilir enerji kapasitesinin artırılmasını, teknoloji transferi ve yerli üretim hedefleriyle bir araya getiren yeni bir politika aşamasını temsil etmektedir. YEKDEM ve YEKA uygulamaları birlikte değerlendirildiğinde, Türkiye'nin yenilenebilir enerji dönüşümünde fiyat garantileri, teşvikler, ihale mekanizmaları ve yatırım koşullarını belirleyen düzenleyici araçların giderek daha görünür hale geldiği görülmektedir.

Bütün bu girişimlerin akabinde Türkiye'nin finansal sektörünün, 2000'lerden itibaren yeşil kalkınma amacına yönelik performansı oldukça yetersizdir. Nitekim veriler; çimento, demir-çelik ve kimya gibi çevresel açıdan en hassas sektörlerde kredi yoğunluğunun genel olarak azalma eğiliminde olduğunu göstermektedir. Esasen inşaat sektörü bankacılık kredilerinden en yüksek payı almaktadır. Ne var ki, bu sektörün en önemli bileşeni çimento sektörü, doğrudan CO_2 emisyonlarında %14,2'lik payla başlıca kirleticilerden biri olurken, bankacılık kredilerinden yalnızca %1,9'luk bir pay alabilmiştir (Yeldan, 2025: 22).

Finansal akımların toplam tasarruflara katkısına bakıldığında; genel olarak, düzeltilmiş net tasarruf oranının toplam değerinde bir iyileşme gözlemlenmektedir. Bununla birlikte, Türkiye'nin performansının, üst orta gelirli gelişmekte olan ülkelerin karşılaştırılabilir düzeylerinin oldukça altında olduğu ve sürdürülebilir ekonomik kalkınma potansiyelinin gerilemekte olduğu dikkat çekmektedir (World Bank, 2025).

Bu çerçevede, Türk çevre ve enerji politikaları bu zamana kadar "özel koşullar" kavramı üzerine şekillenmiştir. Yani bu kavram Türkiye'nin küresel emisyonlara görece sınırlı katkı sunduğu anlamına gelmektedir. Olson'ın (1965) teorisinde olduğu gibi ülkeler etkin bir kollektif bir eylem planı olmadığı sürece, bu maliyete katlanmakta gönülsüz davranmaktadırlar. Türkiye de ülke büyümesine zarar vermediği ölçüde yeşil eylem mantığını benimsemiştir. Türkiye'nin uluslararası iklim politikasındaki uzun dönemli yaklaşımı da ekonomik büyüme, enerji arz güvenliği ve kalkınma hedefleri ile emisyon azaltım yükümlülükleri arasında bir denge arayışı çerçevesinde şekillenmiştir.

Öte yandan Türkiye, 2015 yılında Paris'te düzenlenen toplantılara katılmış ve İklim Değişikliğiyle Mücadele Kapsamında Ulusal Katkı Beyanı sunmuştur. Ancak Türkiye, Paris Anlaşması'nın parlamentoda onaylanmasını Eylül 2021'e kadar ertelemiş, bu tarihten sonra

ise 2053 yılı için net sıfır emisyon hedefini geniş kapsamlı amaçlarla ilan etmiştir. Bu gelişmeler, Türkiye'nin iklim politikasında uluslararası taahhütlerin daha belirgin hale geldiği yeni bir döneme işaret etmektedir. Bununla birlikte, net sıfır hedefinin yenilenebilir enerji dönüşümü bakımından uygulanabilirliği, ara hedeflerin belirlenmesi ve enerji sisteminde fosil yakıtların payının nasıl azaltılacağı gibi konular önemini korumaktadır.

Dolayısıyla, bu savunmacı tutum uzun yıllar boyunca devam etmiş ve Türkiye'nin "özel koşullarının" uluslararası düzeyde tanınması çabaları, Türk iklim politikasında birincil öncelik olarak kalmıştır. Bu sebeple, Temmuz 2025'te imzalanan İklim Kanunu uzun yıllar sonra Türkiye'nin 2053 hedefleri için somut hedefler koyduğu önemli bir anlaşmadır. Ne var ki, toplam emisyonda artıştan azaltım anlayışı mevcut finansal konjonktür ve ülkenin fosil yakıtla büyüme stratejisini ne derece terk edeceği soru işaretleri barındırmaktadır. Nitekim ülkenin buradaki hassasiyeti haklılık payı taşımaktadır. Zira küresel ekonomik üretim ve ticaret faaliyetlerinin büyük çoğunluğunun, bireysel devletler tarafından değil, devasa çok uluslu şirketler tarafından yürütülmektedir. Bu ulusötesi şirketlerin faaliyetleri, genellikle herhangi bir ülkenin sınırlarını aşmaktadır. Bu şirketler, üretim tercihlerini düzenlemeye yönelik olası bir müdahaleyle —örneğin karbon vergisi veya başka bir fiyatlandırma mekanizmasının uygulanmasıyla— karşılaştıklarında, faaliyetlerini daha gevşek çevre politikalarına sahip ülkelere taşıyabilecek güç ve esnekliğe sahiptir. Dahası bu şirketler yeni karlılık alanları arayışlarında gelişmekte olan ülkeleri gerek emek gerekse çevre alanlarında maliyetlerini düşürmek açısından kullanabilmektedir.

İstatistiklere bakıldığında, 25 çok uluslu şirket ve devlet iştirakli kuruluş, küresel sera gazı emisyonlarının %51'inden sorumludur. 100 ulusötesi şirketi kapsayacak şekilde veri seti genişletildiğinde ise bu oran küresel endüstriyel sera gazı emisyonlarının %72'sine ulaşmaktadır (CDP, 2017). Bu şirketlerin büyüklüğü ve pazar payına bakıldığında ise Avrupa sanayi devletlerinde yoğunlaştıkları görülmektedir. Ayrıca bu şirketler beklenmedik bir biçimde karlarını da çok ciddi biçimde arttırmaktadırlar (Yeldan, 2025). Bu bulgular, emisyon ticareti sistemleri gibi piyasa temelli mekanizmalar aracılığıyla elde edilen emisyon azaltımının oldukça yavaş ilerlediğini ve küresel iklim mücadelesinin ciddi biçimde geciktiğini göstermektedir.

Türkiye'deki bu tarihsel gelişim, yenilenebilir enerji dönüşümünün yalnızca enerji fiyatları, gelir düzeyi veya dış ticaret gibi makroekonomik göstergeler çerçevesinde ele alınamayacağını; düzenleyici yapı, teşvik mekanizmaları ve kamu politikalarının da sürecin içinde yer aldığını göstermektedir. Bununla birlikte, söz konusu kurumsal ve politik araçların etkileri bu çalışmanın ampirik modelinde ayrı değişkenler olarak doğrudan sınanmamaktadır. Dolayısıyla tarihsel bölümde ele alınan YEKDEM, YEKA ve diğer politika düzenlemeleri, ekonometrik analizden elde edilmiş belirleyiciler olarak değil, ampirik sonuçların değerlendirildiği Türkiye'ye özgü tarihsel ve kurumsal bağlamın unsurları olarak ele alınmaktadır.

Ampirik Analiz

Veri Seti ve Değişkenlerin Seçimi

Bu çalışma, Türkiye'de yenilenebilir kaynaklardan elektrik üretiminin belirleyicilerini 1990–2023 dönemine ait yıllık zaman serisi verileri kullanarak incelemektedir. Kurulan her iki modelde de bağımlı değişken, yenilenebilir enerji kaynaklarından gerçekleştirilen toplam elektrik üretimidir. Bu değişken, teravatsaat (TWh) cinsinden ölçülmekte ve hidroelektrik, rüzgâr, güneş ile diğer yenilenebilir kaynaklardan gerçekleştirilen elektrik üretimini kapsamaktadır. Çalışmanın uzun bir tarihsel dönemi ele alması nedeniyle hidroelektrik üretimi bağımlı değişkenin kapsamına dahil edilmiştir. Türkiye'de özellikle incelenen dönemin ilk yıllarında yenilenebilir elektrik üretiminin önemli bir bölümünün hidroelektrik kaynaklardan sağlanması, hidroelektriğin dışlanması hâlinde ülkenin yenilenebilir enerji dönüşümünün tarihsel gelişiminin eksik temsil edilmesine neden olabilecektir. Bununla birlikte, güneş ve rüzgâr enerjisinin özellikle son dönemde enerji dönüşümündeki artan önemi dikkate alınmaktadır.

Açıklayıcı değişkenlerin seçiminde hem yenilenebilir enerjiye geçişin belirleyicilerini inceleyen ampirik yazın hem de Türkiye enerji sisteminin yapısal özellikleri esas alınmıştır. Bu doğrultuda kişi başına reel GSYH, ticari açıklık ve kişi başına CO_2 emisyonları literatürde en çok incelenen değişkenler olmaları bakımından ilk modelin temel açıklayıcı değişkenlerini oluşturmaktadır. İkinci modelde ise bu değişkenlere elektrik üretiminin fosil yakıt bileşimini temsil eden kömür, doğal gaz ve sıvı yakıtlardan elektrik üretiminin payları eklenmektedir. Böylece ilk model yenilenebilir enerji üretiminin temel makroekonomik ve çevresel belirleyicilerini incelerken, ikinci model mevcut enerji üretim yapısının yenilenebilir enerjiye geçiş üzerindeki etkisini ayrıca değerlendirmektedir.

Kişi başına reel GSYH, ekonomik gelişmişlik düzeyini ve yenilenebilir enerji yatırımlarının finansmanını destekleyebilecek ekonomik kapasiteyi temsil etmektedir. Ekonomik büyümenin enerji talebini artırmasının yanı sıra yenilenebilir enerji yatırımlarının gerçekleştirilmesi için gerekli finansal ve teknolojik olanakları genişletebilmesi nedeniyle kişi başına gelir, yenilenebilir enerji yazınında en sık kullanılan ekonomik belirleyiciler arasında yer almaktadır (Apergis ve Payne, 2010; Aguirre ve Ibikunle, 2014; Omri ve Nguyen, 2014).

Ticari açıklık, mal ve hizmet ihracatı ile ithalatı toplamının GSYH'ye oranı olarak ölçülmektedir. Dış ticarete açıklığın yenilenebilir enerji üzerindeki etkisi birden fazla kanal üzerinden ortaya çıkabilmektedir. Bir taraftan uluslararası ticaret, yenilenebilir enerji teknolojileri, makine ve teçhizata erişimi ve teknoloji transferini kolaylaştırarak yenilenebilir enerji kullanımını destekleyebilir. Diğer taraftan ticari açıklığın üretim ve toplam enerji talebini artırması, özellikle enerji yoğun ve fosil yakıtlara bağımlı üretim yapılarında yenilenebilir enerjiye geçişi sınırlandırabilir. Dolayısıyla ticari açıklığın etkisinin yönü teorik olarak belirsizdir ve ülkenin üretim ve enerji yapısına bağlı olarak değişebilmektedir (Omri ve Nguyen, 2014).

Kişi başına CO_2 emisyonları ise enerji kullanımının yarattığı çevresel baskının bir göstergesi olarak modele dahil edilmiştir. Artan CO_2 emisyonlarının çevresel farkındalığı ve düzenleyici baskıları güçlendirerek yenilenebilir enerji yatırımlarını teşvik etmesi beklenebilmekle birlikte, yüksek emisyon düzeyleri aynı zamanda fosil yakıtlara dayalı yerleşik bir enerji ve üretim yapısının göstergesi de olabilir. Bu nedenle CO_2 emisyonlarının yenilenebilir enerji üzerindeki etkisi ampirik olarak test edilmektedir.

İkinci modelde yer alan kömür, doğal gaz ve sıvı yakıtlardan elektrik üretimi değişkenleri, Türkiye elektrik sisteminin fosil yakıtlara bağımlılığını temsil etmektedir. Bu değişkenlerin modele ayrı ayrı dahil edilmesi, geleneksel enerji kaynaklarının yenilenebilir elektrik üretimi üzerindeki etkilerinin kaynak türlerine göre farklılaşıp farklılaşmadığının incelenmesine olanak sağlamaktadır. Fosil yakıtlara dayalı mevcut üretim kapasitesinin, yerleşik altyapı ve yatırım yapısı nedeniyle yenilenebilir enerjiye geçiş üzerinde bir kilitlenme etkisi yaratabileceği öngörülmektedir (Huang ve diğerleri, 2007; Aguirre ve Ibikunle, 2014).

İlaveten çalışmada Türkiye'nin yenilenebilir enerji dönüşümünde kurumsal düzenlemelerin ve destek mekanizmalarının taşıdığı önem dikkate alınarak, YEKDEM ve YEKA uygulamalarının yürürlüğe giriş tarihlerini temsil eden alternatif bir politika değişkeninin modele dahil edilmesi de değerlendirilmiştir. Ancak söz konusu değişkenle gerçekleştirilen alternatif ARDL tahminlerinde modelin bakımından gerekli koşulları sağlayamadığı görülmüştür. Bu nedenle politika değişkeni temel model spesifikasyonuna dahil edilmemiş; kurumsal ve politik gelişmeler çalışmanın tarihsel değerlendirme bölümü kapsamında sınırlı tutulmuştur.

Çalışmada kullanılan diğer tüm sürekli değişkenler doğal logaritmaları alınarak analize dahil edilmiştir. Bu dönüşüm, değişkenler arasındaki ölçek farklılıklarını azaltmasının yanı sıra tahmin edilen uzun dönem katsayılarının esneklik olarak yorumlanmasına olanak sağlamaktadır. Değişkenlerin tanımları, ölçüm birimleri, veri kaynakları ve tanımlayıcı istatistikleri Tablo 1'de sunulmaktadır.

Çalışmada kullanılan değişkenlerin durağanlık özellikleri, yapısal kırılmaları dikkate alan Lee-Strazicich birim kök testi aracılığıyla incelenmiştir. Analiz sonuçları Tablo 2'de sunulmuştur. Elde edilen bulgular lntrade, lnoil, lncoal, lngas değişkenlerinin düzey değerlerinde; lnrenew, lngdp_pc ve lnco2 değişkenlerinin birinci farkları alındığında durağan olduklarını göstermiştir. Değişkenlerin farklı durağanlık derecelerine sahip olması, kullanılacak eşbütünleşme yönteminin seçiminde belirleyici olmuştur. Bazı değişkenlerin I(0), bazılarının ise I(1) olduğu tespit edildiğinden ARDL sınır testi yaklaşımı tercih edilmiştir.

Tablo 1
Değişkenlerin Tanımı ve Tanımsal İstatistik

Değişkenler	Tanımı	Kaynak	Gözlem Sayısı	Ortalama	Medyan	Maks.	Min.	Std. Sapma
RENEW	TWh cinsinden yenilenebilir kaynaklardan elektrik üretimi	Energy Institute (2024)	34	59.218	41.650	140.200	22.800	36.182
GDPPER	Kişi başına gayrisafi yurt içi hasıla (2015 sabit ABD doları)	World Bank (2026)	34	8566.031	8001.908	14932.890	5134.418	2950.579
TRDOPN	Ticari açıklık	World Bank (2026)	34	48.835	48.486	79.898	30.476	11.217
CO^2	Kişi başına karbondioksit emisyonları	World Bank (2026)	34	3.967	4.048	5.475	2.675	0.918
EPCOAL	Kömür kaynaklarından elektrik üretimi (%)	TÜİK (2026)	34	30.994	31.553	37.155	22.859	3.994
EPLQID	Sıvı yakıtlardan elektrik üretimi (%)	TÜİK (2026)	34	3.734	3.396	8.447	0.084	3.121
EPGAS	Doğal gazdan elektrik üretimi (%)	World Bank (2026)	34	33.163	35.106	49.736	14.616	12.014

Tablo 2
Lee-Strazicich Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Kırılma Tarihleri	t istatistiği	Kritik Değerler	
lnrenew	2003 2013	-5.667	1% 5% 10%	-7.004 -6.185 -5.828
lngdp_pc	2002 2007	-4.698	1% 5% 10%	-6.750 -6.108 -5.779
lntrade	2004 2015	-6.272**	1% 5% 10%	-7.004 -6.185 -5.828
lnco2	2003 2012	-5.493	1% 5% 10%	-6.978 -6.288 -5.998
lnoil	2007 3026	-6.632**	1% 5% 10%	-7.032 -6.375 -6.011
lncoal	2001 2014	-6.278**	1% 5% 10%	-6.691 -6.152 -5.798

Değişkenler	Kırılma Tarihleri	t istatistiği	Kritik Değerler	
lngas	2012 2019	-6.502**	1% 5% 10%	-6.932 -6.175 -5.825
Δlnrenew	2002 2012	-6.958***	1% 5% 10%	-6.932 -6.175 -5.825
Δlnco2	2008 2011	-8.477***	1% 5% 10%	-6.863 -6.268 -5.956
Δlngdp_pc	1998 2005	-6.391**	1% 5% 10%	-7.196 -6.312 -5.893

Not: Δ ifadesi serinin farkının alındığını göstermektedir. ***,** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 önem seviyesinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Model Spesifikasyonu

Ampirik analiz iki model üzerinden gerçekleştirilmektedir. Model 1, yenilenebilir elektrik üretiminin temel makroekonomik ve çevresel belirleyicilerini incelemektedir. Bu modelde yenilenebilir kaynaklardan elektrik üretimi bağımlı değişken; kişi başına reel GSYH, ticari açıklık ve kişi başına CO_2 emisyonları ise açıklayıcı değişkenlerdir:

$$\ln RENEW_t = \alpha_0 + \alpha_1 \ln GDPPC_t + \alpha_2 \ln TRADE_t + \alpha_3 \ln CO_{2t} + \varepsilon_t \quad (1)$$

Model 2 ise mevcut elektrik üretim yapısının yenilenebilir enerjiye geçiş üzerindeki etkisini değerlendirmek amacıyla Model 1'i genişletmekte ve kömür, sıvı yakıtlar ve doğal gazdan elektrik üretimini modele dahil etmektedir:

$$\ln RENEW_t = \beta_0 + \beta_1 \ln GDPPC_t + \beta_2 \ln TRADE_t + \beta_3 \ln CO_{2t} + \beta_4 \ln OIL_t + \beta_5 \ln COAL_t + \beta_6 \ln GAS_t + u_t \quad (2)$$

Bu ayrım sayesinde ilk model, ekonomik ve çevresel faktörlerin yenilenebilir enerji üretimi üzerindeki etkilerini ortaya koyarken; ikinci model, Türkiye'nin fosil yakıta dayalı mevcut elektrik üretim yapısının modele dahil edilmesiyle söz konusu ilişkilerin nasıl değiştiğini incelemektedir. Her iki modelde de değişkenler arasındaki kısa ve uzun dönemli dinamiklerin birlikte değerlendirilebilmesi amacıyla ARDL sınır testi yaklaşımından yararlanılmıştır.

ARDL Yöntemi

Zaman serilerinde değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkilerin belirlenmesinde farklı eşbütünleşme yöntemleri kullanılmaktadır. Bu çalışmada ARDL sınır testi yaklaşımının tercih edilmesinin temel nedeni, yöntemin açıklayıcı değişkenlerin I(0) ve I(1) düzeylerinde durağan olmalarına birlikte izin vermesi ve görece küçük örneklemlerde uygulanabilmesidir. Nitekim

çalışmada kullanılan değişkenlerin farklı bütünleşme derecelerine sahip olması, ARDL yaklaşımını uygun hâle getirmektedir.

Denklem (3) bağımlı değişken ve k adet bağımsız değişken için genel bir ARDL modelini göstermektedir.

$$y_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^{p} \phi_i \, y_{t-i} + \sum_{j=1}^{k} \sum_{i=0}^{q_j} \beta_{ji} \, x_{jt-i} + u_t \qquad (3)$$

Değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkinin varlığı Sınır (Bounds) testi ile incelenmektedir. Bu teste göre, eşbütünleşme olmadığını ifade eden H0 hipotezi, H_0: $\lambda_1 = \lambda_2 = \ldots = \lambda_{k+1} = 0$ alternatif hipotez ise H_1: $\lambda_1 \neq \lambda_2 \neq \ldots = \lambda_{k+1} \neq 0$ şeklindedir.

Hesaplanan F istatistiği, Pesaran ve diğerleri (2001) tarafından verilen ve açıklayıcı değişken sayısına (k) karşılık gelen üst sınır kritik değeri I(1)'den büyükse, H0 hipotezi reddedilir. F istatistiği alt sınır kritik değeri I(0)'dan küçükse, H0 hipotezi reddedilemez. F istatistiğinin I(0) ile I(1) arasında kalması ise eşbütünleşme konusunda bir kararsızlığa işaret eder.

Eğer değişkenler arasında uzun dönem ilişkisi tespit edilirse, hata düzeltme modeli (ECM) aşağıdaki denklemden (4) tahmin edilir:

$$\Delta y_t = \alpha_0 + \lambda_1 \, y_{t-1} + \sum_{j=1}^{k} \lambda_{j+1} \, x_{jt-1} + \sum_{i=1}^{p} \delta_i \, \Delta y_{t-i} + \sum_{j=1}^{k} \sum_{i=0}^{q_j} \gamma_{ji} \, \Delta x_{jt-i} + u_t \qquad (4)$$

Ampirik Sonuçlar ve Tartışma

Tablo 2'deki birim kök testi sonuçlarına göre bazı değişkenlerin I(0), bazılarının ise I(1) olduğu tespit edilmiştir. Bu sebeple ARDL sınır testi yaklaşımı tercih edilmiştir.

Sınır testi yaklaşımı uygulanmadan önce ilk olarak uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesi gerekmektedir. Çalışmada maksimum gecikme uzunluğu 4 olarak belirlenmiş, her gecikme için Akaike değerleri ve Breusch-Godfrey otokorelasyon test istatistikleri Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3'teki bulgulardan hareketle en küçük Akaike değerini sağlayan ve otokorelasyon içermeyen gecikme uzunlukları uygun gecikme uzunluğu olarak belirlenmiştir. Ardından her bir model için tespit edilen gecikme uzunlukları doğrultusunda Sınır testi uygulanmış, test sonuçları Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 3
Uygun Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi

	Gecikme uzunluğu	AIC	LM(1)
Model 1	1	-0.675	0.866
	2	-0.710	0.767
	3	-0.710	0.767
	4	**-1.063***	**0.909***
	Gecikme uzunluğu	**AIC**	**LM(1)**
Model 2	1	**-1.706***	**0.321**
	2	-1.898	0.049
	3	-3.390	0.069
	4	-3.390	0.069

Tablo 4
Sınır Testi Sonuçları

	k	F-istatistiği	%1		%5		%10	
Model 1	3	4.881***	3.65	4.66	2.79	3.67	2.37	3.2
Model 2	6	14.391***	3.06	4.15	2.39	3.38	2.08	3

Not: k bağımsız değişken sayısını temsil etmektedir. ***, %1 önem seviyesinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Eşbütünleşme ilişkisi tespit edilen modeller, uygun gecikme uzunlukları doğrultusunda ARDL yaklaşımı ile tahmin edilmiştir. Elde edilen bulgular Tablo 5'te sunulmuştur.

Uzun dönem tahmininin ardından kısa dönem tahmini gerçekleştirilmiştir. Kısa dönem tahmin sonuçları Tablo 6'da yer almaktadır.

Kısa dönem tahmin sonuçlarına göre, hata düzeltme terimlerinin (EC(-1)) beklentilere uygun olarak negatif işaretli ve istatistiki olarak %1 önem seviyesinde anlamlı olduğu görülmektedir. Modellere ilişkin hata düzeltme terimi katsayıları meydana gelebilecek bir dengesizliğin sırasıyla yaklaşık %48 ve %73 'ünün gelecek dönemde giderileceği anlamına gelmektedir.

Elde edilen bulgular incelendiğinde, ilk modele göre kişi başına GSYH ile yenilenebilir kaynaklarından elektrik üretimi arasında pozitif ve istatistiki olarak anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Bu sonuca göre kişi başına gelirde %1'lik artış, yenilenebilir elektrik üretiminde yaklaşık %3,42'lik artışla ilişkilidir (Apergis ve Payne, 2010; Aguirre ve Ibikunle, 2014; Omri ve Nguyen, 2014). Ne var ki, fosil yakıt bileşiminin modele dahil edilmesiyle bu ilişkinin istatistiksel anlamlılığı ortadan kalkmaktadır.

Kişi başına karbon emisyonu ile yenilebilir enerji üretimi arasında ise negatif ve istatistiki olarak anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Kişi başına CO emisyonlarındaki %1'lik artış, yenilenebilir elektrik üretiminde yaklaşık %2,55'lik azalışla ilişkilidir. Bu sonuç, genel literatürden ayrışmaktadır; çünkü literatürde genellikle pozitif ilişki üzerine genel bir uzlaşı

Tablo 5
Uzun Dönem Katsayılarının Tahmini

Değişkenler	Model 1 ARDL(1,2,0,0)	Model 2 ARDL(1,0,0,0,0,0,0)
c	-22.569*** (0.001)	-5.854 (0.177)
lngdp_pc	3.424*** (0.001)	0.563 (0.222)
lntrade	-0.199 (0.760)	0.098 (0.690)
lnco2	-2.549** (0.004)	-1.383*** (0.005)
lnoil		-0.078* (0.070)
lncoal		-1.716*** (0.000)
lngas		-0.961*** (0.000)

Not: Parantez içi olasılık değerini göstermektedir. ***, ** ve* sırasıyla %1, %5 ve %10 önem seviyesinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 6
Hata Düzeltme Modeli Sonuçları

Değişkenler	Model 1 ARDL(1,2,0,0)	Model 2 ARDL(1,0,0,0)
EC (-1)	-0.482*** (0.000)	-0.732*** (0.000)

Not: Parantez içi olasılık değerini göstermektedir. ***,** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 önem seviyesinde anlamlılığı ifade etmektedir.

vardır. Ancak Marques ve Fuinhas (2011) ile Valdés Lucas vd. (2016) bulgularına benzer biçimde, bu beklenmedik sonuç toplumun çevresel konulara yönelik daha geniş bir ilgisizliğini veya fosil yakıt çıkarlarının yerleşik etkisini ve geleneksel enerji sektörlerinin lobi gücünü düşündürmektedir. Tarihsel analizde de zaman zaman gerek yerel öncelikler gerekse küresel arenadaki büyüme rekabetine öncelik verildiğini belirtmiştik. Bu bağlamda, Wanner'ın (2015) "yeşil büyüme" söylemine yönelik eleştirisi son derece yerindedir. Keza bu eleştiri, çevre politikası çerçevelerinin küresel ekonomik çıkarlar tarafından şekillendirildiğinde, gerçek dönüştürücü potansiyelinin sorgulanması gerektiğini savunmaktadır.

Elektrik üretiminde geleneksel enerji kaynaklarının payı ile yenilenebilir enerjiye geçiş arasında da kritik bir bağlantı bulunmaktadır. İkinci model incelendiğinde, kişi başına karbon

salınımı negatif ve istatistiki olarak anlamlılığını korurken kömür kaynaklardan ve doğalgazdan elektrik üretimi de negatif ve anlamlı çıkmıştır. Bu sonuç; Türkiye'nin elektrik üretiminde fosil yakıtlara (kömür ve doğalgaz) olan yüksek bağımlılığına işaret etmekte ve sıkı çevre politikaları uygulama olasılığının düşük olduğunu, dolayısıyla bu durumun yenilenebilir enerjiye geçişi engellediğini göstermektedir. Tespit edilen negatif ilişki literatürdeki önemli çalışmalarla da kanıtlanmıştır (Huang ve diğerleri, 2007; Aguirre ve Ibikunle, 2014).

Özellikle kömür ve doğal gaz bağlamındaki bu bulgular, geleneksel enerji kaynaklarının Türkiye'deki dirençli ve yerleşik konumuna da işaret etmektedir. Fosil yakıtlara yönelik devam eden tercih, emisyon kısıtlarının olmadığı bir ortamda yalnızca ekonomik motivasyonlarla açıklanamaz. Birçok ülkede geleneksel enerji sektörü, güçlü lobi mekanizmaları aracılığıyla önemli siyasi ve ekonomik etkiye sahiptir. Dolayısıyla, bu geleneksel endüstrilere yönelik lobicilik ne kadar güçlüyse, sera gazı azaltım stratejilerinin uygulanması ve yenilenebilir enerji politikalarının teşvik edilmesi olasılığı o kadar düşmektedir. Türkiye açısında da bu bulgular doğrultusunda gelecek çalışmalar lobicilik faaliyetlerini önemli bir etken olarak modellerine taşıyabilirler.

Ayrıca iki modelde de neoliberal söylemin temel taşlarından biri olarak görülen ticari açıklığın Türkiye için yenilenebilir enerji üretiminde anlamlı çıkmadığı tespit edilmiştir. Ticari açıklığın her iki modelde de istatistiksel olarak anlamlı bulunmaması, Türkiye'de yenilenebilir enerji üretimindeki gelişmenin dış ticarete açıklıktaki artışla doğrudan ilişkilendirilemediğini göstermektedir. Bununla birlikte, bu bulgu tek başına yenilenebilir enerji dönüşümünün hangi kurumsal veya politik mekanizmalar tarafından şekillendirildiğini ortaya koymamaktadır. Çalışmanın tarihsel değerlendirmesinde ele alındığı üzere, YEK Kanunu, YEKDEM, YEKA uygulamaları, lisanslama düzenlemeleri ve çeşitli teşvik mekanizmaları Türkiye'nin yenilenebilir enerji politikasının önemli unsurlarını oluşturmaktadır. Bu nedenle ampirik bulguların, söz konusu kurumsal gelişmelerin doğrudan etkisine ilişkin bir kanıt olarak değil, Türkiye'nin yenilenebilir enerji dönüşümünün tarihsel ve kurumsal bağlamı içerisinde değerlendirilmesi daha uygun olacaktır.

Bununla birlikte ticari açıklığın anlamlı bir etki göstermemesi, Türkiye ekonomisinin yapısal özellikleriyle de ilişkili olabileceğini düşündürmektedir. Zira Türkiye'nin dış ticaret yapısının enerji yoğun sanayi üretimi, ara malı ithalatı ve ithal enerji girdilerine olan bağımlılıkla iç içe geçmiş olması, dış ticaret hacmindeki artışın yenilenebilir enerji yatırımlarına doğrudan yansımasını sınırlandırabilecek olası kanallardan biridir. Benzer biçimde, yenilenebilir enerji yatırımlarında kullanılan teknoloji ve ekipmanların belirli ölçüde ithalata bağımlı olması, döviz kuru oynaklığı ve finansman koşullarının dış ticaret yoluyla ortaya çıkabilecek olumlu teknoloji ve yatırım etkilerini zayıflatmasına neden olabilmektedir. Dolayısıyla Türkiye örneğinde ticari açıklığın yenilenebilir enerji dönüşümünü kendiliğinden hızlandıran bir mekanizma olarak değerlendirilmesi yerine, etkisinin ülkenin enerji bağımlılığı, üretim yapısı ve yatırım koşullarıyla birlikte değerlendirilmesi oldukça mühimdir.

Sonuç ve Politika Önerileri

Bu çalışma, son yıllarda hem ekonomi politikalarının hem de siyasi söylemin merkezine yerleşen yenilenebilir enerjiye geçiş sürecini ve buna eşlik eden "yeşil kalkınma" paradigmasını tarihsel ve ampirik bulgular ışığında yeniden tartışmaya açmaktadır. Elde edilen bulgular, Türkiye'de yenilenebilir enerji üretiminin ekonomik ve çevresel faktörlerin yanı sıra mevcut enerji üretim yapısıyla da yakından ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Çalışmanın tarihsel değerlendirmesi ise bu ampirik ilişkilerin Türkiye'nin enerji ve iklim politikalarının geliştiği kurumsal çerçeve içerisinde ele alınmasının önemine işaret etmektedir.

Bulgular, kişi başına gelir ile yenilenebilir enerji üretimi arasında ilk modelde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunduğunu göstermektedir. Bu ilişki, ekonomik kapasitedeki artışın yenilenebilir enerji yatırımlarının geliştirilmesini destekleyebilecek unsurlardan biri olabileceğine işaret etmektedir. Bununla birlikte, fosil yakıt bileşenlerinin modele dahil edildiği ikinci modelde ise kişi başına gelir katsayısının anlamlılığını kaybetmesi, yenilenebilir enerji dönüşümünün yalnızca ekonomik gelişmişlik düzeyi üzerinden açıklanamayacağının açık bir göstergesidir.

Aynı zamanda ticari açıklık değişkeninin her iki modelde de anlamlı bulunmaması ise Türkiye'de dış ticarete açıklıktaki artışın yenilenebilir elektrik üretimiyle doğrudan ve sistematik bir ilişki sergilemediğini göstermektedir. Nitekim neoliberal anlatının sıklıkla gündeme getirdiği söz konusu açıklık sanıldığının aksine, Türkiye gibi bir ülkede yenilenebilir enerji teknolojilerine erişim ve teknoloji transferi gibi kanallar üzerinden yaratması beklenen olumlu etkiyi ortaya çıkarmamaktadır. Elbette ki bu bulgu politika yapıcıların titizlikle ele alması gereken önemli bir durumdur. Tarihsel analizde ortaya konduğu üzere devletin "tutucu" bir yaklaşım sergilemesi bu ilişkinin ana nedeni olabilir.

Politika açısından değerlendirildiğinde, bulguların en belirgin sonucu Türkiye'nin fosil yakıta dayalı elektrik üretim yapısının yenilenebilir enerji dönüşümü açısından taşıdığı önemdir. Kömür ve doğal gazdan elektrik üretiminin yenilenebilir elektrik üretimiyle negatif ve istatistiksel olarak anlamlı ilişkili bulunması, fosil yakıt bağımlılığının azaltılmasına yönelik politikaların yenilenebilir enerji dönüşümü bakımından önemini ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda, yenilenebilir enerji kapasitesinin artırılmasının yanı sıra bu kapasitenin etkin biçimde kullanılmasını sağlayacak şebeke altyapısının ve depolama yatırımlarının eş zamanlı olarak geliştirilmesi önem taşımaktadır. Enerji arzının çeşitlendirilmesi ve fosil yakıtların elektrik üretimindeki ağırlığının kademeli biçimde azaltılması da ampirik bulgularla doğrudan uyumlu bir politika önceliği olarak değerlendirilebilir.

Çalışmanın tarihsel değerlendirmesiyle birlikte ele alındığında, yenilenebilir enerji yatırımlarının sürekliliğini sağlayacak öngörülebilir ve kurumsallaşmış bir politika çerçevesinin korunması da önem taşımaktadır. YEKDEM ve YEKA gibi düzenleyici ve destekleyici araçların etkileri mevcut ampirik modelde doğrudan sınanmamakla birlikte, Türkiye'nin yenilenebi-

lir enerji politikasının tarihsel gelişiminde önemli bir yer tutmaktadır. Bu nedenle söz konusu mekanizmaların etkinliğinin düzenli olarak değerlendirilmesi, yatırım ve izin süreçlerinde öngörülebilirliğin artırılması ve yenilenebilir enerji politikalarının uzun dönemli enerji dönüşümü hedefleriyle uyumlu biçimde yürütülmesi önemlidir.

Ticari açıklığa ilişkin bulgu ise dış ticaret entegrasyonunun tek başına yenilenebilir enerji üretimini artırmaya yeterli olmayabileceğini göstermektedir. Bu nedenle dış ticaret yoluyla teknolojiye erişimin, enerji ve sanayi politikalarıyla ne ölçüde yenilenebilir enerji yatırımlarına dönüştürülebildiğinin ayrıca dikkate alınması gerekmektedir. Yerli yenilenebilir enerji teknolojilerinin geliştirilmesi ve dışa bağımlılığın azaltılması bu çerçevede önemli politika alanları olmakla birlikte, mevcut çalışma bu politika araçlarının etkisini doğrudan sınamadığından söz konusu öneriler ampirik bulgunun doğrudan sonucu olarak değil, Türkiye'nin tarihsel enerji politikası bağlamında değerlendirilmelidir.

Bulgular ayrıca yenilenebilir enerji ile CO_2 emisyonları arasındaki pozitif ilişkiye dair geleneksel anlatıyı da sorgulamaktadır. Bu durum, artan çevresel baskının akabinde Türkiye'de kendiliğinden yenilenebilir enerjiye yönelimi güçlendirmediğine dair önemli bir işarettir. Dolayısıyla Türkiye'nin kömür ve doğal gaza bağımlı enerji yapısı dikkate alındığında bu durum, yerleşik fosil yakıt çıkarlarının ve geleneksel enerji sektörlerinin ekonomik ve politik etkilerinin enerji dönüşümünü yavaşlatabilecek olası mekanizmalar arasında değerlendirilebileceğini düşündürmektedir. Gelecek çalışmalar Türkiye için bu etkiyi doğrudan inceleyecek şekilde yapılandırılabilir.

Fosil yakıtlara bağımlılık ise mevcut enerji altyapısı nedeniyle bir diğer önemli engeli temsil etmektedir. Fosil yakıtlara, özellikle petrol ve doğal gaza bağımlılık, yenilenebilir enerji kullanımını ciddi biçimde kısıtlamaktadır. Politika yapıcılar stratejik enerji çeşitlendirme planları yoluyla bu kaynaklara bağımlılığı azaltmaya, daha temiz enerji alternatiflerinin kullanımını teşvik etmeye ve yenilenebilir kaynakların rekabet gücünü zayıflatan fosil yakıt sübvansiyonlarını aşamalı olarak kaldırmaya odaklanmalıdır. Bununla birlikte, enerji piyasalarının küresel niteliği ve enerji tekellerinin yarattığı baskı kritik bir sorundur. Dolayısıyla, yenilenebilir enerji kullanımını artırmada uluslararası iş birliğinin etkinliği bazı soru işaretleri doğurmaktadır. Çalışma, etkili devlet müdahalesi ve planlamanın önemini vurgulamakla birlikte, merkez ve çevre ülkeler arasındaki asimetrik güç ilişkilerinin ulusal hükümetlerin etkinliğini sınırlayabileceğini öne sürmektedir. Bu nedenle gelecekteki çalışmalar hem merkez hem de çevre ülkelerde küresel lobi faaliyetlerinin ve tekellerin enerji yatırım politikaları üzerindeki etkisine daha fazla odaklanarak bu tartışmanın kapsamını genişletebilir.

Çalışmanın en temel sınırlılığı, Türkiye'nin yenilenebilir enerji politikalarında önemli yer tutan kurumsal düzenlemelerin temel ampirik modelde ayrı bir değişken aracılığıyla doğrudan sınanamamasıdır. YEKDEM ve YEKA uygulamalarını dikkate alan alternatif politika değişkenleriyle gerçekleştirilen tahminlerde modelin tanısal özelliklerinin korunamaması nedeniyle bu değişkenler nihai spesifikasyona dahil edilmemiştir. Bu nedenle çalışmada kurumsal

ve politik faktörlere ilişkin değerlendirmeler doğrudan ampirik bir bulgu olarak değil, Türkiye'nin tarihsel enerji politikası deneyimi çerçevesinde yorumlanmaktadır.

1 Bkz. https://yesilbuyume.org/turkiyenin-ilk-iklim-kanunu-yesil-donusumde-yeni-bir-cag/

Kaynakça

Aguirre, M. ve Ibikunle, G. (2014). Determinants of renewable energy growth: A global sample analysis. *Energy Policy*, *69*, 374–384. https://doi.org/10.1016/j.enpol.2014.02.036

Apergis, N. ve Eleftheriou, S. (2015). Renewable energy consumption, political and institutional factors: Evidence from a group of European, Asian and Latin American countries. *The Singapore Economic Review*, *60*(01), 1550008. https://doi.org/10.1142/S0217590815500083

Apergis, N. ve Payne, J. E. (2010). "Renewable energy consumption and economic growth: Evidence from a panel of OECD countries". *Energy Policy*, *38*(1), 656–660. https://doi.org/10.1016/j.enpol.2009.09.002

Bator, F. M. (1958). The Anatomy of Market Failure. *Quarterly Journal of Economics*, *72*(3), 351–379. https://doi.org/10.2307/1882231

Bayulgen, O. ve Ladewig, J. W. (2017). Vetoing the future: political constraints and renewable energy. *Environmental Politics*, *26*(1), 49-70. https://doi.org/10.1080/09644016.2016.1223189

Brunnschweiler, C. N. (2010). Finance for renewable energy: An empirical analysis of developing and transition economies. *Environment and Development Economics, 15*(3), 241–274. https://doi.org/10.1017/S1355770X1000001X

Cadoret, I. ve Padovano, F. (2016). The political drivers of renewable energies policies. *Energy Economics*, *56*, 261-269. https://doi.org/10.1016/j.eneco.2016.03.003

Carbon Disclosure Project, CDP. (2017). *2017 Carbon Majors Report*, London.

Carley, S., Baldwin, E., MacLean, L. M. ve Brass, J. N. (2017). Global expansion of renewable energy generation: An analysis of policy instruments. *Environmental and Resource Economics*, *68*(2), 397-440. https://doi.org/10.1007/s10640-016-0025-3

Castree, N. (2010). Neoliberalism and the biophysical environment: A synthesis and evaluation of the research. *Environment and Society: Advances in Research, 1*(1), 5–45. https://doi.org/10.3167/ares.2010.010102

Chen, C., Pinar, M. ve Stengos, T. (2021). Determinants of renewable energy consumption: Importance of democratic institutions. *Renewable Energy, 179*, 75–83. https://doi.org/10.1016/j.renene.2021.07.030

Energy Institute. (2024). *Statistical review of world energy 2024*. https://www.energyinst.org/statistical-review/resources-and-data-downloads

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı. (2022, 30 Kasım). *Türkiye'nin yenilenebilir enerji kaynaklı kurulu gücü 55 bin 901 megavata ulaştı*. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı.

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı. (2024, 22 Ocak). *2023 yılında 2 bin 845 megavatlık ilave yenilenebilir kurulu güç artışı gerçekleştirdik*. https://enerji.gov.tr/haber-detay?id=21234

Frondel, M., Ritter, N., Schmidt, C. M. ve Vance, C. (2010). Economic impacts from the promotion of renewable energy technologies: The German experience. *Energy Policy*, *38*(8), 4048-4056. https://doi.org/10.1016/j.enpol.2010.03.029

Global Carbon Project. (2024). *Supplemental data of Global Carbon Budget 2024* (Version 1.0) [Data set]. Global Carbon Project. https://doi.org/10.18160/GCP-2024

Görez, H. ve Alkan, A. (2005). *Renewable energy policies and the legal framework in Turkey: An assessment after the Electricity Market Law*. Ankara: Ministry of Energy and Natural Resources.

Gramsci, A. (1971). *Selections from the Prison Notebooks*. In: Q Hoare, G N Smith (eds), Inter-national Publishers, New York.

Güler, M. ve Çobanoğlu, S. (1997). *Renewable energy policies in Turkey: An evaluation of development plans and implementation*. Ankara: State Planning Organization (DPT).

Heynen, N. ve Robbins, P. (2005). The neoliberalization of nature: Governance, privatization, enclosure and valuation. *Capitalism Nature Socialism, 16*(1), 5–8. https://doi.org/10.1080/1045575052000335339

Huang, M. Y., Alavalapati, J. R., Carter, D. R. ve Langholtz, M. H. (2007). Is the choice of renewable portfolio standards random?. *Energy Policy*, *35*(11), 5571-5575. https://doi.org/10.1016/j.enpol.2007.06.010

Huseynov, A. ve Bayrak Gezdim, S. (2024). The impact of renewable and non-renewable energy consumption on CO_2 emissions in Türkiye: Evidence from augmented ARDL approach. *Journal of Sustainable Development Issues, 2*(2), 89–103. https://doi.org/10.62433/josdi.v2i2.28

İklim Değişikliği Başkanlığı. (2024a). *2053 Uzun Dönemli İklim Stratejisi*. https://iklim.gov.tr/db/turkce/icerikler/files/T%C3%BCrkiye'nin%20Uzun%20D%C3%B6nemli%20%C4%B0klim%20Stratejisi.pdf

İklim Değişikliği Başkanlığı. (2024b). *İklim Değişikliği Azaltım Stratejisi ve Eylem Planı (2024–2030)*. https://iklim.gov.tr/db/turkce/icerikler/files/%C4%B0klim%20De%C4%9Fi%C5%9Fikli%C4%9Fi%20Azalt%C4%B1m%20Stratejisi%20ve%20Eylem%20Plan%C4%B1%20(2024-2030).pdf

Kılıç, C., Akcan, A. T., Topkaya, Ö. ve Arık, M. (2024). Financial development, renewable energy consumption and industrial output relation: Testing Fourier ARDL for Turkey. *Studies in Business and Economics, 19*(1), 97–117. https://doi.org/10.2478/sbe-2024-0006

Marques, A. C. ve Fuinhas, J. A. (2011). Drivers promoting renewable energy: A dynamic panel approach. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, *15*(3), 1601-1608. https://doi.org/10.1016/j.rser.2010.11.048

Marques, A. C. ve Fuinhas, J. A. (2012). Are public policies towards renewables successful? Evidence from European countries. *Renewable Energy*, *44*, 109-118. https://doi.org/10.1016/j.renene.2012.01.007

Marques, A. C., Fuinhas, J. A. ve Manso, J. P. (2010). Motivations driving renewable energy in European countries: A panel data approach. *Energy Policy*, *38*(11), 6877-6885. https://doi.org/10.1016/j.enpol.2010.07.003

McCarthy, J. ve Prudham, S. (2004). Neoliberal nature and the nature of neoliberalism. *Geoforum*, *35*(3), 275–283. https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2003.07.003

Nicolini, M. ve Tavoni, M. (2017). Are renewable energy subsidies effective? Evidence from Europe. *Renewable and Sustainable Energy Review*, *74*, 412–423. https://doi.org/10.1016/j.rser.2016.12.032

OECD. (2011). *Towards green growth*. OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/9789264111318-en

Olson, M. (1965). *The Logic of Collective Action: Public Goods and the Theory of Groups*. Harvard University Press.

Omri, A. ve Nguyen, D. K. (2014). On the determinants of renewable energy consumption: International evidence. *Energy*, *72*, 554–560 https://doi.org/10.1016/j.energy.2014.05.081

Peçe, M. A., Ceyhan, S., Kamacı, A. ve Cengiz, V. (2023). The effects of renewable energy sources on Turkiye's economic growth: ARDL estimation. *Environmental Science and Pollution Research, 30(*15), 45112–45122. https://doi.org/10.1007/s11356-023-25479-7

Pesaran, M. H., Shin, Y. ve Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of Applied Econometrics*, *16*(3), 289-326.

Pigou, A. C. (1920). *The Economics of Welfare*. Macmillan.

Polanyi, K. (2001). *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*. Boston: MA, Beacon Press.

Porter, M. E. ve van der Linde, C. (1995).Toward a new conception of the environment-competitiveness relationship. *Journal of Economic Perspectives, 9*(4), 97–118. https://doi.org/10.1257/jep.9.4.97

Rafiq, S., Paramati, S. R., Alam, M. S., Hafeez, K. ve Shafiullah, M. (2025).Does institutional quality matter for renewable energy promotion in OECD economies? *International Journal of Finance & Economics, 30*(1), 477–492. https://doi.org/10.1002/ijfe.2926

Ritchie, H., Rosado, P. ve Roser, M. (2023). *CO and greenhouse gas emissions*. Our World in Data. https://ourworldindata.org/co2-and-greenhouse-gas-emissions

Samuelson, P. A. (1954). The Pure Theory of Public Expenditure. *Review of Economics and Statistics*, *36*(4), 387–389.

State Planning Organization (DPT). (2001). Eighth Five-Year Development Plan (2001–2005): Energy policies and objectives. Ankara: State Planning Organization.

Stern, N. (2007). *The Economics of Cimate Change: The Stern Review*. Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/CBO9780511817434

Stern, N. ve Stiglitz, J. E. (2023). Climate change and growth. *Industrial and Corporate Change, 32*(2), 277–303. https://doi.org/10.1093/icc/dtad008

Stiglitz, J. E. (1989). Markets, Market Failures, and Development. *American Economic Review*, *79*(2), 197–203.

Tugcu, C. T., Ozturk, I. ve Aslan, A. (2012). Renewable and non-renewable energy consumption and economic growth relationship revisited: evidence from G7 countries. *Energy Economics*, *34*(6), 1942-1950. https://doi.org/10.1016/j.eneco.2012.08.021

Türkiye İstatistik Kurumu. (2026). *Elektrik üretim ve dağıtımı istatistikleri*. https://veriportali.tuik.gov.tr/

United Nations Environment Programme (UNEP) (2011a). *Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication* – Full Report, Nairobi: UNEP.

Ürkmez, İ. ve Okyar, M. C. (2022). The effect of renewable energy on energy import dependence: An empirical analysis in Turkey. *Siyasal: Journal of Political Sciences, 31*(2), 443–462. https://doi.org/10.26650/siyasal.2022.31.1071416

Valdés Lucas, E., Gutiérrez, M. ve Fernández, J. (2016). Energy security and renewable energy deployment in the EU: Liaisons Dangereuses or Virtuous Circle?. *Renewable and Sustainable Energy Review*, *62*, 1032-1046. https://doi.org/10.1016/j.rser.2016.04.069

Wang, E., Gozgor, G., Mahalik, M. K., Patel, G. ve Hu, G. (2022). Effects of institutional quality and political risk on the renewable energy consumption in the OECD countries. *Resources Policy*, *79*, 103041. https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2022.103041

Wang, Z., Bui, Q. ve Zhang, B. (2020). The relationship between biomass energy consumption and human development: Empirical evidence from BRICS countries. *Energy*, *194*, 116906. https://doi.org/10.1016/j.energy.2020.116906

Wanner, T. (2015). The new 'passive revolution' of the green economy and growth discourse: Maintaining the 'sustainable development' of neoliberal capitalism. *New Political Economy*, *20*(1), 21–41. https://doi.org/10.1080/13563467.2013.866081

World Bank. (2012). Inclusive Green Growth: The Pathway to Sustainable Development, Washington: World Bank.

World Bank. (2025). World development indicators 2025: Adjusted net savings and sustainable development trends. Washington, DC: The World Bank.

World Bank. (2026). *World Development Indicators*. https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators

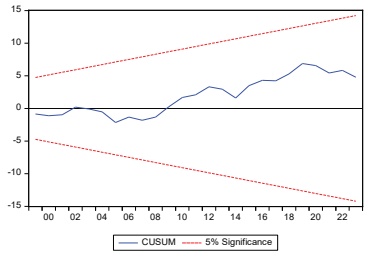
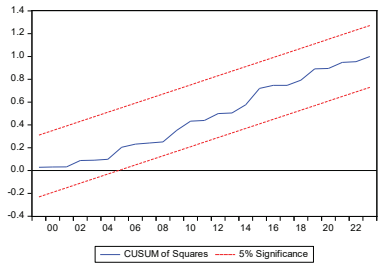
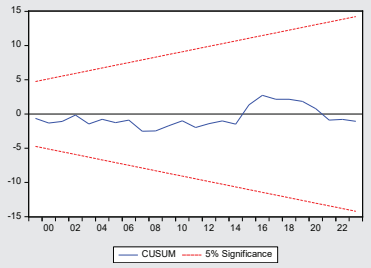
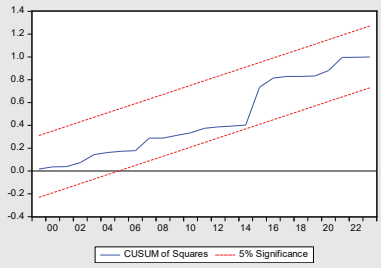
Wu, L. ve Broadstock, D. C. (2015). Does economic, financial and institutional development matter for renewable energy consumption? Evidence from emerging economies. *International Journal of Economic Policy in Emerging Economies, 8*(1), 20–39. https://doi.org/10.1504/IJEPEE.2015.068246

Yeldan, A. E. (2023). Turkey: Challenges and strategies toward de-carbonization and sustainable development under the age of finance. *The Japanese Political Economy, 49*(2–3), 183–211. https://doi.org/10.1080/2329194X.2023.2259948

Yeldan, A. E. (2025). Role of Finance in Türkiye's Green Transition: Investigating for Opportunities under Current Trends and Path Dependence. *Integrated Policy Strategies and Regional Policy Coordination for Resilient, Green and Transformative Development: Supporting Selected Asian BRI Partner Countries to Achieve 2030 Sustainable Development Agenda*, Project Paper No:12.

EKLER

Ek 1: Tanısal Testler

	Normallik Testi (Jarque-Bera)	Değişen Varyans Testi (Breusch – Pagan- Godfrey)
Model 1	1.047 (0.592)	0.437 (0.846)
Model 2	0.259 (0.878)	1.204 (0.336)
	CUSUM	**CUSUM of Square**
Model 1		
Model 2		

Ek 2. Kısa Dönem Katsayıları

Değişkenler	Model 1 ARDL(1,2,0,0)	Model 2 ARDL(1,0,0,0)
Δlngdp_pc	2.236*** (0.000)	-
Δlngdp_pc(-1)	-1.185* (0.065)	-

reflektif
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Reflektif Journal of Social Sciences, 2026, Vol. 7(3)

2026, Vol. 7(3), 633-657
© The Author(s) 2026
Article reuse guidelines:
https://dergi.bilgi.edu.tr/index.php/reflektif
DOI: 10.47613/reflektif.2026.295
Article type: Research Article

Received: 24.08.2026
Accepted: 10.09.2026
Published Online: 27.10.2026

Alim Yelboğa*

Küresel İklim Finansmanında Karbon Vergisinin Rolü: Türkiye İçin Hibrit Model Önerisi

The Role of Carbon Taxation in Global Climate Finance: A Hybrid Policy Model for Türkiye

Öz

Karbon vergisi, karbon yoğun üretim ve tüketimin maliyetini artırmasının yanında kamuya gelir sağlayan bir karbon fiyatlandırma aracıdır. Bu özelliği, verginin düşük karbonlu dönüşüm için ihtiyaç duyulan finansman açısından da değerlendirilmesine imkân vermektedir. Çalışmada karbon vergisinin iklim finansmanındaki yeri; teorik temelleri, gelir oluşturma kapasitesi, elde edilen gelirlerin kullanımı ve farklı ülke uygulamaları üzerinden incelenmektedir. Yeşil bütçeleme ile diğer karbon fiyatlandırma araçları da incelemeye dâhil edilmiştir. Literatür ve ülke deneyimleri, karbon vergisinin sonuçlarının yalnızca uygulanan vergi oranıyla açıklanamayacağını göstermektedir. Verginin kapsadığı emisyonlar, elde edilen gelirlerin kullanım biçimi, kurumsal kapasite ve uygulamaya eşlik eden diğer politikalar da politika sonuçlarını etkilemektedir. Karbon gelirlerinin enerji verimliliği, yenilenebilir enerji ve düşük karbonlu yatırımlara yönlendirilmesi dönüşüm için ek finansman sağlayabilir; gelirlerin bir bölümünün hanehalklarına geri aktarılması ise karbon fiyatlandırmasının oluşturduğu yükün hafifletilmesine katkı sağlayabilir. Türkiye için önerilen yapı, büyük ve ölçülebilir emisyon kaynaklarının emisyon ticaret sistemi kapsamında yer aldığı, sistem dışında kalan kaynaklarda ise karbon vergisinin kullanıldığı hibrit bir modele dayanmaktadır. Karbon fiyatlandırmasından elde edilecek gelirlerin yeşil dönüşüm ve sosyal destek amacıyla değerlendirilmesi ise modelin finansman boyutunu oluşturmaktadır.

Abstract

A carbon tax is a carbon pricing instrument that increases the cost of carbon-intensive production and consumption while also generating public revenue. This feature allows carbon taxation to be considered in terms of the financing needs of the low-carbon transition. This study examines the role of carbon taxation in climate finance by considering its theoretical foundations, revenue-generating capacity, the use of carbon revenues, and experiences across different countries. Green budgeting and other carbon pricing instruments are also included in the analysis. The literature and country experiences indicate that the outcomes of carbon taxation cannot be explained by the tax rate alone. The emissions covered, the use of revenues, institutional capacity, and accompanying policies also shape policy outcomes. Channelling carbon revenues into energy efficiency, renewable energy, and low-carbon investments can provide additional financing for the transition, while returning part of the revenues to households can help alleviate the burden arising from carbon pricing. For Türkiye, the study proposes a hybrid model in which large and measurable emission sources are covered by an emissions trading system, while a carbon tax is applied to sources outside the system. The use of carbon pricing revenues for the green transition and social support constitutes the financing dimension of the proposed model.

Anahtar Kelimeler

Karbon vergisi, iklim finansmanı, karbon fiyatlandırması, emisyon ticaret sistemi, yeşil bütçeleme

Keywords

Carbon tax, climate finance, carbon pricing, emissions trading system, green budgeting

* Gümüşhane Üniversitesi, alimyelboga@gumushane.edu.tr, ORCID: https://orcid.org/0000-0001-6511-7048.

Giriş

İklim değişikliği, günümüzde çevresel, ekonomik ve toplumsal etkileri küresel ölçekte hissedilen en önemli sorunlardan biri olarak değerlendirilmektedir. Sanayi Devrimi'nden itibaren hız kazanan fosil yakıt tüketimi, enerji yoğun üretim süreçleri ve doğal kaynakların sürdürülebilir olmayan biçimde kullanılması, atmosferdeki sera gazı emisyonlarının önemli ölçüde artmasına neden olmuştur. Bunun sonuçları sıcaklık artışıyla sınırlı kalmamış; aşırı hava olayları, deniz seviyesindeki yükselme, biyolojik çeşitlilik kaybı ve ekosistemlerde görülen bozulmalar da iklim değişikliği tartışmalarının bir parçası haline gelmiştir (Aliusta vd., 2016, s. 383). Sera gazı emisyonlarının azaltılması gerekliliği, maliye politikasını iklim değişikliğiyle mücadelede kullanılan temel politika alanlarından biri hâline getirmiştir. Vergiler, teşvikler ve karbon fiyatlandırmasına dayalı çeşitli uygulamalar bu amaçla kullanılabilmektedir. Karbon vergisi ile emisyon ticaret sistemi, piyasa mekanizmasından yararlanarak sera gazı emisyonlarının azaltılmasını teşvik eden başlıca karbon fiyatlandırma araçları arasında yer almaktadır (Çiçek & Çiçek, 2012, s. 96).

Karbon vergisinin iklim politikalarında kullanımı uzun bir uygulama geçmişine sahiptir. İlk örneklerinin 1990'lı yıllarda özellikle İskandinav ülkelerinde görülmesi, sonraki yıllarda bu verginin farklı ülkelerde de gündeme gelmesini sağlamıştır. Karbon vergisinin iktisadi gerekçesi, fosil yakıt tüketiminden kaynaklanan karbon emisyonlarının yol açtığı toplumsal maliyetlerin piyasa fiyatlarına tam olarak yansımamasına dayanmaktadır. Karbon vergisi, söz konusu dışsal maliyetin en azından bir bölümünün kirletici faaliyetin maliyetine yansıtılmasını sağlamaktadır. "Kirleten öder" ilkesi de esas olarak bu düşünceye dayanmaktadır. Karbon yoğun üretim ve tüketimin daha maliyetli hâle gelmesiyle firmaların ve tüketicilerin daha temiz seçeneklere yönelmesi beklenir. Karbon vergisinin fiyatlandırma işlevine eşlik eden kamu geliri yaratma kapasitesi de politika tasarımı bakımından dikkate alınmalıdır; zira elde edilen gelirin kullanım biçimi, verginin iklim politikalarının finansmanına sağlayacağı katkıyı doğrudan etkilemektedir (Çiçek & Çiçek, 2012, ss. 97-100; Ulucak, 2024, s. 485).

Karbon vergisinin işlevi sera gazı emisyonlarının azaltılmasıyla sınırlı değildir. Karbon yoğun faaliyetlerin maliyetini artırarak enerji verimliliğini, temiz üretimi ve düşük karbonlu teknolojilere geçişi teşvik ederken kamu geliri de oluşturmaktadır. Elde edilen gelirlerin iklim uyumu, yenilenebilir enerji, yeşil altyapı yatırımları ve sosyal telafi mekanizmalarına yönlendirilmesi, karbon vergisinin iklim finansmanı işlevini güçlendirebilmektedir. Bu bakımdan karbon vergisi, çevresel dışsallıkların azaltılmasına hizmet eden bir mali araç olmanın ötesinde, iklim finansmanına katkı sağlayan stratejik bir kamu maliyesi aracı niteliği taşımaktadır (Yıldız, 2017, ss. 367-368). Gelirlerin mutlaka çevresel harcamalara ayrılması da tek seçenek değildir. Çevre vergilerinden sağlanan gelirlerin mevcut bozucu vergilerin azaltılmasında kullanılması, vergi sisteminden kaynaklanan etkinlik kayıplarının azaltılmasına katkı sağlayabilir. Dolayısıyla karbon vergisinden elde edilen gelirin nasıl değerlendirileceği, verginin mali sonuçları

açısından en az emisyonlar üzerindeki etkisi kadar önemlidir (Goulder, 1995, ss. 157-160).

Karbon vergisinin uygulanması, tek başına emisyon azaltım hedeflerine ulaşılmasını güvence altına almamaktadır. Verginin hangi emisyon kaynaklarını kapsadığı, oranının nasıl belirlendiği ve elde edilen gelirin ne şekilde kullanıldığı sonuç üzerinde belirleyici olabilmektedir. İdari kapasite ile karbon fiyatlandırmasının toplumsal kabul düzeyi de politika etkinliğini belirleyen unsurlar arasında yer almaktadır. Nordik ülkelerin deneyimleri, uygun koşullar altında karbon vergisinin emisyonların azaltılmasına ve düşük karbonlu dönüşüme katkı sağlayabildiğini göstermektedir. Ancak buradan hareketle aynı vergi tasarımının farklı ülkelerde benzer sonuçlar vereceği sonucuna ulaşmak güçtür. Ülkelerin ekonomik yapıları, enerji kaynakları, sektörlerin üretim içindeki ağırlığı ve kurumsal kapasiteleri birbirinden farklıdır (Sumner vd., 2009, ss. 1-3). Bu farklılıklar, karbon vergisinin tasarımında ülkeye özgü koşulların neden dikkate alınması gerektiğini de açıklamaktadır.

Karbon vergisinden elde edilen gelirin iklim politikalarında nasıl kullanılacağı, verginin finansman boyutunu tartışmayı gerekli kılmaktadır. Çalışmanın temel analitik hareket noktası, karbon vergisinin emisyon fiyatlandırma işlevi ile iklim finansmanı kapasitesinin birlikte değerlendirilmesidir. Karbon vergisinin teorik temelleri ve gelir oluşturma kapasitesi incelendikten sonra farklı ülke uygulamalarında bu gelirlerin kullanım biçimleri incelenmektedir. Karşılaştırmalı ülke deneyimlerinden elde edilen bulgular, Türkiye için geliştirilen hibrit modelin kurumsal ve politika temelli gerekçelendirilmesine zemin oluşturmaktadır. Türkiye'de karbon fiyatlandırmasının emisyon ticaret sistemi üzerinden geliştirilmesi beklenirken, bütün emisyon kaynaklarının aynı sistem içinde yer alması güç görünmektedir. Çalışmada bu noktadan hareketle iki aracın birlikte kullanılabileceği bir yapı tartışılmaktadır. Büyük emisyon kaynaklarının ETS kapsamında yer aldığı, daha dağınık kaynakların ise karbon vergisiyle kapsandığı bu yapı, gelirlerin yeşil yatırımların ve iklim politikalarının finansmanında kullanılması bakımından da ele alınmaktadır.

Çalışmada kullanılan kaynaklar belirlenirken karbon vergisinin kuramsal temellerini ele alan çalışmaların yanında, farklı ülkelerdeki uygulama sonuçlarını inceleyen araştırmalardan da yararlanılmıştır. Özellikle verginin gelir yaratma kapasitesi, bu gelirlerin kullanım alanları, dağılımsal etkiler ve toplumsal kabul konularını ele alan çalışmalar incelemeye dâhil edilmiştir. Ülke örneklerinin seçiminde ise karbon vergisinin uzun süredir uygulanıyor olması ve uygulamaya ilişkin yeterli deneyimin bulunması dikkate alınmıştır. İnceleme literatür ve ikincil verilere dayandığından ekonometrik bir tahmin ya da birincil veriler üzerinden yürütülen ampirik bir analiz yapılmamıştır. Çalışmanın amacı, farklı uygulamalardan elde edilen sonuçları karşılaştırarak Türkiye için önerilen yapının hangi koşullar altında işlerlik kazanabileceğini tartışmaktır. Ulaşılan değerlendirmeler de kullanılan literatür ve incelenen ülke örneklerinin sunduğu bulgularla sınırlıdır.

Karbon Vergisi ve İklim Finansmanı: Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve

Karbon vergisinin iktisadi temelleri Pigoucu vergileme yaklaşımına kadar uzanmaktadır. Bu yaklaşımda çevreye verilen zararın maliyetinin, zarara yol açan ekonomik faaliyetin maliyetine dâhil edilmesi esastır. Karbon emisyonlarında sorun, fosil yakıt kullanımının neden olduğu çevresel maliyetlerin piyasa fiyatlarında tam olarak karşılık bulmamasıdır. Vergilendirme, bu maliyetin bir bölümünü üretici ve tüketicilerin kararlarına yansıtmaya imkân vermektedir. Karbon yoğun faaliyetlerin daha pahalı hâle gelmesi de enerji verimliliği yüksek üretim yöntemlerini ve daha düşük karbonlu seçenekleri görece avantajlı duruma getirebilir. Karbon vergisinin iklim politikalarındaki yeri büyük ölçüde bu fiyat etkisine dayanmaktadır. Fosil yakıt kullanımını ve buna bağlı emisyonları azaltmaya yönelik ekonomik bir teşvik oluşturması, verginin piyasa temelli politika araçları arasında değerlendirilmesini sağlamaktadır (Koç, 2024, s. 94; Yıldız & Eser, 2023, ss. 42-43)

Negatif dışsallık sorunu, karbon vergisinin teorik gerekçesini daha açık biçimde ortaya koymaktadır. Fosil yakıt kullanan bir işletmenin ya da tüketicinin ödediği fiyat, ortaya çıkan sera gazı emisyonlarının topluma yüklediği maliyetlerin tamamını içermemektedir. Çevresel zararların bir bölümü faaliyeti gerçekleştirenler yerine toplum tarafından üstlenilmektedir. Piyasa fiyatı ile toplumsal maliyet arasında bu nedenle bir fark oluşmaktadır. Karbon vergisi, fiyatın dışında kalan bu maliyetin kirletici faaliyete yansıtılmasında kullanılan araçlardan biridir. Buradaki amaç kamuya gelir sağlamakla sınırlı değildir. Fiyatlarda meydana gelen değişimin üretici ve tüketicilerin tercihlerini etkilemesi ve zaman içinde daha düşük karbonlu seçeneklere geçişi desteklemesi de beklenmektedir (Çelikkaya, 2023, ss. 3-6; Yegen & Turan, 2021, s. 410).

Karbon vergisini diğer bazı çevre politikası araçlarından ayıran noktalardan biri, uygulamanın kamuya gelir sağlamasıdır. Bu gelir, karbon fiyatlandırmasının iklim finansmanıyla doğrudan ilişki kurduğu alanı oluşturmaktadır. Kaynağın nasıl kullanılacağı ise ülkelerin politika tercihlerine göre değişebilmektedir. Yenilenebilir enerji yatırımları ile enerji verimliliği projeleri, karbon gelirlerinin yönlendirilebileceği başlıca politika alanları arasında yer almaktadır. Yeşil altyapının geliştirilmesi ve iklim değişikliğinin etkilerine uyum için yürütülen programlar da karbon gelirlerinin kullanılabileceği alanlar arasındadır. Bunun yanında, karbon fiyatlarının özellikle düşük gelirli hanehalkları üzerinde oluşturabileceği yükün hafifletilmesi için sosyal desteklere kaynak ayrılması mümkündür. Dolayısıyla karbon vergisinden sağlanan gelirin kullanım biçimi, verginin iklim finansmanındaki rolünün belirlenmesinde ayrı bir önem taşımaktadır (Kesgin, 2026, ss. 550-555).

Karbon vergisinden sağlanan gelirin nasıl değerlendirileceği, literatürde çifte kazanç hipotezi kapsamında da tartışılmaktadır. Çifte kazanç hipotezinin ilk boyutu, karbon fiyatlandırmasının kirletici faaliyetleri azaltması yoluyla ortaya çıkan çevresel kazanımlara; ikinci boyutu ise elde edilen gelirlerin mevcut bozucu vergilerin azaltılmasında kullanılması sonucunda ortaya çıkabilecek ekonomik etkinlik kazanımlarına dayanmaktadır (Goulder, 1995, ss. 157-

160). Bu yaklaşım, vergi yükünün emek ve sermaye gibi mevcut vergi tabanlarından çevresel dışsallık yaratan faaliyetlere doğru kısmen yeniden dağıtılması düşüncesine dayanmaktadır. Böyle bir değişimin çevresel iyileşmeye eşlik eden ekonomik bir kazanç sağlayıp sağlamayacağı ise gelirin nasıl geri dönüştürüldüğüne ve mevcut vergi sisteminin özelliklerine bağlıdır.

Bununla birlikte, çifte kazanç yaklaşımının öngördüğü çevresel ve ekonomik faydaların eş zamanlı olarak ortaya çıkması garanti değildir; sonuçlar vergi oranı, emisyon kapsamı ve gelir geri dönüşüm mekanizması başta olmak üzere karbon vergisinin tasarım özelliklerine bağlı olarak farklılaşmaktadır. Çifte kazanç yaklaşımının değerlendirilmesinde dikkate alınması gereken diğer bir boyut, vergi yükünün hanehalkları arasındaki dağılımıdır. Özellikle düşük gelirli kesimler gelirlerinin daha büyük bir bölümünü enerji harcamalarına ayırdığında, karbon fiyatındaki artıştan daha fazla etkilenebilmektedir. Bu etkiyi azaltmak için karbon gelirlerinin bir bölümünün doğrudan transfer veya enerji desteği olarak hanehalklarına geri verilmesi mümkündür. Vergi indirimleri ya da yeşil yatırımlara sağlanan destekler de kullanılan diğer seçenekler arasındadır (Özden, 2017, ss. 124-126). Dolayısıyla çifte kazanç tartışmasında çevresel ve ekonomik sonuçların yanında, ortaya çıkan maliyetin kimler tarafından üstlenildiği de göz önünde bulundurulmalıdır.

Çifte kazanç hipotezinin zayıf ve güçlü olmak üzere iki farklı yorumu bulunmaktadır. Zayıf form, daha sınırlı bir ekonomik kazanım varsayımına dayanmaktadır. Çevre vergilerinden elde edilen gelir mevcut bozucu vergilerin azaltılmasında kullanıldığında, vergilemenin ekonomi üzerindeki maliyetinin bir ölçüde hafifleyebileceği düşünülmektedir. Güçlü yorum ise bunun ötesine geçerek çevresel iyileşmeye genel refah ve ekonomik performanstaki artışın da eşlik edebileceğini kabul eder. Literatürde özellikle bu ikinci iddia konusunda sonuçlar aynı yönde değildir. Hesaplanabilir genel denge (CGE) modellerinde çevresel faydalara ilişkin bulgular daha belirginken, ekonomik kazancın ortaya çıkıp çıkmadığı kullanılan gelir geri dönüşüm yöntemine göre değişebilmektedir. Başlangıçtaki vergi yapısı ve ekonominin özellikleri de sonuç üzerinde etkili olmaktadır (Freire-González, 2018, ss. 194-197; Freire-González & Ho, 2018, ss. 1-2).

Karbon vergisinin iklim finansmanı açısından önemi, yalnızca verginin ihdas edilmesiyle değil, elde edilen gelirlerin nasıl yönetildiği ve hangi kamusal önceliklere yönlendirildiğiyle de belirlenmektedir. Vergi gelirlerinin yeşil yatırımlara, temiz teknolojilere, iklimle ilgili programlara ve sosyal telafi mekanizmalarına tahsis edilmesi, karbon vergisinin çevresel ve ekonomik etkinliğini artırabilmektedir (Koç, 2024, s. 96). Karbon gelirlerinin belirlenen politika amaçları doğrultusunda kullanılıp kullanılmadığının izlenebilir olması, kaynak tahsisinde şeffaflık ve hesap verebilirliğin sağlanması bakımından temel bir gerekliliktir. Kamu gelir ve harcamalarının iklim hedefleriyle ilişkisinin izlenmesi, çevresel sonuçların belirli göstergeler üzerinden takip edilmesi ve uygulama sonuçlarının düzenli olarak raporlanması, karbon gelirlerinin yönetiminde kullanılabilecek araçlar arasındadır (Tepekule & Köslü, 2023, ss. 375–376; Kete, 2022, ss. 108–113).

Karbon fiyatındaki artış emisyonların azaltılmasına katkı sağlayabilmekle birlikte, enerji maliyetleri üzerinden hanehalkları üzerinde de ekonomik yük oluşturabilmektedir. Gelir düzeyi düştükçe bu etkinin daha fazla hissedilmesi, karbon vergisinin sosyal boyutunu göz ardı etmeyi güçleştirir. Bu dağılımsal etkinin büyüklüğü, karbon gelirlerinin hangi geri dönüşüm mekanizmaları aracılığıyla değerlendirildiğini önemli hâle getirmektedir. Karbon gelirlerinin bir bölümü vergi yükünden görece daha fazla etkilenen kesimlere geri aktarılabileceği gibi, düşük karbonlu yatırımların finansmanına da tahsis edilebilir. Karbon gelirlerinin genel bütçeye aktarılması ise kamu harcamalarının finansmanında kullanılabilir mali alanı genişletebilir. Dolayısıyla karbon vergisinin iklim finansmanındaki işlevi, fiyatlandırma tasarımının yanı sıra elde edilen kaynağın hangi politika önceliklerine tahsis edildiği ve maliyetin hangi kesimler arasında yeniden dağıtıldığıyla birlikte değerlendirilmelidir.

Dolayısıyla temel politika sorunu, karbon vergisinin tekil bir amaca yöneltilmesinden ziyade çevresel, mali ve dağılımsal hedeflerin aynı politika tasarımı içinde nasıl dengeleneceğidir. Emisyonların azaltılması için belirlenen bir vergi oranı, gelir dağılımı bakımından istenmeyen sonuçlar doğurabilir. Bu sonuçların telafi edilmesi ise elde edilen gelirin bir bölümünün başka alanlara ayrılmasını gerektirebilir. Benzer biçimde, karbon gelirlerinin tamamının iklim yatırımlarına yöneltilmesi ile bir kısmının hanehalklarına geri verilmesi aynı politika tercihi değildir. Her iki durumda da karbon fiyatlandırmasının çevresel işlevi korunmakla birlikte, gelir geri dönüşüm tercihi mali ve dağılımsal sonuçların farklılaşmasına yol açmaktadır. Karbon vergisinin iklim finansmanındaki rolü de esas olarak bu noktada belirginleşmektedir. Verginin uygulanma biçiminin yanı sıra, sağlanan kaynağın hangi politika ihtiyaçlarına yönlendirildiği ve hangi kesimlere yeniden dağıtıldığı da önem taşımaktadır.

Küresel İklim Finansmanı Açığı ve Yeşil Dönüşümün Finansman İhtiyacı

İklim değişikliğiyle mücadelede alınacak önlemlerin önemli bir bölümü uzun vadeli finansman gerektirmektedir. Yenilenebilir enerjiye geçiş, enerji verimliliğinin artırılması veya düşük karbonlu ulaşım sistemlerinin geliştirilmesi bunlardan bazılarıdır. İklim değişikliğinin etkilerine uyum sağlamak ve gerekli altyapıyı oluşturmak da ayrıca kaynak ihtiyacı doğurmaktadır. Bu yatırımların tamamının kamu kaynaklarıyla karşılanması mümkün olmadığı gibi, özel sektör finansmanının tek başına yeterli olması da beklenmemektedir. Söz konusu finansman açığı, mali alanın ve finansmana erişim imkânlarının daha sınırlı olduğu gelişmekte olan ekonomilerde daha belirgin hâle gelmektedir. Mali imkânların sınırlı olması, mevcut yatırım açığı ve kurumsal kapasitedeki eksiklikler iklim hedefleri için gerekli yatırımların hayata geçirilmesini zorlaştırabilmektedir. Politika araçları arasındaki uyumsuzluk da bu güçlüğü artırmaktadır. Yeşil dönüşümün finansmanı bu nedenle kamu gelirlerinin nasıl oluşturulduğu ve kamu harcamalarının hangi alanlara yöneltildiğiyle doğrudan ilişkili bir maliye politikası konusu hâline gelmektedir (Kabayel, 2024, ss. 60-62).

Yeşil dönüşümün gerektirdiği finansman ihtiyacının büyüklüğü, karbon fiyatlandırmasından sağlanacak kamu gelirlerinin iklim finansmanındaki potansiyel rolünü daha görünür hâle getirmektedir. Karbon vergisi bu çerçevede iki temel aktarım kanalı üzerinden işlev görmektedir: fiyat sinyali oluşturması ve kamu geliri yaratması. Verginin fiyatlar üzerindeki etkisi karbon yoğun faaliyetleri daha maliyetli hâle getirirken, tahsil edilen gelir kamuya yeni bir finansman kaynağı sağlar. Bu kaynağın yenilenebilir enerji, enerji verimliliği veya düşük karbonlu teknolojilere ayrılması, yeşil dönüşüm için gereken yatırımların bir bölümünün karşılanmasına yardımcı olabilir. Gelirin kullanım alanı çevresel yatırımlarla da sınırlı değildir. Karbon fiyatlandırmasından daha fazla etkilenen kesimlere yönelik destekler için de bu kaynaktan yararlanılabilir. Vergiden sağlanan gelirin hangi alanlara ayrıldığı, bu nedenle karbon fiyatlandırmasının çevresel sonuçlarının yanında toplum tarafından nasıl karşılandığını da etkileyebilmektedir (Çelikkaya, 2023, ss. 6-7, 14-16).

Karbon gelirlerinin bütçe sistemi içindeki konumlandırılması ise gelirlerin izlenebilirliği ve harcama amaçlarıyla ilişkilendirilmesi bakımından ayrı bir mali yönetim sorunu oluşturmaktadır. Karbon gelirleri diğer kamu gelirleriyle birlikte bütçeye dâhil edildiğinde, daha sonra hangi harcamaların bu gelirle karşılandığını belirlemek güçleşebilir. Bu durum özellikle iklim politikaları bakımından önemlidir; çünkü verginin sağladığı mali kaynağın kullanımını takip edebilmek, uygulamanın sonuçlarını değerlendirebilmenin de ön koşullarından biridir. Bunun için bütçe belgelerinde gelir ile harcama arasındaki ilişkinin görülebilmesi ve yapılan harcamaların düzenli olarak izlenmesi gerekir. Böylece karbon vergisinden ne kadar gelir elde edildiğinin ötesine geçilerek, bu gelirin kullanımına ilişkin mali süreç de takip edilebilir (OECD, 2021, ss. 10-11; Ulucak, 2024, ss. 484-486).

Karbon gelirlerinin bütçe içinde takip edilmesi, yeşil bütçeleme uygulamalarını da bu tartışmanın bir parçası hâline getirmektedir. Yeşil bütçelemede kamu gelirleri ve harcamaları çevresel etkileri bakımından ele alınır ve bütçe kararlarının iklim hedefleriyle ilişkisi kurulmaya çalışılır. Bütçe etiketleme bu amaçla kullanılan yöntemlerden biridir. Hangi gelir veya harcama kaleminin çevre üzerinde olumlu ya da olumsuz bir etkisinin bulunduğunun belirlenmesi, bütçenin iklim politikalarıyla bağlantısını daha görünür kılabilir. Karbon vergisinden elde edilen gelirler açısından bakıldığında da bu yöntem, karbon gelirlerinin hangi programlara tahsis edildiğini ve söz konusu programların ne tür çevresel sonuçlar ürettiğini izlemeye imkân vermektedir. Performans göstergeleri ve faaliyet raporları gibi mevcut bütçe araçlarından yararlanılması ise yapılan harcama ile ulaşılan sonuç arasındaki ilişkinin kurulmasını kolaylaştırabilir (Ağcakaya & Kaya, 2022, ss. 516-519; Tepekule & Köslü, 2023, ss. 375-376; Kete, 2022, ss. 108-113; Özdemir, 2025, ss. 550-552).

Fransa ve İtalya'daki uygulamalar, yeşil bütçelemenin bütçe sürecine nasıl dâhil edilebildiğine ilişkin örnekler sunmaktadır. Bu ülkelerde kullanılan yeşil bütçe etiketleri ve çevresel sübvansiyon envanterleri sayesinde bütçe kalemlerinin çevre üzerindeki olumlu ve olumsuz etkileri ayrı ayrı ele alınabilmektedir. Bu araçlar, bütçe kalemlerinin iklim ve çevre hedefleriyle

uyumunun sistematik biçimde değerlendirilmesine imkân sağlamaktadır. OECD'nin yeşil bütçeleme yaklaşımı da bütçe kararları ile iklim ve çevre politikaları arasında bu tür bir bağlantının kurulmasına dayanmaktadır. Bunun için tek bir bütçe aracından ziyade stratejik planlama, değerlendirme ve raporlama gibi farklı süreçlerin birlikte kullanılması öngörülmektedir (Kete, 2022, ss. 110-113; OECD, 2021, ss. 9-13).

Yeşil bütçelemenin işlerliği kullanılan bütçe araçları kadar, bu araçları uygulayacak kurumların kapasitesiyle de ilgilidir. Çok aktörlü yönetişim yapılarında kurumsal yetki ve sorumlulukların açık biçimde tanımlanmaması, bilgi paylaşımı, uygulama ve denetim süreçlerinde koordinasyon sorunlarına yol açabilir. Bu gereklilik karbon gelirlerinin tahsili, bütçeye aktarılması ve iklim hedefleriyle ilişkilendirilmesi açısından da geçerlidir. Gelirin tahsil edilmesi, bütçeye aktarılması ve iklim politikalarıyla ilişkisinin takip edilmesi farklı idari süreçleri bir araya getirmektedir. Bu süreçlerin düzenli işlemediği bir yapıda, elde edilen kaynağın hangi amaçlara hizmet ettiğini belirlemek zorlaşır. Bu nedenle kurumsal koordinasyon ile yeterli izleme ve denetim kapasitesi, karbon gelirlerinin bütçe sistemi içindeki yönetiminde doğrudan rol oynamaktadır (Tepekule & Köslü, 2023, ss. 375-376, 401-402).

Karbon gelirlerinin yalnızca hangi harcama alanlarına yönlendirildiğinin izlenmesi yeterli değildir; bu harcamaların çevresel ve mali performansının da ölçülmesi gerekmektedir. Performans esaslı bütçeleme bu noktada kullanılabilecek araçlardan biridir. İklim hedeflerinin stratejik plan ve performans programlarında belirli göstergelerle ilişkilendirilmesi, karbon gelirleriyle desteklenen programların daha sonra faaliyet raporları üzerinden takip edilmesine imkân verebilir. Bu çerçevede, kaynak tahsisi ile program sonunda elde edilen çevresel çıktı ve sonuçların birlikte değerlendirilmesi, harcama performansının iklim hedefleriyle ilişkilendirilmesine imkân verebilir. Böyle bir izleme, bütçede yer alan harcama tutarının ötesine geçerek kullanılan kaynağın iklim hedeflerine ne ölçüde karşılık verdiğinin görülmesini sağlar (Küçükaycan, 2020, s. 36; Yüksel, 2021, s. 48; Kete, 2022, ss. 103–105).

İklim yatırımları için ihtiyaç duyulan kaynak ile mevcut finansman arasındaki fark, karbon vergisinden sağlanabilecek geliri daha önemli hâle getirmektedir. Bununla birlikte, verginin iklim finansmanındaki yerini tahsil edilen gelir miktarı üzerinden değerlendirmek eksik kalır. Bu çerçevede, karbon vergisinin iklim finansmanındaki katkısı yalnızca gelir yaratma kapasitesine değil, söz konusu kaynağın bütçe sistemi içinde nasıl yönetildiğine de bağlıdır. Gelirin iklim politikalarıyla ilişkisinin kurulması, harcamaların takip edilmesi ve elde edilen sonuçların ölçülebilmesi bu sürecin farklı aşamalarıdır. Yeşil bütçeleme ve performans esaslı bütçeleme araçları da söz konusu bağlantının bütçe sistemi içinde kurulmasına yardımcı olabilir. Dolayısıyla karbon vergisinin sağlayacağı mali kaynak, ancak kullanım süreciyle birlikte ele alındığında yeşil dönüşümün finansmanı açısından anlamlı bir biçimde değerlendirilebilir.

Karbon Vergisinin Küresel İklim Finansmanındaki Rolü

İklim politikalarının finansman ihtiyacı arttıkça, karbon vergisinden sağlanan gelirin nasıl değerlendirilebileceği de daha fazla önem kazanmaktadır. Verginin karbon yoğun faaliyetlerin maliyetini yükseltmesi emisyonların azaltılmasına yönelik bir fiyat sinyali oluştururken, tahsil edilen tutar kamu bütçesi açısından ayrıca bir gelir kaynağıdır. Bu özellik, karbon vergisini iklim finansmanıyla doğrudan ilişkilendirmektedir. Özellikle düşük karbonlu dönüşüm için gerekli yatırımların uzun dönemli kaynak ihtiyacı düşünüldüğünde, karbon gelirlerinin bu yatırımların finansmanında kullanılması mümkündür. Dolayısıyla verginin iklim politikalarındaki yeri, emisyonlar üzerindeki etkisi kadar elde edilen gelirin ne ölçüde dönüşümün finansmanına aktarılabildiğiyle de ilgilidir (Köse, 2022, ss. 507-512; Tepekule & Köslü, 2023, ss. 375-380).

Karbon vergisinin çevresel, mali ve dağılımsal sonuçları, büyük ölçüde verginin hangi tasarım ve uygulama koşulları altında hayata geçirildiğine bağlıdır. Karbon fiyatının çok düşük belirlenmesi üretici ve tüketicilerin tercihlerini değiştirmek için yeterli olmayabilir. Buna karşılık fiyatın kısa sürede yüksek düzeylere çıkarılması, özellikle enerji yoğun sektörlerde üretim maliyetlerini ve kısa dönemli uyum baskısını artırabilir. Bu nedenle vergi oranının belirlenmesinde emisyon azaltma hedefinin yanında ekonomik etkilerin de hesaba katılması gerekir. Elde edilen gelirin kullanımı da tasarımın bir başka parçasıdır; kaynağın nasıl yönetildiği verginin mali ve toplumsal sonuçlarını etkileyebilir (Tepekule & Köslü, 2023, ss. 375–376; Kete, 2022, ss. 108–113). Sektörlerin rekabet koşulları, gelir dağılımı ve diğer ülkelerde uygulanan karbon fiyatlandırma politikaları da verginin tasarımında göz önünde bulundurulması gereken unsurlar arasındadır (Kızıltoprak, 2024, s. 107; Yıldız & Eser, 2023, s. 42).

Uluslararası deneyimler, karbon vergisinin ülkeye özgü ekonomik ve kurumsal koşullar dikkate alınarak tasarlandığında ve tamamlayıcı politikalarla desteklendiğinde emisyon azaltımı ve düşük karbonlu dönüşüm açısından önemli sonuçlar üretebildiğine işaret etmektedir. İsveç, Finlandiya, Norveç ve Danimarka karbon fiyatlandırmasına erken dönemde yönelmiş, ancak vergiyi aynı biçimde uygulamamıştır. Ülkelerin enerji yapıları ve sektörel özellikleri farklı olduğundan vergi oranları, kapsam ve gelirlerin kullanımında da farklı tercihler yapılmıştır. Uygulama tasarımlarındaki farklılıklara rağmen, fosil yakıt kullanımının göreli maliyetini yükselten bir karbon fiyatı oluşturulması ortak politika unsurlarından biridir. Karbon gelirlerinin çevresel yatırımlara yönlendirilmesi veya mevcut vergi yüklerinin azaltılmasında kullanılması ise ülke uygulamalarında gözlenen başlıca gelir geri dönüşüm tercihleridir. Bu deneyimler, karbon vergisinin tek bir mali araç olarak değil, enerji ve vergi politikalarının diğer unsurlarıyla birlikte uygulandığı bir yapı içinde geliştiğini göstermektedir (Ercoşkun & Kovancılar, 2023, ss. 612-616).

İsveç'te karbon vergisi 1991 yılında uygulamaya konulmuş ve vergi oranı sonraki yıllarda aşamalı olarak yükseltilmiştir. Bu süreç enerji politikasındaki diğer düzenlemelerden

bağımsız yürütülmemiştir. Enerji tüketiminin azaltılması ve verimliliğin artırılması yönündeki politikalar devam ederken yenilenebilir enerji kullanımının yaygınlaştırılması da desteklenmiştir. Bu nedenle İsveç'te zaman içinde görülen emisyon azalmasını tek başına karbon vergisinin sonucu olarak değerlendirmek doğru olmayacaktır. Dolayısıyla gözlenen emisyon performansının değerlendirilmesinde karbon vergisinin yanı sıra hidroelektrik ve nükleer enerji kapasitesi gibi enerji arzının yapısal özelliklerinin de dikkate alınması gerekmektedir. İsveç örneği bu bakımdan, karbon fiyatındaki kademeli artışın diğer enerji politikalarıyla birlikte ele alındığı bir uygulama sunmaktadır (Artun, 2024, ss. 29-30).

Danimarka'da karbon vergisi enerji vergileriyle birlikte uygulanmış ve vergi gelirlerinin bir bölümü enerji tasarrufu ile çevresel programlara ayrılmıştır. Uygulamanın dikkat çeken yönlerinden biri ise enerji yoğun işletmeler için geliştirilen düzenlemelerdir. Bu işletmelere sağlanan bazı vergi avantajları enerji verimliliği anlaşmalarına bağlanmıştır. Böylece üretim maliyetleri üzerindeki baskının hafifletilmesi karşılığında işletmelerden enerji kullanımını azaltmaya yönelik adımlar atmaları beklenmiştir. Bu tercih, karbon fiyatlandırmasının sanayinin rekabet koşulları dikkate alınarak nasıl farklılaştırılabileceğine ilişkin bir örnek oluşturmaktadır. Danimarka deneyiminde vergi, bu bakımdan enerji tasarrufunu destekleyen programlar ve sektörel düzenlemelerle birlikte yürütülmüştür (Artun, 2024, s. 31).

Finlandiya ve Norveç deneyimleri, karbon vergisinin kurumsal gelişiminin ülkelere özgü enerji ve sektörel yapılara bağlı olarak farklılaştığını göstermektedir. Finlandiya 1990 yılında karbon içeriğini esas alan bir vergilendirmeye geçerek bu alandaki ilk uygulamalardan birini başlatmış, sonraki dönemde vergi oranlarında kademeli artışlara gitmiştir. Norveç'te ise uygulama daha çok fosil yakıtlar ile petrol ve doğal gaz faaliyetleri üzerinden şekillenmiştir. Bu farklılık, ülkelerin enerji üretimi ve sektörel yapılarının karbon vergisinin kapsamına da yansıyabildiğini göstermektedir. Her iki ülkede de vergi zaman içinde enerji politikaları ve düşük karbonlu dönüşümü destekleyen diğer uygulamalarla birlikte yürütülmüştür. Dolayısıyla Finlandiya ve Norveç deneyimleri, karbon fiyatlandırmasının ülkenin enerji yapısından bağımsız düşünülemeyeceğine ilişkin iki farklı örnek sunmaktadır (Bilgili & Firidin, 2017, ss. 133-134; Ercoşkun & Kovancılar, 2023, ss. 616-617).

Nordik ülkelerdeki uygulamalar arasında farklılıklar bulunsa da bazı ortak noktalar dikkat çekmektedir. Bunların başında karbon fiyatının zaman içinde değiştirilebilmesi ve verginin enerji politikasının diğer araçlarıyla birlikte kullanılması gelmektedir. Gelirlerin enerji verimliliği ve yenilenebilir enerji gibi alanlara aktarılması bazı ülkelerde tercih edilirken, sektörlerin uyumunu kolaylaştıran düzenlemelere de başvurulmuştur. Uzun süredir devam eden uygulamalar, vergi sisteminin zaman içinde yeni koşullara göre değiştirilmesine de imkân vermiştir. Bununla birlikte, sektörel heterojenliğin politika tasarımında dikkate alınması ile geniş kapsamlı muafiyetlerin uygulanması çevresel etkinlik bakımından eşdeğer politika tercihleri değildir. Muafiyetlerin kalıcı hâle gelmesi veya kapsamının genişlemesi, vergilendirilen emis-

yon miktarını azaltarak karbon fiyatının etkisini zayıflatabilir. Bu nedenle Nordik deneyimlerde öne çıkan nokta yüksek bir vergi oranından çok, karbon fiyatlandırmasının enerji, teknoloji ve sektör politikalarıyla nasıl bir arada yürütüldüğüdür.

Aynı düzeyde belirlenen bir karbon fiyatının farklı ülke ekonomilerinde benzer davranışsal ve sektörel tepkiler üretmesi beklenmemelidir. Örneğin fosil yakıta alternatif enerji kaynaklarının yaygın olduğu bir ekonomide tüketici ve firmaların fiyat artışına karşı tercihlerini değiştirme imkânı daha fazladır. Bu seçeneklerin sınırlı olduğu ekonomilerde ise vergi, kısa dönemde tüketim davranışını değiştirmekten ziyade enerji maliyetlerini artırabilir. Verginin sosyal etkilerini azaltmak için kullanılabilecek destekler ve bu destekleri yürütecek idari yapı da ülkeler arasında farklılık göstermektedir. Nordik ülkelerdeki uygulamalar, elde edilen sonuçların verginin uygulandığı ekonomik ve kurumsal koşullardan bağımsız değerlendirilemeyeceğini göstermektedir. Dolayısıyla söz konusu deneyimlerin temel politika çıkarımı, belirli bir karbon fiyatının veya modelin doğrudan aktarılmasından ziyade, fiyatlandırma tasarımının ülkenin enerji yapısı ve ekonomik özellikleriyle uyumlaştırılmasıdır.

Karbon gelirlerinin düşük karbonlu yatırımlara tahsis edilmesi, verginin işlevini yalnızca fiyat sinyali oluşturan bir araç olmaktan çıkararak yeşil dönüşümün finansmanına katkı sağlayan mali bir mekanizmaya dönüştürebilir. Bu kapsamda yenilenebilir enerji ve enerji verimliliği yatırımları, gelir geri dönüşümünün düşük karbonlu sermaye oluşumuna yönlendirildiği başlıca alanları oluşturmaktadır. Yeşil altyapı ve çevresel yeniliklerin desteklenmesi için de karbon gelirlerinden yararlanılabilir. Bu tür harcamalar, dönüşüm için ihtiyaç duyulan finansmanın bir bölümünü karşılarken yeni teknolojilerin ve üretim alanlarının gelişmesini de destekleyebilir. Yatırımların yaygınlaşmasıyla birlikte yeşil sektörlerde yeni iş alanlarının ortaya çıkması da mümkündür. Karbon gelirlerinin kullanım biçimi bu bakımdan çevre politikası ile ekonomik dönüşüm arasında bir bağlantı kurmaktadır (Görmüş, 2019, ss. 41-45; Kesgin, 2026, ss. 553-557).

Karbon fiyatındaki artışın ekonomide yarattığı etki sektörler arasında farklılaşabilir. Enerjiyi yoğun kullanan bir işletme için verginin üretim maliyetine yansıması, enerji tüketimi daha düşük bir işletmeye göre daha yüksek olabilir. Bu durum özellikle uluslararası rekabete açık sektörlerde maliyet ve yatırım kararlarını etkileyebilir. Ülkelerin enerji yapıları ve firmaların daha temiz teknolojilere geçiş imkânları da ortaya çıkacak sonucu değiştirmektedir. Bu nedenle karbon vergisinde tek başına vergi oranına odaklanmak yeterli değildir. Enerji verimliliğini artıracak yatırımların desteklenmesi, yenilenebilir enerji seçeneklerinin geliştirilmesi ve gerekli durumlarda sektörlerin geçiş sürecini kolaylaştıracak düzenlemelerin kullanılması verginin uygulandığı koşulları değiştirebilir. Karbon vergisinin çevresel ve ekonomik sonuçları da büyük ölçüde bu politika bileşiminin nasıl kurulduğuna göre şekillenmektedir (Akyol & Gül, 2022, s. 270; Şencan, 2021, s. 52).

Kanada'daki uygulamada karbon fiyatının başlangıçta daha düşük tutulup sonraki yıllarda artırılması tercih edilmiştir. Böyle bir geçiş, firmalara ve hanehalklarına yükselen karbon

maliyetine uyum sağlamaları için zaman tanıyabilir. Bununla birlikte uygulamanın sonuçları, karbon fiyatının artış patikasının yanı sıra elde edilen gelirlerin hangi geri dönüşüm mekanizmalarıyla değerlendirildiğine de bağlıdır. Gelirin hanehalklarına geri verilmesi veya çevresel programlarda kullanılması, karbon fiyatının oluşturduğu maliyetin ekonomi içindeki dağılımını değiştirebilir. Sektörel uyum maliyetlerinin yüksek olduğu alanlarda geçici ve koşullu destek mekanizmalarının kullanılması, karbon fiyatındaki artışın kısa dönemli üretim etkilerini sınırlayabilir. Kanada örneği bu bakımdan kademeli fiyat artışının gelirlerin geri dönüşü ve diğer destekleyici uygulamalarla birlikte ele alındığı bir karbon fiyatlandırma deneyimi sunmaktadır (Aslan & Şakar, 2023, s. 108).

Tablo 1
Seçilmiş Ülkelerde Karbon Vergisi Uygulamaları ve Türkiye İçin Çıkarılabilecek Politika Dersleri

Ülke	Temel Uygulama Özelliği	Gelir Kullanımı ve Politika Tasarımı	Sosyal ve Ekonomik Telafi	Politika Çıkarımı
İsveç	Kademeli ve yüksek oranlı karbon vergisi uygulaması	Düşük karbonlu dönüşüm, enerji politikaları ve vergi reformu ile bütünleşik yapı	Gelir nötrlüğü ve tamamlayıcı enerji politikaları	Karbon vergisi, tamamlayıcı enerji politikalarıyla birlikte uygulandığında çevresel etkinliği artar.
Danimarka	Enerji vergileriyle birlikte uygulanan karbon vergisi	Yenilenebilir enerji, enerji verimliliği ve rüzgâr enerjisi destekleri	Enerji yoğun sektörlere yönelik geçiş destekleri	Rekabetçilik kaygıları geçici ve performansa bağlı desteklerle azaltılabilir.
Finlandiya	Erken dönem karbon vergisi uygulaması	Enerji ve karbon içeriğine dayalı vergilendirme yaklaşımı	Sınırlı telafi ve aşamalı uygulama deneyimi	Erken uygulama, kurumsal kapasiteyi ve politika öğrenmesini destekler.
Norveç	Sektörel farklılaştırmaya dayalı karbon vergisi	Petrol ve doğal gaz başta olmak üzere sektörel farklılaştırılmış uygulamalar	Sektörel esneklik ve farklılaştırılmış oranlar	Sektörel farklılaştırma rekabetçilik ve çevresel etkinlik arasında denge sağlayabilir.
Kanada	Kademeli karbon fiyatlandırması	Gelirlerin hanehalkına yeniden dağıtılması ile sosyal telafi mekanizmaları	Doğrudan gelir geri dönüşü ve hanehalkı destekleri	Toplumsal kabul için gelirlerin adil biçimde geri döndürülmesi önemlidir.
Türkiye (Önerilen Model)	Aşamalı hibrit karbon fiyatlandırma modeli önerisi	Yeşil dönüşüm finansmanı, sosyal telafi ve ETS ile entegrasyon	Düşük gelirli kesimler ve enerji yoğun sektörler için geçiş destekleri	Karbon vergisi ile ETS'nin tamamlayıcı biçimde tasarlanması hem karbon fiyatlandırmasının etkinliğini hem de iklim finansmanını güçlendirebilir.

Kaynak: *Ercoşkun ve Kovancılar (2023), Artun (2024), Kaplanhan (2025), Kızıltoprak (2024), Ulucak (2024), Çelikkaya (2023), Efe (2025), Aşıcı (2025), Can vd. (2025) ve Karakaya vd. (2023) çalışmalarından yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.*

Karbon vergisi ile emisyon ticaret sistemi, fiyat ve emisyon miktarına ilişkin belirsizliği farklı biçimlerde yöneten iki temel karbon fiyatlandırma aracıdır. Vergide uygulanacak karbon fiyatı önceden belirlenirken, ortaya çıkacak emisyon miktarı ekonomik aktörlerin bu fiyata vereceği tepkiye göre şekillenir. Emisyon ticaret sisteminde ise toplam emisyon için bir sınır belirlenir ve izinlerin fiyatı piyasa koşullarında oluşur. Bu fark, iki aracın sağladığı öngörülebilirliğin de farklı alanlarda ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Karbon vergisi fiyat ve kamu geliri bakımından daha belirgin bir yapı sunarken, ETS emisyon miktarının sınırlandırılmasına doğrudan imkân verir. Bu özellikler iki aracın farklı sektör veya emisyon kaynaklarında birlikte kullanılabilmesine de alan açmaktadır. Karbon fiyatlandırmasından sağlanan gelirlerin hanehalkları ve işletmeler üzerindeki maliyetleri hafifletecek biçimde geri döndürülmesi ise uygulamanın ekonomik etkilerinin yönetilmesinde kullanılabilecek seçeneklerden biridir (Çiçek & Çiçek, 2012, ss. 114-116; Özeş & Çağatay, 2020, s. 191).

Karbon Vergisinin Etkinliğini Artıran Politika Araçları

Karbon vergisinin uygulamaya konulması, tek başına çevresel ve mali etkinliğin sağlanması için yeterli değildir; politika sonuçları, vergi tasarımının tamamlayıcı mali, sektörel ve sosyal araçlarla ne ölçüde bütünleştirildiğine bağlıdır. Örneğin karbon fiyatından elde edilen gelirin hanehalklarına geri verilmesi, yeşil yatırımlarda kullanılması veya sektörlerin dönüşümünü kolaylaştıracak desteklerin devreye alınması farklı sonuçlar doğurabilir. Bu nedenle karbon vergisinin etkinliği değerlendirilirken vergi oranı ve kapsamının yanında, uygulamaya eşlik eden mali ve sektörel düzenlemelerin de dikkate alınması gerekmektedir (Aslan & Şakar, 2023, s. 108; Klenert vd., 2018).

Karbon fiyatının hangi düzeyde belirlendiği kadar, zaman içinde nasıl değişeceği de firmaların ve hanehalklarının kararlarını etkileyebilir. Önceden duyurulan bir artış takvimi, ekonomik aktörlerin gelecekte karşılaşacakları karbon maliyetini hesaba katmalarına ve yatırımlarını buna göre planlamalarına imkân verir. Ani fiyat artışlarında ise uyum için gereken sürenin kısalması özellikle enerji yoğun faaliyetlerde maliyet baskısını artırabilir. Finlandiya, Norveç, İsveç ve Danimarka örneklerinde karbon fiyatının kademeli olarak yükseltilmesi, fiyat patikasının öngörülebilirliğinin politika tasarımındaki önemine işaret etmektedir. Kademeli geçiş, firmaların enerji verimliliği ve teknoloji yatırımlarını planlamaları için belirli bir zaman aralığı yaratabilir. Bu nedenle karbon fiyatının gelecekte izleyeceği yönün öngörülebilir olması, verginin oranından bağımsız olmayan bir tasarım meselesidir (Artun, 2024, s. 27; Klenert vd., 2018, ss. 8–12; Carattini vd., 2018).

Karbon gelirlerinin kullanımına ilişkin politika tercihi tek boyutlu değildir ve farklı tahsis mekanizmaları çevresel etkinlik, gelir dağılımı ve kamu maliyesi üzerinde farklı sonuçlar doğurabilmektedir. Gelir genel bütçeye bırakılabileceği gibi enerji verimliliği, yenilenebilir enerji veya düşük karbonlu teknoloji yatırımlarına da ayrılabilir. Bir başka seçenek, kaynağın bir bölümünü karbon fiyatından daha fazla etkilenen hanehalklarına aktarmaktır. Mevcut

vergilerin azaltılması amacıyla kullanılması da mümkündür. Dolayısıyla alternatif gelir geri dönüşüm biçimlerinin ekonomik ve dağılımsal sonuçlarının eşdeğer olduğu varsayılamaz. Gelirin yeşil yatırımlara ayrılması dönüşümün finansmanına doğrudan kaynak sağlarken, hanehalklarına geri verilmesi verginin gelir dağılımı üzerindeki etkisini hafifletebilir. Genel bütçeye aktarılan gelir ise kamu harcamalarının finansmanında daha geniş bir kullanım alanına sahip olur, ancak karbon fiyatlandırmasıyla yapılan harcama arasındaki bağ daha az görünür hâle gelebilir. Bu nedenle gelirlerin kullanımına ilişkin tercih, karbon vergisinin çevresel, mali ve sosyal sonuçlarının bir parçasıdır (Çelikkaya, 2023, ss. 14-17; Karakaya vd., 2023, ss. 823–825; Topçu, 2018, ss. 130-131).

Karbon fiyatındaki artış hanehalklarının bütçesine enerji ve ulaşım giderleri üzerinden yansıyabilir. Bu artışın etkisi özellikle gelirinin daha büyük bir bölümünü söz konusu harcamalara ayıran kesimlerde daha belirgin olabilir. Bu dağılımsal etkinin sınırlandırılmasında karbon gelirlerinin nakit transfer, enerji desteği veya vergi indirimi gibi mekanizmalar aracılığıyla hanehalklarına geri aktarılması kullanılabilir. Tercih edilen yöntem, karbon vergisi nedeniyle ortaya çıkan ek maliyetin ne kadarının ve hangi gelir grupları için karşılandığını değiştirecektir. Dolayısıyla karbon gelirlerinin geri dönüşü, verginin hanehalkları üzerindeki yükünün dağılımını doğrudan etkileyebilmektedir (Can vd., 2025, ss. 3-5; Karakaya vd., 2023, ss. 823-825).

Enerji yoğun sektörlerde karbon fiyatındaki artışa kısa dönemde uyum kapasitesi, mevcut üretim teknolojisi ve sermaye dönüşümünün gerektirdiği yatırım maliyetleri nedeniyle sınırlı kalabilmektedir. Bu durum, özellikle dış rekabete açık sektörlerde geçiş dönemine yönelik farklı uygulamaları gündeme getirmektedir. Norveç'te sektör ve emisyon yoğunluğuna göre değişen vergi oranları kullanılması bunun örneklerinden biridir (Artun, 2024, s. 30). Muafiyet ve istisnaların kapsamının genişlemesi, etkin karbon fiyatına tabi emisyon tabanını daraltarak fiyatlandırma mekanizmasının çevresel etkinliğini zayıflatabilir. Bu nedenle bazı desteklerin belirli bir süre için verilmesi veya firmaların enerji verimliliğini artırmasına bağlanması mümkündür (OECD, 2023; World Bank, 2024).

Karbon gelirlerinin tahsisine ilişkin şeffaflık, uygulamanın hesap verebilirliği ve toplumsal meşruiyeti bakımından politika tasarımının temel unsurlarından biridir. Gelir kullanımının açık ve izlenebilir olması, özellikle karbon fiyatlandırmasının maliyetini doğrudan üstlenen kesimler bakımından politikanın toplumsal kabulünü güçlendirebilir. Bu kapsamda gelirlerin hangi alanlara tahsis edildiğinin kamuoyuna açıklanması ve harcama sonuçlarının izlenebilir olması, mali şeffaflığın temel bileşenlerini oluşturmaktadır (Aşıcı, 2025, ss. 85-86; Çelikkaya, 2023, s. 15). Yeşil bütçeleme, bütçe etiketleme, performans göstergeleri ve düzenli etki değerlendirmeleri de karbon gelirlerinin iklim hedefleriyle uyumlu biçimde kullanılmasını destekleyen tamamlayıcı kamu mali yönetimi araçlarıdır (Tepekule & Köslü, 2023, ss. 375–376; Kete, 2022, ss. 108–113; Özdemir, 2025, ss. 550–552).

Emisyon ticaret sisteminin uygulandığı bir yapıda karbon vergisine ayrıca yer verilebilir. Buradaki temel tasarım sorunu, aynı emisyonların mükerrer biçimde fiyatlandırılmasından

kaçınılırken ETS kapsamı dışında kalan emisyon kaynaklarının hangi araçla fiyatlandırılacağının belirlenmesidir. Özellikle sisteme dâhil edilmesi güç olan dağınık emisyon kaynaklarında karbon vergisinden yararlanılması bu açıdan bir seçenek oluşturmaktadır. Hangi faaliyetlerin hangi araç kapsamında yer alacağının önceden belirlenmesi ise uygulamada ortaya çıkabilecek çakışmaları önleyebilir (Aşıcı, 2025, s. 73; Çelikkaya, 2023, ss. 7-8). Karbon fiyatlandırmasından elde edilen gelirlerin yenilenebilir enerji, endüstriyel enerji verimliliği, temiz teknoloji yatırımları ve adil geçiş programlarına yönlendirilmesi de iklim finansmanının etkinliğini artırabilir (Aşıcı, 2025, ss. 85-86; Çelikkaya, 2023, ss. 15-16).

Türkiye'de kurulacak karbon fiyatlandırma sisteminde sanayinin enerji kullanımı kadar Avrupa Birliği pazarıyla ilişkisi de dikkate alınmalıdır. Sınırda Karbon Düzenleme Mekanizması özellikle ihracatçı sektörleri ilgilendirmekte ve üretimden kaynaklanan karbon maliyetini bu sektörler açısından daha önemli hâle getirmektedir. Elde edilecek gelirin bir bölümünün sanayide enerji verimliliği ve teknolojik dönüşüme ayrılması, düşük karbonlu üretime geçiş sırasında ihtiyaç duyulan yatırımlara kaynak sağlayabilir (Aşıcı, 2025, ss. 70–72, 87). Yenilenebilir enerji de bu kaynağın kullanılabileceği alanlardan biridir. Dönüşümün maliyeti hanehalkları ve sektörler arasında eşit dağılmayacağından, geçişten daha fazla etkilenen kesimlere yönelik desteklere de ihtiyaç duyulabilir.

İncelenen uygulamalar, karbon vergisinin etkinliğinin nominal vergi oranına indirgenemeyeceğini göstermektedir. Karbon fiyatının artış patikası, gelir geri dönüşüm mekanizması ve sektörel uyum takvimi, politika sonuçlarını birlikte şekillendiren tasarım unsurlarıdır. Aynı durum karbon vergisinin ETS ile birlikte kullanıldığı modeller için de geçerlidir. Araçlar arasındaki kapsamın açık biçimde belirlenmesi ve karbon gelirlerinin dönüşüm sürecinde değerlendirilmesi, fiyatlandırma politikasının işleyişini doğrudan etkiler. Bu nedenle karbon vergisinin başarısı, verginin kendisinden çok içinde yer aldığı politika yapısının nasıl kurulduğuyla birlikte değerlendirilmelidir.

Uygulama Boyutu: Fırsatlar, Sınırlılıklar ve Genel Değerlendirme

Karbon vergisinin uygulamadaki sonuçları ülkelere ve dönemlere göre değişebilmektedir. Ülkeler ve dönemler arasında gözlenen farklılaşma yalnızca nominal karbon fiyatıyla açıklanamamakta; enerji bileşimi, teknolojik uyum kapasitesi ve dağılımsal yapı da politika sonuçlarını belirlemektedir. Ayrıca emisyon azaltım performansı, politikanın toplam ekonomik maliyetini tek başına ortaya koymamaktadır. Üretim ve yatırım kararlarında ortaya çıkan değişiklikler ile vergi yükünün farklı gelir gruplarına nasıl yansıdığı da uygulamada karşılaşılan sonuçlar arasındadır (Colaneri vd., 2024, ss. 1-4; Can vd., 2025, ss. 1–5; Karakaya vd., 2023, ss. 823–827).

Karbon vergisinin ayırt edici mali özelliklerinden biri, emisyonlara fiyat sinyali oluştururken eş zamanlı olarak kamu geliri yaratabilmesidir. Ancak bu mali kapasitenin ekonomik ve dağılımsal sonuçları, elde edilen gelirin hangi geri dönüşüm mekanizması üzerinden eko-

nomiye yeniden aktarıldığına göre farklılaşmaktadır. Örneğin kaynağın bir bölümünün hanehalklarına geri verilmesi, enerji maliyetlerindeki artışın oluşturduğu yükü hafifletebilir. Gelirin mevcut bozucu vergilerin azaltılmasında kullanılması ile düşük karbonlu yatırımlara tahsis edilmesi, ekonomik etkinlik ve dönüşüm finansmanı bakımından farklı aktarım mekanizmaları oluşturmaktadır. Bu nedenle karbon vergisinden sağlanan mali imkânı yalnızca tahsil edilen tutar üzerinden değerlendirmek eksik kalır. Gelirin ekonomiye hangi yolla geri döndüğü de uygulamadan elde edilecek sonucu belirleyen unsurlardan biridir (Özeş & Çağatay, 2020, ss. 171-175, 191-195).

Karbon fiyatlandırmasının uygulamadaki temel güçlüklerinden biri, sektörler arasında emisyon yoğunluğu, teknoloji değiştirme kapasitesi ve fiyat esnekliği bakımından önemli heterojenliklerin bulunmasıdır. Enerji kullanımının kısa dönemde azaltılamadığı bir sektörde düşük bir karbon fiyatı davranış değişikliği yaratmayabilir. Buna karşılık fiyatın yükseltilmesi, üretim maliyetleri üzerindeki baskıyı artırabilir. Teknoloji değiştirme imkânı ve bunun gerektirdiği yatırım da sektörler arasında farklıdır. Bu durum geçiş döneminde bazı sektörler için farklı düzenlemeleri gündeme getirebilir. Ancak geçici olarak sağlanan kolaylıkların kalıcı muafiyetlere dönüşmesi, verginin kapsadığı emisyonları azaltacaktır. Bu yüzden sektörel düzenlemelerin belirli bir süreyle veya dönüşümü gösteren ölçütlerle ilişkilendirilmesi önem kazanmaktadır (Colaneri vd., 2024, ss. 1-4; Riyono & Widianingsih, 2025, ss. 575-576).

Karbon fiyatının hanehalkları üzerindeki etkisi de uygulamada göz ardı edilemeyecek bir konudur. Enerji harcamalarının bütçe içindeki payı yükseldikçe fiyat artışının hissedilme biçimi değişmektedir. Özellikle düşük gelirli kesimlerde bu durum daha belirgin olabilir ve gelirin bir bölümünün geri verilmesini gündeme getirebilir (Riyono & Widianingsih, 2025, ss. 572, 575-576). Karbon fiyatlandırmasının idari uygulanabilirliği ise emisyonların ölçülmesi, raporlanması, doğrulanması ve denetlenmesine ilişkin kurumsal kapasiteye bağlıdır. Verginin hangi emisyon üzerinden hesaplanacağının belirlenebilmesi için ölçüm ve raporlama sistemlerinin düzenli çalışması gerekir. Verinin eksik veya güvenilir olmadığı bir yapıda verginin hesaplanması ve denetlenmesi de güçleşir. Dijital izleme ve denetim altyapısı bu nedenle karbon fiyatlandırmasının uygulama sürecinin bir parçasıdır (Kaplanhan, 2025, ss. 141-142).

Karbon fiyatlarının ülkeler arasında farklılaşması, dış ticarete açık sektörlerde doğrudan maliyet farkı yaratabilmektedir. Karbon maliyetinin yüksek olduğu bir ülkedeki üretici, aynı maliyetle karşılaşmayan yabancı bir üretici karşısında dezavantaj yaşayabilir. Üretimin daha düşük karbon maliyetinin geçerli olduğu ülkelere kayması ise karbon kaçağı riskinin üretim yeri tercihleri üzerinden ortaya çıkan boyutunu oluşturmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde ise daha temiz üretime geçiş için gerekli teknoloji ve finansmana erişim ayrıca güçlük yaratabilir. Bu ülkelerde karbon fiyatlandırmasının uygulanması, gerekli teknik ve idari altyapının kurulmasıyla da yakından ilişkilidir (Kaplanhan, 2025, ss. 132-135).

Bu değerlendirmeler, karbon vergisinin başarısını belirleyen tek ve evrensel bir model bulunmadığını göstermektedir. Yüksek kurumsal kapasiteye, güvenilir veri altyapısına, düşük

karbonlu enerji alternatiflerine ve güçlü sosyal koruma mekanizmalarına sahip ülkelerde politika etkinliği için daha elverişli koşullar bulunurken, ekonomik ve kurumsal kırılganlıkların yüksek olduğu ülkelerde aynı tasarım daha yüksek maliyetler ve toplumsal dirençle karşılaşabilmektedir. Bu nedenle karbon vergisi, sonuçları düzenli olarak izlenen; emisyon performansı, sektörel maliyetler, dağıtımsal etkiler ve gelir kullanımına ilişkin bulgular doğrultusunda güncellenebilen uyarlanabilir bir mali araç olarak ele alınmalıdır.

Türkiye Açısından Değerlendirme: Hibrit Karbon Fiyatlandırma ve Yeşil Dönüşüm Finansmanı

Türkiye'de karbon fiyatlandırmasının önemi emisyonların azaltılmasıyla sınırlı değildir. Sanayinin enerji kullanımı ve Avrupa Birliği pazarıyla kurduğu güçlü ticari bağ, karbon maliyetini üretim ve dış ticaret açısından da önemli hâle getirmektedir. Özellikle karbon yoğun sektörlerde ortaya çıkacak maliyetler, firmaların yatırım ve teknoloji tercihlerini etkileyebilir. Bu durum başka ülkelerde kullanılan bir karbon fiyatlandırma modelinin Türkiye'ye aynı biçimde aktarılmasını güçleştirmektedir. Sektörlerin üretim yapısı, düşük karbonlu teknolojilere geçiş imkânı ve fiyat artışlarının farklı gelir gruplarına yansıması Türkiye için yapılacak tasarımda ayrıca dikkate alınmalıdır (Aşıcı, 2025, ss. 70-72, 87).

Türkiye'nin 9-20 Kasım 2026 tarihlerinde Antalya'da düzenlenecek COP31'e ev sahipliği yapacak olması da ülkenin iklim politikaları açısından güncel bir gelişmedir. COP31 süreci, Türkiye'nin emisyon azaltımı, yeşil dönüşüm ve iklim finansmanına ilişkin politikalarının uluslararası iklim gündemiyle daha görünür biçimde ilişkilendirilmesine imkân verebilir. Bu süreçte karbon fiyatlandırmasına ilişkin ulusal düzenlemelerin geliştirilmesi, Türkiye'nin düşük karbonlu dönüşüm politikalarının uygulanması bakımından da önem taşımaktadır (UNFCCC, 2026).

Türkiye'de karbon fiyatlandırmasının hukuki çerçevesi, 2025 yılında yürürlüğe giren 7552 sayılı İklim Kanunu ile yeni bir aşamaya geçmiştir. Kanunda Emisyon Ticaret Sistemi (ETS), birincil piyasa, denkleştirme, gönüllü karbon piyasaları, gömülü sera gazı emisyonları, iklim finansmanı ve iklim adaleti gibi kavramlara yer verilmiştir. Karbon fiyatlandırma araçlarının ETS ile birlikte karbon esaslı vergileri de kapsayacak biçimde tanımlanması, Türkiye'de karbon fiyatlandırmasının tek bir araç üzerinden ele alınmadığını göstermesi bakımından önemlidir. Kanun ayrıca Türkiye'de ETS'nin kurulmasına yönelik hukuki altyapıyı oluşturmakta; tahsisatların dağıtımı, birincil ve ikincil piyasa işlemleri, piyasa istikrar mekanizmaları ile emisyonların izlenmesi ve doğrulanmasına ilişkin çerçeveyi belirlemektedir (7552 sayılı İklim Kanunu, 2025).

Kanunun mali hükümleri, karbon fiyatlandırması ile yeşil dönüşümün finansmanı arasında da doğrudan bir bağlantı kurmaktadır. ETS kapsamında tahsisatların birincil piyasada satışından elde edilen gelirlerin yeşil dönüşüm ve iklim değişikliğiyle mücadele amacıyla kullanılması öngörülmekte, bu gelirlerin bir bölümünün adil geçiş uygulamalarına ayrılabilmesine

imkân tanınmaktadır. Emisyon azaltımı ve uyum potansiyeli yüksek yatırımların, araştırma ve geliştirme faaliyetlerinin ve sektörel teknolojik dönüşümün desteklenmesi de Kanunda düzenlenen alanlar arasındadır. Bu hükümler, bu çalışmada önerilen hibrit modelin gelirlerin yeşil dönüşüm ve sosyal telafi amacıyla kullanılması yönündeki yaklaşımıyla önemli ölçüde örtüşmektedir. Bununla birlikte Kanunun doğrudan ETS ile karbon vergisinin birlikte uygulanacağı bir hibrit model kurmadığı belirtilmelidir. Çalışmada önerilen tamamlayıcı karbon vergisi, Kanunun karbon esaslı vergileri karbon fiyatlandırma araçları arasında kabul eden çerçevesinden hareketle, ETS dışında kalan emisyon kaynakları bakımından ayrıca değerlendirilebilecek bir politika seçeneği olarak ele alınmaktadır (7552 sayılı İklim Kanunu, 2025).

Avrupa Birliği'nin Sınırda Karbon Düzenleme Mekanizması (SKDM) da Türkiye'de karbon fiyatlandırmasının dış ticaret boyutunu doğrudan ilgilendirmektedir. SKDM, yalnızca ithal ürünlere mali yük getiren bir vergilendirme aracı olarak değil, AB Emisyon Ticaret Sistemi'ni tamamlayan ve karbon kaçağı riskini azaltmayı amaçlayan bir mekanizma olarak değerlendirilmelidir. Mekanizma, AB'ye ithal edilen belirli ürünlerin üretimi sırasında ortaya çıkan gömülü emisyonlara AB ETS'deki karbon fiyatıyla bağlantılı bir maliyet yansıtarak AB içindeki ve dışındaki üreticiler arasındaki karbon maliyeti farkını azaltmayı ve daha düşük karbonlu üretimi teşvik etmeyi amaçlamaktadır. 1 Ocak 2026'da kesin uygulama dönemine geçilmesiyle birlikte SKDM kapsamındaki ürünlerin gömülü emisyonları mali yükümlülüğün de konusu hâline gelmiştir. Demir-çelik, çimento, alüminyum ve gübre gibi Türkiye'nin AB ile ticaretinde önem taşıyan karbon yoğun sektörlerin mekanizmanın kapsamında bulunması, üreticilerin emisyon yoğunluğunu ve düşük karbonlu teknoloji yatırımlarını daha önemli hâle getirmektedir. Bu çerçevede Türkiye'de kurulacak ETS'nin SKDM ile etkileşiminin politika tasarımında dikkate alınması gerekmektedir. Üretim sırasında Türkiye'de fiilen ödenen karbon fiyatının belirli koşullarda SKDM yükümlülüğünden indirilebilmesi, ulusal karbon fiyatlandırması ile AB'deki düzenleme arasındaki ilişkinin mali boyutunu da güçlendirmektedir. Bu nedenle Türkiye'deki ETS'nin ve onu tamamlayacak diğer karbon fiyatlandırma araçlarının tasarımında SKDM'nin ihracatçı sektörler üzerindeki etkilerinin dikkate alınması önem taşımaktadır (European Commission, 2026).

Özdemir ve Köse (2024), Türkiye'de emisyon ticaret sistemine yönelik çalışmaların karbon vergisi seçeneğiyle birlikte değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bu çalışmada önerilen hibrit model de iki aracın farklı emisyon kaynaklarında kullanılabileceği düşüncesinden hareket etmektedir. Emisyonları düzenli biçimde ölçülebilen büyük tesislerin ETS kapsamında fiyatlandırılması, sistem dışında kalan daha dağınık emisyon kaynaklarında ise karbon vergisinin tamamlayıcı araç olarak kullanılması önerilmektedir. Bu çerçevede karbon vergisi, ETS'ye alternatif bir fiyatlandırma mekanizması olarak değil, sistemin kapsam boşluklarını tamamlayan işlevsel bir araç olarak konumlandırılabilir. Bunun için hangi faaliyetlerin ETS'ye, hangilerinin vergiye tabi olduğunun açık biçimde belirlenmesi gerekir. Emisyonların ölçülmesi, raporlanması ve doğrulanmasına ilişkin altyapı da iki aracın birlikte işleyebilmesi açısından önem taşımaktadır (Çelikkaya, 2023, ss. 15-18; Efe, 2025, ss. 58-59).

Hibrit sistemin mali boyutundaki temel tasarım sorunlarından biri, karbon fiyatlandırmasından sağlanacak gelirlerin bütçe sistemi içinde hangi tahsis ve geri dönüşüm mekanizmalarıyla değerlendirileceğidir. Türkiye'de düşük karbonlu dönüşüm için sanayide yeni yatırımlara ihtiyaç duyulması, karbon gelirlerinin kullanımında dikkate alınabilecek alanlardan biridir. Enerji verimliliği, yenilenebilir enerji ve daha temiz üretim teknolojileri bu kapsamda desteklenebilir. Karbon gelirlerinin tümünün yatırım harcamalarına tahsis edilmesi yerine, dönüşüm finansmanı ile dağılımsal telafi arasında dengeli bir gelir geri dönüşüm yapısı oluşturulabilir. Gelirin bir bölümünün karbon fiyatlandırmasından daha fazla etkilenen hanehalklarına veya dönüşüm maliyeti yüksek sektörlere yönlendirilmesi, geçiş sürecinin dağılımsal ve sektörel maliyetlerinin hafifletilmesine katkı sağlayabilir (Aşıcı, 2025, s. 85).

Mevcut vergi yapısı da kurulacak karbon fiyatlandırma sisteminden tamamen ayrı değildir. Türkiye'de çevreyle ilişkili vergiler içinde ulaştırma ve motorlu taşıtlardan sağlanan gelirlerin önemli bir yeri bulunmaktadır. Buna karşılık bir verginin çevreyle ilişkili bir kaynaktan alınması, güçlü bir emisyon azaltma etkisi yarattığı anlamına gelmemektedir. Bu noktada belirleyici unsur, verginin hesaplanmasında kullanılan ölçüttür. Örneğin motorlu taşıtların vergilendirilmesinde emisyon performansına daha fazla ağırlık verilmesi, mali yük ile çevresel özellik arasında daha doğrudan bir ilişki kurulmasını sağlayabilir. Enerji kullanımında ve üretimde daha düşük karbonlu seçenekleri destekleyen vergisel düzenlemeler de mevcut yapının dönüşümünde kullanılabilecek araçlar arasındadır (Akçay vd., 2023, s. 70; Koç, 2024, s. 95).

Karbon fiyatının Türkiye'deki etkilerinden biri enerji maliyetleri üzerinden ortaya çıkacaktır. Bu etkinin düşük gelirli hanehalklarında daha fazla hissedilmesi mümkündür. Sanayi kesiminde ise demir-çelik, çimento, alüminyum ve gübre gibi karbon yoğun sektörler üretim maliyetleri ve teknolojik dönüşüm gereksinimi bakımından farklı bir uyum problemiyle karşı karşıyadır. Üretim teknolojisinin yenilenmesi zaman ve yatırım gerektirdiğinden, karbon maliyetinin kısa dönemde üretim giderlerine yansıması beklenebilir. Hanehalkları ile karbon yoğun sektörlerin maruz kaldıkları maliyetlerin niteliği farklılaştığından, her iki kesim için aynı telafi mekanizmasının uygulanması etkin bir politika tasarımı oluşturmayabilir. Hanehalklarında doğrudan gelir veya enerji desteğine başvurulabilirken, sanayiye sağlanacak geçici destekler enerji verimliliği yatırımları ve emisyon azaltımıyla ilişkilendirilebilir. Bu farklılaştırılmış yaklaşım, karbon fiyatlandırmasının dağılımsal ve sektörel etkilerine göre hedeflenmiş telafi araçlarının kullanılmasına imkân sağlamaktadır (Can vd., 2025, ss. 1-5; Karakaya vd., 2023, ss. 823-827).

Bu çalışmada Türkiye için önerilen hibrit yapı, karbon fiyatlandırma araçlarının işlevsel olarak ayrıştırıldığı ve uygulama sonuçlarına göre güncellenebildiği dinamik bir tasarıma dayanmaktadır. İki aracın kapsam sınırlarının başlangıçta açık biçimde belirlenmesi, mükerrer fiyatlandırmanın önlenmesi ve düzenleyici belirliliğin sağlanması açısından gereklidir. Uygulama sonuçlarının emisyon performansı, maliyetler ve dağılımsal etkiler bakımından izlenmesi sonucunda, sistemin kapsamı ve karbon fiyatı dönemsel olarak yeniden kalibre edilebilir. Bu yönüyle önerilen model, başlangıç parametrelerinin değişmez kabul edildiği statik bir yapıdan

ziyade, uygulama sonuçlarına göre kapsamı ve fiyat bileşenleri güncellenebilen uyarlanabilir bir karbon fiyatlandırma çerçevesi niteliğindedir.

Sonuç ve Politika Önerileri

Bu çalışmada karbon vergisi, emisyonların fiyatlandırılmasının yanında iklim politikaları için sağlayabileceği mali kaynak bakımından ele alınmıştır. İncelenen çalışmalar ve ülke örnekleri, verginin uygulanmasının tek başına belirli bir çevresel sonucu garanti etmediğini göstermektedir. Karbon fiyatının düzeyi ve emisyon kapsamının yanı sıra gelirlerin geri dönüşüm biçimi de politikanın çevresel, mali ve dağılımsal sonuçlarını belirleyen temel tasarım unsurlarından biridir. Ülkelerin enerji yapısı, firmaların daha temiz teknolojilere geçiş imkânı ve uygulamayı yürütecek kurumların kapasitesi de ortaya çıkan sonuçları değiştirebilmektedir. Bu nedenle karbon vergisinin iklim finansmanındaki yeri, tahsil edilen gelir ile emisyonlardaki değişimin birlikte ele alınmasını gerektirmektedir.

Karşılaştırmalı ülke deneyimleri, farklı ekonomik ve kurumsal yapılara uygulanabilecek tek tip bir karbon vergisi tasarımının bulunmadığına işaret etmektedir. Nordik ülkelerde dahi vergi oranı, kapsam ve sektörlere yönelik uygulamalar birbirinden farklılaşmaktadır. Buna karşılık karbon fiyatının zaman içinde değiştirilmesi ve verginin enerji politikalarının diğer araçlarıyla birlikte yürütülmesi çeşitli örneklerde karşılaşılan uygulamalardır. Gelirin yenilenebilir enerji veya enerji verimliliği yatırımlarına ayrılması kadar hanehalklarına geri verilmesi ya da başka vergilerin azaltılmasında kullanılması da mümkündür. Dolayısıyla karşılaştırmalı ülke deneyimlerinin Türkiye açısından temel katkısı, belirli bir vergi oranı veya modelin doğrudan aktarılmasından ziyade, farklı politika tasarımlarının hangi ekonomik ve kurumsal koşullar altında işlediğini ortaya koymasıdır.

Karbon gelirlerinin kullanımı çalışmanın iklim finansmanı açısından üzerinde durduğu başlıca konulardan biridir. Düşük karbonlu yatırımlara ayrılan kaynak doğrudan dönüşümün finansmanında kullanılabilirken, gelirin bir bölümünün hanehalklarına geri verilmesi karbon fiyatından kaynaklanan yükün dağılımını değiştirebilir. Bulgular, karbon gelirlerinin bütünüyle belirli harcama kalemlerine tahsis edilmesini zorunlu kılan tek bir gelir kullanım modelini desteklememektedir. Bu bağlamda temel gereklilik, benimsenen gelir kullanım tercihinin bütçe sistemi içinde izlenebilir olması ve çevresel, mali ve dağılımsal sonuçlarıyla birlikte değerlendirilebilmesidir. Bütçe belgeleri, yeşil bütçeleme uygulamaları ve performans göstergeleri bu amaçla kullanılabilir. Bu yaklaşım, karbon fiyatlandırmasından sağlanan gelirin büyüklüğü ile söz konusu kaynağın programlar arasındaki tahsisinin birlikte izlenmesine imkân verir.

Türkiye açısından çalışmanın önerisi, karbon vergisi ile emisyon ticaret sistemi arasında tek bir araç seçilmesine dayanmamaktadır. Büyük ve emisyonları düzenli biçimde ölçülebilen tesislerin ETS kapsamında yer aldığı, sistem dışında kalan kaynakların ise karbon vergisiyle kapsandığı hibrit bir yapı önerilmektedir. Türkiye'nin Avrupa Birliği ile ticari ilişkileri ve karbon yoğun sektörlerin üretimdeki ağırlığı, önerilen sistemin kapsamı belirlenirken göz önün-

de bulundurulmalıdır. Önerilen yapının mali boyutu, karbon fiyatlandırmasından sağlanacak gelirlerin hangi amaçlarla ve hangi geri dönüşüm mekanizmaları üzerinden kullanılacağına bağlıdır. Sanayide enerji verimliliği ve düşük karbonlu üretim için ihtiyaç duyulan yatırımların bir bölümü bu kaynaktan karşılanabilir. Bununla birlikte, gelirlerin bütünüyle sanayi kesimine tahsis edilmesi, karbon fiyatlandırmasının dağılımsal etkilerinin ve sosyal telafi gereksiniminin göz ardı edilmesi riskini taşıdığından, dengeli bir gelir kullanım stratejisi açısından sınırlı kalabilir. Karbon fiyatlandırmasının regresif etkilerinin sınırlandırılması amacıyla, enerji maliyetlerindeki artıştan görece daha fazla etkilenen hanehalklarına yönelik telafi mekanizmalarına da kaynak tahsis edilebilir.

Hibrit karbon fiyatlandırma sisteminin tüm sektörlerde eş zamanlı ve tek tip koşullarla uygulanması yerine, sektörel uyum kapasitesini dikkate alan aşamalı bir geçiş tasarımı benimsenebilir. Özellikle enerji yoğun sektörlerde üretim teknolojisinin düşük karbonlu alternatiflere dönüştürülmesi yatırım ve teknolojik uyum gerektirdiğinden kısa dönemde sınırlı kalabilir. Bu sektörlerde karbon maliyetinin aşamalı olarak devreye girmesi için bir geçiş dönemi öngörülebilir. Geçiş süresince firmalara sağlanacak kolaylıkların ise kalıcı bir vergi avantajına dönüşmemesi gerekir. Desteklerin belirli bir süreyle sınırlandırılması ve yapılan yatırımlarla ilişkilendirilmesi bu ayrımın korunmasına yardımcı olabilir.

Çalışmanın bazı sınırlılıkları da bulunmaktadır. İnceleme literatüre ve seçilmiş ülke uygulamalarına dayandığından, Türkiye için önerilen hibrit modelin emisyonlar, kamu gelirleri veya sektörlerin maliyetleri üzerindeki nicel etkileri bu çalışma kapsamında tahmin edilmemiştir. Bu nedenle önerilen yapı doğrudan bir etki tahmini olarak değil, incelenen uygulamalardan hareketle geliştirilen bir politika önerisi olarak değerlendirilmelidir. Sonraki araştırmalarda farklı karbon fiyatlarının Türkiye'deki sektörler ve hanehalkları üzerindeki etkileri senaryo analizleriyle incelenebilir. ETS ile karbon vergisinin farklı kapsamlarla birlikte uygulanması durumunda ortaya çıkabilecek emisyon ve gelir sonuçlarının modellenmesi de burada önerilen yapının ampirik olarak değerlendirilmesine imkân verecektir.

Sonuç olarak Türkiye açısından temel politika sorunu, karbon fiyatlandırmasının gerekliliğinden ziyade sistemin kapsamının, araç bileşiminin, gelir kullanımının ve geçiş takviminin hangi kurumsal çerçevede tasarlanacağıdır. ETS ile karbon vergisinin farklı emisyon kaynaklarına göre işlevsel biçimde ayrıştırılması, tek tip bir karbon fiyatlandırma aracının bütün ekonomiye uygulanmasından doğabilecek ölçüm, uygulama ve sektörel uyum sorunlarını sınırlandırabilir. Bunun yanında, karbon fiyatlandırmasından elde edilen gelirin nasıl kullanıldığı sistemin mali ve sosyal sonuçlarını doğrudan etkileyecektir. Uygulama başladıktan sonra emisyonlardaki değişimin, sektörlerde ortaya çıkan maliyetlerin ve hanehalkları üzerindeki etkilerin izlenmesi de başlangıçta yapılan tercihlerin gerektiğinde yeniden ele alınmasına imkân verebilir. Bu çalışma kapsamında önerilen hibrit model, Türkiye'de karbon fiyatlandırması ile yeşil dönüşümün finansmanı arasındaki ilişkinin bu çerçevede kurulmasına dayanmaktadır.

Kaynakça

Ağcakaya, S. ve Kaya, I. (2022). Sürdürülebilir Kalkınma ve Yeşil Ekonomi Perspektifinden Yeşil Maliye Politikaları Uygulamaları. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *31*(2), 512-525. https://doi.org/10.35379/cusosbil.1123783

Akçay, F., Yavuz, E. ve Kılıç, E. (2023). Karbon Emisyonu ile Vergileme Arasındaki İlişkinin Cumhuriyetten günümüze analizi: Kantil eşbütünleşme yaklaşımından kanıtlar. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *23*(Özel Sayı), 59-78. https://doi.org/10.18037/ausbd.1310434

Akyol, H. ve Gül, K. (2022). Yolsuzluklar, Ekonomik Büyüme ve Çevre Vergileri İlişkisinin Gözden Geçirilmesi: OECD Ülkeleri Örneği. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, *12*(24), 267-293. Erişim adresi: https://dergipark.org.tr/tr/pub/sbed/article/1011987

Aliusta, H., Yılmaz, B. ve Kırlıoğlu, H. (2016). Küresel ısınmayı önleme sürecinde uygulanan piyasa temelli iktisadi araçlar: Karbon Ticareti ve Karbon Vergisi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, *12*(12), 382-401.Erişim adresi: https://dergipark.org.tr/en/pub/ijmeb/article/745046

Artun, E. S. (2024). Karbon Vergisinin Türkiye'de Yenilenebilir Enerjiye Yönlendirme Aracı Olarak Kullanılması. *Yaşar Hukuk Dergisi*, *6*(1), 15-48. Erişim adresi: https://dergipark.org.tr/tr/pub/yhd/article/1424256

Aslan, G. ve Şakar, A. Y. (2023). Vergi yönetimi ve Türkiye'de ekolojik vergi reformu ihtiyacı. *Journal of Life Economics*, *10*(2), 101-112. https://doi.org/10.15637/jlecon.1965

Aşıcı, A. A. (2025). Optimal design of Turkey's emission trading system: Lessons from the EU and global best practices. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, *52*(1), 69-90. Erişim adresi: https://dergipark.org.tr/en/pub/metusd/article/1687380

Bilgili, M. Y. ve Firidin, E. (2017). Çevre Politikasının Ekonomik ve Mali Araçları: Çevre Vergileri Üzerine Teorik Bir İnceleme. *Journal of Life Economics*, *4*(2), 125-140. Erişim adresi: https://dergipark.org.tr/tr/pub/jlecon/article/318698

Can, Z. G., O'Donoghue, C. ve Sologon, D. M. (2025). *The Distributional Effects of Carbon Pricing in Türkiye* (SSRN Scholarly Paper Sy. 5142313). Social Science Research Network. Erişim adresi: https://papers.ssrn.com/abstract=5142313

Carattini, S., Carvalho, M. ve Fankhauser, S. (2018). Overcoming public resistance to carbon taxes. *WIREs Climate Change*, *9*(5), e531. https://doi.org/10.1002/wcc.531

Colaneri, K., Frey, R. ve Köck, V. (2024). *Random carbon tax policy and investment into emission abatement technologies* (arXiv:2406.01088). arXiv. https://doi.org/10.48550/arXiv.2406.01088

Çelikkaya, A. (2023). Karbon Fiyatlandırması Seçenekleri ve Tasarım Sorunları. *Maliye Araştırmaları Dergisi*, *9*(1), 1-26. Erişim adresi: https://dergipark.org.tr/tr/pub/finance/article/1240516

Çiçek, H. ve Çiçek, S. (2012). Karbon Vergisi ile Karbon Ticareti İzinlerinin Karşılaştırılması. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (47), 95-119.Erişim adresi: https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusiyasal/article/6394

Efe, G. N. (2025). İklim Değişikliğiyle Mücadelede Maliye Politikası: Türkiye İçin Emisyon Ticaret Sistemi ve

Karbon Vergisi Seçenekleri. *Maliye ve Finans Yazıları*, (Özel Sayı 3), 44-70. https://doi.org/10.33203/mfy.1836651

Ercoşkun, S. ve Kovancılar, B. (2023). Nordik Ülkelerinde Karbon Vergisi Uygulamalarının Değerlendirilmesi. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, *30*(3), 611-631. https://doi.org/10.18657/yonveek.628802

European Commission. (2026). *Carbon Border Adjustment Mechanism (CBAM): Definitive regime*. Directorate-General for Taxation and Customs Union.

Freire-González, J. (2018). Environmental taxation and the double dividend hypothesis in CGE modelling literature: A critical review. *Journal of Policy Modeling*, *40*(1), 194-223. https://doi.org/10.1016/j.jpolmod.2017.11.002

Freire-González, J. ve Ho, M. S. (2018). Environmental Fiscal Reform and the Double Dividend: Evidence from a Dynamic General Equilibrium Model. *Sustainability*, *10*(2), 501. https://doi.org/10.3390/su10020501

Goulder, L. H. (1995). Environmental taxation and the double dividend: A reader's guide. *International Tax and Public Finance*, *2*(2), 157-183. https://doi.org/10.1007/BF00877495

Görmüş, A. (2019). Yeşil Ekonominin İstihdam Üzerindeki Yansımaları ve Yeşil İşler: Cinsiyet Temelli Bir Modelleme ile İngiliz İşgücü Anketinden Bulgular. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi / Journal of Social Policy Conferences*, *0*(76), 29-66. https://doi.org/10.26650/jspc.2019.76.0001

Kabayel, M. (2024). A Sustainable Fiscal Policy Against the Global Climate Crisis: Green Fiscal Policy-Comparison of Policy Indicators of Selected Countries. *Uluslararası Sosyal Siyasal ve Mali Araştırmalar Dergisi*, *4*(1), 59-69.Erişim adresi: https://dergipark.org.tr/tr/pub/ussmad/article/1432680

Kaplanhan, F. (2025). Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinde Vergilendirme Politikalarının Rolü. *TYB Akademi Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi*, (43), 131-153.Erişim adresi: https://dergipark.org.tr/tr/pub/tybakademi/article/1596157

Karakaya, E., Akkoyun, G. ve Hiçyılmaz, B. (2023). Sera Gazı Emisyonu Azaltımı için Karbonun Fiyatlanması: Karbon Vergisi mi Emisyon Ticareti mi? *Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, *8*(4), 813-841. https://doi.org/10.30784/epfad.1367596

Kesgin, M. (2026). Dünyada Karbon Vergilerinin İktisadi ve Tarihsel Gelişimi Türkiye İçin Öneriler. *International Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR)*, *13*(129), 550-559. https://doi.org/10.5281/zenodo.19341381

Kete, H. (2022). Green Budgeting: France and Italy Practices. *Uluslararası Sosyal Siyasal ve Mali Araştırmalar Dergisi*, *2*(2), 102-115. Erişim adresi: https://dergipark.org.tr/tr/pub/ussmad/article/1224022

Klenert, D., Mattauch, L., Combet, E., Edenhofer, O., Hepburn, C., Rafaty, R. ve Stern, N. (2018). Making carbon pricing work for citizens. *Nature Climate Change*, *8*(8), 669-677. https://doi.org/10.1038/s41558-018-0201-2

Kızıltoprak, Ö. (2024). Küresel Isınma ile mücadelede Karbon Vergisi. *Bitlis Eren Sosyal Araştırmalar Dergisi*, *2*(2), 95-110.Erişim adresi: https://dergipark.org.tr/tr/pub/bersad/article/1498788

Koç, İ. (2024). Mali Açıdan Döngüsel Ekonomiyi Teşvik Ediyor Muyuz? *Maliye Araştırmaları Dergisi*, *10*(2), 87-120. Erişim adresi: https://dergipark.org.tr/tr/pub/finance/article/1604958

Köse, H. Ö. (2022). Çevresel Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarının Denetimi ve INTOSAI Rehberliği. *Sayıştay Dergisi*, *33*(126), 501-516. https://doi.org/10.52836/sayistay.1207013

Küçükaycan, D. (2020). Mali Saydamlık ve Hesap Verebilirlik Aracı Olarak: Türk Sayıştayı'nın Performans Denetimi. *Denetişim*, (20), 35-54.Erişim adresi: https://dergipark.org.tr/tr/pub/denetisim/article/690397

OECD. (2021). *Green Budgeting in OECD Countries*. OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/acf5d047-en

OECD. (2023). Effective Carbon Rates 2023: Pricing Greenhouse Gas Emissions through Taxes and Emissions Trading. *OECD Series on Carbon Pricing and Energy Taxation*. https://doi.org/10.1787/b84d5b36-en

Özdemir, H. (2025). Kamu Maliyesinde Yeşil Dönüşüm: Yeşil Bütçe Etiketleme Uygulamaları ve Türkiye'ye Yönelik Politika Önerileri. *Sayıştay Dergisi*, *36*(138), 545-573. https://doi.org/10.52836/sayistay.1704203

Özdemir, H. ve Köse, M. (2024). Karbon Vergisi, Emisyon Ticaret Sistemi ve Sınırda Karbon Düzenlemesi: Türkiye Açısından Değerlendirmeler. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *25*(3), 518-541. https://doi.org/10.53443/anadoluibfd.1464955

Özden, E. (2017). Çevre Vergilerinin Gelir Dağılımı Üzerindeki Bozucu Etkisinin Tersine Çevrilebilirliği. *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *8*(15), 119-144. Erişim adresi: https://dergipark.org.tr/tr/pub/bartiniibf/article/329738

Özeş, R. ve Çağatay, S. (2020). Karbon Vergisinin İktisadi Daralma Etkilerinin Giderilmesi İçin Alternatif Politika Önerileri: Türkiye İçin Sosyal Hesaplar Matrisi Temelinde Bir Analiz. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *22*(1), 171-197. https://doi.org/10.16953/deusosbil.511984

Riyono, K. M. ve Widianingsih, L. P. (2025). The Triple Effect of Carbon Taxation: Rhetoric Versus Reality in Climate Policy. *Jurnal Akuntansi*, *29*(3), 569-598. https://doi.org/10.24912/ja.v29i3.3154

Sumner, J., Bird, L. ve Smith, H. (2009). Carbon Taxes: A Review of Experience and Policy Design Considerations. *Technical Report*.

Şencan, D. (2021). Çevresel Sorunların Önlenmesinde Karbon Vergisi Üzerine Genel Bir Bakış. *Türkiye Mesleki ve Sosyal Bilimler Dergisi*, (6), 50-58. https://doi.org/10.46236/jovosst.966313

Tepekule, U. ve Köslü, G. (2023). Yeşil Bütçeleme Yaklaşımı ve Performans Esaslı Program Bütçe Uygulaması: Türkiye İçin Bir Değerlendirme. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (59), 373-406. https://doi.org/10.30794/pausbed.1370791

Topçu, F. H. (2018). Düşük Karbon Ekonomisine Geçme(me): İklim Değişikliği ve Enerji Politikaları Bağlamında Bir Bakış. *Akdeniz İİBF Dergisi*, *18*(2018 Özel Sayısı), 115-154. https://doi.org/10.25294/auiibfd.463396

Ulucak, Z. Ş. (2024). Sürdürülebilir Kalkınma Perspektifinde Yeşil Bütçeleme ve Vergi Politikaları. *JOEEP: Journal of Emerging Economies and Policy*, *9*(2), 478-493. Erişim adresi: https://dergipark.org.tr/en/pub/joeep/article/1547704

United Nations Framework Convention on Climate Change [UNFCCC]. (2026). *UN Climate Change Conference – Antalya, November 2026*.

World Bank. (2024). *State and Trends of Carbon Pricing 2024*. World Bank.

Yegen, B. ve Turan, M. (2021). Pigouvian Bir Vergi Önerisi: SAR Vergisi. *Journal of Accounting and Taxation Studies*, *14*(1), 397-418. https://doi.org/10.29067/muvu.766756

Yıldız, M. ve Eser, L. Y. (2023). Küresel Kamusal Malların Finansmanı İçin Küresel Vergi Önerileri Gerçekçi mi? *Paradigma: İktisadi ve İdari Araştırmalar Dergisi*, *12*(2), 38-55. Erişim adresi: https://dergipark.org.tr/tr/pub/paradigmaiiad/article/1392135

Yıldız, S. (2017). The Carbon Tax for Sustainable Development. *Journal of Accounting and Taxation Studies*, *10*(3), 367-384. https://doi.org/10.29067/muvu.333079

Yüksel, C. (2021). Paradigma Dönüşümleri ve Bütçe Sistemleri Arasındaki İlişki Çerçevesinde Türkiye. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (28), 34-59. Erişim adresi: https://dergipark.org.tr/tr/pub/diclesosbed/article/947466

7552 sayılı İklim Kanunu. (2025). *Resmî Gazete*, 9 Temmuz 2025, Sayı 32951.

reflektif
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

2026, Vol. 7(3), 659-680
© The Author(s) 2026
Article reuse guidelines:
https://dergi.bilgi.edu.tr/index.php/reflektif
DOI: 10.47613/reflektif.2026.296
Article type: Research Article

Received: 02.03.2026
Accepted: 21.08.2026
Published Online: 27.10.2026

Didem Doğanyılmaz Duman*, Gökhan Duman, Cansel Uslu*****

Bireysel Eylemin Sönümlenen Küresel Yankısı: #Ahoodaryae

The Fading Global Echo of an Individual Action: #Ahoodaryaei

Öz

Bu çalışma, İran'da zorunlu başörtüsü müdahalesine tepki olarak Ahoo Daryaei'nin kıyafetlerini çıkararak gerçekleştirdiği bireysel direnişinin dijitalleşme etkisiyle kısa süreli bir yankı uyandırmasına karşın kalıcı bir harekete dönüşememesini incelemektedir. X-Twitter verilerinin MAXQDA üzerinden nitel ve tematik analiziyle yürütülen araştırma; dijital iyimserlik ekolünün öne sürdüğü üzere bireysel bağlamda daha özgür bir kamusal alanın oluşmasıyla kadın hakları, dijital alan ve rejim odaklı kodların öne çıktığını, ancak bununla birlikte psikiyatrik suçlama gibi pejoratif düşüncelerin yayılması sağlanarak dijital karamsarlık ve kararsızlık ekollerinin öne sürdüğü üzere dijital kamusal alanın da araçsallaştırılabileceğini göstermektedir. Çalışmanın temel sonucu, dijitalleşmenin bireysel söylemleri ulusötesi dayanışma ağlarına dönüştüren ve yerel direnişleri evrensel özgürlük talepleriyle buluşturabilecek yeni bir kamusal alan işlevi haline gelebilecek bir güç olmasına karşın dijital görünürlüğün her zaman kalıcı bir dayanışma ağına dönüşmeye yeterli gelememesidir.

Abstract

This study examines how Ahoo Daryaei's individual resistance (removing her clothes in protest of the mandatory hijab intervention in Iran) failed to transform into a lasting movement despite forming a brief echo through the impact of digitalization. The research, conducted through qualitative and thematic analysis of X-Twitter data via MAXQDA, shows that while the digital optimism school argues that a more liberated public sphere emerges in the individual context, highlighting women's rights, digital space, and regime-focused codes; by spreading pejorative ideas such as psychiatric condemnation as in this case, the digital public sphere can be instrumentalized as suggested by the digital pessimism and indecisiveness schools. The core finding demonstrates that while digitalization has the potential to transform individual discourses into transnational solidarity networks and create a new public sphere capable of connecting local resistance with universal demands for freedom, digital visibility does not always suffice to transform the act into a lasting network of solidarity.

Anahtar Kelimeler

Bireysel eylem, dijital aktivizm, küresel dayanışma, Ahoo Daryaei, X-Twitter, dijital kararsızlık

Keywords

Individual action, digital activism, global solidarity, Ahoo Daryaei, X-Twitter, digital indecisiveness

* İzmir Demokrasi Üniversitesi, d.doganyilmaz@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7785-4416.

** İzmir Demokrasi Üniversitesi, g.duman@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7007-3542.

*** İzmir Demokrasi Üniversitesi, dcanseluslu@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6495-4696

Giriş

2024 yılı Kasım ayında İran'ın Tahran kentinde, Azad Üniversitesi kampüsünde zorunlu başörtü uygulamasına yönelik bir müdahaleye maruz kalan Ahoo Daryaei, kıyafetlerini çıkararak iç çamaşırıyla kampüs içinde bir yürüyüş gerçekleştirmiştir. Olay, Daryaei'nin önce gözaltına alınması, ardından akıl hastanesine kapatılmasıyla devam etmiş; ancak çekilen görüntüler X (Twitter) üzerinden kısa sürede paylaşılarak #AhooDaryaei ve #WomenLifeFreedom etiketleri ile uluslararası kamuoyunun dikkatini çekmiştir. Süreç, bireysel bir eylemin dijital medya aracılığıyla küresel bir sese dönüşebildiğini; ancak ömrünün ne kadar süreceğine dair soru işaretlerinin olduğunu göstermektedir.

Bu çalışmada sosyal medyada paylaşılan bireysel sosyo-politik eylemlerin dijitalleşme aracılığıyla ne ölçüde ve hangi koşullarda küresel bir boyuta ulaşabildiğine -ya da ulaşamadığına- dair bir örneği oluşturan ve Ahoo Daryaei tarafından gerçekleştirilen bireysel eylem ele alınmıştır. Makale kapsamında bireysel eylemlerin sosyal medya aracılığıyla geniş kitlelere ulaşmasında dijitalleşmenin etkisi, avantajları ve dezavantajları ile bu etkinin sürdürülebilirliği üzerinde durulacaktır. Araştırma sorusu, bireysel eylemin dijitalleşme yoluyla nasıl küreselleştiği sorusundan ziyade, bu küreselleşme potansiyelinin neden ve nasıl sınırlı kaldığı, hangi söylemsel mekanizmaların bu sınırlanmada rol oynadığı sorusu etrafında kurgulanmıştır. Bu nedenle, sosyal medyanın bireysel eylemleri küresel boyuta taşıma kapasitesi kadar, bu taşımanın kırılganlığı da büyük önem taşımaktadır. Zira kolektif dayanışma ve seferberlik için sunulan *hashtagl*er bilginin sınırlar ötesinde yayılmasını sağlasa da (Sebastian, 2025), bu yayılımın kalıcı bir siyasi sonuca dönüşüp dönüşmediği ayrı bir sorgulama gerektirmektedir.

Günümüzde siyasal aktörlerin, sivil toplum kuruluşlarının, derneklerin, sendikaların iletişim biçimleri, söylemleri sosyal medyadaki yerini almakta ve böylelikle gelişen teknoloji ve aktarılan enformasyon kaynaklarına ulaşma biçimleri değişmektedir. Sosyal medyadaki paylaşımların artmasıyla birlikte, ilgili konulara muhatap olan kişiler de bu paylaşımlara destek vermekte ve böylece kolektif etkileşimler güçlenmektedir. Diğer yandan, bu çalışmada odaklanıldığı üzere, bireysel eylemlerin dijitalleşmeyle küresel boyuta ulaşması, teknolojik gelişmelerin önemli bir boyutunu oluşturmaktadır. Sosyal medyada paylaşılan tek bir gönderi veya *tweet* ile başlatılan eylemler ve/veya sokakta gerçekleştirilen eylemlerin sosyal medya aracılığıyla paylaşılması, bu eylemlerin küresel ölçekte yayılmasına olanak sağlamaktadır. Bu durum, sosyal medyanın toplumsal hareketlerdeki önemini ve değişen aktivizm biçimlerini açıkça ortaya koymaktadır. Örneğin sosyal medya ağlarından X, kitle toplama ve harekete geçirme konusunda büyük bir öneme sahiptir. Sosyal medya; protestoları/eylemleri duyurmak, destekçilerinde kolektif bir kimlik duygusu yaratmak ve onları kolektif liderlik eylemlerinde harekete geçirmek için kullanılmaktadır (Bortree ve Seltzer, 2009). Eylemlerin coğrafi sınırları aşarak küresel boyuta ulaşmasında dijitalleşmenin eş zamanlı bilgi akışı, kolektif dayanışma unsurları, değişen yeni toplumsal hareket biçimleri etkili olmakla birlikte; bu etkinin ne ölçüde

kalıcı olduğu ayrı bir tartışma konusudur. Bu çalışmanın önemi, yerelde gerçekleşen bir eylemin dijitalleşme aracılığıyla ne ölçüde ve hangi koşullar altında küresel bir yankıya dönüştüğünü; sosyal medyada oluşan aidiyet duygusunun hangi koşullarda kalıcı bir dayanışma ağına dönüştüğünü, hangi koşullarda ise kısa sürede sönümlendiğini incelemektir. Öte yandan dijitalleşme faktörü ile bilgilerin aracısız ve belli medya-iktidar söylemlerinden arınarak alınması, eylemin şeffaflığını artırılmasında önemli bir faktör olarak göze çarpmaktadır; ancak bununla birlikte aynı özgürlükçü ortamın belirle çerçevelemelerle hareketin destek mekanizmasının sorgulanmasının da önünü açabileceğinin unutulmaması gerekmektedir.

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi benimsenmiş, eylemin gerçekleştiği 3 Kasım 2024 tarihinden itibaren bir hafta içerisinde #AhooDaryaei etiketiyle paylaşılan tweetler MAXQDA aracılığıyla incelenmiştir. Ayrıca veri toplama aşamasında #AhooDaryaei etiketiyle birlikte #WomenLifeFreedom etiketinin de kullanıldığı saptanmış ve araştırmanın zenginliği açısından ilgili *hashtag* de konu bağlamında analize dahil edilmiştir. Böylelikle 3 Kasım 2024-10 Kasım 2024 zaman aralığında, #AhooDaryaei ve #WomenLifeFreedom etiketlerinde paylaşılan Ahoo Daryaei konulu tüm dillerdeki tweetler tümdengelim kodlama tekniği ile analiz edilmiştir. Braun ve Clarke'ın (2006) tematik analiz yöntemi ile yapılan kodlamalarda öncelikle veriye aşina olma, ilk kodları oluşturma, benzer kodları bir araya getirerek potansiyel temaları yaratma, temaları inceleyerek kontrol etme ve temaları adlandırarak analiz raporu oluşturma adımları izlenmiştir. Bu çalışmanın izleyen bölümlerinde öncelikle eylem, hareket ve aktivizm kavramları ile bunların dijital aktivizm kuramı çerçevesindeki yeri ele alınacak; ardından bireysel eylemin toplumsal harekete dönüşüm koşulları tartışılacaktır. Devamında, #AhooDaryaei örneği üzerinden yürütülen tematik analiz bulguları sunulacak ve son olarak bu bulgular, dijital kararsızlık ve dijital karamsarlık tezleri ışığında tartışılarak çalışma sonuçlandırılacaktır.

Eylem Nedir: Dijitalleşme ve Eylem İlişkisi

Eylem (*action*), *"bir durumun gerçekleşmesini sağlamak veya o durumla başa çıkmak için bir şeyler yapma süreci"* (Dictionary, 2025a) olarak tanımlanırken; hareket (*movement*) *"aynı fikirleri ve amaçları paylaşan bir grup insan"* (Dictionary, 2025b) şeklinde belirtilmektedir. Türk Dil Kurumu Sözlüğü'nde ise eylem, *"bir durumu değiştirme veya daha ileriye götürme yönünde etkide bulunma çabası";* hareket ise *"belirli bir amaca varmak veya bir düşünceyi yerleştirmek için birbiri ardınca yapılan faaliyetler dizisi; akım"* (Sözlük, 2022) olarak tanımlanmaktadır. Tanımlar arasında karşılaştırma yapıldığında en dikkat çekici hususun "aynı fikirleri ve amaçları paylaşan" olduğunu söylemek mümkündür. Burada eylem ile hareket kavramları arasındaki fark, bireysel ve kolektif eylemleri anlamak ve amaçlar ile talepler etrafında gerçekleşen dönüşümü kavramak açısından önemlidir. Bu hususta, birey veya bir grup tarafından gerçekleştirilen eylemden kolektif bir çaba halindeki harekete dönüşüm evresinin nasıl yaşandığı, hangi unsurların etki ettiği anlaşılmalıdır. Bireylerin, ortak

amaçlar, talepler etrafında bir araya gelmesi ile bu durumun öyle ya da böyle toplumsal/siyasal sonuçlar doğurması kaçınılmazdır. Taleplerin/amaçların toplumsal tabanda ortaklaşması sonucunda, dayanışma ruhu ile hareketin önü açılmaktadır. Dolayısıyla bir harekete zemin oluşturan kolektif eylem, kişisel taleplerin toplamından çok daha fazlasını ifade etmektedir. Bu noktada aidiyet unsuru ön plana çıkmaktadır. Bireysel eylemde görülen salt bir tepki veya talep unsuru; hareketlerde ortaklık, dayanışma unsurlarını da içermektedir. Ayrıca birey, hareket içerisinde kendi benliğini yeniden kurma ve kolektif kimliğini sosyalizasyon süreçleri doğrultusunda yeniden inşa etme olanağına sahip olmaktadır (Yıldırım, 2020). Ancak burada sosyo-politik bağlamın belirleyici bir faktör olduğunun vurgulanması gerekmektedir. Belirli bir amaç doğrultusunda bir araya gelen bireyler arasındaki kolektif bağ, süreklilik, organize olunmuş yapı, ortak çıkar gibi unsurlar, hareketi eylemden ayıran faktörlerdir. Dolayısıyla eylemden harekete geçiş, kişisel taleplerden toplumsal talebe geçişi yansıtarak, var olan sorunun toplumsal tabanda kabul gördüğüne de işaret etmektedir.

Taleplerin toplumsal tabanda içselleştirilmesi, konuyu kolektif kimlik meselesine getirmektedir. Bir toplumsal hareketin oluşması için, sosyo-politik talebin bireysel kimlik nezdinde değil; aynı kolektif kimliği paylaşan tüm bireyler kapsamında benimsenmesi gerekmektedir. Zira var olan toplumsal/siyasal sorunun, salt bireyin kendi çıkarı (kişisel talep) neticesinde değil; aynı toplumsal kimliği paylaşan tüm bireyler boyutunda yaşanmaktadır. Bu düşünceyi, Rucht ve Neidhardt'ın (2010, 9) toplumsal hareketleri, *"kolektif kimlik bağı ile toplumsal tabanda bir değişimi yaratmak için kolektif eyleme katılan grupların harekete geçirilmiş ağları"* şeklinde tanımladığı ifadesinde görmek mümkündür. Eylemi toplumsal hareketten ayıran bir diğer ayırt edici husus ise seyirci faktörüdür. Toplumsal hareketteki geniş izleyici kitlesi, farkındalık çerçevesinde hareketi takip etmektedir. Ancak bireysel eylem konusunda seyirciler ve buna bağlı olarak farkındalık görece sınırlıdır. Bu noktada kolektif eylemlerin, değişimi teşvik etme rolünde bireysel eylemlerin ve kolektif eylemlerin etki farkları göz önüne alınmalıdır.

Herhangi bir eylemde farkındalığı ve etkileşimi arttıran günümüzde belki de en önemli araçlardan biri birçok alanda değişimi ve dönüşümü beraberinde getiren dijitalleşmedir. Dijitalleşmeyle, iktidar merkezli yapının tek taraflı iletişim biçimi çerçevesinde bilginin ne zaman ve nasıl dolaşıma gireceğine karar verdiği geleneksel medyanın yerini daha önce içeriklere yalnızca erişme, okuma ve tüketme imkânına sahip pasif konumdaki bireylerin, dijital platformlarının çift yönlü iletişim olanakları sayesinde üretüketici/prosumer konumuna eriştikleri (Apak, 2019) dijital medya almıştır. Bununla birlikte dijital medya platformlarında enformasyonun nasıl aktarılacağını belirleyen kişi ve/veya kurumların ve geleneksel medyada yer alan, bireylerin aldığı mesajları süzgeçten geçiren "eşik bekçileri" (Mutlu, 2017, s. 110) olarak adlandırılan kontrol mekanizmaları bulunmadığından bireyler, sosyal medya aracılığıyla politik bir olaya karşı duruşlarını kendi sözcükleriyle doğrudan paylaşabilir ve kendi ideolojik eğilimleri kapsamında içerik üreterek seslerini duyurabilir olmuşlardır. Buna bağlı olarak, tekil kullanıcıların sosyal medya platformlarında tartışma uzamları oluşturmasıyla ortaya çıkan

yeni sanal kamusal alanlarda mekân ve zaman bağlamlarından azade bir şekilde bilgi akışı sağlanabilmektedir.

"Klasik anlamda siyasetin yeri meclisler, belli bir fiziksel mekâna tabi olarak kamusal alanlar iken yeni medya ile siyasetin niteliği değişmiş, dijital platformlara taşınmıştır" (Çaha, 2020). Böylelikle dijital aktivizm ile siyaset yapım tarzında radikal bir değişiklik yaşandığını söylemek mümkündür. Söz konusu dönüşüm, Manuel Castells'in (1996) ağ toplumu kavramıyla açıklanabilmektedir. Ağ toplumu, bilgi ve iletişim teknolojilerinin küresel ölçekte bireyler ve kurumlar arasında ağlar oluşturarak toplumsal yapıyı şekillendirdiği bir toplum modelini ifade etmektedir. Sosyal medya platformları, bireylerin coğrafi, kültürel ve/veya kimlik sınırlarını aşarak çevrimiçi ağlar içinde kolektif eyleme ve bilgi paylaşımına katılmalarını mümkün kılmaktadır. Bu bağlamda kullanıcılar; din, dil, ırk, coğrafi konum, meslek veya yaş gibi bireysel kimliklerinden bağımsız olarak çevrimiçi topluluklarda bir araya gelmekte ve kolektif sorunlara bireysel kimliklerini geri planda bırakarak katılım gösterebilmektedir (Ünür, 2019, s. 35). Örneğin Howard Rheingold (2000) sosyal medya ağları aracılığıyla coğrafi/politik sınırları aşan bireylerin birer sanal cemaat oluşturduğunu ifade etmektedir. Sosyal medya platformları, gündemdeki konular veya gündeme gelmesi istenen sorunlar hakkında birer söylem alanı görevi görmektedir. Bu yapı, benzer şekilde Benedict Anderson'un (1995) hayali cemaat metaforu ile de ilişkilendirilebilmektedir, zira tüm bireylerin birbirlerini tanımasalar da zihinlerinde hayali olarak millet oluşturdukları bir birliği kastetmektedir. Sanal uzam özelinde, belki bir millet olarak değil, ancak ortak sorunların paylaşıldığı, düşünüldüğü ve deneyimlendiği bir birlik ruhu bağlamında "cemaat" kavramı toplulukları tanımlamak için kullanılabilir. Başka bir ifadeyle, bireyler fiziksel olarak aynı coğrafi mekânda bulunmasalar bile, sanal mekân üzerinden bilgi paylaşımı yapabilmekte; kolektif kimlikler aracılığıyla dayanışma ağları oluşturarak bir birlik meydana getirebilmektelerdir. Sanal mekânlar üzerinden kurulan bu topluluklar, fiziksel bir aradalıktan bağımsız olarak bilgi paylaşımına olanak sağlamaktadır.

Dijitalleşme ile aktivizmin fiziki bir aradalık gerektiren sokaktan sanala taşınması, sosyal medya önemini bir kez daha ortaya konmuştur. Türk Dil Kurumu Sözlüğü'nde (2022) *"etkincilik"* olarak çevrilen aktivizm, *"özellikle belirli amaçları olan bir örgütün üyesi olarak, siyasi veya sosyal değişim elde etmek için çalışma eylemleri"* (Dictionaries, 2025c) olarak tanımlanmaktadır. Buna göre, dijital platformlara taşınan dijital aktivizmi, dijital araçları kullanarak belirli amaç doğrultusunda karar vericiler üzerinde bir baskı unsuru oluşturma amacı güden, sosyal/siyasal değişimi destekleyen kitlesel aksiyonlar şeklinde tanımlamak mümkündür (Ünür ve Doğanyılmaz Duman, 2024, s. 199). Gerek avantajları gerek dezavantajları bulunan dijital aktivizm, yukarıda açıklandığı haliyle dijitalleşmenin herhangi bir eşik bekçisine ve/veya farklı kontrol mekanizmalarına tabi olmadığı liberal iyimser yapının doğrudan kabulüne karşı çıkmakta ve farklı ekollere göre gruplaşmaktadır. Bu çalışmanın temel sorunsalına dair açıklayıcı güce sahip olduğu düşünülen bu gruplandırma kapsamında literatür iyimserler, karamsarlar ve kararsızlar olmak üzere üçe ayrılmaktadır. İyimserler, dijital aktivizmin siyasal

konjonktür dengelerini değiştireceğine ve yurttaşları güçlendireceğine inanırken; karamsarlar, dijitalleşmenin yasadışı otoriteyi öne sürmek ve kaos durumunu ortaya çıkarmada bir araç olarak kullanılabileceğini öne sürmektedir. Kararsızlar ise dijital teknolojiye ne olumlu ne olumsuz anlam yüklemekte; değişikliğin az olacağına ve siyasi güç dağılımlarının/dengesinin kalıcı olacağına inanmaktalardır (Sivitanides ve Shah, 201, s. 5).

Dijitalleşmenin bireylerin özgürlük alanını genişleteceğine ve bununla birlikte çok sesliliği artıracağına dair var olan inancı temel alan iyimser yaklaşıma karşın; dijital aktivizme yönelik karamsar ve kararsız yaklaşımlar, alanyazında daha somut biçimde de tartışılmaktadır. Morozov (2011), sosyal medya üzerinden gerçekleştirilen düşük maliyetli katılım biçimlerini tıklama aktivizmi/slaktivizm kavramıyla eleştirerek, beğeni, *retweet* ya da *hashtag* paylaşımı gibi eylemlerin gerçek bir siyasi bedel taşımadığından kalıcı bir örgütsel baskı üretemediğini öne sürmektedir. Bu eleştirinin, dijitalleşmenin somut bir bilrik duygusu oluşturarak üre-tüketicilerin ortak paydada buluşabilecek bir cemaat olabilme yetisinin de yeniden düşünülmesini beraberinde getirdiğini belirtmek gerekmektedir. Zira, Gladwell (2010), sosyal medyanın yukarıda açıklanan kolektif aidiyet ve/veya bir sanal cemaat oluşturma gücüne sahip olmadığını aksine zayıf bağlar ürettiğini, oysa kalıcı toplumsal hareketlerin bir örgütlenme ve güçlü bağlar gerektirdiğini savunmaktadır. Tufekci (2017) ise dijital araçlarla hızla büyüyen hareketlerin taktik hız kazandığını, ancak geleneksel toplumsal hareketlerin yıllar içinde inşa ettiği örgütsel kapasiteden yoksun olmasından dolayı aynı hızla sönümlendiklerini ileri sürmektedir. Bu çalışma, söz konusu tartışmaları Ahoo Daryaei örneği üzerinden ampirik olarak incelemeyi amaçlamaktadır.

Bireysel Eylemin Toplumsal Harekete Dönüşmesi

> *"Bireysel şikayetlerden toplumsal taleplere evrilen mücadele süreci, hareket olgusunun gelişimiyle şekillenir."* (Yıldırım, 2020, s. 13).

Bireysel eylem, yalnızca bir kişinin yaşadığı sorun/sorunlara yönelik bir protesto biçimini ifade ederken; toplumsal hareket, ilgili sorunun/sorunların toplumsal tabanda da bir karşılık bulması sonucunda oluşan kolektif bir mücadele biçimine karşılık gelmektedir. Başka bir deyişle, bireyselden toplumsala geçiş durumu, bireylerin benzer ihtiyaçları/talepleri doğrultusunda şekillenerek harekete evrilebilmektedir (Yanık ve Öztürk, 2015).

Geleneksel medyaya kıyasla dijital medya; bireysel protestoların anlık, hızlı ve etkileşimli biçimde yayılmasına ve bireylerin iletilenden farklı sosyo-politik gerçekliklerle yüzleşmelerine olanak sağlamaktadır. Örneğin, geleneksel medyanın hükümet tekelinde olduğu bir ülkede, hükümet karşıtı protestoların haberlerinin eşik bekçilerine takılarak sansürlenmesi ve/veya yayımlanmaması olasıdır. Bu durumda bireyler, böyle bir protestonun gerçekleşmediği ve her şeyin toplumca kabul edildiği bir yönetim atmosferinde yaşadıklarını düşünebilir; ayrıca alınan

ve uygulanan tüm siyasi kararları "normal" olarak değerlendirebilirler. Bu nedenle, medyanın önemi yalnızca toplumsal hareketlerin oluşmasını sağlamakla sınırlı kalmayıp, aynı zamanda bu eylemleri küresel boyuta ulaştırma potansiyeliyle de kritik bir hal almaktadır. Sosyal medya platformlarının *(X-Twitter, YouTube, Instagram)* etkileşimli, anlık ve hızlı yapısı, kitlesel harekete zemin hazırlayabilmektedir. Bu sayede bireyler, dayanışma unsurlarına hızla yanıt verebilmekte, tepkilerini anlık olarak gösterebilmekte ve ilgili hareketin farkındalık yaratarak seyirci kazanmasına ve buna bağlı olarak büyümesine katkıda bulunabilmektelerdir. Burada esas çalışma konusuna geçmeden önce analiz sırasında sıklıkla karşılaşılan ve aynı coğrafyada benzer sebeple gerçekleşen farklı bir eylem olan #MahsaAmini'den söz etmek gerekecektir.[1] 13 Eylül 2022 tarihinde rehberlik devriyesi[2] tarafından başörtüsünü uygun takmadığı gerekçesiyle Tahran'da göz altına alınan Mahsa Amini, bu süreçte fenalaşarak hastaneye kaldırılmış ve iki gün komada kalmasının ardından hayatını kaybetmiştir (Ahmadi, 2024). Eylül 2022'de Mahsa Amini cinayetini protesto etmek adına düzenlenen eylemlerde oluşan İran'ın özgürlük hareketinde, zorunlu başörtüsüne ve insan hakları ihlallerine karşı protestolar gerçekleştirilmiş ve sosyal medya aracılığı ile küresel boyutta destek görmüştür. Mahsa'nın ölümü, özgürlüğün direniş eylemi olarak ifade bulmasının tetikleyicisi olmuş, protestoların ilk yirmi gününe ilişkin raporda, sokak protestoların yanı sıra dijital alanda da mücadelelerin gerçekleştiği gözler önüne serilmiştir. Öyle ki çok sayıda hükümet sitesi *hack*lenmiş ve #MahsaAmini 300 milyondan fazla *tweet*e ulaşan ilk *hashtag* olmuştur (Human Rights Activists New Agency, 2022). Bu durum, dijital alanda kurulan dayanışma ağlarının, dijital sansür ve protestoları engellemeye yönelik girişimlere rağmen, sokak protestolarıyla desteklenerek kısa sürede birçok ülkeye yayılmasını mümkün kıldığını ortaya koymaktadır.

Dijital platformların algoritmik yapısı, protestoların kısa sürede etkileşim içinde olunarak örgütlenmesine ve geniş kitlelere ulaşmasına olanak tanısa da protestolar çoğunlukla fiziksel bir mekânda bulunarak eyleme katılmayı gerektirmektedir. Bununla birlikte, küresel yayılım, dijital ve kamusal alandaki söylemlerin hızla benimsenmesiyle beliren çağdaş protestoların bir özelliği de fiziksel ve dijital eylemlerin iç içe geçtiği performanslardır. Örneğin sokak protestolarının yanı sıra Avustralya, Belçika, Kıbrıs, Türkiye ve ABD'de #MahsaAmini hareketini yankılamak ve desteklemek için kadınlar dijital alanda, kameralar önünde saçlarını kesmişlerdir (Lavender ve Peetz, 2022). Dolayısıyla İran'da başlayan Mahsi Amini hareketi; bireysel bir eylemin dijitalleşmenin etkisiyle ve fiziki protestoların desteğiyle nasıl küresel ölçekte duyurulabileceğini göstererek (Danesh ve Athari, 2024), sosyal medyanın nasıl önemli bir araç olabileceğini gözler önüne sermektedir (Prier, 2017). Yukarıda sözü edilen örnek, sosyal medya platformlarının bireysel sesleri bir araya getirerek toplumsal değişim yaratma potansiyeline sahip olduğunu göstermektedir. Bu çalışma, Ahoo Daryaei olayının, yine İran'da bireysel olarak başlayan, görüntülerin sosyal medya aracılığıyla yayılmasının ardından *#AhooDaryaei*, *#WomenLifeFredoom* etiketleriyle kısa süreli bir yankı uyandırmasına karşın kalıcı bir harekete dönüşememiş olması incelenmektedir.

#AhooDaryaei

İran'da 2024 yılında başörtü yasasına karşı Ahoo Daryaei adlı öğrenci tarafından, İslami Azad Üniversitesi kampüsü içerisinde gerçekleştirilen bireysel eylemde Daryaei kıyafetlerini çıkarmış ve diğer öğrenciler tarafından video kaydına alınmıştır. Görüntülerin sosyal medyada paylaşılmasının ardından #AhooDaryaei etiketiyle destek paylaşımları yapılmıştır. Ahoo Daryaei, polis memurları tarafından arabaya bindirilerek gözaltına alınmıştı (Oliphant ve Makoii, 2025). Açıklamalara göre, Ahoo Daryaei, Basij paramiliter gücünün üyeleri tarafından başörtüsünün ve kıyafetlerinin yırtılması sonucu kıyafetlerini çıkararak yapılan tacizi kampüste protesto etmiştir. İki çocuk annesi ve eşinden ayrılmış olan[3] Daryaei'nin akıl sağlığı sorunu olduğu üniversitenin halkla ilişkiler müdürü tarafından; öğrencinin akıl sağlığı merkezine sevk edildiği ise yerel bir gazete tarafından bildirilmiştir (Habertürk, 2024). Uluslararası basında bu durumun bir ilk olmadığı ve zorunlu başörtüsünü protesto eden kadınların İranlı yetkililer tarafından daha önce de akıl sağlığı sorunlarıyla etiketlendiği belirtilmiştir (Howard, 2024). Görüntülerin yayınlanmasının ardından paylaşılan *hashtag*lerle birlikte küresel destek çağrısı yapılmasıyla diğer ülkelerin gündeminde insan hakları, özgürlük bağlamında yer alarak buna yönelik yaptırım uygulanabilmesi hedeflenmiştir. Örneğin Uluslararası Af Örgütü, İranlı yetkililere, Daryaei'nin "derhal ve koşulsuz" serbest bırakılması yönünde çağrıda bulunmuştur (Kassam, 2024).

İlgili protestonun gerçekleştiği ilk bir hafta zaman sınırlılığı olarak seçildiğinde #AhooDaryaei ile 111 *tweet* paylaşılırken; #WomenLifeFreedom ile 47 *tweet* paylaşılmıştır. Toplamda her iki *hashtag*de 56 İngilizce, 12 Fransızca, 5 Almanca, 5 Katalanca, 1 Felemenkçe, 21 Türkçe, 1 Yunanca, 1 Çekçe, 2 İtalyanca ve 54 Farsça *tweet* paylaşılmıştır. AhooDaryaei *hashtag*inin Farsçadan diğer dillere transkripsiyonlarında hatalı da olsa diğer versiyonlarda paylaşımlar olabileceği göz önüne alınarak #AhuDeryai, #AhooDaryaei paylaşımları da aratılmış ve bu versiyonlarda da toplam 28 *tweet*e ulaşılmıştır. Analizin, *hashtag* kullanımı üzerinden yapıldığını belirtmek gerekmektedir. X üzerinden *hashtag* kullanılmadan paylaşım yapılması ve/veya X hesabının gizli olması gibi faktörlerin araştırmaya dahil edilen tweet sayısını azalttığı gerçeğiyle birlikte paylaşılan tweetlerin sayısı göz önüne alındığında kısıtlı bir veri alındığı görülebilir. Ancak bu sayısal tablo, yalnızca bir veri sınırlılığı olarak değil, doğrudan çalışmanın bulgusunun bir parçası olarak okunmalıdır: İlgili hareketin dijital ömrü bir diğer deyişle bir haftalık zaman dilimi içerisindeki paylaşım hacmi görece düşük bir seyir izlemiştir. Bununla birlikte altının çizilmesi gereken bir diğer önemli konu, Farsça yapılan paylaşımlardır. Bu paylaşımların öncelikle İran'da gerçekleşen eylemi ülke sınırları içerisindeki diğer kullanıcılara duyurmayı amaçladığını söylemek mümkündür. Ancak bununla birlikte üyelerin birbirlerine bağlanmasını ve kolektif bir şekilde eyleme geçmesini sağlaması açısından diaspora üzerindeki etkinin de incelemeye dahil edilmesi gerektiği göz önünde bulundurulmuştur. İletişim teknolojilerinin gelişimi ile diaspora kavramının da dönüşüme

uğradığı günümüzde; aidiyet, kimlik konuları dijital alanlarda da dile getirilmektedir (Tiryaki ve Mohammed, 2023). Bu kapsamda, dijital mecralarda üretilen eylemlerin diaspora topluluklarının anavatanlarıyla olan bağlarını güçlendirmede, aidiyet temelli kimliklerini sürdürmelerinde ve ulusötesinde kolektif eylemlerin örgütlenmesinde önemli bir rol üstleneceği söylenebilir. Bu doğrultuda, Farsça bilen diaspora topluluklarına ulaşmayı hedefleyen bir iletişim stratejisi aracılığıyla protestoların küresel ölçekte görünürlük kazanmasının ve uluslararası düzeyde yayılımının amaçlandığı olasılığı da değerlendirilmektedir. Dolayısıyla çalışmanın temel argümanının küresel yankı incelemesi olmasından dolayı Farsça tweetlerin kapsam dışı bırakılması düşünülmüş ancak etkileşim yoğunluğu dikkat çekici olduğundan ve diaspora etkisi ihtimali göz önünde bulundurulduğundan araştırmaya dahil edilmiştir. Bununla birlikte, incelenen *tweet*ler arasında Farsça paylaşımların diğer dillere kıyasla belirgin biçimde daha yüksek görünürlük elde ettiği gözlemlenmektedir. Nitekim Farsça yazılmış bir *tweet*in görüntülenme sayısı 122 bine ulaşırken, diğer dillerde paylaşılan *tweet*lerde ulaşılan en yüksek görüntülenme sayısı yalnızca 16 bin düzeyinde kalmıştır. Bu farklılık, Farsça içeriklerin çok daha geniş bir kullanıcı ağı tarafından dolaşıma sokulduğunu ve etkileşimin belirli bir dil topluluğunda yoğunlaştığını düşündürmektedir.

Kelime kullanım sıklığının incelenmesiyle gerçekleştirilen analizde, dil birliğinin büyük önem arz etmesi nedeniyle tüm *tweetler* Türkçeye harfi harfine çevrilmiş ve *tweetlerde* yan anlam aranmamıştır. Nitel veri analizlerinden tematik analiz kullanımı sonucu üç tema, yedi kategori belirlenmiş, bu kategorilerde alt kodlar oluşturulmuş ve MAXQDA aracılığı ile oluşturulan kodlamalarda tümevarım tekniği kullanılmıştır. İlgili *hashtag*ler kapsamında toplanan *tweet*lere detaylı bir okuma ile aşina olunduktan sonra kodlama aşamasına geçilmiştir. Şekil 1'de yer alan kelime bulutunda *tweet*lerde en sık geçen kelime frekansları toplanmış olup kodlama aşamasında faydalanılmıştır. Paylaşılan *tweet*lere kapsayıcı bir bakış sunması açısından önemli bir gösterge olan kelime bulutu, verilerde geçen kelime frekanslarını yansıtmaktadır. Kelime bulutu incelendiğinde en çok *ahoodaryaei, karşı, kadınlar, dayanışma, protesto, aktivizm, psikiyatri* kelimeleri görülmektedir. Bu kapsamda *aktivizm, kadınların ezilmesi, kadın hakları dayanışma, psikiyatri suçlaması* gibi kodlamaların, kelime bulutu ile paralellik gösterdiğini ve kodlamaları desteklediğini söylemek mümkündür.

Şekil 2'de yer alan kodlamalar ve kod frekansları ise toplanılan *tweet*lerde hangi kodun daha sık geçtiğini göstermekte ve böylelikle baskın olan söylemi ortaya çıkarmaktadır. Yapılan kodlamalar ile *tweet*lerde ortak unsurlar bulmaya çalışılarak tümevarımsal bir yöntem uygulanmıştır. Analiz sonucunda kadın hakları, dijital alan ve yönetim-rejim olmak üzere üç tema oluşturulmuştur. İleriki sayfalarda detaylandırılacağı üzere *rejim* kategorisinin bir alt kodu olan *rejim eleştirisi,* kod frekanslarında %25 ile ilk sıradadır. Söz konusu durum, bireysel bir eylemin siyasal sistem içerisinde değerlendirilerek mevcut yönetim düzeninin bir sonucu olarak okunduğunun bir göstergesi olmakla birlikte ilgili eylemin X'de bütüncül bir şekilde incelenerek makro bir sorunun sembolü olarak okunmuş olduğunu düşündürmektedir.

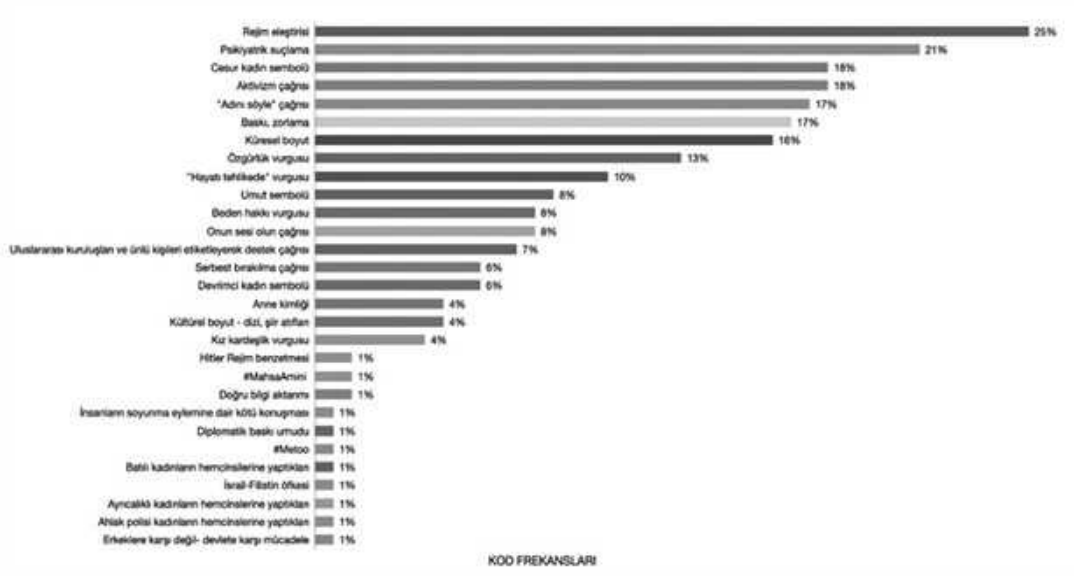
Şekil 1
Tweet Kelime Bulutu

Psikiyatrik suçlama kodu ise *kadınlık sembolleri* kategorisinde olup %21 oranla ikinci sıradadır. Üçüncü sırada ise aynı kategoriden *cesur kadın sembolü* kodu %18 oranla yer almaktadır. Psikiyatrik suçlama, özellikle eylemin irrasyonelleştirilmesi ve toplum tarafından desteklenmesinin önüne geçilmesine yönelik araçsallaştırıcı bir tutum olarak düşünülebilir.

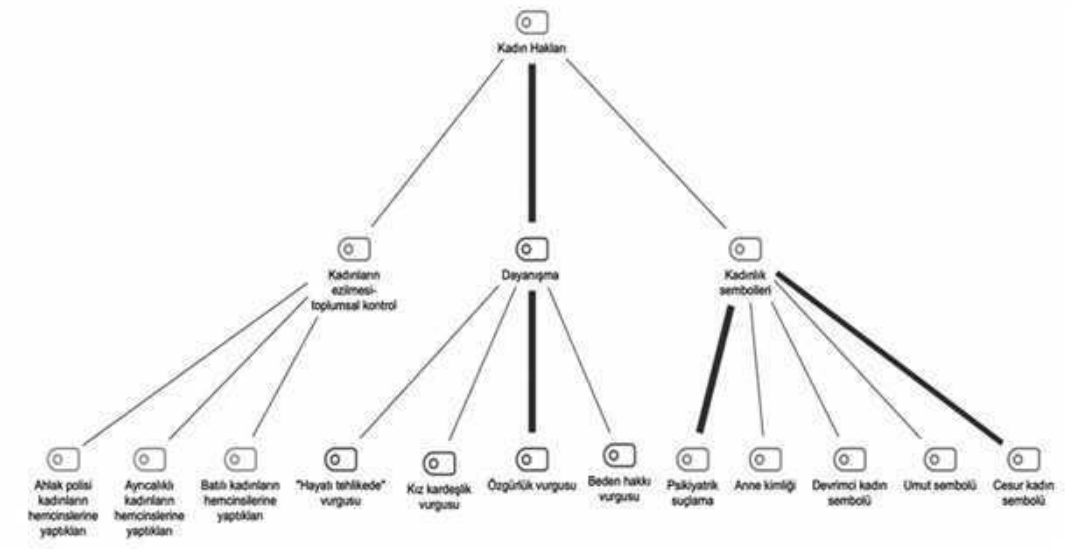
Kod haritalarında görülen şekillerin kalınlığı kod frekansını ifade etmektedir. Bu kapsamda, kadın hakları teması altında en çok dayanışma kategorisinde kodlama yapılmış, dayanışma kategorisinin altında ise *özgürlük vurgusu* alt kodu ön plana çıkmıştır. Bir diğer vurgu ise kadınlık sembolleri kategorisi altında *psikiyatrik suçlama* ve *cesur kadın sembolü* alt kodlarındadır. Özellikle Ahoo Daryaei'nin soyunma eylemi gerçekleştirmesinin ardından ilgili protestoyu toplum nezdinde anormalleştirmek adına psikiyatrik sorunların olduğu suçlaması X'de geniş yankı bulmuştur. Öyle ki psikiyatrik suçlama kodu, tüm analizin %21'ini kapsamaktadır. İlgili bir *tweet*te, Fransız filozof Michel Foucault'un Deliliğin Tarihi adlı eserine referans verilerek hükümetin egemenlik sistemlerini ve güç mekanizmalarını dayatmak için delilik damgasını araçsallaştırdığı belirtilmektedir. Daryaei'nin gerçekleştirdiği

Şekil 2
Kod Frekansları

bireysel eylemin anormalleştirilerek psikiyatrik bir suçlama yöneltilmesiyle, hareketin küresel boyuta ulaşmasının engellenerek sönümlenmesine yön verdiğini söylemek mümkündür. X'de Daryaei'nin akıl sağlığının yerinde olmadığı suçlamalarından söz edildiği tweetler, bu suçlama ile hastaneye kapatıldığının duyurulmasıyla ilgilidir. Modern toplumun rasyonel ve irrasyonel kavramlarını nasıl inşa ettiğini inceleyen Foucault (2017), deliliğin tıbbi bir gerçeklikten ziyade iktidar mekanizmaları tarafından üretilen sosyolojik bir kurgu olduğunu savunmaktadır. Biyolojik bir durumdan ziyade, iktidar aktörlerinin kendi normalliklerini göstermek adına "delilik" ile kişiyi nasıl ötekileştirdiğini ve toplumsal olarak dışlayarak susturduğunu inceleyen Foucault (2017), deliliğin toplumsal bir olgu olduğunu vurgulamaktadır. Dolayısıyla, tarih boyunca yaşanan "dışlama" pratiğinin bir örneği Daryaei'nin kendi bedeni üzerinden gerçekleştirdiği protesto sonrasında yaşanmaktadır ve daha önce de belirtildiği üzere İranlı yetkililer tarafından başvurulan bir yöntem olarak dikkat çekmektedir. Öne çıkan bir başka husus, Ahoo Daryaei'nin ataerkil zihniyetin kadın bedeni üzerindeki tahakkümüne karşı direniş sembolünün bir parçası olarak "cesur kadın" olarak tanımlanmasıdır. Detaylı olarak tüm kodlara bakıldığında; *kadınların ezilmesi-toplumsal kontrol* kategorisi, patriarkal tahakkümünün diğer kadınlar tarafından da sürdürüldüğüne yönelik paylaşılan *tweet*ler çerçevesinde kodlanmıştır. Örneğin ahlak polisi kadınlarının, tüm kadınların ezilmesini mümkün kıldıkları, protestoların ayrıcalıklı kadınlar tarafından baltalanmaya çalışıldığı ve Batı'daki kadınların bu protestoları romantik bir şekilde yalnızca söylemde kullandıkları;

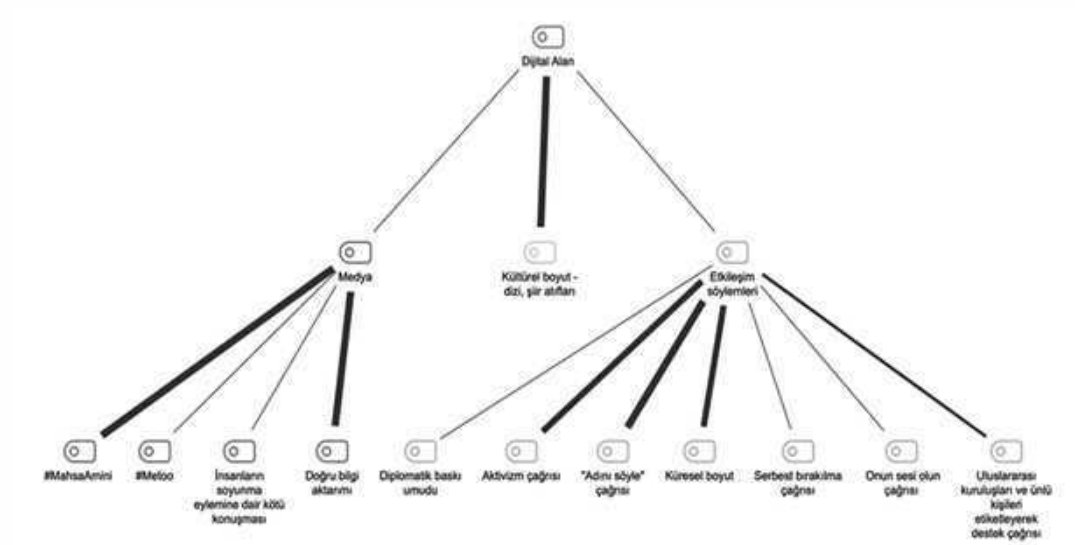
Şekil 3
Birinci Tema: Kadın Hakları

ancak mücadeleye dair bir eylemde bulunmadıklarına dair eleştiriler söz konusudur. Bu eleştiri, dijital sürecin fiziksel desteğe ihtiyaç duyduğunun bir göstergesi olarak okunabilir. *Dayanışma* kategorisinde en çok *özgürlük vurgusu* kodlanmış ve ilgili eylemin bir özgürlüğe yürüyüş simgesi olduğu ve Daryaei'nin öleceğini bile bile özgürlüğe yürüdüğü ifade edilmiştir. Diğer alt kodlarda ise Daryaei'nin hayatının tehlikede olduğu ve yardım çağrısı, kız kardeşlik vurgusu ile tüm kadınların onu desteklediği belirtilmektedir. Son olarak *beden hakkı vurgusu* kodunda ise bedenin rejime değil, yalnızca kadına ait olduğu ve Daryaei'nin gerçekleştirdiği eylem ile bedenini bir muhalefet simgesine dönüştürdüğü vurgulanmıştır. *Kadınlık sembolleri* kategorisinde ise yukarıda değinildiği üzere psikiyatrik suçlama ve cesur kadın sembolü kodlamaları öne çıkmaktadır. Psikiyatrik suçlama, eylemin gerçekleştirilmesine yönelik irrasyonel bir temel oluşturulmaya yönelik bir çerçeveleme olarak okunabilir. İlgili *tweet*lerde, Daryaei'nin akıl hastanesine kapatıldığı, zorla ilaç verildiği ve uyuşturulduğu duyurularak yardım çağrısında bulunulmuştur. İki küçük çocuğu ile anne kimliği, tarihe geçen bir devrimci kadın olduğu ve böylelikle bir umut ışığı olarak görüldüğü, en çok ise kahramanca protesto edişinden dolayı cesur kadın sembolü şeklinde görülmesi söz konusudur.

Dijital alan teması altında yer alan *medya*, *kültürel boyut- dizi, şiir atıfları* ve *etkileşim söylemleri* kategorileri *tweet*lerde hem etkileşim hem de bilgi edinme-duyurma boyutlarını yansıtmaktadır. Örneğin *medya* kategorisi altında Daryaei'nin eyleminden söz edilirken Mahsa Amini örneği de verilerek iki kadın arasında benzetmelere gidilmiştir. Söz konusu durum, dijital platformlarda bellek hafızasını güçlü tutma amacıyla geçmişe yönelik hatırlatmaları

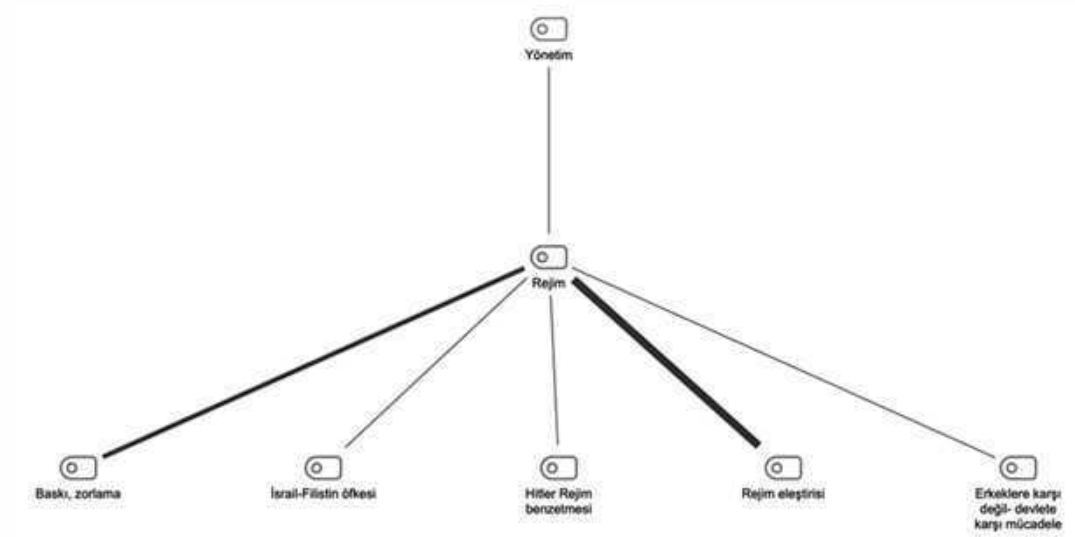
Şekil 4
İkinci Tema: Dijital Alan

tazelemektedir. Örneğin Daryaei ve Amini'nin hayatlarını ve haklarını kontrol eden rejimle mücadele ettikleri dile getirilerek cesur kadın sembolü yinelenmekte ve diğer ülkelerdeki siyasi tartışmalardaki umut ışığı yerini korumaktalardır. Medyada *insanların soyunma eylemine dair kötü konuşması,* toplumsal baskıların bir diğer yüzünü göstermektedir. Kadın hakları konusunun mu yoksa salt soyunma eyleminin mi toplum tarafından onaylanmadığı soru işaretidir. Toplumun kendi normlarını da dijital platform üzerinden duyurması, hareketin gidişatını ve/veya diğer kişilerin düşüncelerini-davranışlarını etkileyebilecek güçlü bir araç konumundadır. Bir diğer yandan *Kültürel boyut- dizi, şiir atıfları* dikkat çekici bir kategoriyi oluşturmaktadır. Bir kullanıcı, Amerikalı şair ve aktivist Maya Angelou'nun *"[b]ir kadın ne zaman kendi sesini duyurmak için ayağa kalksa, planlamamış bile olsa, tüm kadınlar için de ayağa kalkmış olur."* sözünü paylaşarak kadınlar arasındaki dayanışma unsurunu kültürel bir atıfla vurgulamıştır. Bir diğeri Amerikalı yazar Sylvia Plath alıntısındaki özgürlük vurgusudur: *"Fakat Tanrım, ben herkesle elimden geldiğinde derinlemesine konuşmak istiyorum. Açık bir arazide uyuyabilmek, Batıya seyahat edebilmek, geceleri özgürce yürüyebilmek istiyorum..."* Dizi alıntısına örnek ise Londra'da *The Handmaid's Tale*[4] dizisindeki kadınların canlandırılarak Daryaei için protesto düzenlenmesidir. İlgili kodda; özgürlük, dayanışma, beden hakları vurgularının yoğunlukta olduğu alıntılar paylaşılarak dayanışmaya destek verildiğini söylemek mümkündür.

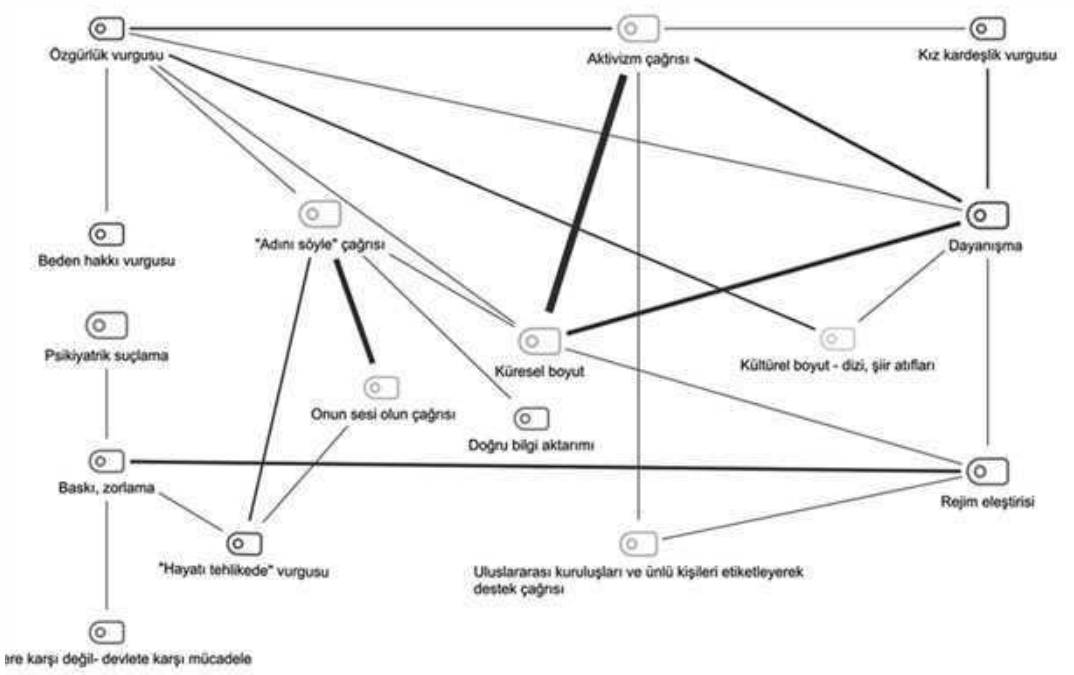
Etkileşim söylemleri, şüphesiz en fazla alt koda sahip olan kategori olarak eylemin küresel boyutuna ve çeşitli çağrılara odaklanmaktadır. Daryaei'nin hayatta kalmasına yönelik

Şekil 5
Üçüncü Tema: Yönetim

tek umudun diplomatik baskı olduğu kodu ile *tweet*lerde bu amaca yönelik uluslararası kuruluşları ve destek adına ünlü kişilerin etiketlenmesi kodu ilişkilidir. Bu kapsamda, dijital platform X, yalnızca bilgi almak/duyurmak amacıyla değil aynı zamanda küresel boyutta bir destek çağrısında bulunmak amacıyla da kullanılmaktadır. Kod frekansının yüksek olduğu *aktivizm çağrısı* kodu, ilgili öneriyi destekler niteliktedir. Örneğin, bir kullanıcı tarafından *dayanışmanın gerçek uluslararası eylem gerektirdiği* söylemi yalnızca protestoların izlenmekle değil; aktif olarak eylem içerisinde olma gerekliliğini vurgulamaktadır. Bu kapsamda teokratik rejim kurbanı olan tüm kadınlara destek vermek üzere 5 Kasım'da Paris'te Panthêon Meydanı'nda, 8 Kasım'da Londra Piccadilly Circus'da toplanacaklarını duyuran *tweet*ler açıkça *eylem* çağrısıdır ve birçok kişiye ulaşması bakımından X platformu kullanılmıştır. Rejimle mücadele çerçevesinde demokratik bir İran için mücadele ve değişim çağrısı, İran'da kamusal alanda aktivizm göstergesi olarak diğer kadınlarda kamusal alanda başörtülerini çıkarmaları aktivizm örnekleridir. *Adını söyle* çağrısı *(say her name!)* ile Daryaei'nin unutulmaması, paylaşılarak görünür kılınması, küresel boyutta konuşularak gündemde tutulmaya çalışılması İran rejiminde baskıyı göstermek için bir fırsat olarak görülmektedir. *Küresel boyuta* dünyanın ilgili protestoyu ve aktivizmleri takip etmesi, Fransa ve İngiltere'de mitingler düzenlenmesi, uluslararası kuruluşların Daryaei'nin koşulsuz olarak *serbest bırakılması* ve ailesine uygulanan baskının hafifletilmesi adına acil olarak harekete geçmeye çağrılması örnektir. *Onun sesi olun (be her voice!)* çağrısı ile *hashtag* kullanarak etkileşim artırmayı, sessizliği bozarak viral hale getirmeyi ve Daryaei'nin yalnız olmadığını duyurmak amaçlanmaktadır. Bu kısımda

Şekil 5
Kod Birlikte Oluşturma Modeli (Çakışan Kodlar)

uluslararası kuruluşları ve dijital platformlar aracılığıyla takipçilerini etkileyecek güce sahip "dijital kanaat önderleri" olarak anılabilecek kişileri etiketlemek ayrı bir önem taşımaktadır. Sesini daha çok duyurabilecek güçte olmaları nedeniyle etkileşim artırdığı gibi diğer kurum ve kişilerin de desteğin kazanılmasına fayda sağlayabilmektedir.

Son tema olan *Yönetim*, rejime yönelik eleştirileri ve benzetmeleri yansıtmaktadır. Tüm alt kodlar rejim ile ilişkili olması açısından yalnızca tek bir kategori belirlenmesi, bütünlük açısından tercih edilmiştir. Kod frekansı açısından *rejim eleştirisi* ve *baskı, zorlama* alt kodları öne çıkmaktadır. *Rejim eleştirisi* kodunda Daryaei'ye karşı yapılan insanlık dışı eylemlerin kınandığı, baskıcı, zalim ve acımasız rejime karşı yapılan protestoların desteklendiği, radikal İslamcı molla rejiminin kadınların özgürlük ve adalet için verdiği amansız mücadeleyle yıkılacağı, kadınların özgürlüğünü temel almayan rejimlerin ne ahlaki ne bağımsız olduğu söylemleri toplanmıştır. İlişkili olan *baskı, zorlama* alt kodunda; Daryaei'nin ailesi ve arkadaşlarının ciddi baskı altında oldukları, sistematik olarak baskı uygulayan rejimin Daryaei'ye işkence ve cinsel şiddet uyguladığı iddiaları, aktivistler baskıcı bir şekilde hapis cezası ile cezalandırıldığı ve psikiyatri suçlamasının daima ataerkil baskının aracı olduğu işlenmektedir. *İsrail-Filistin öfkesi* kodunda, İranlıların hak ettikleri özgürlüğe belki de sahip

olmadıkları ancak en azından hastanelerde diri diri yakılmadıkları söylemi, İsrail yanlısı İran muhalefetine karşı duyduğu öfkeyi, Daryaei protestolarında dile getirmişlerdir. *Hitler Rejim benzetmesi* ise Daryaei'ye yöneltilen psikiyatrik suçlama ile ilişkilidir. Şöyle ki X'de bir kullanıcı tarafından; Hitler rejiminin muhalifleri susturmak için psikiyatrik hastaneleri kullanması, İran'daki rejim ile benzetilerek İslamcı Nazizim adı altında Daryaei'nin de aynı şekilde işkence gördüğü ifade edilmiştir. *Erkeklere karşı değil-devlete karşı mücadele* dikkat çekici bir diğer alt kodu oluşturmaktadır. İran'daki kadınların mücadelesi, salt erkeklere karşı verilen bir mücadele değil, sistematik olarak baskı uygulayan İslam devletine karşı doğrudan verilen bir mücadeledir. Daryaei ve Mahsa gibi kadınlar örnek verilerek onların soyut kavramlarla değil, hayatlarını kontrol eden ve haklarını ortadan kaldırmaya çalışan rejimle mücadele ettikleri vurgulanmaktadır.

Oluşturulan temaların ve kategorilerin tek tek ele alınmasının ardından tüm kodların birbiriyle ilişkisini anlamlandırmak adına *kod birlikte oluşma modeli (çakışan kodlar)* çıkarılmıştır:

Çakışan kodlar modeli, hangi kodların birlikte kodlandığını ve oluşan frekans düzeylerini yansıtmaktadır. İlgili model, yalnızca temaların sıklığını değil, temalar arası etkileşimi de göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Dolayısıyla kodların ilişki haritasını ve kodlar arası ortak hangi temaların işlendiği; kolektif duygu, düşünce ve zihniyetin belirlenmesi açısından önemli olup farklı temaların veya kategorilerin birlikte nasıl ortaya çıktığının anlaşılmasını sağlamaktadır. Bir diğer açıdan, kodlamanın yalnızca sıklığa değil, bağlama dayandığını da göstermesi açısından oluşturulan temaların uyumlu olduğu doğrulanmaktadır.

İlgili model ile farklı kodların birbiriyle kesişim noktaları incelenerek, belirli veri segmentlerinde birden fazla kodun aynı anda ortaya çıktığı durumlar belirlenmiş ve böylelikle dijital aktivizm söyleminin çok katmanlı yapısı görünür kılınmıştır. Analiz sonuçları, en sık çakışan kodların *aktivizm çağrısı*, *küresel boyut*, *dayanışma*, *rejim eleştirisi*, *özgürlük vurgusu* ve *adını söyle çağrısı* olduğunu göstermektedir. Bu çakışmalar, dijitalleşmenin yalnızca bir iletişim teknolojisi olmanın ötesinde, kolektif eylem biçimlerini dönüştüren bir alan olarak işlev gördüğünü ortaya koymaktadır. Özellikle *aktivizm çağrısı* ile *dayanışma* kodlarının sıklıkla birlikte görülmesi, çevrim içi kampanyalarda bireysel tepkilerin ortak bir kimlik ve dayanışma zeminine evrildiğini göstermektedir. Benzer biçimde, *rejim eleştirisi* ve *özgürlük vurgusu* kodlarının birlikte kodlandığı segmentler, dijital mecralarda politik söylemin yeniden üretildiği ve ifade özgürlüğü taleplerinin güçlü biçimde dile getirildiği alanları temsil etmektedir. *Küresel boyut* kodunun diğer temalarla yüksek düzeyde örtüşmesi ise dijital eylemliliğin sınır-ötesi bir nitelik kazandığını ve yerel direniş biçimlerinin küresel bir dayanışma ağına eklemlendiğini göstermektedir. Son olarak, *adını söyle çağrısı* kodunun hem *özgürlük vurgusu* hem de *küresel boyut* kodlarıyla sıkça kesişmesi, dijitalleşme sürecinde kimlik politikalarının görünürlük kazanmasında çevrimiçi kampanyaların merkezi rolünü vurgulamaktadır. Bu bulgular, dijitalleşmenin yalnızca teknik bir dönüşüm değil, aynı zamanda politik, duygusal

ve kolektif bir eylemlilik alanı olarak anlaşılması gerektiğini göstermektedir. Çakışan kodlar modeli, bu çok boyutlu ilişkileri sistematik biçimde haritalandırarak, dijital aktivizmin sosyo-politik dinamiklerine dair daha derin bir kavrayış sunmuştur. Ayrıca *rejim eleştirisi* ve *küresel boyut* kodlarının örtüşmesi, dijitalleşmenin yerel politik sınırları aşarak küresel ölçekte ortak bir direniş söylemi oluşturduğuna da işaret etmektedir.

Sonuç olarak çakışan kodlar analizinden elde edilen bulgular, dijitalleşmenin bireysel söylemleri iki farklı düzlemde etkilediğini ortaya koymaktadır. Bir yandan, *adını söyle çağrısı* ve *aktivizm çağrısı* kodlarının küresel boyut ile sıklıkla çakışması, bireysel seslerin dijital ortamda kısa süreliğine de olsa ulusötesi bir dayanışma söylemine eklemlendiğini göstermektedir. Öte yandan, *psikiyatrik suçlama* kodunun *rejim eleştirisi* ve *baskı-zorlama* kodlarıyla ilişkili biçimde yükselmesi, aynı dijital alanın rejim tarafından hareketi itibarsızlaştırmak üzere de kullanıldığını göstermektedir. Bu çift yönlü örüntü, dijitalleşmenin bireysel söylemleri otomatik olarak kalıcı bir küresel dayanışmaya dönüştüren tekdüze bir güç olmadığını; aksine hem dayanışma hem de itibarsızlaştırma potansiyeli taşıyan, sonucu önceden belirlenmemiş bir alan olduğunu ortaya koymaktadır. Bireysel direniş söylemleri, dijital medya aracılığıyla anlık olarak yerel bağlamlarını aşıp evrensel hak ve özgürlük söylemleriyle kesişebilmekte; ancak bu kesişmenin kalıcı bir dayanışma ağına dönüşmesi, dijital alanın dışındaki koşullara bağlı kalmaktadır.

Tartışma Ve Sonuç

Dijitalleşme süreci, bireysel eylemlerin en azından kısa bir süreliğine yerel sınırların ötesine taşınmasını ve küresel bir yankı ağı içerisinde yeniden anlam kazanmasını mümkün kılmaktadır. Bu bağlamda dijital platformlar, bireysel eylemin öznel niteliğini geçici de olsa kolektif bir deneyim alanına dönüştürerek dayanışma ve direniş söylemlerinin görünür kılınmasına aracılık etmektedir. Ancak çalışmada incelenen Ahoo Daryaei örneği, dijital çağın bireyi her koşulda kalıcı bir küresel özneye dönüştürmediğini de açık biçimde ortaya koymaktadır. Daryaei'nin bireysel direnişi, dijital dolaşım sayesinde bir hafta boyunca İran bağlamının ötesine taşınmış; kadın bedeni, özgürlük söylemi ve politik muhalefet gibi temalar etrafında geçici bir küresel sembole dönüşmüştür. Ne var ki bu dönüşüm, kalıcı bir kolektif bilince eklemlenmekten ziyade, hızla oluşup hızla sönümlenen bir dijital yankı örneğini oluşturmuştur.

Bu durum, dijital alanın özgürleştirici ve katılımcı niteliğinin yanı sıra denetimsiz, kutuplaştırıcı ve manipülatif yönlerini de tartışmaya açmaktadır. Zira, çalışmanın bulguları, Ahoo Daryaei hareketinin gerçek anlamda küresel bir etki yaratan Mahsa Amini hareketiyle karşılaştırıldığında belirgin bir farklılık taşıdığını göstermektedir. Mahsa Amini hareketi, aylarca süren, fiziksel sokak protestolarıyla desteklenen, diasporanın ve uluslararası kurumların sürekli sıcak tuttuğu, #MahsaAmini'nin 300 milyondan fazla *tweet*e ulaştığı ve İran rejimini siyaseten sarsan bir kitlesel harekete dönüşmüştür. Ahoo Daryaei örneğinde ise yalnızca bir haftalık, 158 paylaşımdan oluşan sınırlı bir dijital yankı söz konusudur; olay, sokağa taşan

veya İran içinde kitlesel bir protestoya dönüşen bir etki yaratmadan sönümlenmiştir. Bu karşılaştırma, çalışmanın bulgularının iki tamamlayıcı teorik çerçeve üzerinden okunmasını mümkün kılmaktadır. İlk olarak, hareketin sokak temelli fiziksel destek olmaksızın kısa sürede sönümlenmesi, dijital aktivizme dönük kararsız yaklaşımı doğrulamaktadır: dijital katılım tek başına yeterli olmamış, fiziksel/örgütsel sürekliliğin yokluğunda güç dengeleri değişmeden kalmıştır (Sivitanides ve Shah, 2011). Bu bulgu, Gladwell (2010) ve Tufekci'nin (2017) dijital hareketlerin zayıf bağlar ve sınırlı örgütsel kapasite nedeniyle hızla büyüyüp hızla söndüğü tezleriyle de örtüşmektedir. İkinci olarak, *psikiyatrik suçlama* kodunun (%21) *rejim eleştirisi* ve *baskı-zorlama* kodlarıyla birlikte yükselmesi, dijital alanın yalnızca pasif biçimde yetersiz kalmadığını, aynı zamanda rejim tarafından hareketi itibarsızlaştırmak üzere aktif olarak araçsallaştırıldığını da göstermektedir. Bu bulgu, Morozov'un (2011) dijitalleşmenin özgürleştirici olduğu kadar otoriter denetim ve manipülasyon aracı olarak da kullanılabileceği yönündeki karamsar yaklaşımını desteklemektedir. Bir diğer açıdan, *hashtag* temelli dayanışma ağları hızlı mobilizasyonun güçlü bir aracı olsa da eylemin anlamını yüzeyselleştirme veya simgesel düzeye indirgeme riski taşımaktadır. Bu nedenle dijitalleşmenin sunduğu katılım biçimleri, yalnızca niceliksel (yayılım, görünürlük) değil; niteliksel (derinlik, süreklilik, kurumsallaşma) boyutlarıyla da sorgulanmalıdır. Örneğin bir kullanıcı tarafından dile getirilen dayanışmanın gerçek uluslararası eylem gerektirdiği söylemi, tam da bu kararsız/karamsar çerçevenin öngördüğü sonucu işaret eder niteliktedir: yalnızca dijital platformlarda söylem üretmenin ve/veya protestoları izlemenin yeterli olmayacağı, aktif ve sürdürülebilir bir eylem içinde bulunma gerekliliği vurgulanmaktadır.

Çalışmanın bulguları, bireysel eylemlerin küresel boyuta taşınmasında "kolektif aidiyet söyleminin" görece belirleyici bir rol oynadığını göstermektedir. Dijital ortamda kurulan bu söylem, bireylerin benzer deneyim ve duygular üzerinden birbirine temas etmesini sağlayarak bir tür sanal cemaat üretmektedir. Ancak bu cemaatin sınırları geçirgendir; duygusal mobilizasyon hızla kolektif bir bilince dönüşebilse de aynı hızda sönümlenebilmektedir. Bu nedenle, dijital dayanışmanın sürdürülebilirliği, yalnızca paylaşım sıklığına değil, eylemin politik derinliğine ve sembolik anlam üretme kapasitesine bağlıdır. Daryaei örneği de bu bağlamda, bireysel bir direnişin kolektif bir söyleme dönüşüm sürecini gösterirken, aynı zamanda dijital ağların bu söylemi nasıl dönüştürdüğünü, yeniden çerçevelediğini ve kimi zaman araçsallaştırdığını da düşündürmektedir. Şöyle ki dijital eylemler yalnızca anlık tepkiler değil, geçmiş deneyimlerin dijital ortamda yeniden çağrıldığı ve yeniden anlamlandırıldığı süreçlerdir. Daryaei örneğinde görülen direniş, tekil bir tepki olmaktan ziyade, geçmişte benzer baskı ve direniş deneyimlerinin, *#Metoo, #MahsaAmini, Hitler rejim benzetmesi* alt kodlarında görülen örnekler gibi, dijital alanda yeniden hatırlatılmasıyla anlam kazanmıştır. Bu bağlamda dijital platformlar, toplumsal belleğin güncellendiği, geçmiş olayların bugünün direniş söylemleriyle iç içe geçtiği bir "dijital arşiv" işlevi görerek *hashtag*'ler, paylaşımlar ve görsel semboller, bireysel eylemleri tarihsel bir zincire eklemleyerek süreklilik hissi yaratmaktadır. Ayrıca etkileşimi ve görünürlüğü artırmak açısından dijital platformlarda uluslararası kuruluşların ya da tanınmış kişilerin etiketlenmesi

de önemli bir stratejidir. Bu durum, yalnızca destek çağrısı olarak değil, aynı zamanda bir baskı aracı ve farkındalık yaratma yöntemi olarak da işlev görmektedir. Küresel ölçekte kısa süreli tekrarlanan eylemler, bu tür dijital müdahaleler aracılığıyla daha geniş kitlelere ulaşmakta ve tartışma alanı genişlemektedir. Ahoo Daryaei örneğinde ise bu genişleme, kalıcı bir kurumsal takip ve sokak temelli destek üretemediği için, dijital arşive kaydedilen ancak siyasi sonuç doğurmayan geçici bir anımsatma düzeyinde kalmıştır.

Çalışmada izlenen içerik ve tematik analiz yöntemleri, dijital eylemlerin söylemsel yapısını çözümlemek ve bireysel eylemin küresel ölçekte nasıl bir anlam kazandığını ortaya koymak amacıyla tercih edilmiştir. Bu yöntemler aracılığıyla, kullanıcı paylaşımlarında öne çıkan temalar sistematik biçimde sınıflandırılmış; "dayanışma", "direniş", "kadın bedeni", "özgürlük" ve "rejim" gibi kavramların sıklıkla tekrarlandığı görülmüştür. Kodlama süreci, veriler arasındaki anlam örüntülerini görünür kılarken; aynı zamanda bireysel söylemlerin kolektif bir bilince nasıl eklemlendiğini de göstermiştir. Oluşturulan temaların birbirleriyle sıkça kesişmesi, temalar arası ilişkilerin tutarlılığını ve söylem düzeyinde bir ortak bilinç üretimi çabasını desteklemektedir. Bu durum, dijital platformlarda farklı coğrafyalardan gelen kullanıcıların ortak bir duygu ve politik konum etrafında birleştiğini, dolayısıyla küresel ölçekte bir kolektif aidiyet alanı oluştuğunu göstermektedir. Böylelikle içerik analizinin sağladığı niceliksel veri desteğiyle birlikte tematik analizden elde edilen nitel bulgular, eylemin yalnızca bir bireysel direniş değil, dijital etkileşimler aracılığıyla biçimlenen ağsal bir kolektif kimlik üretimi çabasına dönüşme eğiliminde olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum, dijital platformlarda farklı coğrafyalardan gelen kullanıcıların en azından kısa bir süreliğine ortak bir duygu ve politik konum etrafında birleşerek bir cemaat oluşturma çabasında göstermektedir; ancak bulgular bölümünde ayrıntılandırıldığı üzere bu birleşme, kalıcı bir kolektif aidiyet alanından ziyade, sınırlı bir zaman dilimiyle kayıtlı, kırılgan bir dijital yakınlaşma olarak değerlendirilmelidir. Böylelikle içerik analizinin sağladığı niceliksel veri desteğiyle birlikte tematik analizden elde edilen nitel bulgular, eylemin yalnızca bir bireysel direniş olmanın ötesine geçerek dijital etkileşimler aracılığıyla geçici de olsa ağsal bir kolektif kimlik ürettiğini, ancak bu üretimin sürekliliğinin rejim kaynaklı çerçevelemeler karşısında sınırlı kaldığını ortaya koymaktadır. Öte yandan, bu yöntemsel yaklaşım dijital eylemliliğin doğasına ilişkin önemli bir eleştirel boyutu da açığa çıkarmaktadır. Kullanıcı söylemlerinin belirli temalar etrafında yoğunlaşması, bir yandan ortak bir bilincin varlığına işaret ederken, diğer yandan dijital platformların algoritmik yapısının hangi söylemleri öne çıkardığına dair sorgulamayı da gerekli kılmaktadır. Bu yönüyle analiz, yalnızca dayanışma pratiklerini değil, aynı zamanda dijital kamusallığın söylemsel seçiciliğini de görünür kılmıştır. Böylelikle çalışmada kullanılan yöntem, hem veriye dayalı bir sistematik sunmuş hem de dijital eylemliliğin ideolojik ve politik katmanlarını anlamlandırmaya olanak tanımıştır.

Sonuç olarak, dijitalleşme süreci bireysel eylemlere anlık ve güçlü bir görünürlük kazandırabilen, ancak bu görünürlüğü otomatik olarak kalıcı bir küresel harekete dönüştürmeyen çift yönlü bir siyasal iletişim biçimi üretmiştir. Ahoo Daryaei örneği, bu çift

yönlülüğü somut biçimde göstermektedir: hareket, sokak temelli fiziksel destek ve kurumsal süreklilik olmaksızın bir haftada sönümlenerek dijital kararsızlık tezini doğrularken; rejimin psikiyatrik suçlama söylemini aktif biçimde araçsallaştırması, dijital alanın iktidar tarafından da bir denetim/manipülasyon aracına dönüştürülebileceğini göstererek dijital karamsarlık tezini desteklemiştir. Dolayısıyla dijital aktivizm ne bütünüyle özgürleştirici ne de bütünüyle manipülatif bir alan olarak okunabilir; aksine, sonucu önceden belirlenmemiş, fiziksel ve kurumsal koşullara bağlı kırılgan bir müzakere alanı olarak değerlendirilmelidir. Zira, belirleyici olan yalnızca dijital eylemliliğin görünürlük dinamikleri değil; hangi koşullarda dijital yankının sokak temelli harekete evrildiğini, hangi koşullarda ise rejim kaynaklı çerçevelemelerle etkisizleştirilerek sönümlendiğidir.

1 Bir diğeri ise kodlamalarda da yer verilen #Metoo Hareketidir. #Metoo ifadesi ilk kez 2006 yılında sivil haklar aktivisti Tarana Burke tarafından kullanılmış ve bu kullanımda özellikle siyahi kadınlar üzerindeki cinsel şiddet etkisi ifade edilmeye çalışılmıştır. Hareketin "empati yoluyla güçlenme" fikrine dayandığı ve "iyileşmenin bir varış noktası değil, bir yolculuk olduğu" inancına dayandığı ifade edilmektedir (Sarraf Speicher, 2023, s. 2). Amerikalı aktivist Allysa Milano, Hollywood yapımcısı Harvey Weinstein'nin cinsel saldırı haberlerini okuduğu sırada bir arkadaşından gelen öneri mesajı, *hashtag* aktivizm etkisini gözler önüne sermiştir. "Bir arkadaşımın önerisi: Cinsel tacize veya saldırıya uğrayan tüm kadınlar durum olarak İben de' yazarsa, insanlara sorunun büyüklüğü hakkında bir fikir verebiliriz." mesajının Twitter# üzerinden paylaşılması ve binlerce yanıt alması, cinsel tacizin küresel boyutta konuşulmasına olanak sağlamıştır (Milano, 2017). 2017 yılında Twitter üzerinden ilgili ifade hızla yayılarak küresel bir toplumsal harekete dönüşmüştür. Bireyler, maruz kaldıkları taciz deneyimlerini Twitter'da anlatarak aynı hashtag üzerinden kolektif bir dayanışma ağı oluşturmuşlardır. Örneğin Hollywood sinemasındaki kadınlar benzer durumlar yaşadıklarını ve yalnız olmadıklarını art arda gelen paylaşımlar sayesinde öğrenebilmişlerdir. Dayanışma ağının bir sonucu olarak 1 Ocak 2018'de *Time's Up* fonu kurulmuş ve kadınların yasal savunması için para ve avukat desteği toplanmıştır (Kayhan, 2021).

2 Halk arasında bilinen adıyla "ahlak polisi"

3 Daryaei'nin iki çocuk annesi ve eşinden ayrı olduğu vurgusu, alınan tweetlerde sıkça geçtiği ve bunun bir çerçeveleme örneği oluşturması bakımından yapılmıştır.

4 İlgili dizideki konu, kadınların bedenleri, hayatları, tüm hakları konusunda eril bir otorite tarafından karar verilmesi şeklinde özetlenebilir. Dizideki kadınlar yalnızca doğurma görevine sahiptir. Daha fazla bilgi için: https://www.imdb.com/title/tt5834204/?ref_=nv_sr_srsg_1_tt_6_nm_1_in_0_q_handmai.

Kaynakça

Ahmadi, T. (2024). Women, Life, Freedom: a feminist revolution against police atrocity. *Jump Cut: A Review of Contemporary Media 62*. https://www.ejumpcut.org/archive/JC62.2024/TaniaAhmadi/

Anderson, B. (1995). *Hayali cemaatler: milliyetçiliğin kökenleri ve yayılması.* (Çev. İ. Savaşır) İstanbul: Metis Yayınları.

Apak, D. (2019). Dezenformasyon ve algı yönetimi bağlamında bilişimsel propaganda kavramı. D. Doğanyılmaz Duman ve Ö. Bilgili (Ed.), *Siyaset ve İktisat: Aktörler, Kurumlar, Tartışmalar* içinde (ss. 3-26.). Bursa: Dora Yayınları.

Bortree, D. S. ve Seltzer, T. (2009). Dialogic strategies and outcomes: An analysis of environmental advocacy groups' Facebook profiles. *Public Relations Review, 35*(3), 317-319. https://doi.org/10.1016/j.pubrev.2009.05.002.

Braun, V. ve Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, *3(*2), 77–101. https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa

Castells, M. (1996). *The rise of the network society*. Oxford: Blackwell Publishing.

Çaha, Ö. (2020). Yeni medya ve değişen toplumsal hareketler. *Bilişim Teknolojileri ve İletişim: Birey ve Toplum Güvenliği* içinde (ss. 247-264). Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.

Danesh, A. ve Athari, S. H. (2024). Cyber activism in Iran: A case study. *Social Media + Society, 10*(3). 1-12. https://doi.org/10.1177/20563051241279258.

Dictionaries. (2025c). *Oxford learnerıs dictionaries*.Erişim adresi https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/activism

Dictionary. (2025a). *Oxford learnerıs dictionaries*.Erişim adresi https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/action_1

Dictionary. (2025b). *Oxford learnerıs dictionaries*.Erişim adresi https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/movement

Foucault, M. (2017). *Deliliğin tarihi.* (M. A. Kılıçbay, Çev.) *Ankara: İmge Kitabevi.*

Gladwell, M. (2010). Small change: why the revolution will not be tweeted?. The new yorker, Erişim adresi https://www.newyorker.com/magazine/2010/10/04/small-change-malcolm-gladwell.

Habertürk, H. (2024). *Ahoo Daryaeiınin İranıda dikkat çeken protestosu*.Erişim adresi https://hthayat.haberturk.com/ahoo-daryaei-nin-iran-da-dikkat-ceken-protestosu-1084255.

Howard, J. (2024). Iran says woman detained after undressing released without charge. *BBC News*.Erişim adresi https://www.bbc.com/news/articles/cwy42vxd99po

Human Rights Activists News Agency (HRANA), (2022) Woman, life, freedom: detailed report of 20 days of protest across Iran, fairfax: human rights activists. https://bit.ly/3EVRTOs.

Kassam, A. (2024). Iran arrests woman who stripped in protest at 'abusive' dress code policing.*The Guardian*. Erişim adresi https://www.theguardian.com/world/2024/nov/03/woman-arrested-in-iran-after-stripping-during-anti-harassment-protest.

Kayhan, A. (2021). *Me Too hareketi*.Erişim adresi https://feministbellek.org/metoohareketi/#_ftn5.

Lavender, A. ve Peetz, J. (2022) On protest, *Performance Research, 27*(3-4), 1-12, DOI: 10.1080/13528165.2022.2155388.

Milano, A. (2017, Aralık 1). Allysa Milano on the #MeToo movement: İWe're not going to stand for it any more'. (N. Sayej, Röportaj Yapan) *The Guardian*.Erişim adresi https://www.theguardian.com/culture/2017/dec/01/alyssa-milano-mee-too-sexual-harassment-abuse.

Morozov, E. (2011). *The net delusion: the dark side of internet freedom*. New York: PublicAffairs.

Mutlu, E. (2017). *İletişim sözlüğü*. Ankara: Ütopya Yayınevi.

Oliphant, R. ve Makoii, A. (2025). How an Iranian student who stripped to her underwear became a symbol of resistance. *The Telegraph*. Erişim adresi https://www.telegraph.co.uk/news/2024/11/15/how-ahoo-daryaei-became-a-symbol-of-resistance/.

Prier, J. (2017). Commanding the trend: social media as information warfare. *Strategic Studies Quarterly, 11*(4), 50-85.Erişim adresi https://www.jstor.org/stable/26271634.

Rheingold, H. (2000). *Virtual community*. Cambridge, MA: MIT Press.

Rucht, D. ve Neidhardt, F. (2010). Towards a İmovement society'? On the possibilities of institutionalizing social movements. *Social Movements Study, 1*(1), 7-30. https://doi.org/10.1080/14742830120118873.

Sarraf Speicher, K. (2023). Patterning memories of sexual violence using the #MeToo *hashtag*. *Computers and Composition, 67*, 1-14. https://doi.org/10.1016/j.compcom.2023.102750.

Sebastian, B. (2025). Critical media literacy and feminist protest: review of Media and Feminist Protest in Iran: My camera is my Weapon by L. May. *Media Asia*, 1-5. https://doi.org/10.1080/01296612.2025.2463506.

Sivitanides, M. ve Shah, V. (2011). The era of digital activism. *Conference for Information Systems Applied Research* (s. 1-8). Wilmington North Carolina, USA: EDSIG (Education Special Interest Group of the AITP).

Sözlük. (2022). *Türk Dil Kurumu*. https://sozluk.gov.tr/

Tiryaki, S. ve Mohammed, R. (2023). Yeni medya çağında dijital diaspora. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 16*(1), 50-59.Erişim adresi https://izlik.org/JA33XP53XA.

Tufekci, Z. (2017). *Twitter and tear gas: the power and fragility of networked protest*. New Haven: Yale University Press.

Ünür, E. (2019). Belediyelerin online siyasal iletişim faaliyetleri. D. Doğanyılmaz Duman ve Ö. Bilgili (Ed.). *Siyaset ve İktisat: Aktörler, Kurumlar, Tartışmalar* içinde (ss. 27-59.). Bursa: Dora Yayınları.

Ünür, E. ve Doğanyılmaz Duman, D. (2024). Yeni nesil aktivizm ve dönüşen aktörleri kapsamında disney+ boykotu'nun etkinliğinin incelenmesi. *Yeni Medya 17*, 196-215. https://doi.org/10.55609/yenimedya.1439159

Yanık, C. ve Öztürk, M. (2015). Toplumsal hareketlerin dönüşümü üzerine bir değerlendirme. *Mukaddime Dergisi, 5*(1), 45-63. https://doi.org/10.19059/mukaddime.03703.

Yıldırım, Y. (2020). *Sosyal forumıdan öfkelilerıe*. İstanbul: İletişim Yayınları.

reflektif
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Reflektif Journal of Social Sciences, 2026, Vol. 7(3)

2026, Vol. 7(3), 681-698
© The Author(s) 2026
Article reuse guidelines:
https://dergi.bilgi.edu.tr/index.php/reflektif
DOI: 10.47613/reflektif.2026.297
Article type: Research Article

Received: 21.05.2026
Accepted: 24.08.2026
Published Online: 27.10.2026

Ayhan Sarı*

When Consent Is Not Free: Mediated Consent and Structural Positionality

Rıza Özgür Olmadığında: Dolaylı Rıza ve Yapısal Konumsallık

Abstract

Qualitative fieldwork with vulnerable populations generates a consent problem that institutional ethics frameworks cannot resolve. Structural power asymmetries may constrain a participant's freedom to decline regardless of procedural compliance. Drawing on ethics in practice, relational autonomy, and structural coercion, this article argues that structurally assigned positionality, determined by political and legal hierarchies rather than personal biography, can systematically hollow out the voluntariness of consent. This claim is substantiated through field research with Syrian refugees in Türkiye. In response, the article introduces mediated consent: a procedure in which a trusted community peer, holding no known authority over potential participants, conveys the consent request in the researcher's absence, making refusal a genuinely viable option. Despite limitations regarding intermediary selection and sampling transparency, the study contributes a reflexively documented, field-derived procedure to an area where diagnosis has long outpaced remedy and argues for a post-research imperative of transparent ethical accountability.

Öz

Kırılgan popülasyonlarla yürütülen nitel saha çalışmaları, kurumsal etik prosedürlerinin çözümsüz kaldığı bir rıza sorunu ortaya çıkarabilmektedir. Asimetrik güç ilişkileri, prosedürel adımların uygulanmasına rağmen katılımcıların reddetme özgürlüğünü kısıtlayabilir. Uygulamadaki etik, ilişkisel özerklik ve yapısal zorlama kavramlarından yararlanan bu makale, siyasi ve hukuki hiyerarşiler tarafından belirlenen güç ilişkilerinin rızanın gönüllülük esasının altını sistematik bir biçimde boşaltabileceğini savunmaktadır. Bu iddia, Türkiye'deki Suriyeli mültecilerle gerçekleştirilen saha araştırmasıyla temellendirilmektedir. Makale, bu meseleye çözüm olarak dolaylı rıza yöntemini öne sürmektedir. Olası katılımcılar üzerinde bilinen bir yetkisi/otoritesi bulunmayan ve topluluk içinden güvenilir bir akranın, araştırmacının yokluğunda rıza talebini ilettiği bu prosedür, reddetmeyi sahiden uygulanabilir bir seçenek haline getirmektedir. Aracı seçimi ve örneklem şeffaflığına ilişkin sınırlılıklarına rağmen bu çalışma; sorunların tespitinin çözüm önerilerine kıyasla çok daha ileri olduğu bir alana, refleksif olarak belgelenmiş ve saha deneyiminden türetilmiş bir prosedürle katkıda bulunmakta ve araştırma sonrası şeffaf bir etik hesap verebilirlik zorunluluğunu savunmaktadır.

Keywords
Reflexivity, Positionality, Vulnerable populations, Research ethics, Informed consent

Anahtar Kelimeler
Refleksivite, Konumsallık, Kırılgan popülasyonlar, Araştırma etiği, Bilgilendirilmiş rıza

* This study received ethics approval from the BTS/BGTS board and the Department of Political and Social Sciences, Freie Universität Berlin, ayhan.sari@tau.edu.tr, ORCID: 0009-0009-3917-8563.

Introduction

In recent years, research ethics and transparency have increasingly gained prominence within methodological debates. Fieldwork constitutes one of the most sensitive domains in this regard, particularly when investigations are conducted with or among vulnerable populations. Although institutional frameworks now systematically require prior ethical approval from institutional review boards before entering the field, a growing body of scholarship demonstrates that these procedural measures face limitations in actual practice (Guillemin and Gillam, 2004: 263; Taquette and Borges da Matta Souza, 2022: 2). Institutional review boards typically rely on rigid and bureaucratic requirements that are not always equipped to anticipate the fluid, unpredictable ethical moments arising during face-to-face encounters in complex social settings (Townsend et al., 2010: 616). Consequently, procedural compliance cannot guarantee the substantive protection of participants or fully address the power asymmetries inherent in the research encounter (Shaw et al., 2020: 279). These limitations are particularly consequential in qualitative field research, where the relational nature of data collection places researchers and participants in direct and often unequal human encounters.

Within the broader spectrum of qualitative field research, the qualitative interview serves as a foundational method for identifying causal mechanisms and generating rich primary data (Mosley, 2013: 5). Rather than engaging with the entire breadth of qualitative methodology, this article narrows its scope to interviewing within the context of vulnerable and displaced populations (Wood, 2006: 373). In these delicate settings, the interview cannot be treated as a mere neutral procedure for information extraction. It operates as an interactive and relational encounter where meaning is actively co-constructed between the researcher and the participant (Fujii, 2018: 2; Yow, 2005: 8). Because standard institutional frameworks offer limited guidance for the volatile realities of these encounters, researchers must employ rigorous reflexivity to examine how their own background conditions the inquiry (Knapik, 2006: 78). This reflexive practice shifts the analytical focus toward positionality, a broad and contested field of debate in contemporary methodology (Solie, 2024: 511; Tuzi, 2024: 705). Instead of addressing positionality in its traditional biographical sense, this study narrows its focus to structural positionality. This dimension examines how macro-level institutional and political hierarchies automatically assign dominant roles to researchers regardless of their personal conduct or intentions (Haraway, 1988: 587). Ultimately, the study traces how this structural positionality directly impacts the dynamics of voluntary consent, as deep political asymmetries can silently compel participation and compromise the relational autonomy of vulnerable individuals in the field (Davidson et al., 2024: 275; Mackenzie et al., 2007: 301). Therefore, this study addresses a central research question: *how can informed consent be made genuinely voluntary when the researcher's structurally assigned positionality constrains a participant's practical freedom to decline*?

This central question is illuminated through the practical experiences and methodological insights gained during qualitative fieldwork involving forty-one interviews conducted with Syrian refugees across Istanbul and Gaziantep in 2019. This study took place at a time when anti-Syrian sentiment in Türkiye had reached a pronounced intensity, creating a highly fraught sociopolitical atmosphere that significantly exacerbated the situational vulnerability of the displaced population. During the initial stages of direct recruitment, the researcher developed a distinct impression that several potential participants were hesitant to take part but did not feel entirely free to decline. This observation did not rest on explicit verbal refusals, since the individuals formally stated their assent, but emerged instead from the subtle meta-data of the encounter, such as hesitant tones, guarded gestures, and facial expressions (Mosley, 2013: 7; Fujii, 2018: 23). This field intuition indicated that the participants, residing under a conditional temporary protection status, perceived a direct research request from a host country citizen as an obligation difficult to refuse, a dynamic rooted in what the literature identifies as social debt and structural coercion (Fisher, 2013: 360; Masterson and Mourad, 2019: 24). Understood through the lens of relational autonomy, individual willingness to participate is not a static cognitive capacity but a socially embedded competence that is systematically undermined by such stark macro-level power asymmetries (Mackenzie et al., 2007: 309). Recognising that direct consent requests under these highly unequal conditions could not guarantee a genuinely unconstrained choice, the researcher determined that a different approach to recruitment and consent was required.

To restore the practical availability of refusal, this article introduces a procedural modification conceptualised as mediated consent. This mechanism operates by routing the initial research invitation through a trusted local peer who shares the social identity of the refugee community. By design, the researcher remains physically absent during this initial contact, thereby removing the intimidating presence of host country authority. This separation allows potential participants to evaluate the request in a safe space and exercise a real choice to decline. Equally important, the procedure is designed so that a potential participant's refusal cannot be traced back to the researcher, ensuring that the social cost attached to declining is removed alongside the physical presence that produced it. While this approach builds an ethical buffer, it simultaneously introduces specific methodological challenges, such as the risk of sample bias, the risk of peer gatekeeping, and the possibility of secondary social pressure within refugee networks. This study approached these limitations not as obstacles to be mechanically eliminated, but as inherent features of the field that required continuous reflexive negotiation. Rather than relying on a single gatekeeper, the recruitment process was diversified across multiple independent peer networks to minimise selection bias. Furthermore, the intermediaries relied upon were same-community peers who held no formal position in relation to the study and, so far as the researcher could establish, no authority over those they approached. By embracing these reflexive adjustments, the study demonstrates that mediated consent offers

a feasible pathway for navigating the limitations of standard institutional ethics frameworks. Rather than proposing this as a definitive or exhaustive solution, this work offers a practical framework to reconcile field ethics with the relational demands of autonomy in precarious research environments. The article proceeds as follows: it first establishes the theoretical foundations of mediated consent, then analyses the practical challenges encountered in the field, and concludes with a discussion of the implications for ethical standards in field research with vulnerable populations.

Conceptual Framework

Qualitative field research generates knowledge that other methods cannot easily produce. Where surveys map the distribution of attitudes and quantitative designs trace relationships among variables, qualitative inquiry attends to meaning, process, and context, examining how people interpret the events they live through (Gallagher, 2013: 181-182). Within this domain the qualitative interview has become one of the most widely applied tools of field research, particularly in settings of conflict, displacement, and political violence, where conventional data sources are absent, partisan, or unreliable (Wood, 2006: 373). Its epistemological value lies in its relational character: the interview is best understood not as a neutral procedure for extracting information but as a social encounter in which knowledge is co-constructed, with the participant engaging responsively in the making of meaning (Fujii, 2018: 2; Knapik, 2006: 78-79), which allows the researcher to see from the inside, through the interpretive lens participants themselves provide (Fujii, 2018: 9, 92). These same strengths carry the method into ethically demanding terrain, since its interpretive depth is obtained through a direct human relationship, and in conflict and displacement research that relationship is most often formed with participants who occupy precarious social, legal, or economic positions.

These strengths make qualitative interviewing ethically demanding, though not in a single way. Interviewing elites, officials, or experts carries its own demands around attribution and access, and there the balance of power may run toward the participant. The ethical questions this article addresses belong to a different and recurrent configuration, the one in which participants occupy precarious positions, and the concept that conditions it most directly is vulnerability. A widely used definition treats vulnerable populations as categories of people presumed more likely than others to be misled, mistreated, or taken advantage of as research participants, and therefore as warranting protections beyond those owed to all participants (Shaw et al., 2020: 280); refugees are routinely placed in this category, alongside children and prisoners, on the grounds that exposure to trauma, displacement, and economic precarity heightens their susceptibility to harm (Solie, 2024: 516). This group-based understanding has been criticised on grounds that matter for the argument here. Treating vulnerability as an inherent property of a population implies that every member shares a fixed susceptibility, which

forecloses examination of what actually renders particular individuals vulnerable and under what conditions (Minatti and Gass-Quintero, 2026: 626), and labelling a whole population as uniformly vulnerable casts its members as passive recipients of harm, denying their agency and inviting unwarranted paternalism (Solie, 2024: 516; Mackenzie et al., 2013: 6). The more precise account that has emerged distinguishes the inherent vulnerability common to all persons from situational vulnerability, which is context-specific and caused or exacerbated by the social, political, and economic circumstances in which individuals are placed (Mackenzie et al., 2013: 7), and which emerges through social interaction along structures of power, class, and status (Shaw et al., 2020: 280; Ramírez Rodríguez and Minatti, 2026: 606). Vulnerability so understood is relational and situational, not a stable attribute a participant carries unchanged into every interaction but a condition produced, in varying intensity, by the configuration in which the encounter takes place. This carries a direct methodological consequence: if vulnerability is constituted in the encounter rather than fixed in the participant, the conduct of the researcher within that encounter is itself an ethical variable rather than a neutral background (Shaw et al., 2020: 279-281). Because most inquiry is initiated by the researcher rather than the community, control already rests on the researcher's side of the relationship, and the interview format accentuates this asymmetry by granting the researcher authority over which questions are asked and how (Guillemin and Gillam, 2004: 271; Solie, 2024: 516-517). A method that depends on a relationship with susceptible participants therefore cannot be practised responsibly without a disciplined account of the person conducting it, and that account is the work of reflexivity.

Reflexivity is the self-reflective stance through which a researcher gains awareness of how their personal framework tacitly conditions the research process (Mortari, 2015: 2). In its established methodological sense it is the continuous monitoring of how the researcher's own characteristics, beliefs, and experiences shape data collection, analysis, and the conclusions drawn (Berger, 2015: 219-220), and in a more explicitly political formulation it is reflection on self, process, and representation that examines the power relations running through the research and the researcher's accountability in collecting and interpreting data (Sultana, 2007: 375). So understood, reflexivity is not only a mechanism of quality control but an ethical practice: to be reflexive is to place oneself and one's practices under scrutiny and to acknowledge the ethical dilemmas that run through the research process, which makes it the first ethical imperative of fieldwork rather than a supplement to it (Mortari, 2015: 2). Reflexivity, however, is a broad demand, and a single article cannot address every dimension of the self that bears on inquiry. The discussion therefore narrows to the dimension most consequential for the ethics of fieldwork with vulnerable participants, namely the researcher's position in relation to those participants. That dimension, positionality, is the subject of the next section, and it is through positionality that the argument will reach its ethical destination, the voluntariness of consent.

Positionality

Among the dimensions of the self that reflexivity calls into scrutiny, position is the one that most directly governs the research encounter. Positionality can be defined as the practice of identifying and negotiating the positions a researcher holds in relation to a project and its participants, positions that are multiple and changeable rather than fixed (Noh, 2019: 4). These positions are best understood as a configuration of social locations, including class, citizenship, race, and gender, each conditioning how the researcher sees and is seen (Jacobson and Mustafa, 2019: 2). Its significance for interviewing follows from the relational nature of the method: the researcher's social position conditions the researcher-participant relationship and what participants are willing to disclose (Berger, 2015: 221). This means that two researchers working from an identical design with the same participants may generate different data, because who conducts the interview is part of what it produces (Mosley, 2013: 12-13). This is not a flaw to be corrected but a condition of inquiry, since all knowledge is produced from a particular and embodied location rather than from a detached vantage point that sees everything from nowhere (Haraway, 1988: 581, 583). Positionality, on this understanding, is constitutive of the interview rather than external to it; the field does not exist independently of the researcher's construction of it (Tuzi, 2024: 705).

The literature has long organised these effects through the distinction between insider and outsider positions, the insider sharing identity or experience in ways that ease access and disclosure, the outsider bringing a distance that sharpens perception but risks conceptual blind spots (Dwyer and Buckle, 2009: 57-59). Neither position is straightforwardly advantageous, since insider proximity invites the assumption of similarity while outsider distance can limit depth (Ntanyoma, 2021: 3; Noh, 2019: 6), and the binary itself directs attention to the visiting researcher while leaving local participants and associates comparatively unexamined (Mwambari, 2019: 2). For these reasons the literature has moved away from treating the categories as discrete, recognising that most researchers occupy a space between, in which insider and outsider characteristics are simultaneously present (Dwyer and Buckle, 2009: 60), described by some as the position of the in-betweener (Noh, 2019: 7) and refined by others into a transitional position held by the researcher who moves between the two over the course of a study (Berger, 2015: 222-229). Position is moreover not determined by the researcher alone but co-constructed, assigned and reassigned through interaction as participants perceive and categorise the researcher in their own terms (Ntanyoma, 2021: 4; Tuzi, 2024: 705), which is why the recent literature treats positionality as contextual and flexible rather than fixed (Okçuoğlu, 2025: 2; Moralli, 2024: 753).

Whatever its framing, this body of work examines positionality primarily for what it does to the knowledge the interview produces, that is, for its effect on access, rapport, and data quality (Berger, 2015: 227-229; Jacobson and Mustafa, 2019: 2). The strategies it proposes in response, reflexive logs, peer consultation, and repeated review of analysed material, are

correspondingly oriented toward protecting data quality against the effects of position. The dimension it characterises is, moreover, biographical, accumulated through the researcher's own life and career. There is a further dimension this framing does not capture. A researcher's position may be determined not by individual biography but by the political and legal structure within which the research takes place. Even a researcher who shares nationality, ethnicity, and gender with participants is placed in a relation of hierarchy by class and educational privilege, and the deference this produces is structural and socially assigned rather than personal (Sultana, 2007: 378). This mechanism appears in its sharpest form where ethnic and political polarisation, not the researcher's self-presentation, determines how the researcher is positioned and what risks the encounter carries (Ntanyoma, 2021: 1; Brand, 2014: 10). When a researcher belongs to a national or ethnic group standing in a relationship of legal and social hierarchy over the group being studied, that researcher occupies a dominant position regardless of personal background, intention, or conduct. This is a structurally assigned position: not chosen, not accumulated through experience, and not fully available to renegotiation through reflexive practice, because it is imposed by conditions external to the encounter and prior to it. Prominent scholarship recognises that institutional ethics frameworks cannot by themselves ensure good practice once such hierarchies are in play (Sultana, 2007: 382), yet the literature has been more successful in diagnosing this problem than in generating concrete procedural responses to it. Tracing that diagnosis to its implications for the ethics of consent, and proposing one such response, is the task to which the discussion now turns.

Ethics, Positionality, and the Voluntariness of Consent

If a researcher's position can be structurally assigned, and if that position is not fully answerable to reflexive practice, then positionality ceases to be only a question of data quality and becomes a question of research ethics. The most widely used framework for thinking about this distinction separates procedural ethics from ethics in practice. Procedural ethics refers to the formal process of obtaining approval from an institutional review board before research begins. Ethics in practice refers to the everyday, situational, and unanticipated issues that arise once the researcher is actually in the field (Guillemin and Gillam, 2004: 263-264). The central claim of this framework is that the first cannot deliver the second: institutional clearance certifies compliance with a protocol, but it cannot anticipate what happens in the actual conduct of research (Guillemin and Gillam, 2004: 269; Taquette and Borges da Matta Souza, 2022: 11). What clearance cannot anticipate is captured by the concept of the ethically important moment, a point in the encounter where the approach taken carries real ethical consequences even where the researcher faces no formal dilemma (Guillemin and Gillam, 2004: 265). Such moments are not isolated events but can arise at any stage, from the conception of a project through to the dissemination of its findings (Müller-Funk, 2021: 2311).

Ethics, on this view, cannot be discharged as institutional paperwork; it must be negotiated and renegotiated in the field, since the power relations running through fieldwork are not registered by the forms institutional frameworks rely on (Sultana, 2007: 379, 382). The response the literature converges on is reflexivity recast as an ethical practice, supported by self-awareness and a continuous ethical mindfulness exercised throughout the research relationship (Guillemin and Gillam, 2004: 276-277; Townsend et al., 2010: 626). Ethical conduct therefore depends on the situated judgment of the researcher and on procedures fitted to the conditions of the specific field, calibrated to its constraints while the duty to protect participants remains paramount (Arjona et al., 2018: 17). The formal apparatus of consent can become an instrument of distortion, since where the relationship is unequal the request can corner a participant rather than free them (Franklin et al., 2012: 1734).

Informed consent is the procedural heart of research ethics, and its moral force rests on a single condition, that participation is voluntary. Voluntariness presupposes autonomy, the capacity to make a self-governed decision free of controlling interference (Townsend et al., 2010: 620-621). Genuine consent therefore requires more than a completed form; it demands an ethical sensibility that treats participants as ends rather than means (Fujii, 2018: 6). The difficulty is that a participant may agree while wishing to decline, and a researcher unfamiliar with local conditions may not register that the assent was not free (Fujii, 2018: 23). The mechanism that produces this unfree assent is power asymmetry. The relationship within which consent is sought is rarely one between equals, and the social distance between researcher and participant, marked by differences of education, economic standing, and institutional authority, surfaces precisely at the consent stage (Hofman, 2004: 652). The standard model locates coercion narrowly, within the encounter and in the form of overt pressure, treating the broader conditions of a participant's life as ethically external to it (Fisher, 2013: 357-358). This is the assumption the concept of structural coercion corrects: it names the way the broader social, economic, and political context can compel a person toward participation independently of anything the researcher does or intends (Fisher, 2013: 360). Where such conditions hold, the standard model presupposes a voluntariness it cannot secure, and the power disparity between researcher and participant calls into question the very fiction of informed consent (Cronin-Furman and Lake, 2018: 607, 609). The failure is not a matter of participants misunderstanding the form but of the conditions under which it is signed, since a participant positioned below a more powerful interlocutor may agree out of a sense of duty or obligation, complying because refusal feels foreclosed rather than because participation is wanted (Cronin-Furman and Lake, 2018: 610).

The forced migration literature has documented this directly. Refugees approached by researchers may agree to almost any request in the hope of assistance, a pattern termed the desperation effect, which locates the problem in the structural relationship rather than in the participant (Hugman et al., 2011: 1278; Clark-Kazak, 2021: 129; Masterson and Mourad, 2019:

24). The claim is not that refugees lack the capacity to make free decisions; it is that the social, legal, and political context of their presence makes the exercise of that capacity practically constrained, so that the obstacle is contextual rather than cognitive (Hugman et al., 2011: 1278; Mackenzie et al., 2007: 302-303). This is why a relational rather than individualised account of vulnerability is required. The vulnerability at issue is at once situational, caused by the social and political position of those concerned, and dispositional, a standing susceptibility carried into the encounter because the structural conditions precede it; the consent encounter does not create that susceptibility but activates a condition already in place (Mackenzie et al., 2013: 7-8; Shaw et al., 2020: 280). The concept that holds these observations together is relational autonomy. Autonomy is not a fixed endowment of the isolated individual but a socially constituted capacity, acquired and exercised within relationships and structures of power, and for that reason it can be enabled or eroded by the social conditions in which a person is placed (Mackenzie et al., 2013: 16-17; Moralli, 2024: 763). If autonomy is conditioned by structure, abstaining from overt pressure is not sufficient to discharge an ethical obligation. The researcher carries both a negative duty not to exploit a participant's constrained autonomy and a positive duty to design the encounter so that genuine refusal remains a practical option (Hugman et al., 2011: 1280-1281; Mackenzie et al., 2007: 309-310). A participant who agrees because the structural conditions of their presence make refusal practically costly has not exercised autonomy in any sense the consent model can certify: the agreement is formally valid and substantively constrained at once, and it is this gap that a relational account of autonomy makes visible and an individualised account conceals (Cronin-Furman and Lake, 2018: 609-610; Fisher, 2013: 360).

Two consequences follow. The consent problem cannot be resolved at the procedural stage, since it is produced by structural conditions that institutional review cannot see. Consent has to be understood as an ongoing and renegotiated relationship rather than a single authorising act (Hugman et al., 2011: 1280-1281; Mackenzie et al., 2007: 306-308). This inadequacy is documented at the level of the guidelines themselves: a systematic review of fourteen national and international frameworks found that almost none offer substantive procedural guidance for refugee research and that they define vulnerability largely in terms of diminished cognitive capacity, missing its structural and relational dimensions (Davidson et al., 2024: 277-278; Clark-Kazak, 2021: 132). Nor does the obligation end at clearance. Refugee research carries a dual imperative, owing both methodological rigour and a genuine accountability to the people it studies (Jacobsen and Landau, 2003: 185). Ethical practice is therefore better understood as an iterative process that incorporates what fieldwork teaches rather than a clearance secured once at the outset (Kostovicova and Knott, 2022: 68). The diagnosis developed across this literature is, by now, well established. That structural power asymmetry can hollow out the voluntariness of consent, that procedural clearance cannot reach the conditions under which agreement is given, and that a researcher's position shapes whether a participant

feels free to decline are recognised claims. The problem is well detected; what remains open is the response. Remedies cannot be specified once and for all, because each field generates its own structural configuration and its own ethical dilemmas, which general frameworks can orient but cannot fully anticipate. Addressing the voluntariness of consent therefore depends on reflected, documented accounts of how the problem was met in particular settings, and it is to that body of applied reflection that this article seeks to contribute. It asks, in procedural terms, how informed consent can be made genuinely voluntary when the researcher's structurally assigned positionality constrains a participant's freedom to decline. The article approaches this question by reflecting on the researcher's own field research with Syrian refugees in Türkiye and on the consent procedure developed during that research.

Structurally Assigned Positionality in the Field: Research with Syrian Refugees in Türkiye

In 2019 the researcher carried out field research with Syrian refugees in Türkiye, conducting qualitative interviews on ethnic identity and the Syrian civil war. The study was designed to examine ethnic identification under conditions of conflict rather than to examine consent, and the account given here is a reflection developed afterwards on a difficulty the original design had not been built to address. The research comprised interviews with forty-one participants across twenty-four separate settings in Istanbul and Gaziantep, recruited through snowball sampling from four initial contacts and conducted in Turkish, with the person who had made the introduction translating where this was necessary. Interviews took place in homes, workplaces, and occasionally cafés, some with a single participant and others with two or three present at once. The two sites were reached through those initial contacts rather than selected to satisfy a comparative design. The timing was likewise not selected with the present consent question in mind, but coincided with a period of particularly intense public debate over the presence of Syrians in the country, a context in which the pressures examined below were especially salient. Recruitment ended when responses began to repeat rather than at a predetermined number. The claim is accordingly not one of representativeness across Syrian refugees in Türkiye, but of analytical relevance to comparable structural relations between citizen researchers and participants whose legal presence is conditional.

All participants were men, since the gendered norms of the community placed interviews between a male researcher and Sunni Syrian women outside what was culturally appropriate, a constraint that is itself an instance of positionality in the conventional, biographical sense. They ranged in age from twenty-two to sixty-one and spanned a wide social range, from a former rebel commander to fighters, merchants, labourers, students, teachers, university lecturers, and school principals, and included both supporters and opponents of the uprising, in several cases within a single family. In the conventional terms set out earlier, the researcher

occupied a mixed position, an outsider by nationality and legal status and a partial insider through a shared religious culture that allowed the interpretation of Qur'anic and other religious references participants drew on, which might have been less accessible to a researcher unfamiliar with that cultural repertoire.

That biographical account, however, does not capture the condition that mattered most for the ethics of the encounter. The researcher was a citizen of the host state, while the participants were refugees living under temporary protection, their legal residence, their access to work, and their security all conditioned by the policies of the government of the state of which the researcher was a citizen. This is a structurally assigned position in the sense developed earlier: a relationship of legal and political hierarchy, conferred by the political order rather than by the researcher's biography or conduct, and not dissolved by reflexive awareness. That positionality can be imposed by the political environment rather than chosen has been shown in conflict research, most directly in the account of a researcher whose ethnic membership, in a polarised setting, structurally assigned him a position that placed his own fieldwork at risk (Ntanyoma, 2021: 1, 4). The configuration in the present case runs in the opposite direction. There the structural assignment subordinated the researcher; here it subordinates the participants, and the consequence is borne not by the researcher's safety but by the participants' freedom to refuse. That hierarchy was not total, nor did it run in the same direction on every dimension. On the substance of the interviews, participants held knowledge the researcher did not: an experiential and context-specific understanding of displacement and war, and in this respect the encounter contained an epistemic asymmetry running toward the participant of the kind noted earlier in relation to expert interviewing. Yet informational advantage within the interview does not alter the legal and political conditions of one's presence in the host country, and it is those conditions, rather than the distribution of knowledge, that matter for whether a research request can be freely declined. Nor was that structure static background. The fieldwork coincided with a period of intensifying public hostility toward Syrians in Türkiye, a sustained debate across traditional and social media questioning whether refugees were a burden on the country. The relationship between citizen and refugee was therefore not an abstract legal fact sitting quietly in the background of the interview; it was a condition the participants were in all likelihood conscious of, reminded of in everyday life, and sensitive to at the moment a Turkish researcher approached them with a request. The participants were, moreover, vulnerable in the situational sense established earlier. As refugees under temporary protection they held a legal status that was conditional and revocable, and many had survived war, displacement, and loss, and faced economic precarity in the host country. Their vulnerability was not a fixed attribute of the category "refugee" but a condition produced by this particular configuration of legal, economic, and political circumstances, and it was this already precarious standing that the consent encounter then entered. The ethics protocol was careful by the standards of the field. The researcher introduced himself, presented his student identi-

fication card, and explained the study; participants' real names were not recorded; interviews were documented in notes rather than audio-recorded, and identifying background detail was deliberately left unwritten; each participant was told he could stop at any point and was given contact details for later withdrawal. These measures address the recognised components of research ethics, anonymity, transparency, the right to withdraw, the avoidance of harm. What they do not address, and what the protocol assumed rather than secured, is the voluntariness of the initial agreement.

That assumption did not always hold. In the first attempts to arrange interviews, the researcher had the impression that some of those approached were reluctant to take part but did not feel able to decline. The impression rested not on what participants stated, since what they stated was assent, but on the meta-data of the encounter, the tone, the hesitation, the gestures and facial expressions that accompany speech and can carry as much as the words themselves, the contextual register the qualitative interview makes available to an attentive interviewer (Fujii, 2018: 2, 7). In several cases a participant would agree while the manner of the agreement suggested a reluctance the words did not express, the situation the relational account of interviewing anticipates, in which a participant assents while wishing to decline (Fujii, 2018: 23). A plausible reason can be offered, as interpretation rather than measured finding. Several participants appeared to regard a request from a Turkish citizen as one they were not fully free to refuse, given the protection afforded them in the host country, a perceived obligation that may be termed social debt and that the burden discourse of 2019 kept continually present. What constrained their agreement was not pressure from the researcher, who pressed no one and offered the standard assurances, but the broader political and economic context of their presence, which is what the concept of structural coercion captures (Fisher, 2013: 360), and the pattern is recognisable as the desperation effect documented in refugee research, which locates the difficulty in the participants' situation rather than in any deficiency of their judgement (Hugman et al., 2011: 1278). This is why the participants' situation has to be read through a relational rather than an individualised account of autonomy. On an individualised account each participant's agreement would count as valid, since each was informed, competent, and free of overt coercion. On the relational account it does not, because autonomy is exercised within social and political structures that can enable or constrain it, and a refugee who agrees because the structure of his situation makes refusal feel impractical has not exercised the autonomy that consent is meant to protect (Mackenzie et al., 2013: 16-17). The agreement obtained in these early encounters was, in this precise sense, formally valid and substantively unfree at the same time.

A Procedural Response: Mediated Consent

The difficulty described above was recognised in the field, and the response to it was developed there rather than designed in advance. After the first attempts at direct recruitment, the rese-

archer concluded that a consent request issued by a Turkish citizen to a Syrian refugee could not, under the structural conditions described, reliably produce a free answer, and that the procedure therefore had to be changed. The response was to route the consent request through an intermediary. It is set out here not as a general protocol but as one documented procedure, developed in one setting, offered for the reflection of researchers who encounter comparable conditions. What was done in the field was less articulated than the account that follows. The researcher stopped putting the request directly and asked the intermediaries to put it instead, and the three conditions set out below are a reconstruction, arrived at afterwards, of what that change involved and of the features on which its ethical rationale depended. The intermediaries were not recruited for the purpose. They were the same individuals who, through snowball sampling, had connected the researcher to potential participants in the first place, and there were several of them, reached through different channels. What changed was the function assigned to that existing role. Rather than introducing the researcher and leaving consent to be settled face to face, the intermediary now carried the consent request itself, and did so under three conditions that together define the procedure. The first condition is the physical absence of the researcher at the moment consent is sought. Interviews with this population take place in the participant's own domain, a home, a shop, a workplace, and in the cultural setting of the fieldwork a guest who has arrived must be received. A potential participant who sees the researcher waiting at the door cannot easily decline, because refusal has already been foreclosed by the obligations of hospitality before the question of consent is reached. For refusal to remain possible, the researcher must not be present, not in the room and not visibly nearby, when the request is made. The intermediary approaches the potential participant alone.

The second condition concerns what the potential participant understands about the request. It is not enough that the intermediary asks on the researcher's behalf; the request must not be experienced as one that traces back to the researcher and whose refusal the researcher will receive. If the participant knows that a refusal will reach the Turkish researcher, then declining still means disappointing him, and the social cost that made direct refusal difficult is simply transferred intact to the mediated request. The intermediary conveys the invitation as their own, without signalling that the researcher is aware the question is being put at that moment. What is withheld here is narrow and specific. It is not the existence of the study, the identity of the researcher, the purpose of the interview, or any risk of participation, all of which are conveyed fully and form the basis of any consent later given. What is withheld is only the social traceability of a refusal, so that a participant who does not wish to take part can decline without that refusal becoming a refusal delivered to the host-country researcher. The distinction matters for how the procedure should be judged. Everything a participant needs in order to decide, the existence of the study, the identity of the person conducting it, what participation involves, and any risks or burdens it may entail, is conveyed in full, and what is withheld does not bear on any of these matters. What is removed is a fact about the social

consequences of one answer rather than the other, and it is removed in the direction of making refusal easier rather than participation more likely.

The third condition is that the intermediary stands in a relation of rough equality with the potential participant. If the intermediary held seniority, authority, or some other advantage, the procedure would not remove the coercive pressure on consent but merely relocate it, and the participant would feel unable to refuse the intermediary as he had felt unable to refuse the researcher. The intermediary must therefore be a social peer of those approached, so that a refusal carries no relational cost in that direction either. This condition is the most demanding of the three, since equality between two people is a matter of judgement rather than something that can be verified, and the researcher's reliance on it is examined among the limitations below. These three conditions address the consent problem at the point the framework identified as decisive, the point before agreement forms. They do not alter the structural hierarchy between citizen and refugee, which no interview procedure can do, and they do not pretend to. What they alter is the practical availability of refusal. By removing the researcher from the encounter, by detaching a refusal from the researcher, and by ensuring the intermediary exerts no countervailing pressure, the procedure restores to the potential participant a real option of declining. In the terms of the framework, it works on the conditions of voluntariness rather than on the form of consent. It does not produce autonomy where structures constrain it, but it removes one specific structural obstacle, the foreclosure of refusal, so that the agreement of those who do take part has a stronger claim to being genuinely their own. After the change, some of the invitations conveyed by the intermediaries were declined. Neither the number of invitations nor the number of refusals was recorded, since the study was not designed to evaluate a consent procedure and no such count was kept. That gap is also connected to the logic of the procedure rather than being only an omission in its documentation: refusal was deliberately made socially untraceable to the researcher, and individual refusals were therefore not documented as identifiable events. The observation is reported as what it is, a recollection from the field consistent with refusal having become a practically available option, and not as a measure of how frequently the procedure produced that outcome.

The procedure carries limitations its design attempted to address but cannot fully resolve. The first concerns the intermediary. An intermediary who holds social seniority, authority, or some form of influence over potential participants does not remove the coercive pressure on consent but displaces it, and the voluntariness problem the procedure was designed to solve simply reappears in a different relationship (Mackenzie et al., 2013: 16-17; Øye et al., 2016: 459). The intermediaries relied upon in this study were same-community peers of those approached, held no formal position, and, to the researcher's knowledge, possessed no unofficial authority over them. They were not gatekeepers in the institutional sense, and they had no organisational stake in securing a positive response. The difficulty is that equality between two people is a matter of judgement rather than something the researcher can certify from the outside, and the possibility that an intermediary's social standing or personal relationship with

a potential participant introduced a pressure the researcher did not perceive cannot be excluded. The second limitation concerns the sample. When consent is mediated, the researcher cannot fully see who was approached and who declined, so the intermediary's own choices and relationships shape the pool of participants in ways that remain partially invisible. The concentration is greater than that description suggests, since the same individuals who conveyed the consent request had also opened access to the community in the first place and, where a participant's Turkish was limited, translated the interview itself, so that recruitment, consent mediation, and, in some cases, linguistic mediation all ran through the same set of relationships. This is a real methodological cost, but in conflict and displacement research some degree of sampling constraint is rarely avoidable: with millions of internal and external refugees dispersed across informal and precarious settings, a representative sample is in most cases an unrealisable standard (Jacobsen and Landau, 2003: 185). The procedure accepts a constraint on sampling transparency in exchange for a stronger claim to genuine consent, on the grounds that the ethical obligation to participants takes precedence over sampling optimisation. The third limitation follows from scope. The procedure does not claim to be a universal solution, but in settings where a researcher's structurally assigned positionality forecloses genuine refusal, mediated consent of this kind offers one documented way of restoring it. The fourth is a matter of transparency. By naming these limitations openly, the article enacts the reflexive ethical practice it calls for rather than presenting a cleaned-up account, and that self-critical accounting is itself part of what mediated consent, properly understood, requires.

Conclusion

Qualitative fieldwork generates knowledge that other methods cannot produce, but it does so through a direct human relationship that carries material and ethical consequences for both parties. The researcher enters the field with institutional standing, professional incentives, and the protection of a home institution. The participant, particularly in conflict and displacement research, frequently occupies a precarious legal, economic, and social position that the research encounter does not alter. This asymmetry is not incidental to the research process but structural, and it is precisely this structural dimension that conventional ethical frameworks tend to leave unaddressed. If the researcher fails to exercise rigorous ethical oversight, the research process risks exacerbating the existing vulnerabilities of those it seeks to study. Navigating this ethical landscape requires more than a commitment to the *"do no harm"* principle, it demands an active and reflexive engagement with the structural power dynamics that define the researcher–participant relationship.

At the heart of this article lies the challenge of ensuring genuinely voluntary consent within settings where structural asymmetries, such as those between a citizen researcher and refugee participants, systemically constrain a participant's ability to decline. As demonstrated through the researcher's field research with Syrian refugees in Türkiye, conventional ethical

protocols are often insufficient to address the subtle structural pressures that can lead participants to assent out of a perceived sense of obligation rather than free will. To address this, the study has proposed mediated consent as a procedural intervention designed to detach the consent request from the researcher's physical presence and social authority. By ensuring that the choice to participate remains a socially and practically viable option, this approach moves beyond the formalistic requirements of institutional review boards by reorienting the informed consent process toward a relational autonomy that prioritises the agency and well-being of the participant.

It is important to acknowledge that mediated consent does not offer a universal solution. As noted earlier, this procedure entails methodological trade-offs regarding the selection of intermediaries and the limits of sampling transparency in precarious settings. Despite these limitations, this approach represents a reflexive response to a critical ethical problem by offering a practical strategy where conventional protocols are insufficient. While this procedure may be adapted to various research settings, it should not be treated as a comprehensive resolution to all ethical tensions arising in the consent process. Although this article does not intend to launch an exhaustive critique of institutional frameworks, it remains evident that while institutional review processes provide a foundational requirement, they are rarely sufficient on their own. Institutional clearance will likely continue to face inherent limitations because fieldwork is not a linear process that concludes upon approval but an iterative encounter with an inherent potential to generate new ethical dilemmas. Therefore, beyond the formal necessity of obtaining pre-research approval, this article argues that researchers working with vulnerable populations must embrace a post-research imperative: a transparent and reflexive commitment to documenting positionality and ethical navigation as a standard practice of accountability, extending from fieldwork through to the dissemination of findings.

References

Arjona, A., Mampilly, Z. & Pearlman, W. (2018). *Research in violent or post-conflict political settings* [Final report, QTD Working Group IV.2]. Qualitative Transparency Deliberations, American Political Science Association.

Berger, R. (2015). Now I see it, now I don't: Researcher's position and reflexivity in qualitative research. *Qualitative Research, 15*(2), 219–234. https://doi.org/10.1177/1468794112468475

Brand, L. A. (2014). Three contradictions of fieldwork. In *The ethics of research in the Middle East* [POMEPS Studies 8]. Project on Middle East Political Science.

Clark-Kazak, C. (2021). Ethics in forced migration research: Taking stock and potential ways forward. *Journal on Migration and Human Security, 9*(3), 125–138. https://doi.org/10.1177/23315024211034401

Cronin-Furman, K., & Lake, M. (2018). Ethics abroad: Fieldwork in fragile and violent contexts. *PS: Political Science & Politics, 51*(3), 607–614.

Davidson, N., Hammarberg, K., & Fisher, J. (2024). Ethical considerations in research with people from refugee and asylum seeker backgrounds: A systematic review of national and international ethics guidelines. *Journal of Bioethical Inquiry, 21*(2), 261–284. https://doi.org/10.1007/s11673-023-10297-w

Dwyer, S. C. & Buckle, J. L. (2009). The space between: On being an insider-outsider in qualitative research. *International Journal of Qualitative Methods, 8*(1), 54–63.

Fisher, J. A. (2013). Expanding the frame of "voluntariness" in informed consent: Structural coercion and the power of social and economic context. *Kennedy Institute of Ethics Journal, 23*(4), 355–379.

Franklin, P., Rowland, E., Fox, R., & Nicolson, P. (2012). Research ethics in accessing hospital staff and securing informed consent. *Qualitative Health Research, 22*(12), 1727–1738.

Fujii, L. A. (2018). *Interviewing in social science research: A relational approach*. Routledge.

Gallagher, M. E. (2013). Capturing meaning and confronting measurement. In L. Mosley (Ed.), *Interview research in political science* (pp. 181–195). Cornell University Press.

Guillemin, M. & Gillam, L. (2004). Ethics, reflexivity, and "ethically important moments" in research. *Qualitative Inquiry, 10*(2), 261–280.

Haraway, D. (1988). Situated knowledges: The science question in feminism and the privilege of partial perspective. *Feminist Studies, 14*(3), 575–599.

Hofman, N. G. (2004). Toward critical research ethics: Transforming ethical conduct in qualitative health care research. *Health Care for Women International, 25*(7), 647–662.

Hugman, R., Pittaway, E., & Bartolomei, L. (2011). When "do no harm" is not enough: The ethics of research with refugees and other vulnerable groups. *British Journal of Social Work, 41*(7), 1271–1287.

Jacobsen, K. & Landau, L. B. (2003). The dual imperative in refugee research: Some methodological and ethical considerations in social science research on forced migration. *Disasters, 27*(3), 185–206.

Jacobson, D. & Mustafa, N. (2019). Social identity map: A reflexivity tool for practicing explicit positionality in critical qualitative research. *International Journal of Qualitative Methods, 18*, 1–12.

Knapik, M. (2006). The qualitative research interview: Participants' responsive participation in knowledge making. *International Journal of Qualitative Methods, 5*(3), 77–93.

Kostovicova, D. & Knott, E. (2022). Harm, change and unpredictability: The ethics of interviews in conflict research. *Qualitative Research, 22*(1), 56–73. https://doi.org/10.1177/1468794120975657

Mackenzie, C., McDowell, C., & Pittaway, E. (2007). Beyond "do no harm": The challenge of constructing ethical relationships in refugee research. *Journal of Refugee Studies, 20*(2), 299–319. https://doi.org/10.1093/jrs/fem008

Mackenzie, C., Rogers, W., & Dodds, S. S. (Eds.). (2013). *Vulnerability: New essays in ethics and feminist philosophy*. Oxford University Press.

Masterson, D. & Mourad, L. (2019). The ethical challenges of field research in the Syrian refugee crisis. *MENA Politics Newsletter, 2*(1), 22–26. https://ssrn.com/abstract=3522168

Minatti, W., & Gass-Quintero, F. G. (2026). "Being affected": The epistemic value of vulnerability in fieldwork. *Qualitative Research, 26*(3), 623–642. https://doi.org/10.1177/14687941241308712

Moralli, M. (2024). Research as care: Positionality and reflexivity in qualitative migration research. *Qualitative Research, 24*(3), 751–770. https://doi.org/10.1177/14687941231176946

Mortari, L. (2015). Reflectivity in research practice: An overview of different perspectives. *International Journal of Qualitative Methods, 14*(5), 1–9.

Mosley, L. (2013). Introduction: "Just talk to people"? Interviews in contemporary political science. In L. Mosley (Ed.), *Interview research in political science* (pp. 1–28). Cornell University Press.

Müller-Funk, L. (2021). Research with refugees in fragile political contexts: How ethical reflections impact methodological choices. *Journal of Refugee Studies, 34*(2), 2308–2332.

Mwambari, D. (2019). Local positionality in the production of knowledge in northern Uganda. *International Journal of Qualitative Methods, 18*, 1–12.

Noh, J. E. (2019). Negotiating positions through reflexivity in international fieldwork. *International Journal of Qualitative Methods, 18*, 1–9.

Ntanyoma, R. D. (2021). Fieldnotes, field research, and positionality of a "contested-native researcher." *International Journal of Qualitative Methods, 20*, 1–13.

Okçuoğlu, D. (2025). Fieldwork in fragile borderlands and conflict zones: Fluid positionality and an ethics of care. *Global Studies Quarterly, 5*, ksaf110. https://doi.org/10.1093/isagsq/ksaf110

Øye, C., Sørensen, N. Ø., & Glasdam, S. (2016). Qualitative research ethics on the spot: Not only on the desktop. *Nursing Ethics, 23*(4), 455–464. https://doi.org/10.1177/0969733014567023

Ramírez Rodríguez, L., & Minatti, W. (2026). On assistants and researchers: Power, positionality and vulnerability during fieldwork on the Colombian conflict. *Qualitative Research, 26*(3), 603–622. https://doi.org/10.1177/14687941241277744

Shaw, R. M., Howe, J., Beazer, J., & Carr, T. (2020). Ethics and positionality in qualitative research with vulnerable and marginal groups. *Qualitative Research, 20*(3), 277–293.

Solie, T. (2024). Reflexivity in research: Addressing power dynamics in researching Syrian refugees in the UK. *Language and Intercultural Communication, 24*(5), 511–526.

Sultana, F. (2007). Reflexivity, positionality and participatory ethics: Negotiating fieldwork dilemmas in international research. *ACME: An International E-Journal for Critical Geographies, 6*(3), 374–385.

Taquette, S. R. & Borges da Matta Souza, L. M. (2022). Ethical dilemmas in qualitative research: A critical literature review. *International Journal of Qualitative Methods, 21*, 1–15.

Townsend, A., Cox, S. M., & Li, L. C. (2010). Qualitative research ethics: Enhancing evidence-based practice in physical therapy. *Physical Therapy, 90*(4), 615–628.

Tuzi, I. (2024). A self-reflexive positionality to navigate the invective latency of ethnographic relations: Insights from Lebanon and Germany. *Qualitative Inquiry, 30*(8–9), 705–712.

Wood, E. J. (2006). The ethical challenges of field research in conflict zones. *Qualitative Sociology, 29*(3), 373–386.

Yow, V. R. (2005). *Recording oral history: A guide for the humanities and social sciences* (2nd ed.). AltaMira Press.

reflektif
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Reflektif Journal of Social Sciences, 2026, Vol. 7(3)

2026, Vol. 7(3), 699-710
© The Author(s) 2026
Article reuse guidelines:
https://dergi.bilgi.edu.tr/index.php/reflektif
DOI: 10.47613/reflektif.2026.298
Article type: Research Article

Received: 21.04.2026
Accepted: 31.08.2026
Published Online: 27.10.2026

Volkan Yücel*, Ecem Başarır, Salih Özgür Atik*****

Existential Meaning-Making in Hollow Knight:A Hermeneutic-Ludological Case Study of Metroidvania Space, Repetition, and Agency

Hollow Knight'ta Varoluşsal Anlam Kurma: Metroidvania Mekânı, Tekrar ve Eyleyicilik Üzerine Hermenötik-Ludolojik Bir Vaka Çalışması

Abstract

This article examines how several ludic structures in Hollow Knight (Team Cherry, 2017) can be interpreted through distinct existential concepts. The analysis focuses on the relationship between mechanics, space, represented events, and their consequences rather than on empirically reported player experience. Four principal correspondences guide the discussion: the gameıs opening disorientation is considered alongside Heideggerian thrownness; ability-gated revisitation alongside Kierkegaardian repetition; the death-and-recovery loop alongside Camusian persistence; and consequential quest outcomes alongside Sartrean choice and responsibility. Franklıs account of meaning is used more selectively in the discussion of the Nailsmithıs redirected purpose. Drawing on philosophical hermeneutics and game analysis, the study compares mechanics, spaces, narrative fragments, and audiovisual motifs while also considering conventional genre explanations. Hollow Knight offers a productive single case in which incomplete knowledge, revisitation, accumulated competence, and constrained agency shape the process of making meaning.

Öz

Bu makale, Hollow Knightıtaki (Team Cherry, 2017) bazı ludik yapıların farklı varoluşçu kavramlarla nasıl yorumlanabileceğini incelemektedir. Çözümleme, ampirik oyuncu deneyiminden çok mekanikler, mekân, temsil edilen olaylar ve bunların sonuçları arasındaki ilişkiye odaklanmaktadır. Tartışmaya dört temel eşleştirme yön vermektedir: oyunun başlangıcındaki yönsüzlük Heideggerci fırlatılmışlıkla; yeteneklere bağlı geri dönüşler Kierkegaardcı tekrar kavramıyla; ölüm ve geri kazanım döngüsü Camusınün ısrar düşüncesiyle; sonuç doğuran görevler ise Sartrecı seçim ve sorumluluk anlayışıyla birlikte ele alınmaktadır. Franklın anlam yaklaşımından daha sınırlı biçimde, Nailsmithın değişen amacı tartışılırken yararlanılmıştır. Felsefi hermenötik ile oyun çözümlemesini bir araya getiren çalışma; mekanikleri, mekânları, anlatı parçalarını ve görsel-işitsel motifleri geleneksel tür açıklamalarını da dikkate alarak karşılaştırmaktadır. Hollow Knight, eksik bilgi, geri dönüş, biriken yeterlik ve sınırlandırılmış eyleyiciliğin anlam kurma sürecini biçimlendirdiği verimli bir tekil vaka sunmaktadır.

Keywords
Hollow Knight; Metroidvania; existential philosophy; game studies; hermeneutics; agency

Anahtar Sözcükler

* İstanbul Kent Üniversitesi, volkan.yucel@kent.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4240-3206.
** Bahçeşehir Üniversitesi, ecem.basarir@bau.edu.tr, ORCID: 0009-0008-8922-3724.
*** ozgursalihatik@gmail.com, ORCID: 0009-0005-7980-024X.

Hollow Knight; Metroidvania; varoluş felsefesi; oyun çalışmaları; hermenötik; eyleyicilik

"One must imagine Sisyphus happy."
-Albert Camus

Introduction

Digital games communicate not only through represented stories but also through rules, spatial arrangements, and the actions they require (Bogost, 2007; Sicart, 2009; Tavinor, 2009). *Hollow Knight* is a particularly useful case because its ruined kingdom becomes intelligible through traversal. The player proceeds with incomplete knowledge, encounters restricted access, fails repeatedly, and gradually develops both competence and spatial understanding. Against this background, the article asks how selected ludic structures in *Hollow Knight* support readings informed by specific existential concepts.

Calling Hollow Knight an 'existentialist game' would obscure important differences among the thinkers discussed here. Heidegger's account of being-in-the-world, Kierkegaard's repetition, Camus's absurd, Sartre's situated freedom, and Frankl's approach to meaning belong to distinct philosophical projects. The analysis therefore brings each concept into the discussion only where a particular feature of the game provides a plausible formal connection.

The argument centres on the spatial and temporal organisation of this Metroidvania: areas are only partly accessible, new abilities make return productive, cartographic and narrative knowledge accumulates unevenly, and progression combines designer-imposed limits with player-directed exploration. Hollow Knight provides goals and rewards, but their wider significance often remains unclear until much later. The resulting experience is better described as incomplete orientation than as the absence of purpose.

This distinction also defines the scope of the claims that follow. Choosing one corridor over another is ordinarily a matter of navigation, whereas a decision such as sparing the Nailsmith carries a narratively framed consequence. The article is concerned with such designed possibilities and their interpretive force. It does not attempt to establish a common psychological response among players, and conclusions about the Metroidvania genre are left for comparative research.

Differentiated Conceptual Framework

Games as Configured Possibility

Debates between ludology and narratology showed the limits of reducing games either to stories or to rule systems (Aarseth, 2001; Perron & Wolf, 2009). Fernández-Vara (2015) instead approaches mechanics, spatial organisation, fiction, and play context as related dimensions of analysis. Bogost's (2007) procedural rhetoric draws attention to the expressive work of rule-gov-

erned processes, while Nguyen (2020) treats games as an art of agency in which temporary goals and practical abilities may themselves acquire aesthetic significance. Together, these approaches make it possible to examine what a game asks the player to do without assuming that all players respond in the same way.

Games share with literature and cinema the interpretive activities of inference, memory, anticipation, and disagreement. Their additional feature is intervention within a designed field of possibilities, where actions may produce system-dependent consequences. The important distinction here is between interpretive activity and ludic agency, rather than between supposedly passive and active media.

Four Primary Concepts and One Secondary Lens

Heidegger's thrownness (Geworfenheit) describes the condition of finding oneself already situated in circumstances one did not choose, while being-in-the-world concerns practical involvement in those circumstances (Heidegger, 2010). *Hollow Knight*'s opening becomes relevant to this account when its lack of orientation is considered together with the practical work through which the world gradually becomes navigable.

For Kierkegaard, repetition is more than recurrence: what returns is encountered through a changed relation (Kierkegaard, 1843/1983). Ability-gated revisitation gives this distinction a concrete ludic form, since a familiar location offers different possibilities after the player acquires new capacities. Camus's absurd concerns another relation, the tension between a desire for intelligibility and a world that does not fully answer it (Camus, 1942/1991). The death-and-recovery loop is discussed in this light because effort resumes after failure without assurance of success.

Sartrean freedom is exercised within facticity rather than outside all limits; commitments made under given conditions contribute to the project a person becomes (Sartre, 1943/2018). This perspective is most useful for the game's narratively consequential acts, including the Nailsmith's decision and the pursuit of Dream No More. Frankl's account of meaning (Frankl, 1946/2006) has a more modest role in the article, providing language for the Nailsmith's crisis

Game structure	Primary concept	Analytical boundary
Initial descent, missing map, practical orientation	Heidegger: thrownness / being-in-the-world	Not every tutorial omission counts; the sequence must organise situated orientation.
Ability-gated return to a known region	Kierkegaard: repetition	Return must transform possibilities, not merely repeat traversal.
Death, Shade recovery, renewed attempt	Camus: persistence amid the absurd	No claim that players feel absurdity; the loop stages persistence.
Consequential quest or ending commitment	Sartre: situated choice and responsibility	Routine routing and optimisation are excluded.
Character crisis and redirected purpose	Frankl: meaning orientation (secondary)	Textual interpretation only; no clinical diagnosis.

and subsequent redirection of purpose.

Method

Case Design and Corpus

The study adopts a qualitative single-case design informed by philosophical hermeneutics and game analysis (Gadamer, 1960/2013; Fernández-Vara, 2015). *Hollow Knight* was selected because its interconnected world, ability-gated progression, environmental narrative, and multiple endings place space, action, and interpretation in unusually close relation. The unit of analysis is the configured relationship among a rule, a location, a represented event, the action required of the player, and the consequence that follows.

The corpus comprises the sequences used directly in the analysis: King's Pass, Dirtmouth, and the Forgotten Crossroads; map acquisition and navigation; the Mothwing Cloak and Mantis Claw gates; death, Shade, Geo, and recovery rules; the City of Tears; the Dream No More route; and the arcs of Quirrel, the Nailsmith and Sheo, Myla, Tiso, and Zote. Dream No More is considered as one possible ending rather than the sole authoritative conclusion. Areas, quests, bosses, and endings that do not contribute to the argument fall outside the corpus.

The evidence consists of author-captured screenshots and named sequences that can be inspected in the game. A session-level play log was not kept, so platform, build number, total duration, session count, and a complete record of endings are unavailable. This prevents exact replication of the original play sessions, but the claims made here can still be checked against identifiable rules, locations, events, and consequences. Hollow Knight remains the primary text; the interview with Team Cherry (Nintendo Australia, 2021) supplies contextual information about design intentions where relevant.

Interpretive Procedure

The surviving research record does not include contemporaneous formal coding, and the study consequently presents its procedure as interpretive comparison rather than retrospective thematic coding. The analytical categories were derived from the differentiated conceptual framework and then applied to the selected gameplay material. An analytical matrix makes the comparison visible by relating five conceptual categories - thrownness and orientation, transformative repetition, absurd persistence, situated choice and responsibility, and meaning orientation - to concrete features such as incomplete mapping, ability gates, revisitation, recovery after failure, optional consequences, fragmented lore, and crises of purpose. The matrix records the examples and limits used in the analysis.

Each example was approached in four stages. First, the relevant event or rule was described in ordinary game terms: what information was available, what action was possible or required, and what changed afterward. The second stage considered the relationship among

mechanic, space, fiction, and consequence. The third compared that relationship with the philosophical concepts defined above. Finally, the interpretation was set beside a conventional design account. Backtracking, for example, controls pacing and distributes rewards; Shade recovery manages risk and resources; route choice often remains simple navigation. The philosophical reading is retained where it explains a further relation without displacing these functions.

Four considerations guided the comparison: the presence of a named textual or ludic anchor; a connection grounded in form rather than atmosphere alone; consistency with the relevant philosophical concept; and a claim proportionate to the available evidence. Statements about emotion, identification, or player attitude were avoided because the study includes no interviews, surveys, telemetry, or experiments.

Scope and Limitations

Hermeneutic interpretation cannot offer statistical reproducibility. Here, transparency depends on a delimited corpus, clearly defined concepts, named textual anchors, and attention to alternative readings. The study neither reconstructs designer intention beyond the cited interview nor generalises from one game to all players or all Metroidvanias. Its value lies instead in analytic transferability: the proposed relationships can be compared with other games and challenged through further research.

Analysis

Incomplete Orientation and Thrownness

After the descent through King's Pass, the Knight reaches Dirtmouth and the Forgotten Crossroads without a complete map or a full account of Hallownest's crisis (Team Cherry, 2017). The game nevertheless provides local objectives, enemies, resources, signs, and routes. The condition is therefore not goal-absence but situated incompleteness. Cornifer's audible humming, purchasable maps, benches, and the player's own annotations gradually convert an initially opaque environment into a practicable world.

The sequence is open to a Heideggerian reading because disorientation is inseparable from practical involvement. King's Pass introduces movement, attack, risk, healing, and spatial attention through action, and this learning becomes the means by which the player gains a foothold in unfamiliar conditions. Hallownest is not first presented as an object to be understood from a distance; it takes shape through movement, failure, mapping, exchange, rest, and return. Nitsche's (2008) account of game space is useful here because it likewise treats traversal as a source of spatial knowledge. At the same time, minimal guidance is a familiar convention of exploration games. Thrownness names a formal analogy within the sequence, not a complete identification between the Knight's situation and Heidegger's Dasein.

Figure 1

Thrownness and Practical Orientation at King's Pass

Note. The opening descent places the Knight within an unchosen situation before Hallownest has become cartographically or narratively intelligible. The image is treated as one element of a larger rule-space sequence, not as self-sufficient proof of Heideggerian philosophy. Screenshot captured by the author from Hollow Knight (Team Cherry, 2017).

Ability-Gated Revisitation as Transformative Repetition

Metroidvania progression repeatedly sends the player back to recognisable spaces with altered capacities. The Mothwing Cloak changes horizontal reach; the Mantis Claw turns previously decorative or obstructive walls into routes; shortcuts and Stag Stations reconfigure travel time (Team Cherry, 2017; Bycer, 2017). The same location persists, but its field of possible action changes. Revisitation also changes the player's knowledge: hazards become legible, routes shorten, and narrative fragments acquire context.

Kierkegaard's repetition helps describe this return because it directs attention to the difference created within something familiar. A region does not simply recur: accumulated competence changes what can be done there, and later knowledge may also change what the place signifies. Ability gates still perform familiar design work by pacing content, rewarding mastery, and coordinating progression. The philosophical connection becomes useful at the point where return also reorganises the player's understanding of an earlier encounter.

Routine traversal therefore differs from transformative repetition. Passing through a corridor again because it is efficient changes little. Revisiting it with a new ability may disclose another route, while revisiting it with new knowledge of Hallownest may alter its narrative

significance. The analysis reserves transformative repetition for these changes in practical or interpretive possibility.

Failure, Shade Recovery, and Absurd Persistence

Death in Hollow Knight leaves a Shade at or near the site of failure. Until it is defeated, the player's Geo remains at risk and the Soul meter is constrained (Team Cherry, 2017). The mechanic therefore links renewed progress to a return toward the trace of the previous failure. It is simultaneously a resource-recovery system, a pacing device, and a fictionalised confrontation with the Knight's divided self.

Camus becomes relevant when renewed effort continues without any guarantee that the next attempt will succeed. Death is not simply equated with Sisyphus. Instead, the return to the site of failure gives practical form to a recurring decision: attempt recovery, take another route, or abandon the effort. The mechanic can thus articulate persistence while continuing to operate as a risk-and-resource system.

Figure 2

Quirrel at the Blue Lake: Contemplation after a Completed Journey

Note. Quirrel sits beside the Blue Lake after completing his role in Monomon's release. His stillness and the subdued setting support a character-level reading of completion, finitude, and contemplation. The scene is not treated as evidence of a psychological condition or a universal player response. Screenshot captured by the author from *Hollow Knight* (Team Cherry, 2017).

Figure 3
Shade Recovery: Failure Materialised as a Return

Note. After death, recovery requires the player to revisit the site of failure and confront the Shade. The sequence affords an interpretation of persistence and self-confrontation while retaining its ordinary function as a risk-and-resource mechanic. Screenshot captured by the author from Hollow Knight (Team Cherry, 2017).

Melancholy, Hollowness, and Loss of Meaning

Hollow Knight disperses its history across memorials, tablets, dreams, objects, architecture, and fragmentary speech. Jenkins's (2004) concept of embedded narrative is useful because Hallownest's past must be reconstructed from spatially distributed traces. The City of Tears is a concentrated example: persistent rain, blue-grey monumental architecture, empty interiors, and the Hollow Knight memorial present a civilisation through the remains of its grandeur. The effect is an environment marked by melancholy and historical loss.

Within the fiction, 'hollow' refers directly to the Pale King's attempt to create vessels without will or feeling that could contain the Radiance, an attempt that ultimately fails (Team Cherry, 2017). Beyond this narrative function, hollowness may suggest emptiness, fractured subjectivity, or a loss of meaning (Möring, 2013). The Infection itself is better understood on the game's own terms as mental domination and bodily transformation than as a metaphorical diagnosis of collective depression. Melancholy, despair, psychic disintegration, and loss of purpose remain closer to the states represented in the game.

The character arcs give these motifs different forms. Myla begins by singing as she mines in Crystal Peak; as the Infection advances, her speech fragments and the once-familiar encounter turns hostile. Tiso imagines the Colosseum of Fools as the setting in which he will prove himself, only for the later appearance of his body to expose the distance between that project and the world's indifference. Zote offers another variation through his heroic self-description, fifty-seven Precepts, and the idealised Grey Prince created in Bretta's fantasy. His performance can be compared, cautiously, with Sartrean bad faith: not because he merely lies, but because he repeatedly turns a contingent heroic role into a fixed essence despite conditions visible to the player. The comparison illuminates a specific tension in his portrayal without exhausting Sartre's account of bad faith.

Consequential Choice and Situated Responsibility

Most choices of route or equipment carry little narrative or ethical weight. The Nailsmith sequence is different. After completing the Pure Nail, the Nailsmith asks the player to kill him. Refusal makes possible a later encounter with Sheo, where craft has given way to art and companionship (Team Cherry, 2017). Because the choice is optional, consequential, and intelligible in retrospect, it offers a strong example of Sartrean situated choice. Frankl's vocabulary of meaning adds a secondary perspective: the Nailsmith discovers purpose through another practice and relationship rather than through an abstract solution.

Dream No More extends the question of commitment across a longer sequence. Reaching it requires the player to gather dispersed knowledge, obtain the Void Heart, and enter a confrontation that is unnecessary for the simpler ending. The possibilities remain tightly designed, yet the decision to pursue these conditions alters the outcome available within them. Freedom appears here as a commitment made inside constraints rather than as the absence of constraint.

Figure 4

Official Concept Illustration of the Knight in the City of Tears

Note. This official *Hollow Knight* concept illustration depicts the Knight inside a glass structure in the rain-soaked City of Tears, with Hornet and Cornifer visible in the background. It is not an in-game screenshot. Image reproduced from official *Hollow Knight* concept artwork (Team Cherry, 2017).

Discussion

This article has argued that *Hollow Knight*'s most productive philosophical feature is the conjunction of spatial incompleteness and temporal return. Inaccessible routes leave practical questions open; new abilities revise the available answers; later visits recast earlier spaces; failure interrupts action but leaves a recoverable trace; and a small number of decisions reshape projects and outcomes. Meaning develops neither as a fully given message nor as an unconstrained invention, but through situated action across time.

The philosophical concepts clarify different aspects of this process. Heidegger draws attention to practical orientation in an already-given world. Kierkegaard helps explain a return changed by capacity and understanding. Camus brings persistence without assurance into view, while Sartre sharpens the relation between commitment, consequence, and constraint. Frankl contributes more locally to the Nailsmith's redirection of purpose. Their relevance to the same game should not erase the differences among them.

This case also illustrates what games add to forms of interpretation shared with literature and cinema. A player may read the City of Tears as one reads a fictional ruin, but must also negotiate its elevators, enemies, locked routes, and benches. Interpretation is therefore coupled with traversal, risk, competence, and system response. Ludic agency does not replace interpretive activity; it gives that activity another material organisation.

Broad labels such as 'interactive existentialist novel' contribute little to this account, as do canonical comparisons with Kafka or Beckett when they rest only on mood or theme. More precise comparisons may still illuminate alienation, repetition, or fractured meaning. The stronger claim is that Hollow Knight organises philosophical interpretation through the interaction of mechanics and space.

One case cannot establish an existential grammar for the Metroidvania genre. It can, however, generate questions for comparison: Do partially accessible worlds regularly encourage retrospective reinterpretation? How does ability-gated return differ from repetition in other genres? Does player-directed progression alter the relationship between narrative uncertainty and agency? Studies of other Metroidvanias could show which of these relationships belong to the genre and which are distinctive to *Hollow Knight*.

Conclusion

Hollow Knight supports existential interpretation most strongly where a philosophical concept corresponds to a particular formal relationship. The opening combines incomplete orientation with practical engagement; ability-gated revisitation transforms familiar spaces; the death-and-Shade loop gives persistence a recurring structure; and selected quests and ending conditions connect commitment with consequence. The vessel narrative and the game's melancholy environments further develop themes of loss, emptiness, and fractured purpose.

The argument concerns designed structures and their interpretation. Questions about how different players experience melancholy, achievement, identification, or existential uncertainty require interviews, surveys, observation, or experimental research. Claims about the Metroidvania genre likewise depend on comparison with other games.

Even within these limits, *Hollow Knight* shows why the Metroidvania form is philosophically suggestive. Movement makes the world intelligible, return makes its past more legible, and acquired competence changes what the player can perceive and do. Meaning-making arises from the interplay of incomplete knowledge, constrained agency, revisitation, and consequence rather than from themes imposed on mechanics from outside.

References

Aarseth, E. (2001). Computer game studies, year one. *Game Studies, 1*(1). https://www.gamestudies.org/0101/editorial.html

Bogost, I. (2007). *Persuasive games: The expressive power of videogames.* Cambridge, MA: MIT Press.

Bycer, J. (2017, October 19). The foundation of Metroidvania design. *Game Developer*. https://www.gamedeveloper.com/design/the-foundation-of-metroidvania-design

Camus, A. (1991). *The myth of Sisyphus and other essays* (J. O'Brien, Trans.). Vintage International. (Original work published 1942)

Fernández-Vara, C. (2015). *Introduction to game analysis*.Cambridge, MA: MIT Press.

Frankl, V. E. (2006). *Man's search for meaning.* Boston: Beacon Press. (Original work published 1946)

Gadamer, H.-G. (2013). *Truth and method* (J. Weinsheimer & D. G. Marshall, Trans.; 2nd rev. ed.). London: Bloomsbury Academic. (Original work published 1960)

Heidegger, M. (2010). *Being and time* (J. Stambaugh, Trans.; D. J. Schmidt, Rev.).Albany: State University of New York Press. (Original work published 1927)

Jenkins, H. (2004). Game design as narrative architecture. In N. Wardrip-Fruin & P. Harrigan (Eds.), *First person: New media as story, performance, and game* (pp. 118–130). Cambridge, MA:MIT Press.

Kierkegaard, S. (1983). *Fear and trembling; Repetition* (H. V. Hong & E. H. Hong, Eds. & Trans.).Princeton: Princeton University Press. (Original work published 1843)

Möring, S. (2013). *Games and metaphor: A critical analysis of the metaphor discourse in game studies* [Doctoral dissertation, IT University of Copenhagen]. IT University of Copenhagen. https://en.itu.dk/-/media/EN/Research/PhD-Programme/PhD-defences/2013/20130929-full-thesis-Sebastian-Moering-ITUpdf.pdf

Nguyen, C. T. (2020). *Games: Agency as art.* Oxford:Oxford University Press.

Nintendo Australia. (2021, July 20). *The metamorphosis of Hollow Knight, with Team Cherry, Aussie developer interview.* https://www.nintendo.com/au/news-and-articles/the-metamorphosis-of-hollow-knight-with-team-cherry-aussie-developer-interview/

Nitsche, M. (2008). *Video game spaces: Image, play, and structure in 3D game worlds.*Cambridge, MA:MIT Press.

Perron, B. & Wolf, M. J. P. (Eds.). (2009). *The video game theory reader 2.* New York:Routledge.

Sartre, J.-P. (2018). *Being and nothingness: An essay in phenomenological ontology* (S. Richmond, Trans.). London:Routledge. (Original work published 1943)

Sicart, M. (2009). *The ethics of computer games.* Cambridge, MA:MIT Press.

Tavinor, G. (2009). *The art of videogames.* Malden: Wiley-Blackwell.

Team Cherry. (2017). *Hollow Knight* [Video game]. Team Cherry.

reflektif
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Reflektif Journal of Social Sciences, 2026, Vol. 7(3)

2026, Vol. 7(3), 711-726
© The Author(s) 2026
Article reuse guidelines:
https://dergi.bilgi.edu.tr/index.php/reflektif
DOI: 10.47613/reflektif.2026.299
Article type: Research Article

Received: 06.12.2025
Accepted: 08.09.2026
Published Online: 27.10.2026

Seda Taş*

Yavaş Hareketi'nin Dönüşümü: Kapitalizm Karşıtlığından Yavaş Kapitalizme

The Transformation of the Slow Movement: From Anti-Capitalism to Slow Capitalism

Öz

Günümüzde hız kültürü, neoliberalizm ve tüketim kültürüyle iç içe geçerek küresel düzeyde yayılmaktadır. Kapitalist hız kültürü gündelik yaşamda bir konfor oluşturmakla birlikte toplumsal yaşamda ve ekolojik dengede olumsuz çıktılar üretebilmektedir. Bu olumsuz sonuçları eleştiren ve hızlı yaşam kültürünü değiştirmeyi amaçlayan yavaş hareketi bu çalışmanın konusudur. Çalışma hareketin kapitalist kültürü dönüştürmede ne ölçüde başarılı olduğunu sorgulamaktadır. Araştırma hareketin ilkelerini temsil eden temel metinlerin analizine ve ikincil literatür incelemesine dayanmaktadır. 1989 manifestosu metni, Petrini ve Padovani'nin metni, hareketin popülerleşmesini sağlayan Honoré'nin kitabı, slowfood ile cittaslow'un web sayfaları temel ilkeleri açıklamaları nedeniyle seçilmiştir. Ayrıca ikincil literatürde yer alan araştırmalar hareketin toplumsal etkilerinin değerlendirilmesinde kullanılmıştır. Temel kaynaklardan hareketle temel prensipler belirlenmiş ve yapılan araştırmaların sonuçlarıyla bu ilkeler arasındaki tutarlılık sorgulanmıştır. Sonuçta yavaş hareketinin kapitalist hız kültürüne alternatif geliştirmekten çok, onu yerel şartlara uyarlayan politikalara dönüştüğü sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmada bu süreci adlandırmak için literatüre bir katkı olarak yavaş kapitalizm kavramı önerilmiştir.

Abstract

Today, the culture of speed is spreading globally, intertwined with neoliberalism and consumer culture. While the capitalist culture of speed creates a sense of comfort in everyday life, it can also produce negative consequences for social life and ecological balance. The 'slow movement', which critiques these negative consequences and aims to transform the culture of fast living, is the subject of this study. This study examines the extent to which the movement has succeeded in transforming capitalist culture. The research is based on an analysis of key texts representing the movement's principles and a review of secondary literature. The 1989 manifesto, the text by Petrini and Padovani, Honoré's book—which contributed to the movement's popularisation—and the websites of Slow Food and Cittaslow were selected because they explain the movement's core principles. Furthermore, studies found in the secondary literature were utilised to assess the movement's social impacts. Drawing on these primary sources, the core principles were identified, and the consistency between these principles and the findings of the research was examined. Ultimately, it was concluded that rather than developing an alternative to the capitalist culture of speed, the Slow Movement has evolved into policies that adapt it to local conditions. As a contribution to the literature, the concept of 'slow capitalism' is proposed in this study to describe this process.

Anahtar Kelimeler
Yavaş Hareketi, Hız Kültürü, Yavaş Kapitalizm, Yavaş Yeme, Yavaş Şehir

Keywords
Slow Movement, Speed Culture, Slow Capitalism, Slow Eating, Slow City

* Bağımsız Araştırmacı, tas.seda@ymail.com, ORCID: 0000-0002-5366-5204.

Giriş

Günümüzde hız, gündelik yaşamın belirleyici unsurlarından biridir. Küreselleşme hızın etkilerini dünya çapında yaygınlaştırmaktadır. Sanayileşmeyle ortaya çıkan hız olgusu kapitalizm ve küreselleşmeyle bütünleşerek hız kültürünü ortaya çıkarmıştır. Dünya toplumlarının büyük bir bölümü kapitalist hız kültürünün içinde yaşamaktadır. Hız kültürü teknolojik gelişmelerin sonucunda gündelik yaşama birçok kolaylık getirmiştir. Hız kültürünün sosyal, psikolojik, ekonomik ve ekolojik birçok olumsuz etkisi de yaşanmaktadır. Bu çalışmanın konusu hız kültürünün neden olduğu olumsuzluklara karşı çıkan sosyal hareketlerden yavaş hareketidir.

Modern toplumdaki hızlı yaşam kültürüne yapılan eleştiriler yavaş hareketinin gelişiminde etkili olmuştur. Yavaş hareketi modernleşmeyle başlayan ve küreselleşme sonucunda dünyaya yayılan hız kültürüne karşı durmaktadır (Akman, 2018: 81). Honoré (2008: 61) New York Times'ın Yavaş Yeme Hareketini dünyayı etkileyen önemli düşünce hareketlerinden biri olarak kabul ettiğini aktarır. Yavaş hareketinin ortaya koyduğu düşünceler yavaş şehir, yavaş yeme, yavaş turizm, yavaş çalışma gibi birçok alanda uygulanmaktadır. Son yıllardaki gelişimi ve popülerliğiyle birlikte yavaş hareketi akademik açıdan da ilgi çeken bir araştırma konusu olmaya başlamıştır.

Akademik çalışmalar yavaş hareketini toplumsal hareket boyutuyla konu edinmektedir. Toplumsal hareketler sistemde değişiklik yapmayı ya da bir değişikliğe karşı çıkmayı hedefleyen kolektif eylemlerdir. Yavaş hareketi de kapitalizm ve küreselleşmeyle yaygınlaşan yemek yeme tarzı, ekonomik hayat, tüketim, ekolojik düzen, kent yaşamı, trafik, gazetecilik, moda ve tüketim gibi birçok alandaki kültürel kalıpları değiştirme arayışındaki bir toplumsal harekettir. Yavaş hareketinin eleştirileri modernliğin ve küreselleşmenin insanı mutsuz eden özelliklerine yöneliktir. Yavaş hareketi kapitalist kültürün olumsuz etkilerini ortadan kaldırmak için sistemde değişiklikler yapılmasını amaçlayan toplumsal hareketlerden biridir. Bu konuda başarılı olup olmadığı tartışılmaktadır. Yavaş hareketinin küreselleşme ve kapitalizme yönelik eleştirileri sistemde köklü değişiklikler önerir. Buna rağmen yavaş hareketinin önerdiği uygulamalar bireysel yaşam tarzı tercihleriyle sınırlı kalabilmektedir. Bu nedenle yavaş hareketi sisteme karşı gelme ve sisteme uyum sağlama çelişkisiyle karşı karşıya kalmaktadır. 20. Yüzyıla özgü yeni toplumsal hareketlerde görülebilen bu çelişki, yavaş hareketinin savunduğu düşüncelerin toplumsal yaşamdaki etkilerinin incelenmesini önemli bir araştırma konusu yapmaktadır. Özmen, Birsen ve Birsen (2016: 47) yavaş hareketinin küreselleşmeye başkaldıran ancak küreselleşme karşıtı olmayan bir hareket olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Ünal ve Zavalsız (2016) küreselleşme ve küreselleşme karşıtı hareketler olmasına karşın yavaş hareketinin küreselleştiği sonucuna ulaşmışlardır. Bu tespitlere karşın hareketin dönüşümünün ne yönde olduğu ve nasıl kavramsallaştırılacağı tartışılmamıştır.

Bu çalışmada yavaş hareketinin hedeflediği toplumsal dönüşümü ne ölçüde gerçekleştirdiği sorgulanmaktadır. Öncelikle yavaş hareketinin temel ilkeleri ortaya konulmuştur. Ardın-

dan bu ilkelerin yavaş yeme ve yavaş şehir örneklerinde nasıl somutlaştığı değerlendirilmiştir. Araştırma sonucunda yavaş hareketinin kapitalist hız kültürüne karşı belirli tepkileri ortaya çıkardığı ancak zamanla kapitalizmle bütünleşen eğilimleri ürettiği anlaşılmıştır. Bu süreç Ertaş'ın (2004) kapitalizmin karşıt toplumsal hareketleri hem güçlendirdiği hem de sınırlandırdığı düşüncesine paraleldir. Bu çerçevede hareketin bu yönünü kavramsallaştırmak için yavaş kapitalizm kavramı önerilmektedir. Bu kavram yavaş şehir hareketinin kapitalist sistemle kurduğu gerilimli ilişkiyi açıklamaktadır. Bu yönüyle yavaş hareketi ve uygulamaları üzerine yapılacak yeni araştırmalara katkı sağlaması beklenmektedir.

Yöntem

Çalışma nitel araştırma yöntemlerinden belge analizini temel almaktadır. Araştırmanın sorgusu yavaş hareketinin temel ilkelerini hayata geçirip geçiremediğidir. Bu doğrultuda ilk olarak hareketin gelişiminde önemli olan metinler incelenerek temel değerler ve ilkelerin neler olduğunun belirlenmesi amaçlanmıştır. İkinci olarak bu temel ilkelerin toplumsal yaşamdaki karşılığını değerlendirmek amacıyla da literatürdeki araştırmaların sonuçlarından yararlanılmıştır.

Araştırma kapsamında metinler amaçlı olarak seçilmiştir. İlk metin 1989 Yavaş Yeme Manifestosu'dur (Slow Food, 1989). 1987'de Portinari'nin yazdığı tek sayfalık metin. 1989'da 15 ülkenin imzasıyla yavaş yemenin uluslararası nitelik kazanmış manifestosuna dönüşmüştür. Tek sayfalık kısa bir metin olmasına karşın ilk metin ve imzalanan uluslararası belge olması nedeniyle önemlidir. Hareketin belli başlı ilkelerini içermektedir. Araştırmada incelenen bir diğer metin Petrini ve Padovani'nin 2005 yılında basılan Slow Food Revolution: A New Culture for Eating and Living adlı metindir. Bu metin hareketin tarihsel gelişimini açıklayan bir belge niteliğindedir. Hareketin kurucusu kabul edilen Carlo Petrini'nin gazeteci Padovani ile yaptığı bir söyleşiden oluşuyor. Metin hem tarihsel süreci hem de temel ilkelerinin değerlendirilmesi açısından önem taşır. Araştırmada incelenen üçüncü metin ise Honoré'nin In Praise of Slowness: Challenging The Cult of Speed adlı kitaptır. Hareketin dünya çapında tanınırlığa kavuşmasında etkili olduğu kabul edilir. Otuzdan fazla dile çevrilmiştir. Metinde yavaş hareketi alternatif bir yaşam tazı olarak formüle edilmektedir. Bu metinlerin yanında yavaş yeme hareketinin web sayfası (www.slowfood.com/) ve yavaş şehir hareketinin web sayfası da (www.cittaslow.org/) kaynak olarak kullanılmıştır.

Bu metinler hareketin felsefesinin ve ilkelerinin anlaşılmasında temel belgeler olarak kullanılmıştır. Yavaş hareketi hakkında birçok belge ve kaynak bulmak mümkündür. Ancak hareketin gelişimindeki rolleri ve yaygınlıkları dikkate alındığında bu çalışmalar öne çıkmaktadır. Ayrıca kaynak çeşitliliğinin yaratacağı dağınıklığı gidermek ve analizi kolaylaştırma amacıyla böyle bir sınırlandırma yapılmıştır. Bu kaynakların yanında literatürdeki araştırmalardan da yararlanılmıştır. Bu araştırmalar hareketin günümüzdeki somut yansımalarının yorumlanmasına katkı sağlamaktadır.

Hız Kültürü, Kapitalizm ve Yavaşlığın Anlamı

Modern toplumun temelleri sanayileşme, kentleşme, kapitalizm ve üretim gibi süreçlerle açıklanır. Bunların yanında hız olgusu da modern toplumların önemli özelliklerindendir. Giddens'a göre (1994: 12-13) değişimin hızı modernliği önceki geleneksel toplumlardan ayıran bir özelliktir. Ritzer (2014: 74) ise fast-food gibi hızlı beslenme biçimlerini modern hızlı yaşamın gerektirdiği ihtiyaçlarla açıklar. Ritzer (2014) toplumun McDonaldlaşma sürecinin getirdiği standartlaşma ve verimlilik gibi olguları hız ile ilişkilendirir. Hız olgusunun yeterince tartışılmadığını savunan Rosa (2022: 17) sosyal hızlanma kavramını önerir. Ona göre sosyal hızlanma modernliğin önemli özelliklerindendir.

Hız kültürü kapitalist sistemle bir arada değerlendirilmelidir. Çünkü kapitalizmin kâr arayışı teknolojik gelişmelerle birlikte hızlı kâr arayışıyla özdeşleşmiştir. Baudrillard'a (2010: 223) göre ise hızlandırılmış ilişki üretimi olarak gördüğü modern ilişki biçimleri tüketim kültürünün bir sonucudur. Hızlı üretme ve tüketme modern ekonomik sistemin temel araçlarından biri olmuştur. Bu kültürde uzun süre çalışmak zorunda kalan bireyler daha çok üretmeye ve tüketmeye zorlanmaktadır (Özmen, Birsen ve Birsen, 2016: 38). Tomlinson (2007: 39) hız kültürünün kapitalizmle bu ilişkisini ilerici mühendislik kavramıyla açıklar.

Zamanın hızlanmasının bireyselliğin artması, ortak hareket etmenin önemsizleşmesi gibi birçok sonucu vardır (Urry, 2015: 322). Ritzer'e göre hızlı üretim tüketiciler açısından ürüne hızlı ulaşma, işçiler açısından ise daha hızlı üretme gibi faydaları olmasına karşın hızlı üretim sürecinde "müşterilerin ve işçilerin insanlıktan çıkarılması gibi akıldışılıklar ortaya çıkar" (2014: 74). Urry'e göre ise modernlik sonrasında 'hız kapitalizminin büyümesi, insanların karmaşık kitapları başından sonuna kadar okuyacak denli yoğunlaşmalarını ve tahammül göstermelerini giderek olanaksız hale getirmektedir' (2015: 43). Hız kültürünün yayılmasıyla 'an'ı fark etmeden yaşamak kentsel yaşamın özelliklerinden biri olmaya başlamıştır (Karakurt Tosun, 2013: 234). Hızlı yaşam insanların hayattan zevk aldıkları anların da gözden kaçmasına neden olabilmektedir. Acelecilik çoğu şeyin üstün körü yaşanmasına neden olmaktadır (Honoré, 2008: 9-11). Bauman (2006: 26-32) zaman/mekân sıkışmasıyla ortaya çıkan hareketli ve hızlı olmanın bireyler arasındaki kutuplaştırıcı etkileri ve yerel kültürü yok eden yönleri üzerinde durur. Seçkinler mekân üzerinde hızlı hareket edebilirken yoksullar mekâna bağlı kalırlar. Hızlanma yerel kültürlerin özgün yerel özelliklerini tehdit eder.

Hız kültüründe her anımızı doldurmamız ve vaktimizi en iyi şekilde değerlendirmemiz gerektiği anlayışı benimsetilmeye çalışılmaktadır (Honoré, 2008: 120-121). Hızlı olmak yetenekli, üstün performansı ve zekayı simgelemektedir (Gottschalk, 1999: 312). Hızlı olmamanın, zamana ayak uyduramama ve zamanın gerisinde kalma anlamını taşıdığı düşüncesi yaşamın her alanında karşımıza çıkmaktadır (Güven, 2011: 113). Hız kültüründe yavaşlık ağır hareket etme, uyuşukluk, tembellik, plansız hareket etme gibi kavramlarıyla özdeşleştirilmektedir. Bu düşüncenin altında günümüz yaşam tarzında işleri yapma yollarının keyif alma yerine haz almayı koyduğu düşüncesi vardır. Hıza ayak uyduramamak ve teknolojiyi reddede-

rek toplumdan kopmak gibi değerlendirilir. Hız kültüründe 'yavaşlık, başarısızlığı, eksikliği, altta kalma halini, yetersizliği, zayıflığı' ve güçsüzlüğü çağrıştırmaktadır (Gottschalk, 1999: 312). Hız kültüründe yavaş hareketi de uyuşukluk, tembellik, hayattan soyutlanma, yüzeysel düşünme vb. ile özdeşleştirilmektedir.

Hız kültüründe yaygınlaşan bu olumsuz tanımlara karşın yavaşlama günümüzde giderek olumlu çağrışımlar yapan bir kavram olmaya başlamıştır. Bu açıdan hız, kapitalist kültürün ana unsurlarındandır ve hızın olumsuz sonuçlarından etkilenmemek için anda kalmak gerekir. (Tomlinson, 2007). Anda kalmak ise yavaşlamakla mümkündür. Yapılan şeyleri hızlı yapmaktan ziyade onları doğru hızda yapmak önemlidir (Honoré, 2008: 277). Yavaşlamakta amaç bireylerin hayattan keyif almasıdır (Demir, 2018: 204). Yavaş yaşam insanın kendi hayatının yönetimini eline alması, kendi hayat tarzı hakkında belirleyici olabilmesini ifade etmektedir. Önemli olan kişinin kendi ihtiyaçlarını kendisinin belirleyebilmesidir (Şimşek, 2016: 87-89).

Günümüz toplumlarında yavaşlığın her iki anlamına dayanan yapıların var olması hız, kapitalizm ve yavaşlık arasındaki gerilimli ilişkiyi yansıtır. Bu ilişkinin anlaşılması yavaş hareketinin kapitalist hız kültürü karşısındaki konumunun yorumlanabilmesi için çözülmesi gereken bir noktadır. Bu tartışmanın yürütülebilmesi için yavaş hareketinin gelişimini ve temel prensiplerini değerlendirmek gerekir. Çünkü yavaşlama ve yavaş hareketi basit bir tepki değil kapitalist sisteme yönelik köklü bir karşı çıkmadır.

Yavaş Hareketinin Gelişimi ve Temel Prensipleri

Hız kültüründe ortaya çıkan olumsuzluklar yavaşlama ve sade yaşam sürme arzusunu arttırmaya başlamıştır. Gündelik yaşamda bireylerin talepleri ile ortaya çıkan yavaşlama arzusunun ardında küresel bir yavaş yaşam hareketi yer alır (Ak, 2017: 885). Yavaş hareketi gündelik yaşamdaki hız kültürüyle birlikte ortaya çıkan hızlı yaşama, standartlaşma, sürekli hareket halinde olmayı gerektiren yaşam tarzına karşıdır. Yavaş hareketi küresel hız kültürüne karşı yerel tepkiler şeklinde gelişmektedir. Özellikle yavaş yemek, yavaş medya, yavaş gazetecilik, yavaş şehir ve yavaş seyahat sıklıkla gündeme gelmektedir.

1986 yılında Carlo Petrini tarafından hızlı yeme kültürünün globalleşmesine karşı çıkmasıyla Yavaş Hareketi başlamıştır. Petrini İtalya'da McDonald şubesinin açılmasına tepki göstermiştir. Yavaş yeme hareketi fast-food gibi hızlı yeme tarzlarına karşı yerel yemek kültürünü korumaya çalışır. Hareket küresel yemek kültürünün yerel yemek kültürünü yok etmesini engellemeyi amaç edinmiştir. Geirt Belhensen 1999'da yavaş gezegen vizyonuyla yavaş yaşamın öğretilmesinin gerektiğine dikkat çekmiştir. Carl Honoré'nin 2004 yılında Yavaşlığa Övgü kitabının yayınlanmasıyla hareket bir akıma dönüşmeye başlamıştır. Günümüzde birbirinden farklı alanlarda yavaş felsefesinin etkileri görülmektedir.

Yavaş hareketi toplumsal yaşamın ve kültürün her boyutunda yavaşlamayı tavsiye eder. Yani yaşamı sindire sindire yaşamak, hayattan zevk almak anlamlarına gelir. Yanı sıra insanı, toplumu, kültürü, çevreyi oluşturan değerleri koruyan bir yaşam tarzını idealleştirir. Yavaş

yaşam tarzında tüketmekten çok dönüştürmek ve geri dönüşüm kavramları ön plana çıkmaktadır (Özmen, Birsen ve Birsen, 2016: 46). Zamanın esiri olmayıp onu yöneten olmak gerekmektedir (Honoré, 2008: 51). Her şey daha insanca ve daha sakin bir şekilde yapılmalıdır. Yavaşlıkta amaç uygarlık yerine doğanın tercih edilerek tadına vararak, huzur içinde yaşamaktır (Keskin, 2012: 90). Temel hedefi hız odağında örgütlenen küresel tüketim kültürünün doğadan uzak yaşam tarzının olumsuzluklarından uzaklaşabilmektir (Ünal ve Zavalsız, 2016: 894). Bu nedenle hız kültürüne dayalı yaşam tarzını dönüştürmeyi amaçlar.

Yavaş hareketinin hız kültürüne olan temel eleştirisi hızın bireylerin anı yaşamalarını engellemesidir. Yavaş yaşam anın önemini vurgulamakla kalmamakta aynı zamanda bilinçli bir yaşamı amaçlamaktadır. Yani yavaş yaşamın temelinde daha anlamlı alanlara yer açıp pek çok şeyi sindire sinire yapabilmek yer almaktadır (Yurtseven, Kaya ve Harman, 2010: 13). Aslında yavaş yaşam bilinçli yaşamakla ilgilidir. Farkındalık duyular, zihin ve bedensel farkındalığı içine almaktadır. Nitelikli yaşamak, yavaş hareketinin bir diğer özelliği olan derin düşünmeyi gerektirir. Düşünme dünyanın iyiliği için bilinçli kararlar almayı sağlar. Pek çok insan için yavaşlama hayatı daha doğru bir şekilde deneyimleme fırsatı sunmaktadır. Bu fırsatları değerlendirebilen insanlar daha başarılı ve mutlu olabilmektedir. Bu nedenle yavaş hareketi meşgul ve hızlı olmayı başarılı olmanın ölçüsü olarak göremez. Nicelikten ziyade nitelik önemlidir.

Yavaş hareketinde dengeli olmak önemli bir ilkedir. Hızlı olmak gerektiğinde hızlı, yavaş olmak gerektiğinde yavaş olunmalıdır. Önemli olan doğru hızda yaşamaktır. Teknolojinin olumsuz etkilerine karşı çıkarken olumlu yönlerini kullanabilmek bir denge unsurudur. Derinlemesine düşünürken kendini toplumdan soyutlamamak bir diğer denge unsurudur. Altyapısında, dengeli ve sürdürülebilir bir yaşam söz konusudur (Özür, 2016: 163). Yavaş hareketinde bir diğer önemli prensip insan odaklı olmaktır. Yavaş hareketi insan odaklı olduğu için yaşamın her alanıyla ilişkilidir (Özür, 2016: 163). Öncelikli amaç insanın mutlu olması ve kaliteli yaşamasıdır. Mutluluk doğal yaşamla özdeşleştirilir. İnsanın mutlu olması doğal yaşamla mümkün olduğu fikri hakimdir. Doğallık özellikle de insanın doğasıyla uyumu önceliklidir (Güven, 2011: 113). Yavaşlamak hayatı daha derinden yaşamak çevremizle, kendimizle derin ilişkiler kurmak aynı zamanda tatmin olmuş, kaliteli bir yaşam sürmek anlamı taşımaktadır.

Yavaş hareketinde bireysel ve kültürel farklılıklar önemlidir. Kültürel farklılıkların ve kimliklerin bir arada yaşayabilmesi esastır. Homojenleşme ve küresel kültürün Amerikan kültürünün etkisi neticesinde standart hale getirilmesiyle farklılaşmalar giderek azalmaktadır (Özmen, Birsen ve Birsen, 2016: 39). Küresel kapitalizm farklılıkları ve yerel kültürü standartlaşmaya zorlamaktadır. Standartlaşma, aynılaşma ve beraberinde yaşanan hızlanma, aile ilişkileri, sosyal faaliyetler, yemek kültürü, turistik seyahatler, giyim ve moda gibi birçok alanda etkisini göstermektedir. Toplumdaki değişimlerin hızlı bir şekilde gerçekleşmesi eski alışkanlıkların ve pek çok kültürel değerin geride kalmasına neden olmaktadır (Özmen, Birsen ve Birsen, 2016: 40).

Kültürel farklılıkların yaşatılması yerellik tartışmasıyla ilişkilidir. Yavaş hareketi yerelliğin korunmasını amaçlar. Kapitalizmin küreselleşmesi kültürleri birbirine benzemeye zorlamaktadır. İnsanlar aynı marka kıyafetleri giyip aynı teknolojileri kullanıp aynı yemekleri yiyebilmektedir. Bu gelişmeler tüketim kültürünün yayılmasına, hayat tarzlarının tekdüze olmasına, yerel kültür ve kimliklerin zayıflamasına neden olmaya başlamıştır (Yurtseven, Kaya ve Harman, 2010: 6). Yavaş hareketinin yerel kültürü koruması küresel kültürün tamamen reddedilmesini gerektirmez. Küresel kültürün sınırlandırılması ve yerelin sürdürülmesi amaçlanır. (Servon ve Pink, 2016: 332).

Yavaş hareketi doğal yaşamın ve ekolojik dengenin korunmasını da amaçlar. Yavaş hareketi hız kültürünün sonuçlarını insanlığı ve ekolojik dengeyi tehdit edecek boyutlarda olduğunu savunur (Atilla, 2023). Kapitalizmin doğal çevreyi tehdit eden etkilerinin azaltılması gerekir. Doğal kaynakların hızlı tüketimi ekolojik felaketlere neden olabilir. Artan nüfus, sanayileşme ve aşırı tüketim ekolojik dengeyi bozmaya başlamıştır. Ekolojik dengedeki bozulma toplumsal yaşamı ve insan sağlığını tehdit edecek boyuttadır. Yavaş hareketi doğal kaynakların daha az tüketildiği sürdürülebilir üretim ve tüketim anlayışlarıyla paralel düşüncelere sahiptir.

Yavaş Kapitalizm: Hız Kapitalizminde Yavaş Yaşamanın İmkânı

Artık hız bireylerin yaşamlarını belirleyen önemli bir faktör olmuştur. Hız bireyler üzerinde baskı uygulayan onlara boyun eğdiren bir kültürel yapı oluşturmaya başlamıştır (Ansay, 1994: 46, akt. Gottschalk, 1999: 312). Ancak hız kültürünün ya da hızlanmanın toplumsal etkileri yeterince formüle edilememiştir (Tomlinson, 2007: 5). Rosa (2022: 15-20) klasik dönem sosyologlarının teorilerinde hız konusunda fikirler bulunmasına karşın daha sonraki çalışmalarda ihmal edildiği düşüncesindedir. Bu ihmale karşın hızın günümüz toplumlarındaki etkisi artarak devam etmekte ve hız karşıtı yavaş hareketleri gelişmektedir. Bu tepkiler küreselleşmenin etkilerine karşı yerel bir tepki şeklinde ortaya çıkmıştır. Küresel kapitalist kültürün yerel kültürleri yok eden etkilerine karşı Slow Food (Yavaş Yemek) ve Cittaslow (Yavaş Şehir) gibi bazı yerel gruplar tarafından yeni yaşam tarzlarını arayan sosyal hareketler gelişmiştir (Sağır, 2017: 50). Bu sebeple yavaş hareketi, kapitalizme ve küreselleşmeye karşı çıkan eleştiriler yapar.

Yavaş hareketini kapitalizme tamamen karşı bir hareket olarak değerlendirmek doğru olmamaktadır. Kapitalizm pek çok alanda bizi hızlı üretmeye, tüketmeye, çalışmaya ve yaşamaya zorlarken doğayla, hayatla doğru bağlantılar kurmamızı engelleyebilmektedir. Bu engelleri dile getiren yavaş hareketi hayatın içinde olmayı hayatla daha doğru bağlar kurmayı hedeflemektedir (Honoré, 2008: 279-280). Yavaş hareketi küreselleşmeyi tamamen reddetmez. Aksine tüm dünyanın sosyal, kültürel, ekonomik, siyasal alanlarda yoğun bir etkileşime girdiğini kabul etmektedir. Aynı zamanda küreselleşmenin kültürel değişim üzerindeki olumsuz etkisini de vurgulamaktadır (Yurtseven, Kaya ve Harman, 2010: 7-8). Eğer yavaş hareketinin amacı, Honoré'nin dikkat çektiği gibi (2008: 17), daha ziyade kapitalizmin insancıl tarafını ön

plana çıkarmaya çalışmak ise kapitalizmi ve hız kültürüne köklü bir eleştiri sunduğu düşüncesi tartışmalıdır. Ancak yavaş hareketinin yavaşlık odağındaki eleştirileri köklü bir kapitalizm ve modern toplum eleştirisi barındırır. Burada karşılaşılan çelişki yavaş hareketinin sistemi değiştirme amacının ne ölçüde gerçekçi olduğudur. Fikirsel yapısı itibariyle kapitalist sisteme karşı düşünceler geliştiren yavaş hareketi pratik uygulamalarda kapitalist sistemle bütünleşme sorunuyla karşı karşıyadır.

Tüm bu tartışmalarda yavaşlığın nasıl tanımlandığı önem kazanır. Yavaş hareketinde bahsedilen yavaşlık; sakin, dikkatli, açık, sessiz, sezgisel, aceleci olmayan, sabırlı, kaliteli anlamlarına gelmektedir (Honoré, 2008: 15). Bu tanımlamalara göre yavaş hareketi yavaşlığa olumlu bir anlam verir. Yavaş hareket etmek akıllı, ağırbaşlı ve erdemli olmayı da kapsar. Yavaşlığa yüklenen bu anlamlar yavaş hareketinin temel ilkelerine de yansır. Buna karşın yavaşlığın toplumsal yaşamdaki yansımaları karşıt bir dirençle karşılaşır. Bu direnç kapitalizmin tarih boyunca karşıtlarına karşı geliştirdiği bir reflekstir. Bu refleks karşıtlarına belirli bir alanda yaşama, kendini gerçekleştirme imkânı verirken serbest piyasanın tüketim normuna uymaya zorlar. Kapitalist sistem bu refleksi farklı hareketler için de geliştirir. Örneğin Misleh (2022: 2040) alternatif gıda ağları üzerine yaptığı araştırmada tartışmanın iki farklı yönde tıkandığına dikkat çeker. Bir yön alternatif gıda ağlarının piyasanın dışında var olduğu düşüncesidir. İkinci yön ise bu ağları neoliberalizmin belirlediği düşüncesidir. Yavaş kapitalizm kavramı, yavaş hareketi örneğinde, karşıt hareketlerin kapitalizm eleştirilerini korurken küresel kapitalizmin etkisinden kaçamayacağına dikkat çeker. Paralel bir şekilde Thompson ve Kumar (2021: 318) yavaş yeme ağının politik görüşleriyle girişimcilik söyleminin iç içe geçtiği yönünde bir analiz yapmışlardır.

Bu bağlamda kapitalist sistem ile yavaş hareketi arasındaki ilişki taraflardan birinin kazandığı bir mücadele değildir. Yeni bir sentezin ortaya çıktığı gerilimli bir ilişkidir. Kapitalizmin günümüzdeki temel özellikleri aşırı tüketim, küreselleşme, hız, neoliberal politikalardır. Kapitalist sistem, karşıtlarını tüketim döngüsüne uyum sağlamaya zorlar. Böylece karşıtlarından da kar eden bir mekanizma kurar. Yavaş hareketinin idealleri, davranış biçimleri, yaşam tarzı vb. kapitalist tüketim döngüsüne dahil edilerek yavaş hareketi var olur. Yani kapitalizm yavaşlar ama sermaye sahibine kar üreten tüketim sürdürülür. Bu tüketim döngüsü de yavaş hareketini temel prensiplerinden uzaklaşmaya zorlar. Bu çalışmada bu gerilimli ilişki yavaş kapitalizm olarak adlandırılmaktadır. Yavaş kapitalizm tüketimin yavaşladığı ama yavaş yaşam tarzının kapitalist üretim-tüketim döngüsüne dahil olduğu bir sistemi tanımlar. Yani yavaş hareketinin idealleştirdiği yaşam tarzının pazarlanan bir metaya dönüştüğü bir duruma ifade eder. Yavaş kapitalizm kavramı sistem karşıtı çevre hareketleri, yeşil kapitalizm, etik tüketim, doğa dostu yaşam gibi kavramların açıklayamadığı bir boyuta odaklanır. Bu kavramlar çoğunlukla çevreyi merkeze alan klasik kavramlardır. Kavramların odağı kapitalist sistemin çevreye verdiği zararlardır. Yavaş kapitalizm kavramı ise kapitalist sisteme karşı çıkan toplumsal hareketlerin sistemle ilişkisini kavramsallaştırmaktadır. Ayrıca sistemle ilişkinin kapitalist sistem lehine dönüştüğünü ifade etmektedir.

Bu çelişkili ve gerilimli durum yavaş yeme ve yavaş şehir örneklerinde de karşımıza çıkar. Bu kapsamda yavaş kapitalizm, yavaş yeme ve yavaş şehir örnekleri üzerinden değerlendirilebilir.

Yavaş Kapitalizmin Yeme Kültürü: Yavaş Yeme Hareketi

Kapitalist hız kültürünün beslenme kültürüne yansıması en somut haliyle fast-food tarzı beslenme ve yemek şirketlerinin küreselleşmesinde somutlaşır. Fast-food, beslenmeyi sadece vücudun ihtiyaç duyduğu gıdaların alınmasına indirger. Bununla birlikte bu beslenme biçiminin ne ölçüde sağlıklı olduğu tartışmalı bir durumdur. Ayrıca yemek şirketlerinin küresel ölçekte yayılması beslenme üzerinden kar elde etme çabalarının küreselleştiğinin kanıtıdır. Yavaş yeme hareketi hız, tüketim ve kar odaklı küresel kapitalist fast food zincirlerine karşı 1986'da İtalya'daki protestolarla başlamıştır. Paralel olarak Portinari'nin yazmış olduğu metnin 1989'da 15 ülke tarafından imzalanmasıyla hareket resmî bir statüye kavuşmuştur.

Hareketin günümüzdeki uygulamaları kuruluş dönemindeki eleştirel karşı koyma çabasının kalite, sürdürülebilirlik, yerel kültürü koruma yönünde dönüştüğünü göstermektedir. Ark of Taste, Presidia, Terra Madre, Earth Markets gibi uygulamalar yavaş hareketin popüler örneklerini temsil etmektedir. Ark of taste gıda mirasını korumak amacıyla yerel gıdaların sertifika ile kayıt altına alınmasını amaçlar. Presidia, geleneksel üretim biçimlerini yeniden canlandırmayı amaçlar. Terra Madre uygulamaları yerel topluluklar arasında küresel bir ağ kurmaya çalışır. Earth market uygulamaları ise biyolojik çeşitliliği koruyan sürdürülebilir tüketim çalışmalarına odaklanır. Burada izlenen stratejiler klasik karşı çıkış söylemini kaliteli ürün, küreselleşme ve piyasalaşma söylemine dönüşmektedir.

Bu çelişkiye karşın yavaş yeme hareketi ne yememiz gerektiğini, nasıl alışveriş yapmamız gerektiğini düşündürme arzusundadır (Schneider, 2008: 398). Yerel eylemlerle adından söz ettiren yavaş yeme hareketi özellikle sosyal medya ve internet üzerinden örgütlenmektedir. Belirli bir liderinin olduğunu söylenemez. Hareket daha çok bir anlayış olarak yaygınlaşmaktadır. Bu örgütlü tepkilerin yanında hareketin görüşleri kitaplar, sosyal medya, web siteleri vb. aracılığıyla yayılmakta ve bireylerin gündelik yaşamlarında uyguladıkları pratiklere dönüşmektedir. Yavaş yemek, yerel yemek kültürünü yaşatmayı, sağlıklı beslenmeyi, doğayla uyumlu yaşamayı, beslenmeyi, sosyalleşmeyi ilke edinmiştir. Küresel kapitalizmin tek tipleşen yemek alışkanlıklarına, mekânlarına, anlayışına, standardizasyona karşı bir duruş sergilemektedir (Ünal ve Zavalsız, 2016: 896). Bunu başarmak için de geleneksel yemek kültürünü korumayı hedeflemekte ve yerel toplum odaklı bir yapıyı geliştirmeyi amaçlamaktadır (Yurtseven, Kaya ve Harman, 2010: 8). Yerel lezzetlerin gelecek nesillere aktarılması ve kültürel farklılıkların korunması akımın en önemli ilkelerinden biridir (Leitch, 2013). Yavaş yemek hareketinin felsefesi eko-gastronomiye, yani gıdanın nasıl üretildiğini, nasıl dolaştığını ve nasıl tüketildiğini sorgulayan bütünsel bir anlayışa dayanmaktadır (Miele, 2008: 136).

Petrini ve Padovani (2012) yavaş yemenin iyi, temiz ve adil olmak üzere üç boyutla açıklar. Gıdanın iyi olması yemeklerin lezzetli, taze, organik, geleneksel, kaliteli olmasıdır (Mayer ve Knox, 2006: 324; Numanoğlu ve Güçer, 2018: 13). Temizlik boyutu, endüstriyel üretime dayanmayan yöresel ve ekolojiyle barışık üretim süreçleri idealleştirir (Yurtseven, Kaya ve Harman, 2010: 18; Numanoğlu ve Güçer, 2018: 13). Adil olması ise çalışanları sömürmeyen üretim yöntemlerinin kullanılması ve emeklerinin karşılığını almasını içermektedir (Yurtseven, Kaya ve Harman, 2010: 18-21). Schneider (2008) bu üç boyutun yavaş yeme hareketinin temel tezlerinin oluşturulmasındaki rolünü vurgular. Bu üç özelliğe yavaş hareketinin sosyalleşmeye verdiği önem de eklenebilir. Yemek en önemli sosyalleşme yollarından biridir. Arkadaşlar veya aile ile yenen yemeklerin yerini yalnız, çalışırken ya da internette veya televizyon karşısında bir şey izlerken yenilen yemeklere bırakması eleştiri konusudur (Honoré, 2008: 56-57). Petrini ve Padovani de (2012) hızlı yemenin sohbeti, kişiler arasında iletişimi ve duyusal zevkleri engellediğine dikkat çekerler.

Bu idealler bağlamında yavaş yeme hareketinin yerel yeme kültürünü teşvik ederek kapitalist sisteme alternatif üretip üretmediği tartışmaya açıktır. Daha önce de dikkat ettiğimiz gibi hareketin güncel uygulamaları bu yorumları güçlendirecek niteliktedir. Birçok araştırma yavaş yeme hareketinin liberal ekonomik sistemin hakimiyetini sürdürdüğüne dikkat çeker (Thompson ve Kumar, 2021: 318). Yemek kültüründeki çeşitlenme demokratik kapsayıcılığı desteklediği gibi sınıfsal farklılıkları da meşrulaştırır (Johnston ve Baumann, 2007; Kinley, 2012). Yavaş yemenin moda haline gelmesi ve markalaşması da bu meşrulaştırmaya paralel işlev görür. Bu markalaşma yavaş yemenin özellikle turistler için yerel bir tüketim tarzı olarak pazarlanmasıyla sonuçlanmaktadır. Yavaş yemenin markalaşarak ticarileşmesi onu kapitalist sistemle uyumlu hale getirmektedir. Yavaş yeme kapitalist sistemi dönüştürmekten çok onu yavaşlatarak yeniden üretmektedir. Bu dönüşüm yavaş yeme hareketinin kapitalizme yaptığı köklü eleştirileri zayıflatmaktadır. Simonetti (2012: 183) yavaş yeme hareketinin kapitalizm eleştirilerini modern öncesi bir toplumu idealleştirdiğini ve tarihsel gerçeklikten yoksun olduğu eleştirisini yapar.

Bu değerlendirmeler yavaş yeme hareketinin kapitalist sistem ile yaşadığı gerilimi göstermektedir. Misleh (2022: 1040) alternatif gıda sektörlerinin sistemle ilişkisini incelediği çalışmada araştırmaların piyasalaşma ile yerelleşme arasında yaşanan ikilemde tıkandığına dikkat çekerek bu ikilemi aşmaya çalışır. Yaşanan bu gerilimin nasıl değerlendirileceği önümüzdeki en güncel problemdir. Bu çalışma yavaş kapitalizm kavramıyla hareketin sistemi dönüştürmekten çok ona uyum sağlayan yönlerinin ağırlıkta olduğunu vurgulamaktadır. Yani yavaş yeme hareketi yavaş kapitalizmin bir boyutunu oluşturmaktadır. Yerel yavaş yeme türleri nostaljik bir moda gibi gelişmektedir. Yavaş yemenin idealleştirdiği yemek kültürü kendi pazarını oluşturarak kapitalist üretim-tüketim döngüsüne uyum sağlamaktadır. Bu süreç ortaya çıkış manifestosunda kapitalist üretim ve tüketim süreçlerine karşı çıkan hareketin güncel politika ve stratejilerinde de görünür hale gelmektedir. Güncel politika ve stratejilerde (Slow

Food, 2026) ürünlerin standartlaştırılması ve sertifikalandırılması gibi uygulamalar kapitalist tüketim süreçlerine uyum sağlamanın bir aşaması olarak değerlendirilebilir.

Yavaş Kapitalizmin Turizm Kentleri: Yavaş Şehir Hareketi

Hız kültürünün yaşam alanlarına yansıyan yönü kentlerin hızlı gelişmesi ve büyümesidir. Sanayileşmeyle birlikte hızlanan kentleşme küreselleşmenin etkisiyle dünya çapında tek standart kapitalist kentleri ortaya çıkarmaya başlamıştır. Yavaş şehirler hareketi bu standartlaşmaya karşı gelişmiştir. Şehirlerin turizm amacıyla metalaştırılmasını hedefleyen küresel eğilimlerle çelişen bir düşünceye dayanır (Nilsson ve diğerleri, 2011: 374). Şehirlerdeki yerelliği koruyup, markalaşmayı sağlamak isterken hızlı değişime dayalı şehir yaşamına karşı çıkar (Taşkın, 2017: 1403). Yavaş şehir hareketi politik alanda da yansımalarını bulmuştur. Birçok yerel yönetim yavaş şehir olmak için politikalar geliştirmektedir. İlk yavaş şehir örnekleri İtalya'da Bra, Orvieto, Greve in Chianti ve Positano gibi yerlerdir. Türkiye'de ilk yavaş şehir örneği 2009 yılında bu hakkı kazanan Seferihisar'dır.

Bu uygulamalar sonucunda dünya çapında bir yavaş şehir ağı ortaya çıkmıştır. Günümüzde Dünya'da 310, Türkiye'de ise 29 yavaş şehir örneği vardır (Cittaslow International, 2026). Bir şehrin yavaş şehir olabilmesi için Cittaslow organizasyonu tarafından belirlenmiş kriterlerin yerine getirilmesi gerekmektedir. Bu kriterler; çevre düzenlemeleri, yerli üretim, kentin mekânsal dokusunun korunması, yerel ürünlerin teşviki, yenilenebilir enerji kullanımının teşviki, yerel yeme kültürün korunması, organik üretim, hava kirliliğini azaltma gibi birçok düzenlemeyi gerektirir (Özmen, Birsen ve Birsen, 2016: 43-44). Bu tür somut öneriler üzerinden adeta yavaş şehir sertifikalarının dağıtılması hem şehirler arasındaki rekabeti arttırmakta hem de sertifika almayı markalaşma rekabetine dönüştürmektedir. Bu rekabet ise yavaş şehir olmayı bir ideal olmaktan çıkararak turist ya da yatırım çekmek için yarışan politikalara dönüştürmektedir.

Bu ideallere karşın yavaş şehirlerin istenilen amaçlara ne ölçüde ulaştığı tartışmalı bir durumdur. Bazı çalışmalar yavaş şehir hareketinin küreselleşmeyle ilişkilerini olumlu değerlendirir. Örneğin Servon ve Pink (2015) yavaş şehir hareketini küreselleşme karşıtı olarak değerlendirmenin doğru olmayacağını İspanya örneğinden hareketle iddia etmektedirler. Onların temel bulgusu yavaş şehir hareketinin küresel ile yerel arasındaki verimli bir etkileşim ortaya koyduğudur. Ancak yavaş şehir hareketi politikaları küresel kapitalist kent ağına uyum yönünde dönüşmektedir. Belirlenmiş temel ilkelerin toplumsal destek gördüğü de tartışmalıdır. Küreselleşmenin olumsuz etkilerine alternatif olma iddiasındaki yavaş şehir hareketine yerel halkın katılımı ya pasif bir tutum şeklinde ya da ekonomik talepler karşılığında olmaktadır (Grzelak-Kostulska, Hołowiecka ve Kwiatkowski, 2011: 191). Karademir (2021: 1240) küreselleşmenin sürdürülebilirliği engelleyen olumsuz sonuçlarını ortadan kaldırmasa bile sorunların çözümüne katkı sağlayacağı sonucuna ulaşmıştır.

Yavaş şehir hareketi moda gibi yayılmaktadır. Yöneticiler yavaş şehirler kurmak için politikalar uygulamaktadır. Yavaş şehirler sakin ve huzurlu yaşamın olduğu turistik yerler olmaya başlamaktadır. Şehirlerin turistik amaçlara araç olması hareketi amacından uzaklaştırmaktadır. Yavaş şehirler yaşam kalitesini arttıran yeni yerleşimler olarak gelişirken turizm açısından çekici yerler olarak sunulmuştur (Coşar, 2014: 229-230). Yavaş hareketinin sürdürülebilir kalkınmaya uygun politikalara yönelmesi ve destinasyon pazarlaması özellikleri kapitalist sisteme uyum sağladığı yönleri ortaya koyar (Werner ve diğerleri, 2020: 4). Yavaş şehirleri eleştirel bir gözle değerlendiren Özmen ve Can (2018) yavaş şehirlerde soylulaşma riski, yerel katılımın az olması, olumlu etkilerin uzun zaman sonunda hissedilmesi ve yerel özelliklerin metalaşması gibi çeşitli problemlere dikkat çekmektedirler. Bu problemlerden özellikle yerel özelliklerin metalaşması sorunu yavaş şehir hareketini temel amacından uzaklaştırabilmektedir. Yerel özelliklerini kullanarak diğer şehirlerle rekabete giren yavaş şehirler turist çekmek, marka şehir olmak gibi amaçlarla küresel kapitalist sisteme entegre olma riskiyle karşı karşıyadır. Bu duruma dikkat çeken Nilsson ve diğerleri (2011: 381-384) yavaş şehir sakinlerinin turistleri bir gelir kaynağı olarak gördüklerini tespit etmişlerdir. Bu etkileşimler yavaş şehirlerin metalaşma riskini kuvvetlendirmektedir. Ak (2017) yerel farklılıklar nedeniyle yavaş şehir hareketinin başarıya ulaşmış bir hareket olarak değerlendirilemeyeceği sonucuna ulaşmıştır. Yavaş şehirler küresel kapitalist kültürün turistik amaçları için kullanılmaktadır. Özcan Alp (2024) yavaş şehir uygulamalarını İtalya ile Türkiye örneklerinden hareketle yaptığı inceleme yavaş şehirlerin turizm baskısı altında olduğunu ortaya koymaktadır. Bu karşılaştırma yerel düzeyde yaşam kalitesini arttırma yönündeki etki ile metalaşma arasındaki gerilimi ortaya koymaktadır.

Bu gelişmeler çerçevesinde değerlendirildiğinde yavaş şehir uygulamalarının kapitalizmle bütünleşerek yavaş kapitalizme dönüşmeye başladığı söylenebilir. Sonuç olarak yavaş şehir hareketinin yavaş kapitalizmin turizm mekanlarını inşa eden bir harekete dönüştüğü söylenebilir. Bu doğrultuda yavaş hareketinin temel ilkeleriyle çelişen bu durum yavaş şehir uygulamalarının hareketi kapitalizm lehine dönüştürdüğünü göstermektedir. Yavaş kapitalizm kavramı dönüşümün bu yönünü vurgulaması açısından bu süreci açıklamada işlevsel bir kavramdır.

Sonuç

Günümüzde, kapitalizmin toplumsal sonuçları birçok noktada eleştirilmektedir. Hız kültürü de bu eleştirilen yönlerden bir tanesidir. Bu çalışmanın konusu olan yavaş hareketi modern kapitalist kültürün ortaya çıkardığı hızlı yaşam tarzına karşı çıkan yavaş hareketidir. Yavaş hareketi kapitalist kültüre köklü bir eleştiri sunmaktadır. Hız kültüründe yavaşlığa atfedilen olumsuz anlamlar ve yavaş hareketinin temel ilkeleri düşünüldüğünde yavaş hareketi bütünsel bir bakış açısı da ortaya koymaktadır. Temel eleştiri noktaları hız, kapitalizm ve küreselleşmedir. Kapitalizmin aşırı üretim ve tüketim odağında neden olduğu hız kültürünün küreselleşmesi yerel kültürleri asimile etmekte ve kar odaklı yaşam insanları mutsuz ettiği gibi ekolojik

dengeyi de tehdit etmektedir. Bu gibi istenmeyen sonuçlara karşı çıkan yavaş hareketi bir sosyal hareket olarak dünya çapında yaygınlaşmaktadır.

Hareket küreselleşme, kapitalizm ve aşırı tüketimin neden olduğu hız kültürünü eleştirerek alternatif yaşam tarzları geliştirmeye çalışır. Kültürel bir tepki olarak yerel kültürün korunması öne çıkan amaçlarındandır. Bununla birlikte ekolojik dengeyi korumak için doğa ile bütünleşme de yavaş hareketinin düşüncesinde önemli bir yer tutar. Bu ve benzeri düşünceler yavaş hareketinin küreselleşme ve kapitalizm karşıtı bir düşünceyi savunduğunu gösterir. Yavaş hareketi yerel yemek kültürünü savunan restoranların yaygınlaşmasında ve yavaş şehir örneğinde olduğu gibi şehir politikalarında, minimal yaşam tarzları gibi bireylerin yaşam tarzlarında yansımasını bulmaktadır. Bu tepkiler kapitalist sistemi dönüştürmeyi, küreselleşmeyi sınırlandırma ve tüketimi azaltmayı amaçlar. Bunların yapılabilmesini de daha yavaş yaşamakla mümkün görmektedir.

Ancak yavaş hareketi köklü eleştirilerine karşın kapitalist tüketim kültürü ve küreselleşmeyle iç içe geçmektedir. Örneğin teknolojiye karşı olmadığı ifade edilir. Ancak teknolojik gelişmeler daha hızlı yaşamayı gerektirmekte, ekolojik riskleri arttırmakta ve yerel kültürleri tehdit eden sonuçlar doğurmaktadır. Bu durumda yavaş hareketi teknolojiye karşı olmakla teknolojiyi kullanma çelişkisiyle karşılaşır. Yavaş hareketinin teknoloji örneğinde olduğu gibi modernliğe, kapitalizme, küreselleşmeye karşı duruşunun tartışılması da gerekmektedir. Yavaş hareketinin modernliğin, teknolojinin ve küreselleşmenin karşısında olmadığı söylemi onu kapitalist tüketim kültürü ile uyumlu olmaya zorlamaktadır. Bu süreçte yavaş hareketinin gündelik yaşamdaki uygulamaları kapitalizmle bütünleşmiş bir tepkiye dönüşmektedir. Bunun sonucunda yavaş hareketi küresel kapitalist sistemi yeniden üretmeye başlamıştır. Bu durumun nedenlerinden biri de yavaş hareketinin bireysel tercihlerle sınırlı kalmasıdır. Küresel kapitalist sistem yavaş hareketinin önerilerini küresel tüketim zincirinin bir parçası haline getirerek yavaş hareketinin sistem karşıtı yönünü zayıflatmaktadır.

Yavaş hareketi sistem karşıtı olmak ile sistemi destekleyen eylemler üretme çelişkisini yaşamaktadır. Bu ikilem, yeni sosyal hareketlerin yüzleşmek zorunda olduğu bir ikilemdir. Yeni toplumsal harekeler sistemi dönüştürmekten çok bireylerin gündelik yaşamlarında değişiklikler sağlamaktadır. Bunun temel nedeni bireyselleşen toplumlarda bireysel kimlik arayışının önem kazanmasıdır. Yaşam tarzı odağındaki bireysel kimlik arayışı kolektif tepkileri azaltmakta ve yeni toplumsal hareketleri kapitalist kültürle bütünleştirmektedir. Bu bağlamda kapitalist sistemin alternatif toplumsal hareketleri bu şekilde kontrol altında tutmaya başladığı söylenebilir.

Bu bağlamda yavaş hareketinin kapitalist kültüre yaptığı eleştirilerin bireylerin gündelik yaşamlarındaki yansıması sınırlı olmaktadır. Bu sınırlılık yavaş hareketinin talep ettiği köklü değişimleri engellemekte ve yavaş hareketini pasif bir toplumsal harekete dönüştürmektedir. Bu yönüyle yavaş hareketi kapitalist kültüre köklü eleştiriler getirse de onu değiştirmekten çok yavaşlatmaya çalışmaktadır. Yavaş yemek ve yavaş şehir örnekleri bu durumu doğrulamaktadır. Yavaş yeme bir modaya dönüşürken yavaş şehirler turizm kentlerine dönüşmektedir.

Yavaş hareketi küreselleşme, kapitalizm ve tüketim gibi süreçlerle etkileşime girdiğinde yavaş kapitalizme dönüşmektedir. Dahası yavaş kapitalizm hız kültürünü yeniden üreterek yavaş hareketini işlevsizleştirmektedir.

Yavaş kapitalizm kavramı bir toplumsal hareket olarak gelişen yavaş hareketinin kapitalist sistemle karşılaştığında ortaya çıkan gerilimin açıklanmasında yararlı bir kavram olarak önemlidir. Yavaş kapitalizm kavramı kapitalist sistemin yavaş hareketini nasıl dönüştürdüğünü ortaya koymaktadır. Çünkü dönüşen sistem değil hareketin uygulamaları olmaktadır. Bundan sonra yapılacak araştırmalarda özellikle yavaş hareketinin bu dönüşümünün niteliğini ortaya çıkaracak araştırmalar yapılabilir. Yavaş kapitalizm kavramı kullanılarak hareketin yıllar içinde yaşadığı dönüşüm ve kapitalist sistemle yaşadığı gerilimler açıklığa kavuşturulabilir. Bu amaçla temel nitel araştırmalar, etnografik araştırmalar, hareketin manifestolarındaki değişimleri inceleyen içerik analizleri, politikalar ve uygulamalar üzerine araştırmalar yapılarak yavaş kapitalizm farklı boyutlarıyla incelenebilir. Yavaş kapitalizm kavramı hareketin kapitalist sistem içinde nasıl bir yer bulduğunun analizine imkân tanımaktadır. Bununla birlikte hareketin kendini değerlendirmesi ve ilkelerine bağlı bir şekilde varlığını sürdürebilmesinin de yolunu gösterebilir.

Kaynakça

Ak,D.(2017).Yavaş kent hareketi ve Türkiye örnekleri üzerine bir değerlendirme. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 10(*52), 884-903.

Akman, E. (2018). Türkiye'deki yavaş şehirlerin politika uygulamaları üzerinden bir analiz. *EKEV Akademi Dergisi,* (76), 79-107.

Ansay, P. (1994). *Le capitalisme dans la vie quotidienne.* Bruxelles: Editions Vie Ouvriere.

Atilla, N. (2023). *Yavaşla: Sükûnet en büyük lüks*. İzmir: Sakin Kitap.

Baudrillard, J. (2010). *Tüketim toplumu: Söylenceleri ve yapıları.* (H. Deliceçaylı ve F. Keskin, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Bauman, Z. (2006). *Küreselleşme: Toplumsal sonuçları* (A. Yılmaz, Çev.; 2. bs.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Cittaslow International. (2026). *All the slow cities.* Erişim adresi https://www.cittaslow.org/citta-slow

Coşar, Y. (2014). Yavaş şehir olgusunun kentsel yaşam kalitesi üzerindeki algılanan etkisi. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi, 25(*2), 226-240.

Demir, M. G. (2018). Yavaş hareketin kentsel ölçekteki yeni yansıması: Cittaslow. *Ulusal Çevre Bilimleri Araştırma Dergisi, 1*(4), 203-210.

Ertaş, Ç. (2024). Tasting politics? The relationship between neoliberalism, political consumerism, and the slow food movement. *Journal of Tourismology, 10*(2), 195-205.

Giddens, A. (1994). *Modernliğin sonuçları* (E. Kuşdil, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Gottschalk, S. (1999). Speed culture: Fast strategies in televised commercial ads. *Qualitative Sociology, 22*(4), 311-329.

Grzelak-Kostulska, E., Hołowiecka, B. ve Kwiatkowski, G. (2011). Cittaslow International Network: An example of a globalization idea? In The scale of globalization: Think globally, act locally, change individually in the 21st century (ss. 186-192). Ostrava: University of Ostrava.

Güven, E. (2011). Yavaş güzeldir: Yavaş yemek'ten yavaş medya'ya hızlı tüketime dair bir çözüm önerisi. *Selçuk İletişim, 7*(1), 113-121.

Honoré, C. (2008). *Hız çılgınlığına başkaldıran yavaşlık hareketi* (E. Gür, Çev.). İstanbul: Alfa Yayınları. (Orijinal yayın tarihi, 2004)

Johnston, J. ve Baumann, S. (2007). Democracy versus distinction: A study of omnivorousness in gourmet food writing. *American Journal of Sociology, 113*(1), 165-204.

Karademir, N. (2021). Andırın'ın yavaş şehir (Cittaslow) potansiyelinin belirlenmesine yönelik bir araştırma. *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi, 4*(12), 1223-1244.

Karakurt Tosun, E. (2013). Yaşam kalitesi ekseninde şekillenen alternatif bir kentsel yaşam modeli: Yavaş kentleşme hareketi. *Uludağ Üniversitesi İİBF Dergisi, 32*(1), 215-237.

Keskin, E. B. (2012). Sürdürülebilir kent kavramına farklı bir bakış: Yavaş şehirler. *Paradoks Ekonomi Sosyoloji ve Politika Dergisi, 8*(1), 81-99.

Kinley, A. (2012). Local food on a global scale: An exploration of the international slow food movement. *Journal of Integrated Studies, 3*(1), 1-14.

Leitch, A. (2013). Slow food and the politics of pork fat: Italian food and European identity. *Journal of Anthropology, 68*(4), 437-462.

Mayer, H. ve Knox, P. L. (2006). Slow cities: Sustainable places in a fast world. *Journal of Urban Affairs, 28*(4), 321-334.

Miele, M. (2008). CittàSlow: Producing slowness against the fast life. *Space and Polity, 12*(1), 135-156.

Misleh, D. (2022). Moving beyond the impasse in geographies of İalternative' food networks. *Progress in Human Geography, 46*(4), 1028-1046.

Nilsson, J.-H., Svärd, A.-C., Widarsson, Å. ve Wirell, T. (2011). Cittáslow eco-gastronomic heritage as a tool for destination development. *Current Issues in Tourism, 14*(4), 373-386.

Numanoğlu, E. ve Güçer, E. (2018). Yerel halk açısından yavaş şehir akımı algısı: Perşembe örneği. *Journal of Multidisciplinary Academic Tourism, 3*(2), 11-22.

Özcan Alp, G. (2024). Cittaslow through the lens of sustainable urban development: A comparative analysis of Italy and Türkiye cases. *Regional Studies, Regional Science, 11*(1), 256-270.

Özmen, A. ve Can, M. C. (2018). Cittaslow hareketi'ne eleştirel bir bakış. *Planlama, 28*(2), 91-101.

Özmen, Ş. Y., Birsen, H. ve Birsen, Ö. (2016). Yavaş hareketi: Çevreden kültüre hayatın her alanında küreselleşmeye başkaldırı. İnönü Üniversitesi *İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi (İNİF E-Dergi), 1*(2), 38-49.

Özür, N. K. (2016). Sakin şehir/Cittaslow hareketi ve yerleşme coğrafyası. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 37*, 151-157.

Petrini, C. ve Padovani, G. (2012). *Slow food devrimi* (Ç. Ekiz, Çev.). İstanbul: Sinek Sekiz Yayınevi. (Orijinal yayın tarihi, 2005)

Pink, S. (2008). Rethinking contemporary activism: From community to emplaced sociality. *Ethnos, 73*(2), 163-188.

Ritzer, G. (2014). *Toplumun McDonaldlaştırılması: Çağdaş toplum yaşamının değişen karakteri üzerine bir inceleme* (Ş. S. Kaya, Çev.; 3. bs.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Rosa, H. (2022). *Yabancılaşma ve hızlanma* (B. Konuk, Çev.). İstanbul: Albaraka Yayınları.

Sağır, G. (2017). From tradition to globalization: Slow food and cittaslow movements. *The Journal of Social Science, 1*(2), 50-59.

Schneider, S. (2008). Good, clean, fair: The rhetoric of the slow food movement. *College English, 70*(4), 384-402.

Servon, L. J. ve Pink, S. (2015). Cittaslow: Going glocal in Spain. *Journal of Urban Affairs, 37*(3), 327-340.

Simonetti, L. (2012). The ideology of slow food. *Journal of European Studies, 42*(2), 168-189.

Slow Food. (1989). *Slow food manifesto: International movement for the defence of and the right to pleasure.* Erişim adresi https://www.slowfood.com/wp-content/uploads/2023/10/slow-food-manifesto.pdf

Slow Food. (2026). *Slow food strategy: An urgent call to slow down.* Erişim adresi https://www.slowfood.com/wp-content/uploads/2023/10/slow-food-about-us_call-to-action_ENG.pdf

Şimşek, Ü. (2016). *Sade hayat.* İstanbul: Akıl Fikir Yayınları.

Taşkın, D. (2017). Hızlı dünyada sürdürülebilir mekânlar: Sakin kentler. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 6*(3), 1399-1412.

Thompson, C. J. ve Kumar, A. (2021). Beyond consumer responsibilization: Slow food's actually existing neoliberalism. *Journal of Consumer Culture, 21*(2), 317-336.

Tomlinson, J. (2007). *The culture of speed: The coming of immediacy.* London: SAGE Publications.

Urry, J. (2015). *Mekânları tüketmek* (R.Öğdül, Çev.; 2. bs.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Ünal, M. ve Zavalsız, Y. S. (2016). Küreselleşme karşıtı bir hareket: Yavaş hareketi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 5*(4), 889-912.

Werner, K., Griese, K. M. ve Bosse, C. (2020). The role of slow events for sustainable destination development: A conceptual and empirical review. *Journal of Sustainable Tourism, 29*(11-12), 1-19.

Yurtseven, H. R. (2007). *Slow food ve Gökçeada:* Yönetsel bir yaklaşım (2. bs.). Ankara: Detay Yayıncılık.

Yurtseven, H. R., Kaya, O. ve Harman, S. (2010). *Yavaş hareketi.* Ankara: Detay Yayıncılık.

reflektif
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

2026, Vol. 7(3), 727-755
© The Author(s) 2026
Article reuse guidelines:
https://dergi.bilgi.edu.tr/index.php/reflektif
DOI: 10.47613/reflektif.2026.300
Article type: Research Article

Received: 04.09.2025
Accepted: 14.09.2026
Published Online: 27.10.2026

Aslı Güler*

Financial Inclusion and Financial Literacy: A Composite Index and Clustering Approach

Finansal Kapsayıcılık ve Finansal Okuryazarlık: Bileşik Endeks ve Kümeleme Yaklaşımı

Abstract

This study examines the association between financial inclusion and financial literacy across 30 OECD countries. A composite Financial Inclusion Index covering access, usage, and depth is constructed using Principal Component Analysis, and countries are grouped through K-means clustering. The resulting clusters are compared in terms of overall financial inclusion, its underlying dimensions and indicators, and financial literacy, highlighting areas requiring further development across the dimensions of financial inclusion. The findings indicate a positive but non-linear and heterogeneous association between financial inclusion and financial literacy. Substantial heterogeneity emerges among countries transitioning from medium to high financial inclusion, while similar financial inclusion profiles may correspond to markedly different financial literacy levels.

Öz

Bu çalışma, 30 OECD ülkesinde finansal kapsayıcılık ile finansal okuryazarlık arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Erişim, kullanım ve derinlik boyutlarını kapsayan bileşik bir Finansal Kapsayıcılık Endeksi, Temel Bileşenler Analizi kullanılarak oluşturulmuş ve ülkeler K-means (K-ortalama) kümeleme yöntemiyle gruplandırılmıştır. Elde edilen kümeler; genel finansal kapsayıcılık düzeyleri, alt boyutları ve göstergeleri ile finansal okuryazarlık açısından karşılaştırılmış ve finansal kapsayıcılığın boyutları itibarıyla geliştirilmesi gereken alanlar vurgulanmıştır. Bulgular, finansal kapsayıcılık ile finansal okuryazarlık arasında pozitif, ancak doğrusal olmayan ve heterojen bir ilişki olduğunu göstermektedir. Orta düzeyden yüksek finansal kapsayıcılığa geçiş gösteren ülkeler arasında belirgin bir heterojenlik ortaya çıkarken, benzer finansal kapsayıcılık profillerine sahip ülkelerde finansal okuryazarlık düzeylerinin önemli ölçüde farklılaşabildiği görülmektedir.

Keywords
Financial inclusion, Financial literacy, Principal Component Analysis, Cluster analysis

Anahtar Kelimeler
Finansal kapsayıcılık, Finansal okuryazarlık, Temel Bileşen Analizi, Kümeleme analizi

* Ordu Üniversitesi, asliguler@odu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2900-1184.

Introduction

Financial literacy is widely recognized as one of the essential life skills of the twenty-first century. It contributes to individuals' ability to make more informed choices regarding spending, saving, and investment and to manage their financial resources more effectively. In this respect, financial literacy supports the improvement of both individual and societal financial well-being by enhancing individuals' knowledge and skills in financial matters (OECD, 2023). The importance of financial literacy has gained broader recognition particularly in the aftermath of the 2008 Global Financial Crisis, as the potential consequences of individuals' inadequate knowledge when facing complex financial products and risks became more apparent. Following these developments, many countries developed and implemented national financial education strategies, while policies aimed at improving financial literacy became increasingly prominent on economic and social policy agendas.

Although the concept of financial literacy in its modern form is relatively recent, the idea that individuals need to possess knowledge of financial matters has much deeper historical roots. One early example of this idea can be found in a letter sent by John Adams to Thomas Jefferson in 1787. In this letter, Adams (1787) drew attention to financial ignorance as a potential source of economic problems, stating that "All the Perplexities, Confusions and Distresses in America, arise... from downright Ignorance of the Nature of Coin, Credit and Circulation." Although the term financial literacy has subsequently been widely used by governments, international organizations, and researchers, a standardized definition of the concept has only emerged relatively recently. Some studies have treated financial literacy as synonymous with "financial knowledge," while others have adopted a broader approach by including the ability to perform basic calculations in addition to financial knowledge. Other approaches have defined financial literacy as the ability to evaluate complex financial instruments and make decisions regarding financial products that are consistent with individuals' long-term interests (Garg & Singh, 2018: 174).

A comprehensive definition that has gained international acceptance brings together these different perspectives. Accordingly, financial literacy is defined as a combination of the awareness, knowledge, skills, attitudes, and behaviors necessary to make sound financial decisions and ultimately achieve individual financial well-being. Based on this definition, financial literacy is generally considered in terms of three core components: financial knowledge and skills, financial attitudes, and financial behaviors. Financial knowledge refers to an individual's level of understanding of basic concepts such as simple and compound interest, risk-return trade-offs, and inflation, whereas financial skills refer to the capacity to apply such knowledge in everyday financial situations. Financial attitudes encompass individuals' orientations and preferences toward money, saving, spending, borrowing, and planning for the future. In this respect, attitudes play an important role in translating financial knowledge and skills into be-

havior. For example, individuals who hold unfavorable attitudes toward saving for the future or who prioritize short-term consumption over long-term financial security may be less likely to build precautionary savings or engage in regular financial planning. Financial behavior represents the dimension of financial literacy that is reflected in individuals' actual financial decisions and practices. Indeed, the benefits of financial literacy depend on the extent to which knowledge, skills, and attitudes can be translated into positive financial behaviors. Behaviors such as budgeting and regular saving can contribute to financial well-being, whereas excessive borrowing, uninformed use of credit, and engagement in highly leveraged transactions may adversely affect individual financial well-being (Atkinson & Messy, 2012; TEB, 2013; OECD, 2014).

Financial literacy can enable individuals to search more actively for the information they need when selecting financial products and services, use such information more effectively, and assess financial risks more appropriately (Lührmann et al., 2015: 1; Fanta & Mutsonziwa, 2021: 1). Given its importance for individual and societal well-being, identifying the channels through which individuals' financial capabilities are shaped is essential for developing policies and strategies aimed at improving financial literacy. One such channel is financial inclusion. Financial inclusion refers to the extent to which individuals and businesses can access and effectively use financial products and services that meet their needs and benefit from them in a safe and appropriate manner (Demirgüç-Kunt et al., 2017). Greater financial inclusion can support economic and social empowerment and enhance well-being by enabling individuals to access and use essential financial services, including savings, credit, payments, insurance, and money transfers. Accordingly, expanding access to and effective use of financial services has become an important policy objective worldwide (Bongomin et al., 2020: 2).

While financial integration and digitalization have made financial products and services more accessible to broader segments of the population and thereby contributed to greater financial inclusion, they have also increased the complexity of financial systems and the products they offer. This process creates new financial opportunities for individuals while simultaneously introducing new risks and challenges associated with making informed use of these opportunities. In addition, as population ageing has accelerated and pressures on the sustainability of pay-as-you-go pension systems have intensified, reforms implemented in many countries have shifted pension systems toward arrangements in which individuals assume greater responsibility for their financial security. Consequently, individuals have increasingly been required to save, invest, and manage their expenditures effectively over the course of their lives. In this context, the importance of private pension plans and other saving and investment instruments has increased, while many critical financial decisions, including investment choices and retirement planning, have increasingly shifted from governments and employers to individuals (OECD, 2014: 118; OECD, 2022: 7–8).

These consequences may be more pronounced among individuals with lower levels of financial literacy. Individuals with less financial knowledge have been found to be more likely

to engage in high-cost transactions, pay higher fees, and use costly forms of borrowing; they may also have greater difficulty assessing the extent of their debt or understanding their overall debt position (Lusardi & Tufano, 2015: 333). In this context, financial literacy is a critical factor in enabling individuals to make sound financial decisions in areas such as saving, investment, borrowing, risk management, and retirement planning (Lusardi, 2015: 639–640).

Individuals may be able to compensate for gaps in their knowledge to some extent through professional advice or reliable sources of information. However, low levels of financial literacy may also reduce investors' likelihood of seeking financial advice and their ability to benefit effectively from such services. Calcagno and Monticone (2015) find that less financially literate investors are less likely to seek advice from financial advisors and that, when they do seek advice, advisors provide more information to more knowledgeable investors. In this respect, financial literacy can also be regarded as an important factor shaping the quality of financial advice available to individuals during the financial decision-making process.

Although the relationship between financial literacy and financial inclusion is often viewed in terms of two complementary factors, the direction of the relationship in the literature has predominantly been examined from financial literacy to financial inclusion (Pavón Cuéllar, 2025; Grohmann & Menkhoff, 2017, 2021; Grohmann et al., 2018). A common finding across these studies is that higher levels of financial knowledge and skills encourage individuals to open bank accounts, save, and use credit and insurance products. Financial literacy may help individuals who are accessing financial products for the first time or who have limited financial experience to evaluate different options more effectively, manage their financial resources more efficiently, and select products that are appropriate for their future needs. However, financial education aimed at improving individuals' budgeting, saving, and use of financial products cannot readily be translated into practice unless appropriate, accessible, and secure financial products and services are available (OECD, 2014: 26).

Conversely, as individuals are increasingly exposed to financial decisions and products and gain greater experience with financial services such as bank accounts, credit products, and retirement financing, they may develop a better understanding of the relationships among saving, interest, risk, fees, maturity, and returns through real-life experience. This process can be understood through a learning-by-doing perspective, whereby financial experience may contribute to the development of financial knowledge and skills (Cole et al., 2011; Frijns et al., 2013; Wang & Liu, 2023).

In this respect, institutions that connect depositors and borrowers and actively participate in financial decision-making processes through the products and services they provide can help improve financial literacy and awareness by recognizing these decision-making moments, when customers may require greater guidance, as "teachable moments." Against this backdrop, the provision of financial education alongside financial products and services may enable financial knowledge to be translated into concrete decisions and behaviors, while the experience gained through the use of these products and services may, in turn, reinforce

financial knowledge and capabilities. Taken together, these considerations point to a potential feedback loop between financial literacy and financial inclusion. Financial literacy and financial inclusion should therefore not be considered as isolated policy objectives. Strengthening financial inclusion may require not only demand-side interventions aimed at improving individuals' financial knowledge and capabilities, but also supply-side conditions that enable individuals to access, use, and gain experience with financial products and services (Bongomin et al., 2020: 4; OECD, 2014: 26).

While the existing literature has extensively examined the role of financial literacy in promoting financial inclusion, the financial inclusion side of this interaction has received comparatively less systematic attention, particularly within a multidimensional cross-country framework. In this context, this study jointly considers the access, usage, and depth dimensions of financial inclusion and examines how differences across these dimensions are associated with countries' levels of financial literacy, thereby providing an initial framework for a more comprehensive assessment of the relationship between the two concepts.

The study contributes to the literature in three main respects. First, it adopts a multidimensional perspective by considering access, usage, and depth as distinct but complementary dimensions of financial inclusion, rather than relying on a single measure or a limited set of indicators. Second, it constructs composite indices for financial inclusion and its underlying dimensions using Principal Component Analysis (PCA), thereby allowing the relative contribution of the underlying indicators to be determined through a data-driven weighting approach. Third, it employs K-means cluster analysis to identify groups of countries with similar financial inclusion profiles and examines these groups in conjunction with their financial literacy levels. This approach makes it possible to identify not only differences in the overall level of financial inclusion, but also heterogeneity across countries in the dimensions of financial inclusion and their corresponding financial literacy profiles.

The study consists of seven sections. The second section reviews the existing literature on the subject. The third section describes the methodological approach and analytical procedures employed in the study. The fourth section introduces the dataset and provides information on the variables used in the analysis. The fifth section details the process of constructing the financial inclusion index. The sixth section presents the cluster analysis and discusses the findings obtained from the analysis. The seventh and final section provides an overall assessment of the main findings and presents policy recommendations based on the results.

Literature Review

The vast majority of the literature examining the relationship between financial literacy and financial inclusion conceptualizes the direction of causality as running primarily in one direction. The central hypothesis underlying these studies is that financial literacy enhances financial inclusion. A prominent contribution within this strand of the literature is the study by

Grohmann et al. (2018). Using an instrumental variable (IV) regression approach, the authors find evidence supporting the view that financial literacy promotes financial inclusion even after accounting for institutional differences. By examining financial inclusion across its different dimensions, the study indicates that financial literacy acts as a substitute for financial infrastructure in terms of access to financial services, while serving as a complement to financial depth in terms of the use of financial services. The findings suggest that as financial literacy increases, individuals can make more effective use of the limited financial infrastructure available, thereby reducing their marginal need for more sophisticated financial services. At the same time, possessing adequate financial knowledge and skills increases the likelihood of using more sophisticated financial services.

A subsequent study by Grohmann and Menkhoff (2021), based on micro-level data, also provides evidence of the importance of financial literacy for financial inclusion. The cross-country findings indicate that financial supply- and demand-side factors tend to function largely as substitutes in low-income countries, whereas they exhibit a more complementary relationship in high-income economies. In particular, the study emphasizes the importance of improving financial literacy in high-income economies to enable individuals to make more effective use of the financial services available to them.

Similarly, Fanta and Mutsonziwa (2021), using a sample of 6,029 individuals from Kenya and Tanzania, found that financial literacy constitutes a strong driver of financial inclusion. Reddy et al. (2024), drawing on survey data collected from owners of micro, small, and medium-sized enterprises, examined the relationship between financial literacy and the access, usage, and quality dimensions of financial inclusion. Their findings indicate that financial literacy is positively and statistically associated with all three dimensions. Taken together, these studies suggest that financial knowledge and skills can strengthen individuals' capacity to participate in the financial system and make effective use of available financial services. From the perspective of savings, Morgan and Long (2020) examine the relationship between financial literacy, financial inclusion, and savings behavior. Their findings show that financial literacy is positively associated with both financial inclusion and savings. They further demonstrate that individuals with higher financial literacy scores are more likely to hold savings in both formal and informal forms than those with lower financial literacy scores, even after controlling for income and education. The authors also find that the association between financial literacy and financial inclusion varies across different measures of financial inclusion, highlighting the multidimensional nature of this relationship.

However, conceptualizing the relationship between financial literacy and financial inclusion exclusively in this direction may overlook the potential role of individuals' experiences within the financial system in developing their knowledge and skills. While financial literacy may encourage individuals to open bank accounts, save, and use credit or insurance products, making financial services accessible and usable may also encourage individuals to make more financial decisions and interact more frequently with financial products. Such interactions

may, in turn, contribute to the development of financial knowledge and skills. From this perspective, financial experience can be understood not only as a means through which individuals translate theoretical knowledge into practice but also as a learning mechanism through which new knowledge and skills are acquired.

One study supporting this argument is Cole et al. (2011), who conducted field experiments in India and Indonesia and found that the effect of financial education programs on bank account ownership was limited, whereas small monetary incentives generated stronger effects on account opening. The study also found that the new accounts opened as a result of the intervention remained open and active two years later, suggesting that financial experience may have persistent effects on financial knowledge and behavior. These findings indicate that financial literacy interventions should be considered alongside incentives that facilitate the use of financial products, appropriate financial product design, and mechanisms that promote continued interaction with the financial system.

Similarly, Frijns et al. (2013), in a study conducted in New Zealand, found that domestic students with experience using financial products such as student loans and retirement accounts had higher levels of financial literacy than international students without such experience. By employing an instrumental variable (IV) approach, the study provides evidence of the potential causal role of financial experience in shaping financial literacy.

Wang and Liu (2023) examined the relationship between homeownership and financial literacy in China from a "learning by doing" perspective and showed that borrowing experience, in particular, is associated with improvements in basic financial knowledge.

Using OECD/INFE microdata, Cupák et al. (2021) examined cross-country differences in financial literacy across 12 countries and found that individual characteristics such as age, education, income, and gender explained only part of the differences in average financial literacy across countries. The remaining differences were associated with macroeconomic and institutional factors, including life expectancy, social contribution rates, PISA mathematics scores, internet use, and stock market capitalization. These findings suggest that the economic, educational, technological, and financial environments in which individuals operate also matter for the development of financial knowledge and skills.

These findings are further supported by macro-level studies. Kozol (2025), in an analysis covering 143 countries, found a positive association between financial literacy and GDP per capita, educational attainment, internet access, and the quality of regulatory systems, while inflation was negatively associated with financial literacy. These relationships were more pronounced in countries with lower levels of financial literacy. The findings indicate that financial literacy is also related to countries' levels of economic and financial development, educational attainment, digital infrastructure, and the regulatory and institutional quality of their markets and financial systems.

The importance of interaction with the financial system for financial learning also draws attention to the role of financial intermediaries. Because financial intermediaries are involved

in individuals' financial decision-making processes, the transactions and interactions they facilitate may provide an important learning environment through which individuals become familiar with financial products, use them, and make decisions concerning them. Bongomin et al. (2020), using data from rural areas of Uganda, show that training programs provided by microfinance institutions can improve individuals' ability to understand complex financial products and make financial decisions. In this respect, the study demonstrates that financial institutions are not merely providers of financial services but can also serve as institutional channels through which individuals' financial knowledge and skills are developed.

Finally, Klapper and Lusardi (2020) show that financial literacy levels vary considerably across countries even among individuals who have a financial account. This finding suggests that access to financial services alone is insufficient and that participation in the financial system does not automatically generate high levels of financial knowledge and skills. Accordingly, the relationship between financial inclusion and financial literacy should be assessed not only in terms of access but also with regard to the intensity of financial service use, the extent to which individuals encounter and interact with financial services, and the capacity of these experiences to translate into learning.

Overall, the literature suggests that conceptualizing the relationship between financial literacy and financial inclusion as unidirectional may be insufficient. On the one hand, financial knowledge and skills can facilitate individuals' access to and effective use of financial products and services. On the other hand, interactions with the financial system can provide individuals with opportunities to learn through actual financial decisions and experiences. Therefore, considering financial inclusion not only as an outcome of financial literacy but also as a potential channel through which financial literacy can develop may contribute to a more comprehensive understanding of the relationship between the two concepts.

Research Framework and Methodology

This study examines the association between financial inclusion and financial literacy within a cross-country comparative framework, approaching their relationship from the perspective of financial inclusion. Given the multidimensional nature of financial inclusion, which cannot be adequately represented by a single indicator or a limited set of financial measures, the study first constructs a composite financial inclusion index incorporating different dimensions of access to, use of, and depth of engagement with financial services. The index combines indicators reflecting individual-level financial behaviors and preferences with measures of physical and digital financial infrastructure, thereby capturing both demand- and supply-side aspects of financial inclusion. The financial inclusion index is constructed using Principal Component Analysis which is applied in two stages. In the first stage, the variables representing each dimension of financial inclusion are weighted according to their contribution within that dimension to construct separate indices for access, usage, and depth. In the second stage, these three

sub-indices are weighted to obtain the overall financial inclusion index. Thus, the weights used in both the construction of the sub-indices and the final composite index are determined by the underlying structure of the data rather than by subjective judgments.

Beyond examining the statistical association between the two concepts, the study seeks to provide a diagnostic and comparative assessment of countries' financial inclusion profiles. Accordingly, countries are grouped using the K-means clustering algorithm based on the constructed financial inclusion index, with the number of clusters determined according to cluster-validity criteria. The resulting groups are then characterized by comparing their overall financial inclusion scores, sub-indices, underlying indicators, and financial literacy levels. This approach makes it possible not only to identify countries and country groups with relatively weaker financial inclusion, but also to determine which dimensions of financial inclusion remain comparatively underdeveloped within each group and where potential areas for improvement may exist. Furthermore, the visualization of countries according to their financial inclusion profiles and financial literacy levels helps reveal cases in which the two dimensions do not follow the general cross-country pattern, thereby highlighting within-cluster heterogeneity and providing a basis for examining potential country-specific factors underlying these differences.

Finally, the association between the constructed financial inclusion index and financial literacy is examined using Pearson correlation and robust regression analysis. Given the cross-sectional nature of the data, the findings are interpreted in terms of statistical association rather than causal effects.

In sum, the methodological structure of the study consists of five main stages:

i) Construction of the Composite Financial Inclusion Index: In the first stage, composite indices are constructed for access, usage, and depth using principal component analysis. These sub-indices are subsequently combined to obtain the overall financial inclusion index.
ii) Cluster Analysis: Based on the overall financial inclusion index, countries are grouped according to similarities in their financial inclusion profiles using the K-means clustering algorithm. The number of clusters is determined based on cluster-validity criteria.
iii) Cluster Characterization: The identified country groups are compared in terms of the overall financial inclusion index, its sub-indices, the underlying indicators, and financial literacy levels to identify their respective strengths and areas of relative weakness.
iv) Visualization and Cross-Country Comparison: Scatter plots are used to examine the association between financial inclusion and financial literacy across countries and within the identified clusters. This visualization helps identify general patterns as well as countries that diverge from those patterns.

v) Regression Analysis: Finally, Pearson correlation and robust regression analysis are employed to examine the statistical association between the composite financial inclusion index and financial literacy. Given the cross-sectional design, the results are interpreted as associations rather than causal effects.

Data Description

This study analyzes a total of 30 developed and developing countries to examine the association between financial inclusion and financial literacy. To facilitate meaningful cross-country comparisons, the empirical framework is built around these two core conceptual dimensions. Because the indicators used in the analysis are compiled and updated at different intervals, the study does not impose a common reference year across all variables. Instead, the most recent representative and reliable data available for each indicator and country are used. This approach is particularly important for dynamic areas such as financial literacy and financial inclusion, where relying on outdated observations may not adequately reflect current conditions. Accordingly, selecting indicator-specific data years in accordance with the reporting and updating cycles of each country provides a more accurate representation of their contemporary financial profiles. The primary objective is therefore to characterize countries according to their current levels of financial inclusion and financial literacy and to examine the association between these two dimensions across countries.

Financial Literacy Scores

The financial literacy scores for each country were obtained from the International Survey of Adult Financial Literacy report published in 2023 by the OECD's International Network on Financial Education (INFE). The financial literacy score is constructed from indicators capturing individuals' financial knowledge, attitudes, and behaviors. Since Türkiye was not included in the OECD/INFE report, data for Türkiye were obtained from the Financial Literacy, Access, and Digital Maturity in Türkiye (2022) report published by Boğaziçi University's Center for Analytics and Insights Research, which applies the same methodology (Karaca, 2022)[1].

Data for the Financial Inclusion Index

Because financial inclusion is inherently multidimensional, relying on single metrics like account ownership or ATM density, proves insufficient for accurate measurement (Camara and Tuesta, 2014: 5; Nguyen, 2021: 79). While Sarma (2015, 2016) pioneered the multidimensional Financial Inclusion Index (FII) focusing on banking penetration, service availability, and system usage, her model was constrained by supply-side aggregates and lacked active household-level data.

Other prominent frameworks in the literature, such as the IMF (Svirydzenka, 2016) and Chehayeb (2024), emphasize the critical role of 'financial depth' alongside 'access' and 'usage' to capture the true scale of financial inclusion. However, they rely on country-level macroeconomic aggregates (such as credit-to-GDP ratios) to proxy usage and depth. Conversely, other prominent multidimensional indices, such as the one constructed by Camara and Tuesta (2014), focus almost exclusively on demand-side survey barriers.

To address these limitations, the index constructed in this study offers two distinct advantages. First, it integrates both supply- and demand-side perspectives by merging physical banking infrastructure with individual financial behaviors. Second, instead of relying on country-level macroeconomic aggregates to proxy usage and depth, this study repurposes these concepts at the micro-level, utilizing direct individual-use indicators.

Integrating these distinct perspectives, the financial inclusion index in this study was constructed based on three fundamental dimensions—access, usage, and depth—by synthesizing the dimensional frameworks proposed by Camara and Tuesta (2014), Sarma (2015, 2016), Svirydzenka (2016), and Chehayeb (2024). Sub-indices representing each dimension were created using relevant indicators, which were then combined to form an overall composite index. This approach enabled the multidimensional structure to be summarized into a single index value, providing a unified metric for cross-country comparisons.

Accordingly, the indicators utilized in these sub-dimensions were selected based on the following criteria:

i) Access: Measures both physical and digital entry points to the financial system.
ii) Usage: Evaluates the active transaction behavior of individuals through digital and mobile channels, capturing the active utilization.
iii) Depth: Assesses the advanced and sustainable engagement of individuals with the formal financial system through savings and credit retrieval, aligned with broad-based financial development frameworks.

The indicators were sourced from the World Bank's Global Findex Database 2021, which provides country-level indicators derived from nationally representative individual-level survey data (World Bank, 2022). Based on these criteria, the selected indicators and their corresponding descriptions for each sub-index are presented in Table 1.

Table 1
Indicators Included in the Financial Inclusion Index

Dimension	Abbreviation	Included Indicators	Rationale
Access	FinAcc	Financial institution account (% age 15+)	Physical and digital infrastructure indicate access to the financial system.
	BankBranch	Commercial bank branches (per 100,000 adults)	
	IntUse	Individuals using the Internet (% of population)	

Dimension	Abbreviation	Included Indicators	Rationale
Usage	MobilePay	Use a mobile phone or the internet to make payments, buy things, or send/receive money using a financial institution account (% age 15+)	Active use of accounts indicates conscious usage behavior.
	DigitalPay	Made a digital payment (% age 15+)	
	CardUse	Used a debit or credit card (% age 15+)	
Depth	Saved	Saved at a financial institution or using a mobile money account, older (% age 25+)	Reflects deep and sustainable relationships with the financial system.
	Borrowed	Borrowed from a formal financial institution, older (% age 25+)	
	OwnCard	Owns a debit or credit card (% age 15+)	

Construction of the Financial Inclusion Index

In the literature, composite financial inclusion indices have been developed using both parametric and non-parametric methods. In parametric methods, the weights assigned to the indicators in the index are externally and intuitively determined by researchers (Nguyen, 2021). However, such indices can be highly sensitive to even small changes in the assigned weights (Lockwood, 2004). Therefore, in the first stage of this study, following the approach of Camara and Tuesta (2014), a multidimensional financial inclusion index was constructed for 30 developed and developing countries using a two-step Principal Component Analysis (PCA) method in which the weights were determined internally. The process of constructing the index was carried out in two stages:

In the first stage, the variables were normalized using the z-score standardization method due to their being measured on different scales. Then, PCA was applied separately for each dimension, and the first component (COMP1) was used to represent each respective sub-index, as it explained the largest proportion of the total variance among the principal components (see Appendix 1). Accordingly, three separate sub-indices were obtained for access, usage, and depth. Each sub-index was calculated using Equation 1:

$$D_i^k = \sum_{j=1}^{3} w_j^k x\, Z_{ij}^k \qquad (1)$$

In Equation 1, $k \in \{a, u, d\}$ denotes the sub-index type (access, usage, depth). w_j^k, represents the weight of the j-th indicator in the relevant sub-index, obtained through PCA; Z_{ij}^k, refers to the standardized value of the j-th indicator related to sub-index k for country i.

In the second stage, the previously obtained sub-indices for access, usage, and depth were re-normalized, and a second PCA was applied to these sub-indices. Using the first component obtained at this stage, the financial inclusion index was calculated via Equation 2, which includes the relative weights of each sub-dimension.

$$FII_i = g_1 D_i^a + g_2 D_i^u + g_3 D_i^d \quad (2)$$

In Equation 2, FII_i represents the financial inclusion index for country *i*, while D_i^a, D_i^u and D_i^d denote the access, usage, and depth sub-index values of country i, respectively. g_1 are the g_3 weights that represent the contribution of each sub-index to the overall index. These weights are determined based on the component loadings and variance proportions obtained from the PCA results.

To assess the suitability of the data for principal component analysis, the Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) test was applied. The results of the KMO test are presented in Appendix 2. The factor loadings of the first principal component for the access, usage, and depth indices were found to be 0.5723, 0.5836, and 0.5761, respectively, indicating that all dimensions contribute similarly to this component. This finding supports the notion that the first principal component provides a robust structure for representing overall financial inclusion. The access, usage, and depth sub-index values, together with the composite financial inclusion index values, are presented in Appendix 3.

Cluster Analysis and Comparative Findings

Financial Inclusion-Based Country Classification and Cluster Profiles

Using the financial inclusion index, countries were grouped into three categories—low, medium, and high inclusion—through the K-means clustering algorithm. A univariate K-means approach was preferred over quantile-based grouping and hierarchical clustering because it allows countries with similar financial inclusion index values to be grouped together, resulting in more homogeneous clusters (MacQueen, 1967; Hartigan & Wong, 1979; Jain, 2010). Moreover, unlike hierarchical clustering, which may be sensitive to the choice of linkage method and the point at which clusters are defined, K-means provides a direct and centroid-based partition of the observations (Kaufman & Rousseeuw, 1990).

The Elbow method was initially used to identify an appropriate number of clusters. The within-cluster sum of squares (WSS) was calculated for values of k ranging from 1 to 10. The results indicated a noticeable elbow at k = 3, after which further reductions in WSS became relatively limited. To verify the statistical validity of the country partitions beyond the visual insights of the Elbow method, the clustering quality is evaluated using formal diagnostic criteria. First, the Calinski–Harabasz (CH) pseudo-F index was computed across alternative clustering solutions (see Appendix 5). The CH statistic increased from 74.20 for the two-cluster solution to 104.75 for the three-cluster solution, indicating that a three-group partition yields superior internal cohesion and clearer external boundaries compared to a binary division.

Next, the mathematical stability and assignment accuracy of this three-cluster model are verified using the silhouette coefficient across the sample of 30 countries (see Appendix 6). The analysis produced an average silhouette score of 0.774 (SD = 0.231), with individual values ranging from 0.020 to 0.944. According to Kaufman and Rousseeuw (1990: 88), an average silhouette width between 0.71 and 1.00 indicates a strong clustering structure. Accordingly, the average silhouette score indicates a strong overall clustering structure for the three-cluster solution, confirming that observations are highly congruent with their assigned cohorts and isolated from neighboring ones.

Although the CH index continues to increase as the number of clusters rises, additional clusters would create intermediate categories, making differences in financial inclusion levels more difficult to interpret and reducing the analytical clarity of the relationship under investigation. The three-cluster solution was therefore retained, as it was supported by both the Elbow and silhouette criteria, while additional clusters were not supported by the Elbow criterion. Accordingly, countries were classified into three financial inclusion groups—low, medium, and high—as presented in Table 2.

Table 2
Country Groups Based On The Financial Inclusion Index

Cluster	Countries
1-Low	Albania, Indonesia, Panama, Philippines, Romania
2-Medium	Chile, Croatia, Cyprus, Greece, Hungary, Lithuania, Malaysia, Poland, Portugal, Saudi Arabia, Thailand, Türkiye, Uruguay
3-High	Estonia, Finland, France, Germany, Ireland, Italy, Korea, Latvia, Malta, Netherlands, Spain, Sweden

Based on this classification, Table 3 reports the average financial literacy scores, Financial Inclusion Index (FII), financial inclusion sub-indices, and underlying financial indicators for each cluster.

Table 3 shows that financial literacy differs at low, medium, and high levels of financial inclusion, with higher levels of financial inclusion corresponding to higher levels of financial literacy. Specifically, the average financial literacy score in Cluster 1, comprising countries with low financial inclusion, is 56.05, while in Cluster 3, comprising countries with high financial inclusion, this score rises to 65.05. This finding is interesting because it indicates that financial inclusion and financial literacy differ together across the groups.

The detailed analysis of clusters based on the indicators shows that the countries included in Cluster 1 have a quite low rate of financial account ownership (51%). Conversely, the number of bank branches per 10,000 people is higher in this cluster than in the other two clusters (17.18). Nevertheless, digital access and usage indicators remain relatively low. Internet access stands at 77.5%, mobile banking usage at 18%, and digital payment usage at 34%. This pattern suggests that, despite the relatively widespread availability of traditional banking

Table 3
Country Clusters Based on the Financial Inclusion Index and Cluster-Specific Mean Values of Financial Literacy and Related Indicators

Indicator	Abbreviation	Clusters			
		1-Low	2-Medium	3-High	Total Avg.
Financial Literacy Index	FL	56.05	60.62	65.05	61.63
Financial Inclusion Index	**FII**	**-3.08**	**-0.14**	**1.43**	**0.00**
Access Index	**Access**	**-2.44**	**0.13**	**0.87**	0.00
Financial Account Ownership	*FinAcc*	*0.51*	*0.88*	*0.99*	*0.86*
Internet Usage	*IntUse*	*77.50*	*88.87*	*92.07*	*88.25*
Bank Branch Density	*BankBranch*	*17.18*	*13.52*	*16.06*	*15.15*
Usage Index	**Usage**	**-3.06**	**-0.11**	**1.39**	0.00
Mobile Payment Usage	*MobilePay*	*0.18*	*0.54*	*0.73*	*0.56*
Digital Payment Usage	*DigitalPay*	*0.34*	*0.77*	*0.96*	*0.78*
Card Usage	*CardUse*	*0.20*	*0.63*	*0.90*	*0.67*
Depth Index	**Depth**	**-2.47**	**-0.41**	**1.48**	0.00
Savings	*Saved*	*0.18*	*0.33*	*0.58*	*0.41*
Borrowing	*Borrowed*	*0.16*	*0.29*	*0.49*	*0.35*
Card Ownership	*OwnCard*	*0.36*	*0.77*	*0.94*	*0.77*

infrastructure, digital financial services have not yet been sufficiently adopted or utilized. In addition, the low levels of credit card usage, saving, and access to credit indicate that the depth dimension of financial inclusion also remains limited in these countries. The fact that all indices representing the access, usage, and depth dimensions take negative values further identifies this cluster as the group with the lowest level of financial inclusion. In this context, improving financial inclusion in Cluster 1 requires not only expanding traditional financial infrastructure but also increasing access to and use of digital financial services, strengthening digital financial literacy, and implementing financial education and policy measures that support saving and responsible credit use.

Cluster 2 consists of countries with moderate levels of financial inclusion and financial literacy. While the rate of financial account ownership is relatively high in this group (88%), the number of bank branches is lower compared to other groups (13.52). This indicates that digital financial tools are used more effectively despite limited physical access. Indeed, relatively high usage rates of mobile banking (54%) and digital payments (77%) are prominent indicators of this group. On the other hand, while the access dimension shows a positive value in this group, the usage and depth dimensions have negative values. The results show that traditional and digital financial tools are used effectively in these countries, but there are opportunities for improvement in terms of financial depth indicators such as savings and credit.

Cluster 3 is characterized by countries with high levels of financial inclusion and financial literacy, as well as above-average values across financial indicators. In these countries, individuals have broad access to both traditional and digital financial services and use them extensively. A notable finding is that, although the number of bank branches remains around the average level, mobile banking usage (73%), digital payment usage (96%), credit card usage (90%), and saving rates (58%) are particularly high. This pattern suggests that when existing financial systems are used more effectively, the marginal need for additional physical infrastructure may decrease. The positive values observed across all access, usage, and depth dimensions indicate strong performance in terms of individuals' participation in the financial system, their use of available financial instruments, and their ability to benefit from more advanced financial services. They also suggest a strong degree of integration with the financial system and well-established financial behaviors. In this context, these countries represent an important setting in which the next stage of financial inclusion may involve the development and wider use of more advanced financial products and services.

Overall, although traditional financial access is relatively high in Cluster 1, the level of financial literacy remains considerably lower than in Cluster 3. This finding highlights the importance of examining the access, usage, and depth dimensions of financial inclusion separately in relation to financial literacy. In addition, despite the relatively high level of physical access in this cluster, the limited access to and use of digital financial services point to a need to strengthen digital infrastructure and digital literacy in these countries. In contrast, although the number of bank branches is relatively low in Clusters 2 and 3, the widespread use of digital channels suggests that financial digitalization may reduce dependence on physical infrastructure. Another important difference across the clusters is observed in saving rates. While the saving rate is around 60% in Cluster 3, it remains below 20% in Cluster 1. This finding underscores that, in the context of socioeconomic development, financial inclusion is not limited to access alone and that the usage and depth dimensions also play an important role.

To assess whether the differences across the clusters are statistically significant, the Kruskal-Wallis test was applied (Appendix 7). This non-parametric test is suitable for comparing three or more independent groups. The findings indicate statistically significant differences across the clusters for all examined indicators, including financial literacy, the Financial Inclusion Index, and its access, usage, and depth dimensions, as well as their underlying indicators.

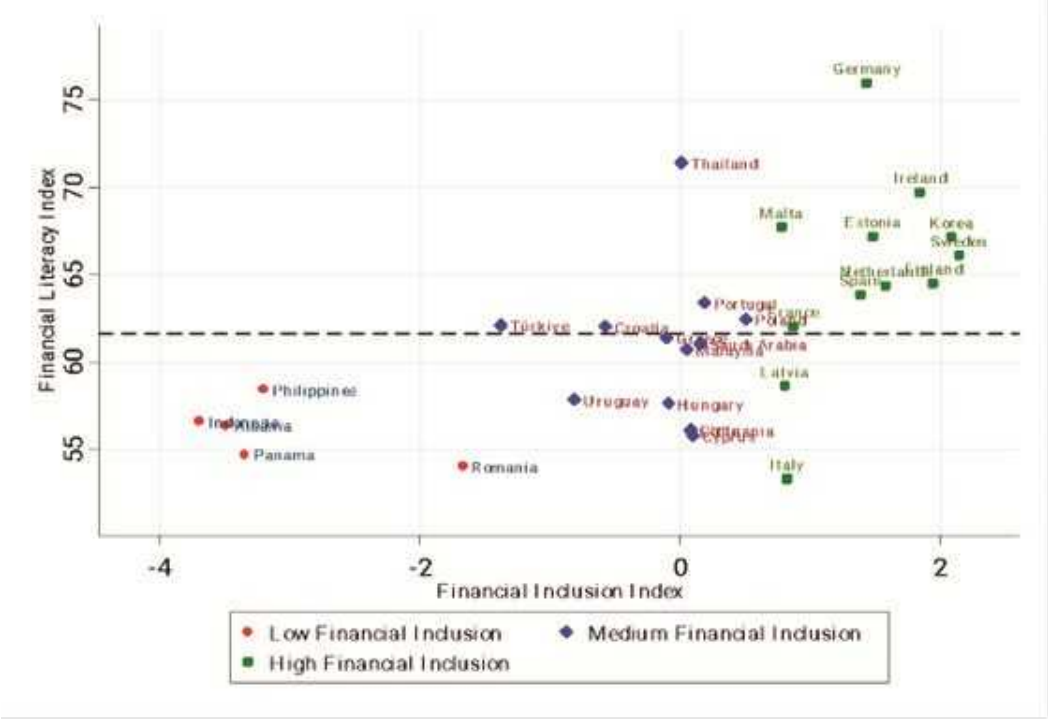
Visualization of Clusters

In Fig. 1, countries are presented in a two-dimensional scatter plot according to the K-means clusters based on the Financial Inclusion Index, together with their financial literacy scores. Each cluster is represented by different colors (red: low, blue: medium, green: high financial inclusion) to represent their respective groups. The use of different colors for each cluster al-

lows for observation of the cluster-level pattern between these two variables, as well as the individual positions of the countries. This visualization facilitates the analysis of each country's relative position in terms of financial inclusion and its relationship with other countries that have similar financial inclusion profiles. The horizontal dashed line in the graph represents the average financial literacy score across the entire sample.

Overall, Fig. 1 suggests a clear positive association between financial inclusion and financial literacy. Countries with relatively low levels of financial inclusion, such as Panama, Indonesia, Albania, and the Philippines, generally exhibit financial literacy scores below the sample average. In contrast, countries in the high-financial-inclusion cluster, such as Germany, Ireland, and Korea, tend to be positioned at relatively high levels on both indices. This pattern is consistent with the proposition that financial inclusion and financial literacy may reinforce one another through a potential feedback mechanism, whereby participation in an inclusive financial system may provide individuals with greater opportunities to acquire financial experience and strengthen their financial knowledge and capabilities, while higher financial literacy may, in turn, support more effective engagement with financial products and services.

Fig. 1
Financial Literacy Patterns across Clusters Based on the Financial Inclusion Index

Although Figure 1 points to an overall positive association between financial inclusion and financial literacy, this relationship is neither linear nor homogeneous across countries. Rather than following a uniform pattern, the two dimensions exhibit considerable divergence, particularly among countries with medium and relatively high levels of financial inclusion. For example, Uruguay, Hungary, and Cyprus, which belong to the medium-financial-inclusion cluster, display financial literacy levels close to those observed in countries with relatively low financial inclusion. In contrast, Türkiye, Croatia, and Portugal are positioned above the sample-average financial literacy level, represented by the horizontal reference line. These contrasting profiles indicate that countries with broadly similar levels of financial inclusion may differ substantially in terms of financial literacy.

Heterogeneity becomes increasingly pronounced as countries move from medium toward higher levels of financial inclusion. Thailand provides a notable example: although classified within the medium-financial-inclusion cluster, it records a financial literacy score of approximately 71, which is higher than that observed in several countries positioned at higher levels of financial inclusion. This pattern suggests that relatively high financial literacy may coexist with a less developed financial infrastructure, consistent with the view that financial literacy and financial infrastructure can act as substitutes in facilitating access to financial services (Grohmann et al., 2018). Conversely, Italy and Latvia, despite belonging to the high-financial-inclusion cluster, exhibit financial literacy levels below the sample average. These cases suggest that a relatively high level of financial inclusion does not necessarily coincide with a similarly high level of financial literacy and, conversely, that relatively high financial literacy may be observed even in the absence of a correspondingly high level of financial inclusion. The extent to which financial inclusion and financial literacy co-develop may be contingent on the larger context within which individuals make their financial choices. The variation across countries may be explained by differences in terms of educational opportunities, socioeconomic conditions, digital access and technological development, institutional quality and consumer protection, as well as cultural and behavioral characteristics. This interpretation is also in line with the literature stressing the role of education, income, digital access, and institutional conditions in explaining cross-country differences in financial literacy (Cupák et al., 2021; Kozol, 2025).

These findings have important implications for policy design. Countries with financial literacy levels below the sample average should not be expected to improve financial literacy simply by further expanding financial inclusion. Likewise, strengthening financial education alone may have limited effects where individuals face constraints in accessing, using, or benefiting from appropriate financial products and services. Thus, neither expanding financial inclusion alone nor strengthening financial education alone may be sufficient; a more effective policy approach requires coordinated improvements in both dimensions. The divergent country profiles therefore point to the need for a policy approach that addresses both the supply- and demand-side aspects of financial participation. Expanding access to financial services and

enhancing their effective use and depth should be complemented by financial education and broader measures aimed at improving educational opportunities, digital capabilities, socioeconomic conditions, consumer protection, and institutional quality. This multidimensional approach is particularly important for countries situated in the transition from medium to high levels of financial inclusion, where substantial heterogeneity is observed in financial literacy outcomes.

Regression Analysis

The overall relationship between the Financial Inclusion Index (FII) and financial literacy was assessed using Pearson correlation and a simple OLS regression with standardized variables and heteroskedasticity-robust standard errors. Following White (1980), heteroskedasticity-robust standard errors were used to provide inference that is robust to potential heteroskedasticity. The Pearson correlation indicates a positive and statistically significant association between FII and financial literacy ($r = 0.593$, $p < 0.001$). The regression results yield the same standardized coefficient ($\beta = 0.593$, $p < 0.001$), as expected in a single-predictor model with standardized variables, while the model explains 35.1% of the variation in financial literacy scores ($R^2 = 0.351$). Overall, these findings indicate a positive linear association between financial inclusion and financial literacy at the aggregate level. This association is broadly consistent with previous evidence showing that participation in financial markets and financial experience are associated with higher levels of financial literacy (Cole et al., 2011; Frijns et al., 2013; Wang & Liu, 2023).

Table 4
OLS Regression Results with Heteroskedasticity-Robust Standard Errors for Financial Literacy and the Financial Inclusion Index

Variable	Coefficient	Standard Error	t-statistic	p-value	95% Confidence
FII	0.5928***	.10539	5.62	0.000	[.376913, .808705]
Constant	6.22e-09	0.14963	-0.00	1.00	[-.30651, .306518]
F-Statistic	31.64***				
R2	0.35				
Pearson Correlation (r)	0.5928***	0.006			

Note: *** indicates statistical significance at the 1% level.

Evaluation of the Findings, Policy Implications, and Conclusion

This study examines the relationship between financial inclusion and financial literacy within a multidimensional framework that jointly considers the access, usage, and depth dimensions of financial inclusion. To this end, a composite financial inclusion index based on data-driven weighting was constructed, countries were grouped according to their financial inclusion pro-

files using the K-means method, and the access, usage, and depth dimensions of each cluster were evaluated together with financial literacy levels. The findings indicate that higher levels of financial inclusion are generally associated with higher levels of financial literacy, although this relationship is neither linear nor homogeneous. In particular, the differences observed among countries at the transition point between medium and high levels of financial inclusion indicate that financial inclusion and financial literacy do not correspond in the same way across countries.

The findings suggest that differentiated policy strategies are needed rather than a one-size-fits-all approach to financial inclusion. For countries in Cluster 1, policy priorities should focus on expanding digital financial access and encouraging the active use of financial services. Investments in digital infrastructure, affordable mobile banking services, simplified account-opening procedures, and targeted digital financial literacy programs may help reduce the gap between the availability of financial infrastructure and its actual use. Particular attention should also be paid to saving and responsible borrowing. The low levels observed for these indicators suggest that expanding access alone may not be sufficient to deepen financial inclusion.

In Cluster 2, where access indicators are relatively strong but the usage and depth dimensions remain weaker, policies should shift from expanding basic access toward increasing the scope and intensity of financial service use. Promoting accessible savings and investment products and appropriate credit opportunities may contribute to strengthening the depth dimension of financial inclusion. Financial education programs should also go beyond basic financial concepts and focus on practical decision-making skills related to saving, borrowing, risk management, and long-term financial planning.

In Cluster 3, which consists of countries characterized by high levels of both financial inclusion and financial literacy, policy priorities may shift toward maintaining existing gains while strengthening the quality and sustainability of financial participation. In these countries, relatively high levels of access to financial services, the use of both traditional and digital channels, and indicators reflecting deeper and more established relationships with the financial system, such as saving, borrowing, and card ownership, suggest that policy attention may be directed less toward expanding basic access and more toward ensuring that existing financial participation is maintained in a conscious, secure, and responsible manner. In this context, policies that support the safe and responsible use of digital financial services, strengthen consumer protection, increase financial risk awareness, and enable individuals to make more effective use of existing financial products are particularly important. As digitalization becomes increasingly important in the use of financial services, raising awareness not only of the convenience provided by financial technologies but also of digital fraud, data security, and financial risks may contribute to the sustainability of the relatively high level of financial inclusion observed in these countries. Accordingly, the policy objective in these countries should not be limited to maintaining the level of financial participation, but should also aim to ensure

that the gains achieved across the access, usage, and depth dimensions are supported by safe, informed, and sustainable financial participation.

When the clusters are considered together, it becomes clear that financial inclusion cannot be adequately assessed solely in terms of access to financial services. In Cluster 1, the relatively weak levels of digital usage, saving, and borrowing despite the presence of a certain degree of physical financial infrastructure indicate that access alone does not ensure strong integration into the financial system. In Cluster 2, the relatively strong level of access combined with more limited usage and depth dimensions suggests that being included in the financial system does not necessarily imply intensive and diversified use of financial services. Therefore, policy design aimed at strengthening financial inclusion should distinguish between the access, usage, and depth dimensions and prioritize interventions according to the dimension in which each country or country group remains relatively weaker.

At the country level, the relationship between financial inclusion and financial literacy exhibits a clear but non-linear pattern. In general, countries with lower levels of financial inclusion tend to have relatively lower levels of financial literacy, whereas countries with higher levels of financial inclusion generally exhibit higher levels of financial literacy. However, the relationship becomes more heterogeneous across countries within the transition zone between medium and high levels of financial inclusion, with some countries deviating markedly from the overall pattern. This indicates that similar levels of financial inclusion do not always correspond to similar levels of financial literacy across countries. Therefore, the relationship between financial inclusion and financial literacy may not be sufficiently understood solely in terms of the development of the financial system; educational, socioeconomic, and sociocultural conditions should also be considered when interpreting these differences.

In this respect, Thailand represents a notable case, as its financial literacy level is higher than that of some countries with more advanced levels of financial inclusion despite being classified in Cluster 2. Thailand's performance may be considered in conjunction with institutional efforts to improve financial literacy in the country. In particular, the "Advancing National Financial Literacy" project implemented in 2017 through cooperation between the Bank of Thailand and the Asian Development Bank aimed to strengthen financial literacy awareness and sound personal financial practices, particularly among young workers, while online awareness and action campaigns constituted important components of the initiative (ADB, 2017). The case of Thailand is therefore noteworthy because it suggests that the correspondence between financial inclusion and financial literacy cannot be explained solely by the development of the financial system and that demand-side factors, such as financial education and awareness policies, may also be associated with this pattern.

In contrast, Italy represents a notable case in the opposite direction, as it belongs to the high-financial-inclusion cluster despite having a financial literacy level below the cluster average. Italy's relatively low financial literacy performance may not be adequately explained by the level of access to financial services alone. A study conducted by the Bank of Italy based

on PISA 2012 reported that Italian students' financial literacy levels were approximately 7% below the OECD average and identified lower levels of individual engagement with financial matters as one possible explanation for this gap (Montanaro & Romagnoli, 2016: 5). In addition, research showing that responsibility for economic and financial decision-making within Italian households varies among family members suggests that financial decisions may be concentrated among particular household members (Bertocchi et al., 2014). These findings suggest that high access to financial services in Italy does not necessarily imply that individuals are equally involved in financial decision-making processes or have similar opportunities to gain financial experience. In addition, according to the World Bank's 2023 data, the share of the population aged 25 and above with at least a bachelor's degree or equivalent was 17.58% in Italy, the lowest level among the countries in Cluster 3. This suggests that socio-economic characteristics should also be considered when assessing why Italy's financial literacy level differs from that of other countries with high levels of financial inclusion. Nevertheless, more detailed micro-level research is required before concluding that this difference is directly attributable to family structure or educational attainment.

Conclusion

The findings indicate that the interaction between financial literacy and financial inclusion may not be explained solely by the development of the financial system and access to financial services and that socioeconomic and sociocultural factors may also play a role in these differences. Accordingly, policies aimed at improving financial inclusion and financial literacy should be designed using a country-specific approach that takes into account the characteristics of countries' existing financial systems and social contexts. In countries where financial inclusion is already relatively high, greater emphasis may be placed on strengthening individuals' ability to use existing financial services effectively, consciously, and responsibly rather than further expanding financial access. In this regard, financial education should be more closely integrated into formal education and lifelong learning programs, while digital financial literacy initiatives should be developed to address the increasing diversity and complexity of online financial services. As the digitalization of financial systems exposes individuals to a wider range of financial products and services as well as new financial risks, strengthening digital security awareness, financial risk awareness, and informed financial decision-making skills is particularly important for sustaining financial inclusion in these countries.

By contrast, in countries with lower levels of financial inclusion, a more comprehensive policy approach may be achieved by implementing supply-side policies aimed at improving access to and use of financial services alongside financial literacy education and awareness programs. As illustrated by the case of Thailand, institutional initiatives and awareness pro-

grams aimed at improving financial literacy may complement policies designed to strengthen financial inclusion. Such an approach would not only support the provision of financial services to individuals but also encourage them to understand and use these services effectively and responsibly, thereby contributing to stronger integration into the financial system.

Limitations of the Study

The first limitation of the study is that the analysis was restricted to 30 countries due to data constraints. Using a larger country sample could contribute to assessing different patterns between financial inclusion and financial literacy across a broader group of countries and increase the generalizability of the findings. In addition, the cross-sectional nature of the study does not allow the direction of the relationship between financial inclusion and financial literacy or potential mechanisms of reciprocal causality to be directly tested. Therefore, the findings presented in this study should not be interpreted as causal relationships but rather in terms of the co-movement of the variables and the observed patterns across countries.

Secondly, although differences in financial inclusion and financial literacy across countries may be related to educational and sociocultural factors, these factors were not directly incorporated into the main analysis. Therefore, interpretations concerning countries that deviate from the general pattern, particularly Thailand and Italy, should not be regarded as explanations of the observed differences but rather as possible explanations that are consistent with existing literature and country characteristics and that should be tested in future research. Future studies using individual-level microdata, broader country samples, panel datasets, and country-specific institutional and sociocultural variables could provide a more detailed examination of the direction of the relationship between financial inclusion and financial literacy and the mechanisms underlying this relationship.

Statement of Support and Appreciation: This research did not receive any external support.

Declaration of Generative AI Use: ChatGPT was used exclusively for language translation during the preparation of this manuscript. The research design, analysis, interpretation, and all scientific content were developed and validated by the authors. The author assumes full responsibility for the content and final version of the manuscript.

1 Since the OECD report also calculates the financial literacy levels of some countries, such as Malaysia and Spain, using data from 2021, the use of Turkey's 2022 data maintains methodological consistency. Furthermore, the OECD report itself notes that results for certain countries are based on surveys conducted in different years. Therefore, the use of Turkey's data, collected between June and July 2022 and calculated using a comparable methodology, does not compromise the validity of cross-country analyses.

References

Adams, J. (1787, August 25). *John Adams to Thomas Jefferson, 25 August 1787*. Founders Online, National Archives, https://founders.archives.gov/documents/Adams/06-19-02-0094

Asian Development Bank. (2017). Advancing national financial literacy: Pilot project on financial literacy for Gen Y first jobbers. Project Number: 48152. https://www.adb.org/sites/default/files/project-documents/48152/48152-001-tacr-en_0.pdf.

Atkinson, A., & Messy, F. A. (2012). Measuring financial literacy: Results of the OECD/International network on financial education (INFE) pilot study. *OECD Working Papers on Finance, Insurance and Private Pensions* (15), 1-73. https://dx.doi.org/10.1787/5k9csfs90fr4-en

Bertocchi, G., Brunetti, M., & Torricelli, C. (2014). Who holds the purse strings within the household? The determinants of intra-family decision making. *Journal of Economic Behavior & Organization, 101*, 65-86. https://doi.org/10.1016/j.jebo.2014.02.012

Bongomin, G. O. C., Munene, J. C., & Yourougou, P. (2020). Examining the role of financial intermediaries in promoting financial literacy and financial inclusion among the poor in developing countries: Lessons from rural Uganda. *Cogent Economics & Finance, 8(*1), 1761274. https://doi.org/10.1080/23322039.2020.1761274

Calcagno, R., & Monticone, C. (2015). Financial literacy and the demand for financial advice. *Journal of banking & finance, 50*, 363-380. http://dx.doi.org/10.1016/j.jbankfin.2014.03.013

Camara, N., & Tuesta, D. (2014)., *Measuring financial inclusion: A multidimensional index. BBVA Bank Working Paper, 14/26,* 1-40.

Chehayeb, R. J. (2024). Measuring financial inclusion in the mena region: Comparative analysis. *Global Business & Finance Review (GBFR), 29(*3), 81-93. https://doi.org/10.17549/gbfr.2024.29.3.81

Cole, S., Sampson, T., & Zia, B. (2011). Prices or knowledge? What drives demand for financial services in emerging markets?. *The Journal of Finance, 66*(6), 1933-1967. https://doi.org/10.1111/j.1540-6261.2011.01696.x

Pavón Cuéllar, L. I. (2025) Promoting global financial inclusion through integrated financial and technological literacy improvements. A panel data analysis. *Revista de Métodos Cuantitativos para la Economía y la Empresa, 39*, 1-23. https://doi.org/10.46661/rev.metodoscuant.econ.empresa.9441

Cupák, A., Fessler, P., Silgoner, M., & Ulbrich, E. (2021). Exploring differences in financial literacy across countries: The role of individual characteristics and institutions. *Social Indicators Research, 158*(2), 409-438. https://doi.org/10.1007/s11205-021-02713-8

Demirgüç-Kunt, A., Klapper, L., & Singer, D. (2017). Financial inclusion and inclusive growth: A review of recent empirical evidence. *World Bank Policy Research Working Paper,* 8040.

Garg, N., & Singh, S. (2018). Financial literacy among youth. *International Journal of Social Economics, 45*(1), 173-186. https://doi.org/10.1108/IJSE-11-2016-0303

Grohmann, A., & Menkhoff, L. (2017). Financial literacy promotes financial inclusion in both poor and rich countries. *DIW Economic Bulletin,* 7(41), 399-407.

Grohmann, A., Klühs, T. & Menkhoff, L. (2018). Does financial literacy improve financial inclusion? Cross country evidence. *World Development, 111,* 84-96. https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2018.06.020

Fanta, A., & Mutsonziwa, K. (2021). Financial literacy as a driver of financial inclusion in Kenya and Tanzania. *Journal of Risk and Financial Management, 14*(11), 561, 1-13 https://doi.org/10.3390/jrfm14110561

Frijns, B., Gilbert, A., & Tourani-Rad, A. (2014). Learning by doing: The role of financial experience in financial literacy. *Journal of Public Policy, 34*(1), 123-154. https://doi.org/10.1017/S0143814X13000275

Hartigan, J. A., & Wong, M. A. (1979). Algorithm AS 136: A K-means Clustering Algorithm. *Journal of the Royal Statistical Society. Series C (Applied Statistics), 28(*1), 100-108. https://doi.org/10.2307/2346830

Jain, A. K. (2010). Data Clustering: 50 Years beyond K-means. *Pattern Recognition Letters, 31*(8), 651-666. https://doi.org/10.1016/j.patrec.2009.09.011

Karaca, H. S. (2022). Financial literacy, access, and digital maturity in Türkiye (2022) [Türkiye'de finansal okuryazarlık ve erişim ve dijital olgunluk].Analitik ve İçgörü Araştırma Merkezi, BoğaziçiÜniversitesi. https://www.teb.com.tr/UPLOAD/PDF/2023/TEB-FOE-ve-Dijital-Olgunluk-Rapor-2022-Kamu-Paylasimi.pdf

Kaufman, L., & Rousseeuw, P. J. (2009). *Finding Groups in Data: An Introduction to Cluster Analysis*. New Jersey: John Wiley & Sons.

Klapper, L., & Lusardi, A. (2020). Financial literacy and financial resilience: Evidence from around the world. *Financial Management, 49*(3), 589-614. https://doi.org/10.1111/fima.12283

Kozol, E. (2025). A cross-country analysis of determinants of financial literacy: Evidence from 143 countries. *Borsa Istanbul Review, 25*(1), 38-44. https://doi.org/10.1016/j.bir.2025.07.009

Lockwood, B. (2004). How robust is the kearney/foreign policy globalisation index?. *The World Economy, 27,* 507-523. https://doi.org/10.1111/j.0378-5920.2004.00611.x

Lusardi, A. (2015). Financial literacy skills for the 21st century: Evidence from PISA. *Journal of Consumer Affairs, 49*(3), 639-659. https://doi.org/10.1111/joca.12099

Lusardi, A., & Tufano, P. (2015). Debt literacy, financial experiences, and overindebtedness. *Journal of Pension Economics and Finance, 14*(4), 332–368. https://doi.org/10.1017/S1474747215000232

Lührmann, M., Serra-Garcia, M., & Winter, J. (2015). Teaching teenagers in finance: Does it work?. *Journal of Banking & Finance, 54*, 160-174. http://dx.doi.org/10.1016/j.jbankfin.2014.11.009

MacQueen, J. (1967). Some Methods for Classification and Analaysis of Multivariate Observations. *In Proceedings of the 5th Berkeley Symposium on Mathematical Statisticsand Probability, 281-*297. Los Angeles: University of California Press.

Montanaro, P., & Romagnoli, A. (2016). La Financial Literacy in PISA 2012: *Financial Literacy of Italian Teens and Family's Background: Evidence from PISA 2012. Bank of Italy Occasional Paper,No:335*. https://www.bancaditalia.it/pubblicazioni/qef/2016-0335/QEF_335_16.pdf?language_id=1.

Morgan, P. J., & Long, T. Q. (2020). Financial literacy, financial inclusion, and savings behavior in Laos. *Journal of Asian Economics, 68, Article* 101197, 1-20. https://doi.org/10.1016/j.asieco.2020.101197

Nguyen, T. T. H. (2021). Measuring financial inclusion: A composite FI index for the developing countries. *Journal of Economics and Development, 23*(1), 77-99. http://dx.doi.org/10.1108/JED-03-2020-0027

OECD. (2014). PISA 2012 results: Students and money: Financial literacy skills for the 21st century (Volume VI). OECD Publishing. http://dx.doi.org/10.1787/9789264208094-en

OECD. (2022). *OECD/INFE toolkit measuring financial literacy and financial inclusion 2022*. Organisation for Economic Co-operation and Development. https://doi.org/10.1787/cbc4114f-en

OECD. (2023). *OECD/INFE 2023 international survey of adult financial literacy*. Organisation for Economic Co-operation and Development. https://doi.org/10.1787/56003a32-en

Reddy, K., Wallace, D., & Wellalage, N. H. (2025). The impact of financial literacy on financial inclusion. *Australian Journal of Management, 50*(4), 1187-1214. https://doi.org/10.1177/03128962241270809

Sarma, M. (2015). Measuring financial inclusion. *Economics Bulletin, 35*(1), 604-611.

Sarma, M. (2016). Measuring financial inclusion for Asian economies. Financial Inclusion in Asia, 3-34, London: Palgrave Macmillan.

Svirydzenka, K. (2016). *Introducing a new broad-based index of financial development. IMF WP/16/5*. https://www.imf.org/-/media/websites/imf/imported-full-text-pdf/external/pubs/ft/wp/2016/_wp1605.pdf.

Türk Ekonomi Bankası (TEB). (2013). *Türkiye'de Finansal Okuryazarlık ve Erişim 2013 Raporu,* https://www.teb.com.tr/upload/PDF/aile%20akademisi%20erisim%20endeksi%20raporu/foe_endeks_rapor_2013.pdf

Wang, S., & Liu, Y. (2024). Homeownership and financial literacy: evidence from China in the perspective of 'learning by doing'. *Housing studies, 39*(11), 2827-2851. https://doi.org/10.1080/02673037.2023.2228238

White, H. (1980). A Heteroskedasticity-Consistent Covariance Matrix Estimator and a Direct Test for Heteroskedasticity. *Econometrica, 48*(4), 817–838. https://doi.org/10.2307/1912934

World Bank (2022). *The Global Findex Database 2021: Financial inclusion, digital payments, and resilience in the age of COVID-19*. World Bank. https://www.worldbank.org/en/publication/globalfindex

World Bank (2026). *World Development Indicators*. https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators

Appendix 1

Principal Component Estimates for the Sub-Indices and Overall Financial Inclusion Index

Component	Eigenvalue	Difference	Proportion	Cumulative		Component Loadings	
Access Index				FinAcc		BankBranch	IntUse
Comp1	1.64876	0.648944	0.5496	0.5496	0.707	-0.0185	0.7069
Comp2	0.999818	0.648398	0.3333	0.8829	0.007	0.9998	0.0186
Comp3	0.35142	—	0.1171	1.0000	0.707	0.0078	-0.7070
Usage Index				MobilePay		DigitalPay	CardUse
Comp1	2.84332	2.72673	0.9478	0.9478	0.570	0.5839	0.5779
Comp2	0.116594	0.076509	0.0389	0.9866	0.798	-0.2296	-0.5561
Comp3	0.040084	—	0.0134	1.0000	0.192	-0.7787	0.5973
Depth Index				Saved		Borrowed	OwnCard
Comp1	2.31337	1.83689	0.7711	0.7711	0.588	0.5361	0.6050
Comp2	0.476482	0.266331	0.1588	0.9299	-0.47	0.8344	—
Comp3	0.210151	—	0.0701	1.0000	0.651	0.1280	—
Financial Inclusion Index				Access		Usage	Depth
Comp1	2.7915	2.6561	0.9305	0.9305	0.572	0.5836	0.5761
Comp2	0.13539	0.0623	0.0451	0.9756	0.766	-0.1309	—
Comp3	0.0731	—	0.0244	1.0000	0.291	-0.8014	—

Appendix 2

Kaiser-Meyer-Olkin sample adequacy test results

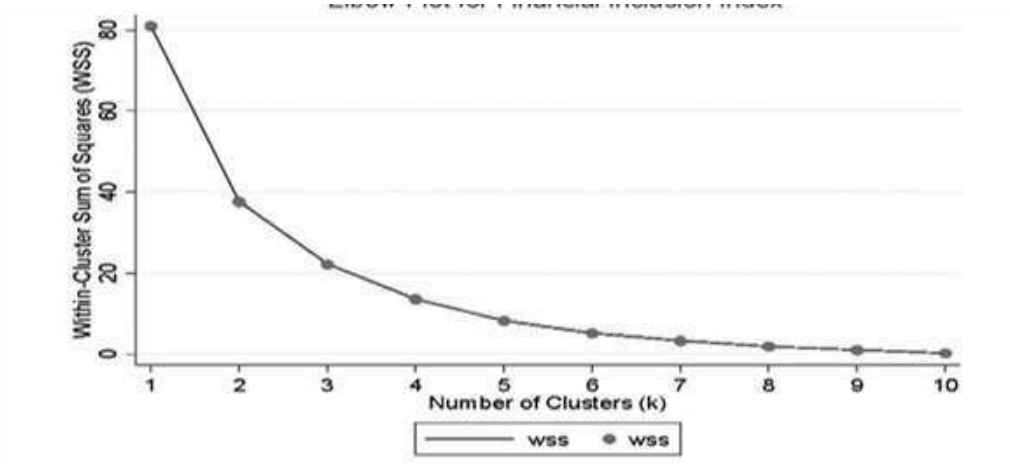
Index	Indicators	KMO Value	Index		KMO Value	
Access Index	FinAcc	0.5000	Depth Index		Saved	0.6615
	IntUse	0.5291		Borrowed	0.8241	
	BankBranch	0.5000		OwnCard	0.6329	
	Overall KMO	0.5000		Overall KMO	0.6856	
Usage Index	MobilePay	0.8573	Financial Inclusion Index		Access	0.8233
	DigitalPay	0.6735		Usage	0.7045	
	CardUse	0.7402		Depth	0.7774	
	Overall KMO	0.7474		Overall KMO	0.7640	

Appendix 3
Financial Inclusion Indices for Access, Usage, and Depth, and Financial Literacy Scores by Country

Countries	Access Index	Usage Index	Depth Index	Financial Inclusion Index	Financial Literacy Scores
Albania	-2.20	-3.97	-3.01	-3.50	56.40
Chile	0.57	0.11	-0.56	0.08	56.11
Croatia	-0.39	-0.54	-0.56	-0.57	62.03
Cyprus	0.43	0.16	-0.40	0.10	55.79
Estonia	0.81	1.85	1.27	1.48	67.21
Finland	1.02	2.00	2.12	1.95	64.51
France	0.25	0.94	1.14	0.87	62.04
Germany	0.84	1.21	1.69	1.43	75.97
Greece	-0.15	0.68	-0.70	-0.10	61.38
Hungary	0.15	0.30	-0.68	-0.09	57.65
Indonesia	-3.55	-3.47	-2.42	-3.70	56.62
Ireland	1.37	1.45	1.94	1.85	69.70
Italy	0.14	0.83	1.25	0.82	53.34
Korea	1.34	1.65	2.41	2.08	67.17
Latvia	0.69	1.30	0.12	0.81	58.64
Lithuania	0.25	0.43	-0.46	0.09	56.14
Malaysia	1.01	-1.06	-0.08	0.05	60.69
Malta	0.72	0.60	0.67	0.78	67.73
Netherlands	0.97	1.71	1.46	1.58	64.37
Panama	-2.63	-3.20	-2.82	-3.35	54.73
Philippines	-2.87	-3.02	-2.33	-3.21	58.45
Poland	0.26	1.07	0.06	0.51	62.46
Portugal	-0.12	0.41	0.28	0.19	63.41
Romania	-0.97	-1.63	-1.78	-1.67	54.04
S.Arabia	0.69	-0.05	-0.34	0.16	61.06
Spain	1.12	1.14	1.30	1.38	63.85
Sweden	1.21	2.03	2.38	2.15	66.09
Thailand	0.31	-0.36	-0.01	0.01	71.38
Türkiye	-0.97	-1.33	-1.27	-1.38	62.10
Uruguay	-0.29	-1.25	-0.66	-0.81	57.83

Appendix 4

Elbow Plot for Country Clustering Based on Financial Inclusion Index

Appendix 5

Validation of the Optimal Number of Clusters Using the Calinski–Harabasz Criterion

Number of Clusters (k)	Calinski-Harabasz pseudo-F score
2	74.20
3	**104.75**
4	109.65
5	290.64

Appendix 6

Descriptive Statistics of Silhouette Coefficients for Cluster Validation (k=3)

Variable |	Obs	Mean	Std. dev	Min	Max
Silhouette	30	.7744938	.2312435	.0200321	.9438453

Appendix 7

Kruskal-Wallis Test Results for Financial Inclusion Indicators

Indicator	(χ^2)	Prob.	Indicator	(χ^2)	p-value
FL	9.053	0.0108	IntUse	14.127	0.0009
FII	25.806	0.0001	MobilePay	16.080	0.0003
Access	20.759	0.0001	DigitalPay	22.222	0.0001
Usage	21.027	0.0001	CardUse	21.530	0.0001
Depth	25.806	0.0001	Saved	24.289	0.0001
FinAcc	22.888	0.0001	Borrowed	16.547	0.0003
Bankbranch	13.597	0.0019	OwnCard	22.315	0.0001

Görüşler
Reflections

reflektif
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

2026, Vol. 7(3), 759-770
© The Author(s) 2026
Article reuse guidelines:
https://dergi.bilgi.edu.tr/index.php/reflektif
DOI: 10.47613/reflektif.2026.301
Article type: Commentary Article

Received: 02.07.2026
Accepted: 03.08.2026
Published Online: 27.10.2026

Emrah Utku Gökçe*

Metodolojiyle Kendi Karşılaşmam: Yöntem, Teknik ve Refleksivite
My Encounter with Methodology: Method, Technique and Reflexivity

Öz

Bu yazı, metodolojiyle kişisel bir karşılaşmadan hareketle yöntem, teknik ve refleksivite arasındaki ilişkiyi tartışmaktadır. Çalışma, araştırmanın yalnızca doğru teknikleri uygulama faaliyeti olarak görülemeyeceğini; seçilen yöntemin kavramsal, epistemolojik ve konumsal gerekçeleriyle birlikte düşünülmesi gerektiğini savunmaktadır. Creswell'in sistematik araştırma tasarımı yaklaşımı ile Hammersley'in felsefi/refleksif metodoloji vurgusu, bu dengeyi kurmak için birlikte ele alınmaktadır. Erdoğan'ın yöntemsel tercihler üzerine makalesi ise yöntem, teknik, desen ve analiz düzeylerinin karıştırılmasının doğurduğu sorunları somutlaştıran bir vaka olarak değerlendirilmektedir.

Abstract

This essay discusses the relationship between method, technique and reflexivity through a personal encounter with methodology. It argues that research cannot be understood merely as the correct application of technical procedures; methodological choices should also be examined through their conceptual, epistemological and positional grounds. Creswell's systematic approach to research design and Hammersley's philosophical and reflexive understanding of methodology are brought together to formulate this balanced position. Erdoğan's article on methodological preferences is then read as a case that illustrates the problems caused by conflating method, technique, design and analysis.

Anahtar Kelimeler
Metodoloji, yöntem, araştırma tasarımı, refleksivite, karma yöntem

Keywords
Methodology, method, research design, reflexivity, mixed methods

* Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, e.utku.g@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9319-1672.

Giriş

Bu metin, X'te metodoloji ve yöntem kavramlarının kullanımı üzerine gelişen kısa bir tartışmadan doğdu. İlk bakışta dar bir terminoloji meselesi gibi görünen bu tartışma, benim için sosyal bilimlerde daha geniş bir soruna işaret ediyordu. Yöntem ile metodoloji arasındaki ayrım bulanıklaştığında araştırmanın düşünsel zemini geri plana itiliyor ve bilimsel çalışma çoğu zaman yalnızca veri toplama, ölçme ya da analiz etme faaliyetine indirgeniyor. Bu yazının temel motivasyonu, tam da bu indirgemeci eğilime duyduğum rahatsızlıktan besleniyor.

Bu kavramsal karışıklık, kendi akademik yolculuğumda da sık sık karşıma çıktı. Belli kalıpları tekrar eden ve yöntemi çoğu zaman uygulanacak hazır bir reçete gibi ele alan araştırma pratikleri bana mekanik ve yüzeysel göründü. Zamanla meselenin yalnızca doğru yöntemi seçmekten ibaret olmadığını gördüm. Asıl mesele, seçilen yöntemi hangi kavramsal, kuramsal ve epistemolojik gerekçelerle kullandığımızı açıklayabilmektir (Crotty, 1998). Metodoloji, bu nedenle yöntemin arkasında duran düşünsel mimaridir.

Bu farkındalık, akademik pratiğimde iki temel ilkeye dönüştü. Birincisi, teknik prosedürler araştırmanın güvenilirliğini savunmak için güçlü bir zemin sağlar. İkincisi, araştırma yalnızca teknik kurallara indirgendiğinde düşünsel derinliğini kaybeder. Bu nedenle yöntem tartışmasını tek taraflı bir zeminde kurmuyorum. Felsefi tartışmaların içinde araştırmanın somut işleyişini kaybetmek de prosedürlere körü körüne bağlanmak da metodolojik açıdan sınırlı bir sonuç üretir. Sosyal bilimlerde güçlü bir metodoloji, teknik açıklık ile felsefi/refleksif duyarlılığı birlikte taşıyabildiği ölçüde anlam kazanır. Bu çerçevede John W. Creswell'in araştırma tasarımı, nitel araştırma ve karma yöntemler üzerine geliştirdiği sistematik yaklaşım, araştırmanın planlanabilir ve savunulabilir biçimde kurulması açısından benim için önemli bir dayanak oluşturdu. Martyn Hammersley'in metodolojiyi yalnızca teknik usullerden ibaret görmeyen, onu felsefi ve refleksif bir sorgulama alanı olarak ele alan yaklaşımı ise bu teknik açıklığın sınırlarını düşünmemi sağladı. Bu yazıda asıl varmak istediğim nokta, bu iki hattı karşı karşıya getirmek yerine aralarındaki gerilimi üretken bir metodolojik bilinç alanı olarak değerlendirmektir.

Teknik ile Felsefe Arasında Kendi Yolumu Ararken Birinci Durak Creswell

Metodoloji tartışmalarının uzun süre iki uç arasında gidip geldiğini gözlemledim. Bir tarafta araştırmayı büyük ölçüde teknik bir planlama problemi olarak ele alan; araştırma sorusunu, tasarımı, veriyi ve analizi doğrusal bir düzen içinde kurgulamaya çalışan bir yaklaşım bulunmaktadır. Diğer tarafta yöntemin arkasındaki ontolojik, epistemolojik ve etik varsayımları merkeze alan, bu yoğunluk nedeniyle zaman zaman araştırmanın somut işleyişini geri plana itebilen bir damar öne çıkmaktadır.

Kendi deneyimim, bu iki uçtan birine bütünüyle yerleşmenin araştırmayı daralttığını gösterdi. Prosedüre aşırı yaslanan bir yaklaşım araştırmayı kolaylıkla mekanikleştirirken, felsefi derinliğe fazlasıyla yüklenen bir metodoloji de araştırmanın operasyonel açıklığını zayıflatabilmektedir. Bu nedenle aradığım zemin, iki hattın birbirini dengelediği, tamamladığı ve sürekli olarak yeniden düşündürdüğü üretken bir metodolojik alandır.

Bir araştırma tasarlarken, Creswell'in önerdiği biçimde araştırma sorusunu netleştirmek, veri toplama tekniklerini belirlemek ve analiz sürecini sistematik bir çerçeveye oturtmak vazgeçilmez bir başlangıç noktasıdır. Süreç ilerledikçe, teknik açıklığın kendi başına sınırlı kaldığı görülür. Hangi verilerin anlamlı kabul edildiği, hangi soruların sorulmaya değer görüldüğü ve hangi yorumların meşru sayıldığı gibi kararlar aynı zamanda belirli epistemolojik kabullere dayanır. Tam da bu noktada refleksif duyarlılık, kullanılan yöntemin sınırlarını ve varsayımlarını sorgulamayı mümkün kılar (Alvesson & Sköldberg, 2018). Böylece araştırma, bir yandan açık, düzenli ve savunulabilir yöntemsel adımlarla kurulurken, diğer yandan kendi koşullarını sürekli düşünen ve yeniden değerlendiren bir yapıya kavuşur. Bu nedenle teknik prosedürleri felsefi ve refleksif bir bilinçle temellendirmekten söz ediyorum. Teknik düzen, hangi gerçeklik anlayışı içinde işlediği, hangi bilgi iddiasını taşıdığı ve araştırmacının kendi konumunu sürece nasıl dahil ettiği açıklanabildiğinde tam anlamını kazanır. Sosyal bilimlerde ihtiyaç duyulan metodolojik bilinç, seçilen tekniğin dayandığı düşünsel zemini, geçerlilik sınırlarını ve araştırmacının bilgi üretimindeki konumunu birlikte açıklayabilme kapasitesine dayanır.

Bu bütünleştirici çerçevede John W. Creswell önemli bir yer tutar. Creswell'in araştırma tasarımını felsefi varsayımlar, yöntemsel stratejiler, veri toplama ve analiz adımları ile yazma ve etik meselelerini birlikte ele alan yaklaşımı, araştırmayı planlanabilir ve öğretilebilir hâle getiren güçlü bir açıklık sunar. Özellikle nitel, nicel ve karma yöntem yaklaşımlarını ortak bir tasarım mantığı içinde karşılaştırması, araştırma sürecinin baştan sona nasıl kurulacağına ilişkin işlevsel bir yol haritası sağlar. Bu nedenle ben de çalışmayı sınıflandırırken nitel, nicel ve karma yöntemleri üst tema olarak kullanmayı daha kapsayıcı ve anlaşılması daha kolay bir tercih olarak görüyorum. Böyle bir ayrım, tek tek veri toplama araçlarını, analiz tekniklerini ya da araştırma desenlerini aynı düzlemde yan yana sıralamak yerine, onları daha geniş yöntemsel yönelimler içinde konumlandırmaya imkân verir. Bu tercih aynı zamanda Creswell'in araştırma tasarımını kurarken izlediği kategorizasyon mantığıyla da uyumludur; çünkü araştırma sürecini önce temel yöntemsel yaklaşım üzerinden düşünmeyi, ardından bu yaklaşımın içinde uygun desen, veri toplama ve analiz stratejilerini belirlemeyi mümkün kılar. Araştırma süreci yalnızca düşünsel bir faaliyet olarak kalmaz; aynı zamanda somut biçimde kurulmayı, gerekçelendirilmeyi ve başkalarına açık biçimde aktarılmayı gerektirir. Creswell'in katkısı tam da bu noktada metodolojiyi uygulanabilir, sistematik ve akademik olarak savunulabilir bir form içinde yapılandırarak görünür hale gelir.

Bu görünürlüğün değeri, onu mutlaklaştırmaktan çok sınırlarını fark etmekle ilgilidir. Araştırmanın hangi sırayla yürütüleceğini bilmek, çalışmanın hangi ontolojik ve epistemolojik varsayımlar üzerinde yükseldiğini kendiliğinden göstermez. Teknik açıklık araştırma sürecini görünür kılar, fakat neden belirli bir yöntemsel yolun seçildiğini, araştırmacının konumunun bu karara nasıl etki ettiğini ve bulguların hangi düşünsel çerçevede anlam kazandığını ayrıca tartışmak gerekir. Sorun, prosedürel tasarımın zaman zaman felsefi ve refleksif yükümlülüklerin yerine geçiyormuş gibi sunulmasında ortaya çıkar. Bu nedenle teknik açıklığı savunurken aynı zamanda onun düşünsel sınırlarını da tartışmak gerekir.

Hammersley'den Öğrendiğim Şey

Martyn Hammersley ile karşılaştığımda, uzun süredir sezgisel olarak hissettiğim metodolojik gerilimleri daha açık biçimde adlandırabildiğimi gördüm. Hammersley, tekniği küçümseyen bir felsefi tavır önermez, teknik boyutun felsefi ve refleksif dikkatle birlikte düşünüldüğünde gerçek metodolojik anlamına kavuşacağını gösterir. Bu bakımdan Hammersley ile Creswell arasında basit bir karşıtlık kurmak doğru bir okuma sunmaz. Creswell araştırmanın nasıl planlanacağını, görünür kılınacağını ve savunulacağını gösterirken Hammersley, bu planlama ve savunma pratiğinin hangi varsayımlara dayandığını, neyi dışarıda bıraktığını ve araştırmacının süreçte nasıl konumlandığını sormaya zorlar.

Araştırma sürecinin şeffaf, izlenebilir ve akademik olarak değerlendirilebilir olması için teknik açıklık zorunludur. Yöntemsel tercihlerin nasıl yapıldığını, verinin hangi mantıkla üretildiğini ya da toplandığını ve analizin hangi adımlarla yürütüldüğünü göstermek metodolojik ciddiyetin temel koşullarından biridir. Hakemlik süreçleri, proje yazımı ve akademik raporlama da bu açıklığı talep eder. İyi düşünülmüş bir teknik yapı, araştırmanın kamusal savunusunun temelini oluşturur.

Bununla birlikte teknik prosedürün gerekliliği, onun her durumda yeterli sayılmasını sağlamaz. Yöntem düşüncenin yerine geçtiğinde araştırmanın meşruiyeti zedelenebilir. Bir çalışmanın teknik olarak temiz, düzenli ve raporlanabilir görünmesi, onun hangi gerçeklik anlayışını varsaydığını, hangi bilgi biçimini makbul saydığını ya da araştırmacının kendi konumunu ne ölçüde hesaba kattığını kendiliğinden açıklamaz. Yöntemcilik, bu anlamda düşünsel yoksullaşmanın metodolojik kılığına dönüşür.

Metodolojinin felsefi boyutunu, araştırmanın kurucu düşünsel zemini olarak görüyorum. Çünkü hangi kanıtı yeterli saydığım, hangi soruları araştırmaya değer bulduğum, araştırma nesnesiyle nasıl bir ilişki kurduğum ve bilgi iddialarımın sınırlarını nasıl çizdiğim bu düzeyde belirlenir. Bu zemin, araştırmacının kendi konumunu görünür kılmasıyla tamamlanır. Yaslandığım kavramlar, güvendiğim veri biçimleri, benimsediğim yazım tonu ve araştırma sürecinde kurduğum ilişkiler teknik gerekçelerin yanı sıra entelektüel geçmişim, kuramsal yakınlıklarım, kurumsal deneyimlerim ve değer yönelimlerim tarafından da şekillenir. Bu nedenle

felsefe, yöntemsel işleyişin gerekçesini kuran temel alan, refleksivite ise yöntemin açıklığını ve tutarlılığını tamamlayan asli bir metodolojik ilkedir.

Metodolojik Dengenin Gerekliliği

Bu tartışmalar, sorunun teknik yöntemin varlığından ya da felsefi sorgulamanın yoğunluğundan çok, bunlardan yalnızca birinin metodolojinin bütünüymüş gibi sunulmasından kaynaklandığını gösterir. Teknik olarak güçlü fakat düşünsel olarak zayıf tasarımlar düzenli görünseler de araştırma probleminin derinliğini sınırlayabilir. Buna karşılık felsefi olarak etkileyici fakat yöntemsel olarak gevşek kurulan çalışmalar da savundukları iddianın ampirik ve analitik gücünü taşıyamaz. Bu nedenle ihtiyaç duyulan şey, teknik açıklık ile refleksif gerekçelendirmeyi birlikte kuran dengeli bir metodolojik açıklıktır.

Bu ihtiyaç özellikle nitel araştırmalarda daha görünür hâle gelir. Saha ile karşılaşma arttıkça, başlangıçta kurulan araştırma soruları, kavramlar ve veri stratejileri çoğu zaman yeniden düşünülmek zorunda kalır. Bu nedenle teknik tasarım, sabit bir emirler dizisi olmaktan çok düşünsel olarak yönetilen esnek bir çerçeveye dönüşmelidir (Maxwell, 2013). Yöntemin açıklığı, araştırma sürecinde ortaya çıkan yeni anlam katmanlarını dışlayacak kadar katılaşmamalıdır. İyi metodoloji, tam da bu tür bir disiplinli esnekliği mümkün kılan sistemdir.

Toplumsal gerçekliğin araştırma el kitaplarının önerdiği kadar düzenli ve doğrusal akmadığına defalarca şahit olmuşuzdur. Neden-sonuç ilişkileri çoğu zaman katmanlı ve bağlamsal biçimde kurulurken, aktörlerin anlam dünyaları da önceden çizilmiş kategorileri aşabilir. Bu karmaşıklık teknik çerçeveyi terk etmek yerine onu daha dikkatli kullanmayı gerektirir. Yapı olmadan karmaşıklık kolaylıkla dağınıklığa dönüşür. Yorumlayıcı açıklık olmadan da yapı, gerçekliğin zenginliğini düzleştirir. Sağlam bir metodoloji hem düzen kuran hem de kurduğu düzenin sınırlarını fark eden bir zihniyete dayanır.

Karma yöntem araştırmalarına yönelik bakış açım da zamanla farklı verileri mekanik biçimde bir araya getirme anlayışından uzaklaştı. Bunun yerine, farklı bilgi biçimlerinin birbirine nasıl temas edeceğine ilişkin bir karar alma sürecine dönüştü. Nitel ve nicel bileşenler yalnızca önceden belirlenmiş bir iş bölümü içinde bir araya getirildiğinde, çalışmanın entelektüel potansiyeli zayıflar. Bu bileşenler birbirini sorgulayan, düzelten ve yeniden yönlendiren bir ilişki içinde kurulduğunda ise süreç gerçekten üretken hâle gelir. Karma yöntem, bu anlamda teknik çeşitliliğin ötesinde refleksif entegrasyonun kendisidir (Hesse-Biber, 2010).

Akademik değerlendirme kültürünün önemli bir kısmı hâlâ metodolojik titizliği büyük ölçüde prosedürel uygunluk üzerinden okumaktadır. Teknik açıklık, denetim ve karşılaştırma açısından somut bir zemin sunduğu için bu yaklaşımın anlaşılır nedenleri vardır. Özellikle nitel ve karma araştırmalarda inanılırlık, bağlamsal aktarılabilirlik, etik açıklık ve araştırmacının kendi konumuna ilişkin dürüstlük de metodolojik kalitenin ayrılmaz parçalarıdır. Bu yüzden metodolojik titizlik yalnızca yöntemin kurallara uygun biçimde uygulanması anlamına gelmez. Araştırmacı, seçtiği yolu neden izlediğini, bu yolun hangi düşünsel kabullere dayandığını, araş-

tırma nesnesiyle kurduğu ilişkinin süreci nasıl etkilediğini ve kendi konumunun bilgi üretimine nasıl yansıdığını da açıkça gösterebilmelidir.

Bu nedenle araştırma tasarımını, araştırma sorusundan sonra gelen mekanik bir planlama aşamasını aşan; sorunun hangi bilgi anlayışıyla, hangi saha ilişkisiyle ve hangi süzgeçlerden geçirileceğini belirleyen kurucu bir mimari olarak görüyorum. Tasarım, teorik iddiaları ampirik düzleme taşıyan bu işleviyle, yalnızca neyin yapılacağını aşar, bunun neden ve hangi sınırlar içinde yapılacağını da görünür kılar. Bu noktada araştırmacının kendi konumunu açıklaması, tasarıma sonradan eklenen kişisel bir unsur olmanın ötesinde, yöntemi daha tutarlı ve denetlenebilir hâle getiren temel bir açıklık biçimidir. Çünkü kuramsal yakınlıklar, kurumsal deneyimler, değer yönelimleri ve saha ile kurulan ilişki, yöntemsel kararların nasıl şekillendiğini doğrudan etkiler.

Bu bakış, teknik açıklığı zayıflatmak yerine ona daha sağlam bir gerekçe kazandırır. Hangi yöntemin niçin seçildiği, hangi verinin yeterli sayıldığı ve hangi analiz biçiminin araştırma problemine uygun görüldüğü, ancak teknik düzen ile felsefi/refleksif sorgulama birlikte işletildiğinde açıklığa kavuşur. Bu nedenle metodolojik kaliteyi yalnızca geçerlilik, güvenilirlik ya da prosedürel tutarlılık üzerinden değerlendirmekle sınırlı tutmak yerine; inanılırlık, bağlamsal duyarlılık, etik şeffaflık ve araştırmacının kendi konumunu açıklama kapasitesiyle birlikte ele almak gerekir. Böylece metodolojik titizlik dar bir yöntem uygunluğu olmaktan çıkar, sosyal bilimlerin karmaşık gerçekliğini daha iyi taşıyan kapsamlı bir araştırma sorumluluğuna dönüşür.

Bir Vaka Üzerinden Düşünmek: Metodolojik Karmaşanın Üç Boyutu

Bu teorik tartışmayı somutlaştırmak için Erdoğan'ın (2024) Türkiye'deki siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler akademisyenlerinin yöntemsel tercihleri, yayın eğilimleri ve kamusal görünürlükleri üzerine yürüttüğü çalışma verimli bir örnek sunar. Makale, yöntemsel tercihlerin toplumsal ve kurumsal koşullarla ilişkisini göstermesi bakımından güçlüdür, ancak "yöntem" kavramını ölçülebilir seçeneklere dönüştürürken bazı kavramsal gerilimler üretir. Bu nedenle vakayı kavramsal sınıflandırma sorunu, istatistiksel örüntü ile metodolojik anlam arasındaki fark ve yöntemsel tercihlerin akademik alanla ilişkisi olmak üzere üç eksende ele almak açıklayıcı olacaktır.

Kavramsal Sınıflandırma Sorunu

Makalenin "Yöntemsel Tercihler" bölümündeki "Çalışmalarda En Fazla Başvurulan Yöntemler" tablosu, sınıflandırma sorununu açık biçimde gösterir. Anket, mülakat ve odak grup gibi veri toplama teknikleri; içerik analizi ve veri analizi gibi analiz süreçleri; vaka analizi, karşılaştırmalı analiz ve deney gibi araştırma tasarımı ya da strateji düzeyindeki unsurlar aynı seçenek havuzunda yan yana sunulmaktadır. Bu tercih ilk bakışta pratik ve kapsayıcı görünse de ölçü-

len şeyin tam olarak ne olduğunu belirsizleştirir. Burada yöntemsel tercihin mi, veri toplama alışkanlığının mı, analiz tekniğinin mi, yoksa araştırma tasarımına ilişkin genel bir eğilimin mi ölçüldüğü açık değildir.

Bu karışıklık örneklerle daha açık görülebilir. Bir araştırmacı seçim kampanyası konuşmalarını incelemek için içerik analizi kullanıyorsa, burada "içerik analizi" çoğu zaman analiz stratejisini ifade eder; aynı araştırma karşılaştırmalı bir tasarımla farklı partilerin söylemlerini kıyaslıyorsa, "karşılaştırmalı analiz" araştırmanın tasarım düzeyine işaret eder. Araştırmacı aynı çalışmada yarı yapılandırılmış mülakatlar da yapıyorsa, mülakat veri toplama tekniğidir. Bu üç unsur aynı çalışmada birlikte bulunabilir ama aynı kavramsal düzeye ait değildir. Dolayısıyla bunları tek bir listede eşdeğer seçenekler gibi sunmak, araştırmacının kullandığı araçları göstermeye yarasa da araştırmanın metodolojik mimarisini açıklamakta yetersiz kalır.

Makalenin katılımcılara sunulan listenin alanda üzerinde uzlaşılmış bir yöntem listesinden hareket etmediğini ve bu nedenle eklektik bir nitelik taşıdığını belirtmesi, bu sorunu ortadan kaldırmaktan çok daha görünür hâle getirir. Eklektik bir liste kullanılabilir. Bu durumda listedeki unsurların hangi düzlemde bir araya getirildiğinin ayrıca açıklanması gerekir. Creswell'in nitel, nicel ve karma yöntem ayrımı üzerinden kurduğu üst düzey sınıflandırma, tam da bu tür karışıklıkları azaltmaya yarar. Önce yöntemsel yaklaşım belirlenir, ardından bu yaklaşım içinde araştırma deseni, veri toplama tekniği ve analiz stratejisi konumlandırılır. Erdoğan'ın (2024) çalışmasında ise bu düzeyler aynı tabloda birleştiği için kavramsal ayrımlar bulanıklaşmaktadır.

Bu nedenle Şekil 1'in daha güçlü bir biçimde kurulabilmesi için yöntemleri tek bir düz liste halinde vermek yerine katmanlı bir sınıflandırma mantığına yaslandırılması tercih edilebilirdi. Benim bu metinde savunduğum çerçeveden bakıldığında ilk düzeyde araştırmanın genel yöntemsel yönelimi yer almalıydı. Bu yönelim nitel, nicel ve karma yöntem ayrımıyla kurulabilirdi. İkinci düzeyde bu yönelimlerin içinde kullanılan araştırma desenleri ya da stratejiler ayrıştırılmalıydı. Üçüncü düzeyde ise veri toplama teknikleri ile analiz biçimleri ayrı ayrı gösterilmeliydi. Böyle bir kurgu, yöntemi tek bir torba kavram hâline getirmek yerine, araştırma sürecindeki farklı karar düzeylerini birbirinden ayırarak görünür kılardı.

Bu ayrım somutlaştırıldığında, anket nicel bir veri toplama tekniği olarak; mülakat ve odak grup nitel veri toplama teknikleri olarak; içerik analizi ise bağlamına göre nitel, nicel ya da karma biçimde kullanılabilecek bir analiz stratejisi olarak konumlandırılabilirdi. Vaka analizi ve karşılaştırmalı analiz ise doğrudan "yöntem" etiketiyle değil, araştırma tasarımı ya da stratejisi düzeyinde ele alınmalıydı. Deney de yalnızca bir teknik olarak değil, müdahale, kontrol ve karşılaştırma mantığına dayanan daha geniş bir araştırma tasarımı olarak düşünülmeliydi. Böylece Şekil 1, katılımcıların ne kullandığını göstermenin ötesinde, kullandıkları araçların metodolojik düzeyini de ayırt eden bir yapıya kavuşurdu.

Örneğin "Türkiye'de gençlerin siyasal katılım biçimleri" üzerine çalışan bir araştırmacı, nicel yaklaşım içinde anket uygulayabilir; aynı konuda nitel yaklaşım içinde derinlemesine mülakat yapabilir; karma yöntem tasarımında ise önce anketle genel eğilimleri belirleyip ardından

mülakatlarla bu eğilimlerin arkasındaki anlam dünyalarını çözümleyebilir. Bu üç durumda da "gençlerin siyasal katılımı" aynı konu olarak kalır; değişen şey, araştırmanın yöntemsel yönelimi, veri üretme biçimi ve analiz mantığıdır. Şekil 1 böyle bir ayrımı gösterebilseydi, araçların kullanım sıklığını göstermenin ötesine geçerek, bu araçların hangi araştırma mantığı içinde anlam kazandığını da ortaya koyabilirdi. Bu tür bir Şekil 1, yalnızca görsel olarak daha düzenli bir tablo üretmekle kalmaz, ölçülen şeyin ne olduğunu da daha açık hâle getirirdi. Katılımcılara "hangi yöntemleri kullanıyorsunuz?" gibi geniş ve belirsiz bir soru yöneltmek yerine, soru seti aşamalı biçimde kurulabilirdi. Önce katılımcının çalışmasını ağırlıklı olarak hangi yöntemsel yaklaşım içinde konumlandırdığı sorulabilir, ardından bu yaklaşım içinde hangi araştırma tasarımını benimsediği, hangi veri toplama tekniklerine başvurduğu ve hangi analiz stratejilerini kullandığı ayrı ayrı ölçülebilirdi. Böyle bir yapı, katılımcıların cevaplarını tek bir kutuya hapsetmeden araştırma pratiğinin çok katmanlı doğasını daha doğru biçimde yakalardı.

Bu önerinin önemi, yalnızca sınıflandırmanın daha temiz yapılmasında değildir. Böyle bir düzenleme, faktör analiziyle sonradan üretilecek kümelerin neye karşılık geldiğini de daha sağlam tartışmaya açardı. Örneğin "Deney ve Anket" gibi bir boyut ortaya çıktığında, bunun nicel yöntemsel yönelime mi, belirli veri toplama tekniklerinin birlikte kullanımına mı, yoksa yayın rejimleriyle ilişkili bir akademik formasyona mı işaret ettiği daha dikkatli biçimde yorumlanabilirdi. Aynı şekilde "Mülakat ve Odak Grup" boyutu nitel veri üretim teknikleriyle; "Vaka Analizi ve Karşılaştırmalı Analiz" boyutu ise araştırma stratejileriyle ilişkilendirilerek kavramsal olarak daha yerli yerine oturtulabilirdi.

Dolayısıyla benim önerdiğim alternatif Şekil 1, Erdoğan'ın (2024) tablosunu biçimsel olarak iyileştirmenin ötesinde daha temel bir metodolojik ihtiyaca işaret eder. Yöntemsel tercihleri ölçmeye çalışan bir araştırma, önce kendi yöntem kavrayışını berraklaştırmalıdır. Yöntem, desen, teknik ve analiz stratejisi aynı düzlemde sunulduğunda, ortaya çıkan bulgular sayısal olarak anlamlı olsa bile metodolojik açıklık eksik kalır. Buna karşılık katmanlı bir şema, hem katılımcıların araştırma pratiklerini daha doğru temsil eder hem de araştırmacının kendi sınıflandırma mantığını görünür ve tartışılabilir kılar.

Sayısal Örüntüden Metodolojik Yoruma

Bu kavramsal gerilim, makalenin faktör analiziyle üç boyut üretmesinde daha da belirginleşir. Deney, anket ve veri analizinin aynı boyutta; mülakat ve odak grubun ikinci boyutta, karşılaştırmalı analiz ile vaka analizinin üçüncü boyutta toplanması, katılımcı yanıtları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir yakınlık bulunduğunu gösterebilir. Bu yakınlık, söz konusu unsurların aynı metodolojik düzeye ait olduğunu kendiliğinden kanıtlamaz. Faktör analizi örüntüleri görünür kılar, kavramsal kategorileri tek başına meşrulaştırmaz. Bu nedenle istatistiksel kümelenme ile metodolojik anlam arasında doğrudan ve sorunsuz bir geçiş kurmak güçleşir.

Örneğin anket ile deneyin aynı faktörde toplanması, bu iki unsurun benzer epistemolojik kabullere dayandığını gösterebilir. Aynı zamanda akademisyenlerin nicel veriyle çalışmaya alışkın olduklarını, belirli yazılım ve istatistiksel analiz becerilerine sahip olduklarını ya da uluslararası dergi formatlarına daha kolay uyum sağlayan bir araştırma pratiği geliştirdiklerini de gösterebilir. Benzer şekilde mülakat ve odak grubun birlikte yüklenmesi, nitel veri üretme eğilimine işaret edebilir. Bu ikisinin aynı araştırma tasarımına sahip olduğu anlamına gelmez. Biri bireysel deneyimi derinlemesine anlamaya yönelirken, diğeri grup etkileşimi içinde oluşan anlamları görünür kılar. Bu nedenle faktör yükleri, yalnızca sayısal yakınlığı değil, hangi yorum düzeyinde konuştuğumuzu da dikkatle tartışmayı gerektirir.

Bu nokta, metnin genel argümanı açısından önemlidir. Teknik araçların doğru uygulanması araştırmanın gücünü artırır. Teknik işlem, kullanılan kavramların ne anlama geldiğini açıklama sorumluluğunu ortadan kaldırmaz. Başlangıçta eklektik olduğu kabul edilen bir liste, sonradan istatistiksel olarak düzenlendiğinde bile metodoloji, yöntemsel yaklaşım, araştırma deseni, veri toplama tekniği ve analiz biçimi arasındaki ayrımların teorik olarak tartışılmasına ihtiyaç duyar. Aksi durumda nicel analiz, kavramsal açıklığın yerini alır ve araştırma tasarımındaki temel belirsizlik teknik bir başarı görüntüsü altında örtülür.

Bu yapısal eleştiriye verilen yanıt, teknik yöntem meselesinin ne kadar yerleşik olduğunu gösteren dikkat çekici bir örnek niteliğindedir. Metodolojinin kavramsal sınırlarına dair eleştirime karşılık yazarın X'te "Bir ölçeğin diğer ölçekten daha iyi olduğunu nasıl anlayacağımızı da belki değerlendirirsiniz?" sorusunu yöneltmesi, tartışmanın felsefi ve metodolojik düzlemden hızla ölçüm ve ölçek hassasiyeti düzlemine çekildiğini gösterir. Buradaki temel mesele, ölçeklerin karşılaştırılmasının gerekliliğinden önce gelir. Yöntemlerin epistemolojik temellerine ve kategorik sınırlarına ilişkin bir eleştiri, öncelikle operasyonel ve istatistiksel bir dille karşılandığında metodolojik tartışma daralır. Oysa burada tartışılan mesele, hangi ölçeğin daha iyi ölçtüğünden önce, neye neden yöntem dediğimiz ve farklı araştırma öğelerini hangi kavramsal düzeyde sınıflandırdığımız sorusudur.

Bunu somutlaştırmak gerekirse, bir ölçekteki maddelerin iç tutarlılığının yüksek çıkması, o ölçeğin kavramsal olarak doğru şeyi ölçtüğünü otomatik olarak göstermez. Benzer biçimde, iki değişken arasında anlamlı ilişki bulunması, araştırmacının kullandığı kategorilerin teorik olarak yerli yerinde kurulduğu anlamına gelmez. Bir araştırmada "yöntem" başlığı altında hem anketi hem vaka analizini hem de içerik analizini aynı düzeyde ölçtüğümüzde sorun, bu seçeneklerin hangi ölçekle daha iyi yakalanacağından önce gelir. Asıl sorun, bu seçeneklerin baştan aynı kavramsal düzleme yerleştirilip yerleştirilemeyeceğidir. Bu ayrım yapılmadığında teknik başarı, kavramsal bulanıklığı örtebilir.

Yöntemsel Tercihlerin Akademik Alan ve Konumsallıkla İlişkisi

Makalenin en güçlü yanı, yöntemsel tercihleri yalnızca bireysel beğeni ya da teknik yeterlilik meselesi olarak ele alma sınırını aşmasıdır. Toplumsal cinsiyet, yurt dışı eğitim deneyimi, aka-

demik kıdem, disipliner alan ve kurum türü gibi değişkenlerin yöntemsel tercihler ve yayın eğilimleriyle ilişkili olması, yöntemin akademik alan içindeki güç, meşruiyet ve kariyer rejimleriyle birlikte düşünülmesi gerektiğini gösterir. Özellikle deney ve anket gibi nicel yönelimlerle ulusal ve uluslararası yayın üretkenliği arasındaki ilişki, yöntem tercihinin aynı zamanda akademik ödül sistemleri ve uluslararasılaşma baskısı içinde şekillendiğini düşündürür. Bu durum akademik pratikte kolayca gözlenebilir. Uluslararası indeksli dergilerde yayın yapma baskısının güçlü olduğu bir ortamda, büyük veri setleri, anketler, deneysel tasarımlar ve istatistiksel modeller daha görünür ve ödüllendirilebilir hâle gelebilir. Buna karşılık uzun saha çalışmasına, arşiv taramasına, söylem çözümlemesine ya da derinlemesine mülakata dayanan araştırmalar daha yavaş ilerlediği ve sonuçları kolayca standartlaştırılamadığı için aynı üretkenlik rejimi içinde dezavantajlı konuma düşebilir. Böyle bir durumda yöntem tercihi yalnızca araştırma sorusunun gerektirdiği teknik bir karar olmaktan çıkar. Akademik yükselme ölçütleri, dergi beklentileri, kurumların performans baskısı ve araştırmacının sahip olduğu zaman kaynaklarıyla birlikte şekillenir.

Bu bulgu, benim savunduğum refleksif metodoloji anlayışı açısından değerlidir. Araştırmacı, yöntem seçimini yalnızca araştırma sorusunun teknik gereği olarak açıklamakla yetinemez. Aldığı eğitim, içinde sosyalleştiği disiplin, çalıştığı kurum, yayın baskısı ve bilimsel meşruiyet beklentileri de bu seçimi etkiler. Erdoğan'ın (2024) çalışması tam da bu açıdan önemli bir katkı sunar. Yöntemsel tercihlerin toplumsal olarak konumlanmış pratikler olduğunu gösterir. Bununla birlikte çalışmanın kendi kavramsal araçlarını aynı düzeyde metodolojik olarak tartışmaması, onu aynı anda hem öğretici hem de eleştiriye açık bir vaka hâline getirir.

Bu vaka üzerinden çıkarılabilecek temel ders kanaatimce şudur. Metodolojik kalite, yalnızca teknik araçların doğru uygulanmasıyla kurulmaz. Kavramların hangi düzeyde kullanıldığı, sınıflandırma mantığının nasıl gerekçelendirildiği, istatistiksel bulguların hangi metodolojik anlamlara bağlandığı ve araştırmacıların akademik alan içindeki konumlarının bu tercihleri nasıl etkilediği birlikte düşünülmelidir. Erdoğan'ın (2024) makalesi, bir yandan yöntemsel tercihlerin toplumsal ve kurumsal olarak şekillendiğini başarıyla gösterirken, diğer yandan bu tercihleri ölçmek için kullandığı kategori setinin daha güçlü bir kavramsal temellendirmeye ihtiyaç duyduğunu ortaya koyar. Yazarla gelişen kısa diyalog da aynı gerilimi daha kişisel ve somut bir düzeyde görünür kılar. Teknik araçlar ve ölçek tartışmaları araştırmanın zorunlu parçalarıdır. Metodolojik düşüncenin yerine geçtiklerinde yöntemin düşünsel zeminini daraltır. Bu nedenle vaka, tek yönlü bir eleştiri olmanın ötesinde bu metnin ana iddiasını somutlaştıran üretken bir örnektir. Teknik açıklık, kavramsal tutarlılık ve refleksif gerekçelendirmeyle birlikte ele alındığında gerçek metodolojik anlamına kavuşur.

Sonuç

Bu metin boyunca savunduğum temel düşünce, metodolojinin yöntem seçimi, teknik uygulama ve prosedürel doğrulukla sınırlı bir mesele olarak ele alındığında eksik kaldığıdır. Bir

araştırmanın güçlü sayılabilmesi için hangi tekniğin kullanıldığını açıklamak elbette gereklidir; ancak bu açıklama, seçilen tekniğin hangi bilgi anlayışına dayandığını, araştırma nesnesiyle nasıl bir ilişki kurduğunu ve araştırmacının kendi konumunu sürece nasıl dâhil ettiğini gösterdiğinde tamamlanır. Metodolojik titizlik, bu nedenle teknik açıklık ile düşünsel gerekçelendirme arasındaki bağı kurabilme kapasitesinde ortaya çıkar.

Creswell'in sunduğu sistematik araştırma tasarımı anlayışı ile Hammersley'in hatırlattığı felsefi ve refleksif duyarlılık, birlikte düşünüldüğünde daha güçlü bir metodolojik bilinç üreten iki tamamlayıcı hattır. Creswell araştırmanın nasıl planlanacağını, sınıflandırılacağını ve savunulabilir biçimde raporlanacağını gösterirken Hammersley, bu planlama sürecinin hangi varsayımlara dayandığını, neyi görünür kılıp neyi dışarıda bıraktığını ve araştırmacının bu süreçte nasıl konumlandığını sorgulamaya zorlar. Bu iki hattın birlikte işletilmesi, sosyal bilim araştırmalarını hem teknik olarak izlenebilir hem de düşünsel olarak daha sorumlu hale getirir.

Erdoğan'ın çalışması üzerinden yürütülen vaka tartışması ise bu iddiayı somut bir düzleme taşımaktadır. Yöntemsel tercihleri ölçmeye çalışan bir araştırmanın, öncelikle yöntem kavramını hangi düzeyde kullandığını açıklaması gerekir. Veri toplama teknikleri, analiz stratejileri ve araştırma desenleri aynı düzlemde sunulduğunda ortaya çıkan sayısal bulgular anlamlı görünse bile, bu bulguların metodolojik yorumu zayıflar. Yöntemsel yaklaşım, araştırma tasarımı, veri toplama ve analiz düzeyleri katmanlı biçimde ayrıştırıldığında hem katılımcıların pratikleri daha doğru temsil edilir hem de araştırmacının sınıflandırma mantığı daha görünür ve tartışılabilir hale gelir.

Sonuç olarak bu metin, teknik yöntemi reddeden bir felsefi savunu ile felsefi sorgulamayı dışlayan bir usul savunusu arasındaki ikiliği aşmayı amaçlamaktadır. Sosyal bilimlerde güçlü bir araştırma, teknik açıklık, kavramsal tutarlılık, epistemolojik farkındalık ve refleksif sorumluluk birlikte taşındığında mümkün olur. Yöntem, uygulanacak adımlar bütününün ötesinde araştırmacının dünyayı nasıl kavradığını, hangi bilgi biçimlerini değerli gördüğünü ve kendi konumunu bilgi üretimi içinde nasıl düşündüğünü gösteren kurucu bir tercihtir. Bu nedenle metodoloji, araştırmanın arka planında kalan yardımcı bir unsur olmanın ötesinde, araştırmanın düşünsel omurgasıdır.

Kaynakça

Alvesson, M. ve Sköldberg, K. (2018). *Reflexive methodology: New vistas for qualitative research*. London: SAGE Publications.

Crotty, M. (1998). *The foundations of social research: Meaning and perspective in the research process*. London: SAGE Publications.

Creswell, J. W. (2013). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches*. Los Angeles, CA: SAGE Publications.

Creswell, J. W. (2014). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches*. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications.

Creswell, J. W. (2015). *30 essential skills for the qualitative researcher*. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications.

Creswell, J. W. ve Plano Clark, V. L. (2018). *Designing and conducting mixed methods research*. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications.

Erdoğan, E. (2024). Türkiye'deki siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler akademisyenlerinin yöntemsel tercihleri, yayın eğilimleri ve kamusal görünürlük dinamikleri. *Reflektif Sosyal Bilimler Dergisi, 5*(3), 735-764.

Hammersley, M. (2011). *Methodology: Who needs it?* London: SAGE Publications.

Hesse-Biber, S. N. (2010). *Mixed methods research: Merging theory with practice*. New York: Guilford Press.

Maxwell, J. A. (2013). *Qualitative research design: An interactive approach*. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications.

Kitap Değerlendirmeleri
Book Reviews

reflektif
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

2026, Vol. 7(3), 773-780
© The Author(s) 2026
Article reuse guidelines:
https://dergi.bilgi.edu.tr/index.php/reflektif
DOI: 10.47613/reflektif.2026.302
Article type: Book Review

Reflektif Journal of Social Sciences, 2026, Vol. 7(3)

Received: 31.07.2026
Accepted: 24.08.2026
Published Online: 27.10.2026

Burcu Şenel Alpuğan*

Kabalık Çağı: Neoliberalizmin Patolojisi ve Hoyratlığın Yayılması

The Age of Rudeness: The Pathology of Neoliberalism and the Spread of Roughness

Öz

Bu çalışma, Renata Salecl'in Haziran 2026'da Bülent Kale'nin çevirisiyle Metis Yayınları tarafından yayımlanan Kabalık Çağı kitabına odaklanmaktadır. Eserlerinin odağına, içinden geçtiğimiz zamanın ruhunu farklı duygu ve olgular ekseninde taşıyan Salecl, bu kitabında toplumsal yaşamın her alanında nezaketin yitimini ve kabalığın yaygınlaşmasını tartışıyor. Bu bağlamda bu çalışma, Salecl'in bakışıyla bugün kabalığı bu kadar makul kılan temel dinamikleri neoliberalizmle ilişkisi üzerinden irdeliyor.

Abstract

This text focuses on the book The Age of Rudeness by Renata Salecl, published by Metis Publications in June 2026, translated by Bülent Kale. Salecl, whose work centers on capturing the spirit of our time through the lens of various emotions and phenomena, discusses the loss of politeness and the spread of rudeness across all spheres of social life in her book. In this context, this text examines the fundamental dynamics that make rudeness so acceptable today, specifically in relation to neoliberalism through Salecl's perspective.

Anahtar Kelimeler
Kabalık Çağı, Renata Salecl, kabalık, neoliberalizm

Keywords
The Age of Rudeness, Renata Salecl, rudeness, neoliberalism

* Hacettepe Üniversitesi, busenel@hacettepe.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3783-2794

Renata Salecl'in *Kabalık Çağı* kitabı Haziran 2026'da Bülent Kale'nin çevirisiyle Metis Yayınları tarafından yayımlandı. Slovenya'da Ljubljana Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ndeki Kriminoloji Enstitüsü'nde kıdemli araştırmacı ve Birleşik Krallık'ta Birkbeck College Hukuk Fakültesi'nde profesör olarak görev yapan Slovenyalı sosyolog ve filozof[**] Salecl'i, farklı duygu ve olgular ekseninde neoliberal çağın ruhunu kavrama çabasıyla tanıyoruz. Türkçeye çevrilen kitapları arasında yer alan *Kaygı Üzerine* (2013), *Seçme İkilemi* (2014) ve *Cehalet Tutkusu* (2024) gibi örneklerin gösterdiği gibi, Salecl'in bu çabası Türkiye'de de merakla karşılık buluyor.

Kabalık Çağı (2026), bu ilginin cisimleştiği, Salecl'in Türkçedeki son kitabı. Yazar, önceki eserlerinde zamanın ruhuna dair çözümlemeye giriştiği duyguların ve toplumsal semptomların bugünkü izdüşümünü, *Kabalık Çağı*'nda nezaketin yitimi ve kabalık üzerinden okuyor. Kabalık aslında tarihsel olarak yeni bir olgu değil; ancak Salecl'e göre önceden çoğu şey en azından "nezaket maskesi" ardına saklanıyordu (2026: 10). Kamusal alanda bir arada yaşamanın asgari koşulu sayılan bu maske, bireylerin öfkelerini, hınçlarını ya da aşağılama arzularını kamufle eden sembolik bir işlev görüyordu. Fakat son yıllarda bu maske parçalanırken, kolektif yaşamdan özür mekanizması uçup gitti. Bu kırılmayla yiten sadece nezaket olmadı; artık "başkaları bize sıkıntı veren birer belaya, zaman kaybına, etrafından dolanılması gereken birer soruna" dönüştü (Salecl, 2026: 10). Salecl'e göre "hakarete şaka, acımasızlığa sahicilik, saldırganlığa dürüstlük" denen bu dünyada kabalık, "çağdaş kapitalizmin dilinin bir parçası" haline geldi (2026: 10-11). Peki, içinde yaşadığımız zamanda kabalığı bu kadar makul, işlevsel, hatta arzulanabilir kılan temel dinamikler nelerdir?

Salecl, bu soruya verilebilecek tek yanıt olmasa da neoliberal kapitalizmin bu ortamın oluşmasında büyük payı olduğunu anlatıyor (2026: 13). Yalnızca ekonomik ilişkilerden ibaret olmayan, çağırdığı öznelik ve yaşam normuyla her yanımızı kuşatan neoliberalizmin rekabeti, hızı ve bireysel ilerlemeyi yücelten hali, bugün kabalığı bu kadar kanlı canlı yaşamamızın merkezinde duruyor. Bu çerçevede Salecl kitabında, kabalığın gündelik hayatın farklı alanlarında görünür olmasını beş başlık altında tartışıyor.

Kitapta okuru ilk olarak, "Neoliberalizmin patolojisi" başlığı karşılıyor. Bu bölüm, kabalığın mikrodan makroya yaygınlaşan hallerini körükleyen neoliberalizmin, bireylerin yaşamlarında ve öznelliğinde yarattığı tahribata ve bunun toplumsal çözülmeyle iç içe geçmesine dair çerçeve çiziyor. Piyasa mekanizmalarının gündelik yaşamın her alanına sızdığı, esnekliğin ve belirsizliğin hüküm sürdüğü neoliberalizmde, özneler her bağlamda kişisel çıkarlarını arttıracak yollar bulmaya çağrılıyor. Kendine yatırım yapacak, geliştirip gösterecek, sürekli başkalarından farklılaşırken kendinin mütemadiyen yeni bir versiyonunu yaratacak, bunu yaparken mutluluğu ve hazzı diri tutacak uyumlu öznelik halleri merkezde duruyor. Salecl, mutluluğu mecbur kılan ve bunu yaparken farklı olmayı şart koşan bu ideolojinin, sonuç olarak yeni kontrol biçimleri yarattığını söylüyor (2026: 17). Kişiler arası ilişkilerden iş hayatına kadar

** https://renatasalecl.com

her yerde özneler hem daha fazlasını yapma hem de sürekli keyif alma baskısıyla kuşatılıyor. Salecl, Mark Fisher'a atıfla, bu kuşatma altında çağdaş toplumun trajedisinin insanların ne olursa olsun mutlu görünme baskısı altında ezilmeleri; aslında birden narsisistleşmeleri değil, narsisist gibi görünme baskısıyla yaşamaları olduğunu söylüyor (2026: 17). Kuşatıldığımız bu narsistik performans toplumunun gündelik hayattaki başat yansımalarından biri ise "büyüklenmek" oluyor. Unvan üstüne unvanlar (örneğin sekreter değil de yönetici asistanı denmesi), herkesin bir şeylerin müdürü olması, şirketlerin yöneticilerinin kişiliklerinde yansıma bulduğu gibi "kibir, sabırsızlık, ölçüsüz hırslar" sarmalı… Bunlar bugün bireylerin sanki birer "başarı işareti" gibi gururla taşıdığı şeyler olsa da büyüklenmenin öteki yüzü çoğu zaman şiddete çıkıyor; kendini dev aynasında gören neoliberal öznenin kibiriyle "narsisizm yarası" ve eleştiri kaldıramamasının peşi sıra gelen öfke patlamaları ile saldırganlık, bunların önemli yansımaları oluyor (Salecl, 2026: 25).

Salecl, neoliberalizmin patolojisinin toplumsal kurumlara sızmasını ise şirket dinamiklerine ve siyasi propagandaya uzanan hattıyla duyguların manipülasyonu üzerinden tartışıyor. Tüm bunların öznelerin yaşamındaki temel karşılıklarından biri ise kaygının gittikçe artması oluyor. Salecl, *Kaygı Üzerine* (2013) kitabında incelikle izini sürdüğü kaygı tartışmasını, *Kabalık Çağı*'nda "mükemmeliyetçilik tiranlığı" alt başlığında sürdürüyor (2026: 31). İçinden geçtiğimiz zamanda kaygının, bireysel ya da biyolojik bir zayıflık ya da hastalıktan ziyade neoliberal ideolojinin dayattığı özgürlük yanılsamasının, sınırsız seçenek naralarının ve sürekli kendini yeniden inşa etme baskısının ürettiği toplumsal bir semptom olduğunu söylüyor. "Yeterince çalışırsan mükemmel bir hayata sahip olabilirsin" sloganı gündelik hayatın her alanına yayıldıkça, insanlar üzerindeki mükemmeliyetçilik baskısı artıyor. Bunların sonucu ise öznelerin yapısal sorunları dahi kendi sorumlulukları ve başarısızlığı olarak görmesi oluyor. Yoksul olmak da bireyin suçu, trendleri takip etmeyip sosyal medyada kendini göstermediği için başarısız görülmesi de.

Salecl'in mükemmeliyetçiliğin özellikle ebeveyn-çocuk ilişkilerini etkilediği vurgusu bu bölümde ayrıca dikkat çekiyor (2026: 33). Ekonomik başarı idealinin eğitimi kökten değiştirmesi, okulların beceri ve bilgi edinmektense ekonomik çıktının öncelendiği bir yer haline gelmesi, çocukların geleceğinin ailenin ellerinde olduğu inancını körüklüyor. Mükemmeliyetçilik baskısının ebeveynleri ve çocukları sarmaladığı bu sıkışmışlıkta, çöken eğitim sisteminin yerini çocukların sürekli kontrolü, aralıksız kurslar ve okul dışı ücretli etkinlikler alıyor (Salecl, 2026: 33). Ekonomik baskı bir yanda dururken, ailelerin hiçbir şeyi eksik yapmama kaygısı, çocukların da daha kaygılı ve bağımlı yetişmesine sebep oluyor. Bu talepkârlık elbette gündelik hayatın her yanına uzanıyor. Salecl sonuç olarak bugün pek çok insanın sürekli kendini eleştirdiğini anlatıyor. Başkalarının kendisinden daha iyi olduğu korkusu ve diğerlerinden farklılaşıp öne çıkma kaygısı ise özellikle sosyal medya platformlarıyla körükleniyor (2026: 31-32).

Salecl'e göre burada modern özne için çok ironik bir paradoks ortaya çıkıyor. Neoliberal ideoloji öznelere daima özgün ve eşsiz olmalarını salık verirken, aynı zamanda onları küreselleşen değerleri ve trendleri harfiyen takip etmeye, yani tektipleşmeye zorluyor (2026:

43). Salecl'in daha önce *Seçme İkilemi* (2014) kitabında anlattığı gibi, bir yanda "sonsuz seçenek" vaadi var; nasıl bir hayat yaşayacağını, nasıl görüneceğini, ne kadar mutlu olacağını sen seçersin yanılsaması etrafında özneleri biricik hayatlar kurmaya çağıran seçim tiranlığı hepimizi kuşatıyor. Bunun diğer tarafında ise tektipleşen zevklerle yaşam tarzları, güzellik idealleri, kişisel gelişim safsataları, mimariden modaya şehircilikten tasarıma standartlaşan bir hayat bulunuyor. Salecl bu tektipleşmenin örneklerinden biri olarak büyük şehirlerdeki kafelerin tarzlarını örnek veriyor. Kyle Chayka'ya atıfla "havası ortak mekân" (*AirSpace)* olarak anlattığı bu mekanlar, hangi şehirde olursa olsun birbirinin aynısı olarak görünüyor ve hep aynı yerdeymişsiniz hissi yaratıyor (Salecl, 2026: 44). Sosyal medya platformları ve algoritmalar da zevklerin tektipleşmesine kapı aralarken, insanlar aynı simgeleri tüketen ve aynı mekanlarda birbirine yabancılaşan bireylere dönüşüyor.

Salecl bugün bu tür mekanlara olan ilgiyi, bireylerin geleceğe dair umut ve beklentilerinin azalması ve ekonominin her gün kötüye gitmesine ilişkin ele alıyor. Kitapta bu bağlamda, Türkiye'yle de doğrudan örtüşen tespitlere rastlıyoruz. Örneğin büyük şehirlerde ev veya araba fiyatları öyle absürt seviyelere ulaşıyor ki, gençler için önceki kuşakların yaptığı gibi kenara azar azar para koyup bir gelecek inşa etme dönemi artık neredeyse kapanmış durumda. Salecl'e göre böyle bir tabloda gençlere ellerindekini o "havası ortak mekan"lardaki anlık tüketimlere, tatillere, deneyimlere harcamak dışında pek bir seçenek kalmıyor. Tüm bunların önemli bir bileşeni ise ruhsal çöküş ve depresyon oluyor. Dünyada 300 milyondan fazla insanın depresyonda olduğunu not düşen Salecl, ruhsal bozukluğun neden bu kadar arttığının sorgulanmadığını vurguluyor (2026: 37). Neoliberal devletler akıl sağlığı bütçelerini kısarken ve ruhsal krizleri kişisel sorun addedip bireyleri yalnızlığa terk ederken, depresyon ve kaygı, kamusal alandaki kabalığın en temel besleyicilerinden biri haline geliyor.

Kitabın "Vahşi Kapitalizm" başlıklı ikinci bölümü ise emeğin ve çalışma yaşamının dönüşümüne odaklanıyor. Çocukluğunu Slovenya'nın kuzeyinde geçiren Salecl, o dönemden bugüne çarpıcı bir karşılaştırmayla bakıyor. "O zamanlar *burnout*'tan, yani tükenmişlikten bahsedildiğini duymazdık hiç" diyerek, geçmişte işçilerin fiziksel olarak bitap düşseler ve ağır koşullarda hastalanıp çalışsalar dahi "tükenmişlik" ifadesini kullanmadıklarını aktarıyor (2026: 47). Bugün ise tükenmişlik, adeta çağımızın en baskın kolektif deneyimi ve semptomu durumunda. Peki, bugün yaşadığımız kitlesel tükenmişliğin arkasındaki ne gibi nedenler yatıyor?

Salecl, geçmişte işçilerin çoğunlukla kendilerine başka bir hayat seçemeyecekleri için ya "talihe boyun eğdiklerini" ya da işlerine heves ve saygı duyduklarını aktarıyor (2026: 47). Salecl ile zamanın ruhu ve duygulara dair Gökçe Zeybek Kabakcı'yla birlikte yakın zamanda yaptığımız söyleşide, yazar bunun örneğini kendi ailesi üzerinden vererek babasının tüm çalışma hayatını aynı elektrik şirketinde, annesinin ise uzun yıllarını tek bir bankada geçirdiğini not düşmüştü (Şenel Alpuğan ve Zeybek Kabakcı, 2026: 22). Anne ve babası emekli olduğunda kurumla bağları kopup gitmemiş, eski iş arkadaşlarıyla başka ortamlarda görüşmeye devam

etmişlerdi. Bu durum onların şirkete aidiyet geliştirmelerini ve gurur duygusunu beraberinde getirirken hem yaşamlarında sosyal bir ortam sağlamış hem de kendilerine saygı duyulduğunu ve toplum için yararlı bir şey yaptıklarını hissettirmişti. Bugün ise insanların güçlü bir aidiyet hissettiği çalışma ortamlarına pek rastlanmıyor. Salecl'e göre bunun temelinde bugün işçilerin yerini bir başkasıyla doldurmanın çok kolaylaşması (*being replaceable*) yatıyor; insanlar işlerini kaybetme, yerlerine bir başkasının ya da giderek artan bir şekilde yapay zekânın geçmesi korkusuyla sürekli bir kaygı sarmalı içinde yaşıyorlar (Şenel Alpuğan ve Zeybek Kabakcı, 2026: 23). Yani esnek istihdam, güvencesiz işler, sürekli gözetim altında tutulma, işyerlerinde farklı biçimlerde aşağılanma ve acımasızlık, çalışanların takdir görmemesi, sürekli yerlerinin doldurulabilir olduğu mesajının getirdiği aşağılanma ve iş yerlerinin de gittikçe daha rahatsız edici şekilde tasarlanması, kişilerin kuruma ve birbirlerine olan bağını ve aidiyet duygusunu zedeliyor (Salecl, 2026: 48). Salecl'in örneğiyle, sırf maksimum fayda sağlamak ve temizlik personeli sayısını azaltmak amacıyla, çalışanların masalarının yanındaki çöp kutularının kaldırıldığı bir bankada, kendinizi kuruma ve yaptığınız işe ait nasıl hissedebilirsiniz? (Şenel Alpuğan ve Zeybek Kabakcı, 2026: 23). Tüm bunlar, çalışanlarla kurum arasındaki bağı kopardığı gibi, işçilerin kendi arasındaki bağları da tahrip ediyor. Geçmişte dostluktan ve dayanışmadan bahsedilirken, bugün performansa dayalı rekabetçi bireysellik kutsanıyor.

Salecl bu ortamın bugün insanlar üzerindeki en büyük etkilerinden birinin kendimize ve başkalarına karşı geliştirdiğimiz acımasızlık olduğunu anlatıyor (2026: 52). İşe yaramaz hale geldiler diye yaşlıların işten çıkarılmakla ve gençlerin sürekli işlerini kaybetmeyle tehdit edilmesi, ara kuşakların ebeveynlikle iş arasında sıkışması ve kendilerini mütemadiyen suçlu hissetmesi, iş yerlerinde çalışanlara uygulanan psikolojik şiddetin artması gibi pek çok bağlamda farklı türleri var bu acımasızlığın. Diğer yandan Salecl'e göre bu süreçte sorun sadece rekabet ve fayda sağlama düşüncesiyle insanların birbirlerine karşı acımasızlaşması değil, neoliberal idealin de giderek acımasızlaşması oluyor (2026: 53). Her yerde verimliliği arttırma üzerine tartışmalar dolaşırken, bu acımasızlığı estetize eden temel alan ise kişisel gelişim endüstrisi oluyor. Başarının ve bireyciliğin bu denli yüceltilmesi, insanları kusursuz ve verimliliği sınırsız bir hayatın ideallerini içselleştirmeye zorluyor. Bunun sonucu ise korkunç oluyor. İş yerinde hoşgörü yitip gidiyor, insanlar kayıtsızlaşıyor, mobbing gittikçe artıyor, yöneticiler antisosyal sosyopata dönüşüyor, kurumsal kabalık yönetsel bir strateji haline geliyor ve sonuç olarak bu içselleştirilmiş acımasızlık, neoliberalizmin yaşadığı tüm ekonomik krizlere rağmen sistemin varlığını sürdürmesini sağlıyor (Salecl, 2026: 56-61).

Kitabın "Nezaketin Maskesi Düşünce" başlıklı üçüncü bölümü, "Kabalık Çağı" alt başlığıyla açılarak kabalığın kamusal alandaki görünümlerini ele alıyor. Salecl'e göre bugün toplumsal sınır ortadan kalkıp nezaket maskesi düşünce, iş yerlerini ve kamusal alanı korku, benmerkezcilik, empati yoksunluğu ve paranoya kaplıyor; insanlar başkalarına kabalık ettiğinde artık suçluluk duymuyor (2026: 74-76). Salecl bunun önemli bir bileşeninin, siyasi arenada gittikçe yükselen öfkeli ve hedef gösterici tutumların sıradan insanlara bulaşması ol-

duğunu söylüyor. Örneğin Trump ve Bolsonaro gibi otoriter liderlerin genellikle saldırgan söylemlerle dolu erkeklerden oluştuklarını, bu tavrın özellikle ekonomik sıkıntılar yaşayan seçmenlerde güçlü bir özdeşleşme yarattığını anlatıyor (Şenel Alpuğan ve Zeybek Kabakcı, 2026: 25). Doğrudan konuşan, yalan söylemekten geri durmayan, bilgi eksikliğinde bais görmeyen ve kabalıkla övünen bir liderle karşılaştıklarında, bu zamana kadar hor görüldüğünü hisseden öfkeli insanlar bu tavırdan cesaret alıyor. Salecl'e göre "ülkenin saygınlığını geri getirmenin, ulusal çıkarların ve iktidarın kendisinde vücut bulduğunu iddia eden otoriter liderlerle hiç değilse bir kesimin özdeşleşmesini sağlama temelinde kurulu olan otoriter rejimler" için, kabalık ve şiddetle bu denli özdeşleşme elbette işlevsel oluyor (2026: 131). Sosyal medya mecraları ise bu tutumun gündelik hayatın her alanına yayılmasına kapı aralıyor. Liderlerle halk arasında doğrudan iletişim kurulması, bitmek bilmeyen skandallar, yalan haberler ve komplo teorileriyle harlanan toplumsal huzursuzluk ile "büyük patronun hakarete varan sözler etmesinin, astlarına da aynı yolu izleyebileceğinin işaretini vermesi…" bunlarla iç içe ilerliyor (Salecl, 2026: 117). Salecl için, dünyanın her yanında yükselen toplumsal cinsiyet karşıtlığı ve cinsiyet temelli şiddet de bunların parçası, okullarda yükselen akran zorbalığı da (2026: 81).

Kabalık Çağı'nın "Uyuşukluk" başlıklı dördüncü bölümü ise neoliberalizm ve kabalık bağlantısını öznelerin siyasetle kurduğu ilişki ekseninde biraz daha derinleştiriyor. Yazar "apati" kavramı etrafında gezinerek toplumda yükselen duyarsızlık ve hissizleşmeyi siyasete dönük kayıtsızlıkla birleştiriyor. Bu bağlamda karşımıza büyük bir toplumsal paradoks çıkıyor. Özellikle dijital platformlarla bugün edindiğimiz bilgiler ve maruz kaldığımız veriler artsa da Salecl bunların toplumda apatiyi azaltmadığını, hatta bilginin artmasının apatiye neden olabildiğini söylüyor; üstelik bunu eğitimli ya da aslında toplumsal meselelere duyarlı insanlar da yapıyor (2026: 98-105). Peki, toplumsal yaşamda artan bu kayıtsızlığı nasıl açıklayabiliriz? Aslında daha önce *Cehalet Tutkusu* (2024) kitabında merkeze aldığı cehalet tartışmasında Salecl, bugün cehaletin yükselmesinin hiç şaşırtıcı olmadığını söylüyor. "Bir şeyi görmezden gelme ile ondan bihaber olma arasında fark olduğunu" vurgulayarak bugün karşılaştığımız şeyin daha çok "kasıtlı cehalet" (*deliberate ignorance*), yani bilmemeyi istemek olduğunu anlatıyor (Salecl, 2024: 32). Peki cehaletin, görmezden gelmenin ve apatinin bugün gündelik hayatımızda nasıl bir karşılığı olabilir?

Salecl *Kabalık Çağı*'nda bireylerin politik tutum sergilemesinin başlarına iş açacağı, bugün başarının ancak yalanla gelebileceği, yolsuzluğun veya otoriter liderlerin zaten hep olacağı gibi düşüncelerin bu bağlamda düşünülebileceğini söylüyor (2026: 96-97). Bunun öteki yüzünde ise insanların kendilerini koruma çabaları bulunuyor. Otoriter hükümetler, katliamlar, şiddetin türlü yüzü, eşitsizlikler, pandemi… Salecl "baskı üstüne baskı ve kötü haberle dolup taşan bu dünyada insanların bir tür apatik kış uykusuna yatma arzusu duyduklarını" anlatıyor (2026: 107). Yazara göre bu kimi zaman kaygıdan, kimi zaman çevremizdeki koşulları değiştirmek adına hiçbir şey yapılamayacağı ya da dünyanın dört bir yanında çok fazla acı yaşandı-

ğı hissinden doğan bir tür hayatta kalma stratejisine karşılık geliyor (Şenel Alpuğan ve Zeybek Kabakcı, 2026: 18). Fakat sonuç olarak bu kitlesel kayıtsızlık bizi nereye götürüyor? Diğer bir deyişle, sahiden "apatiye kapılma hakkımız var mı?" (Salecl, 2026: 100). Salecl, görmezden gelmenin bazı bağlamlarda hayatı kolaylaştırsa da toplumsal kayıtsızlığın bizi çok daha acımasız bir dünyaya götürdüğünü söylüyor (2026: 105). Halkın giderek uyuşup kaderine boyun eğmesi sonuç olarak otoriter liderlerin değirmenine su taşıyor; bu yüzden, demokrasiyi yaşatmak için politik uyuşukluğu aşmak bugün olmazsa olmaz görünüyor (109).

Kitabın son bölümünde "Dünya nereye gidiyor?" diye soran Salecl, buraya kadar çizdiği karanlık tabloya rağmen, amacının okuru umutsuzluğa iterek her şeyin kötüye gittiğini söylemek olmadığını vurguluyor. Gündelik hayatın farklı alanlarında süregelen direnişe sahip çıkmayı hatırlatırken, türlü tezahürüyle kabalık, acımasızlık ve saygısızlığın dirençle de karşılaştığını söylüyor (2026: 14). Nitekim insanlar bazen hiç umulmadık yerlerde yeni dayanışma biçimleri arıyor ve hoyrat dünyayı reddetmenin yolları üzerine düşünüyorlar (Salecl, 2026: 13). Bu bağlamda Salecl'in kitap boyunca sosyal medya mecraları ve yapay zekaya çektiği dikkatin özellikle önemli olduğunu düşünüyorum. Yazar özne tartışmasından neoliberalizmin kamusal tezahürlerine uzanan her bağlamda muhakkak sosyal medyanın yeri ve önemine temas ediyor. İster bireylerin mükemmellik arayışı ya da temsili olsun ister siyasetçilerin duygu manipülasyonları, içinden geçtiğimiz zamanda her yol, sosyal medyanın yeri ve duyguların dolaşımındaki rolüne uzanıyor. Bu anlamda Salecl sosyal medya platformları ve yapay zekanın bizi nereye götürdüğü; öznelliğin şekillenmesi, emeğin örgütlenmesi ve ekonomik eşitsizliğin gelişmesiyle nasıl ilişkilendiği; toplumsal yaşam ve dönüşüm için nasıl potansiyeller barındırdığı gibi sorulara bugün daha yakından bakmamız gerektiğini vurguluyor (Şenel Alpuğan ve Zeybek Kabakcı, 2026: 27).

Sonuç olarak *Kabalık Çağı*, içinden geçtiğimiz zamanın ruhunu daha yakından kavramak isteyen herkesin tereddütsüz okuyabileceği bir başvuru kitabı. Okudukça "Türkiye'yi anlatıyor" cümlesini sık sık kurduran örnekleriyle, neoliberalizmin yaşamımızdaki yansımalarını ve her köşede dalga dalga yayılan hoyratlığı daha iyi anlamlandırabilmemiz için oldukça zihin açıcı bir kaynak. Salecl'in konuyu salt teorik ve kavramsal tartışmaya sıkıştırmayıp kavramları gündelik hayatla etkili şekilde buluşturarak kitabı her deneyimden okura sunması ise ayrıca kıymetli. Yazarın yalın dil ve anlatımıyla Bülent Kale'nin akıcı çevirisinin birleşimi de buna büyük katkı sunuyor. Ezcümle, hissettiğimiz sıkışmışlıktan nasıl çıkabileceğimize dair kitabın tek bir reçete sunması mümkün olmasa da, Salecl'in vurguladığı gibi umudu bireysel sığınaklarda aramak yerine birbirimizle olan kaçınılmaz bağımızı hatırlayarak, eleştirel mesafeyle nezaketi kamusal alana tekrar çağırarak bu hoyratlık dalgasını kırmak için bir adım atabiliriz.

Kaynakça

Salecl, R. (2013). *Kaygı üzerine* (B. E. Aksoy, Çev.). Metis Yayınları.

Salecl, R. (2014). *Seçme ikilemi* (B. E. Aksoy, Çev.). Metis Yayınları.

Salecl, R. (2024). *Cehalet tutkusu: Neyi bilmemeyi seçiyoruz ve neden?* (Ş. Tahmaz, Çev.). Timaş Yayınları.

Salecl, R. (2026). *Kabalık çağı*. (B. Kale, Çev.). Metis Yayınları.

Şenel Alpuğan, B. ve Zeybek Kabakcı, G. (2026). Interview with Renata Salecl on the Spirit of the Time and Emotions. *Moment Dergi,* 13(1), 11-29. https://doi.org/10.17572/mj2026.1.11-29

Editörden
Emre Erdoğan

MAKALELER / ARTICLES

Algoritmik Zamanda Haber Üretimi ve YouTube Shorts Haberciliği
Gizem Orçin

Algoritmik Görünürlüğün Politikası: Uzaktan Çalışma Platformlarında Dijital Gözetim ve Söylemsel Direniş
Ömer Faruk Zararsız

Rejimin İsmi mi, Cismi mi? Türkiye'de Sömürü, Tahakküm ve Otoriterleşme
Cem Özatalay

Genç Seçmen Davranışında Mekân ve Medya: 2023 Türkiye Genel Seçimleri Üzerine Bir İnceleme
Erdi Topçuoğlu, Sevda Yüksek

Yeşil Kalkınma Yolunda Türkiye'nin Bilançosu: Yenilenebilir Enerjiye Geçişin Belirleyenleri
Parla Onuk

Küresel İklim Finansmanında Karbon Vergisinin Rolü: Türkiye İçin Hibrit Model Önerisi
Alim Yelboğa

Bireysel Eylemin Sönümlenen Küresel Yankısı: #AhooDaryaei
Didem Doğanyılmaz Duman, Gökhan Duman, Cansel Uslu

When Consent Is Not Free: Mediated Consent and Structural Positionality
Ayhan Sarı

Existential Meaning-Making in Hollow Knight: A Hermeneutic-Ludological Case Study of Metroidvania Space, Repetition, and Agency
Volkan Yücel, Ecem Başarır, Salih Özgür Atik

Yavaş Hareketi'nin Dönüşümü: Kapitalizm Karşıtlığından Yavaş Kapitalizme
Seda Taş

Financial Inclusion and Financial Literacy: A Composite Index and Clustering Approach
Aslı Güler

GÖRÜŞ / REFLECTION

Metodolojiyle Kendi Karşılaşmam: Yöntem, Teknik ve Refleksivite
Emrah Utku Gökçe

KİTAP DEĞERLENDİRMESİ / BOOK REVIEW